

GERMANIA

O istorie
de la antichi la moderni

Gheorghe Bichicean

INSTITUTUL EUROPEAN

Coordonatorul seriei *Istorie* este LAURENȚIU VLAD

GHEORGHE BICHICEAN este profesor univ. dr. și prorector al Universității „Româno-Germane” din Sibiu. A publicat numeroase articole, studii, cursuri universitare și volume cu caracter științific: *Adunări de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Casa de Presă și Editură TRIBUNA, Sibiu (1998), *Istoria în documente*, Editura BURG Sibiu (2002), *Drept roman. Instituții, izvoare, jurisdicții*, Editura CHBeck, București (2008), *Introducere în istoria modernă universală*, Editura Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș (2008) etc. A participat la o serie de conferințe în centre universitare din țară și străinătate.

Gheorghe Bichicean, *Germania. O istorie de la antici la moderni*
© 2010 Institutul European, Iași

INSTITUTUL EUROPEAN, editură academică recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior
Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43, cod 700107, O.P.1, C.P. 161
tel. 0232/230800; tel./fax 0232/230197
euroedit@hotmail.com
<http://www.euroinst.ro>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BICHICEAN, GHEORGHE

Germania. O istorie de la antici la moderni /

Gheorghe Bichicean ; pref.: Rudolf Dotz ; postf.: Monica Vlad. -
Iași : Institutul European, 2009

Bibliogr.

ISBN 978-973-611-647-6

I. Vlad, Monica

II. Dotz, Rudolf (pref.)

94(430)

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

GHEORGHE BICHICEAN

GERMANIA

O istorie de la antici la moderni

Cuvânt înainte de RUDOLF DOOTZ

Postfață de MONICA VLAD

INSTITUTUL EUROPEAN
2010

Colecția
SINTEZE

72

Seria
Istorie

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE / 13

ARGUMENTUL AUTORULUI / 15

I. ORIGINILE: DE LA REGATUL FRANCILOR LA
REGATUL GERMAN / 19

1. Vechi izvoare despre germani / 19
2. Regatul Franc / 28
3. Renașterea Carolingiană / 30
4. Anul 911: Regatul German / 37

II. O NOUĂ ORDINE: *DER STÄNDESTAAT* / 45

1. Imperiul și principatele în perioada statului „întemeiat pe stări” / 45
2. Tradiția / 46
3. Prezența europeană. Expansiunea spre Est / 52
4. Reichstag: puterea unei instituții sau o instituție în declin? / 57
5. Reformarea Imperiului. Fărămișarea politică și începutul renașterii germane / 69

III. SOCIETATEA ȘI BISERICA / 75

1. Orașele în contextul dezvoltării societății / 75
2. Starea țărănimii / 78
3. Biserica în contextul Cruciadelor și a Reformei religioase / 80

3.1. Germania și Cruciadele / 80

3.2. Martin Luther și Reforma religioasă / 85

IV. ABSOLUTISM ȘI SPIRITUALITATE SFÂRȘITUL IMPERIULUI ROMANO-GERMAN / 91

1. Rivalitățile europene (1618-1648) și absolutismul
german (1648-1815) / 91

2. Decăderea Imperiului / 129

3. Europa „Sfintei Alianțe”. Confederația germană, creație a
Congresului de la Viena / 141

4. Spiritualitatea germană în expansiune / 148

V. GERMANIA SUB IMPACTUL REVOLUȚIILOR INDUSTRIALE / 155

1. Revoluțiile industriale: un impact pozitiv / 155

2. Triumful liberului-schimb (1846-1880) / 162

VI. TRANSFORMĂRI SOCIALE ȘI POLITICE / 167

1. Ascensiunea burgheziei / 167

2. Social-democrația germană / 169

3. Evoluție sau revoluție? / 171

VII. GERMANIA ÎN REVOLUȚIA EUROPEANĂ DE LA 1848 / 175

1. Contextul european / 175

2. Revoluția / 176

VIII. ASCENSIUNEA PRUSIEI ȘI UNITATEA GERMANĂ / 179

1. Prusia în Europa (a doua jumătate a secolului
al XIX-lea) / 179

2. Unificarea Germaniei: diplomatie, foc și sabie / 185

IX. AL DOILEA REICH: MODELUL AUTORITAR GERMAN (1871-1890) SAU „IMPERIUL LUI BISMARCK” / 195

1. Consolidare unității. „Imperiul lui Bismarck” / 195
2. Modelul autoritar german / 197

X. GERMANIA DUPĂ BISMARCK LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1890-1914) NAȘTEREA LUMII BIPOLARE / 203

1. Politică și societate după Bismarck. Economia „made in Germany” / 203
2. O lume bipolară / 207
3. Către Primul Război Mondial / 213
4. Criza din vara anului 1914 și pretextul „Sarajevo”. Războiul / 216
5. Nori grei deasupra Germaniei. Conferința de Pace de la Paris (1919) / 228

XI. O NOUĂ GERMANIE: DE LA REPUBLICA DE LA WEIMAR, LA AL TREILEA REICH / 245

1. Convulsii postbelice / 245
2. Republica de la Weimar / 247

XII. CONFERINȚE ȘI TRATATE. MARȘUL (NE)FORȚAT SPRE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL / 253

1. Conferințe și tratate. Germania, conciliatorii și sfârșitul Societății Națiunilor / 253
2. Semnele războiului. Hitler – un actor (ne)așteptat? / 261
 - 2.1. Hitler și național-socialismul / 262
 - 2.2. Renașterea Germaniei. Conferințe și tratate sub semnul conciliatorismului / 272
3. Războiul / 280

XIII. GERMANIA ÎN FAȚA UNEI NOI PROVOCĂRI A PĂCII. UN POPOR, DOUĂ ȚĂRI / 303

1. Conferința de pace de la Paris. Consecințe politice și economice ale războiului / 303
2. „Cortina de fier” și nașterea „democrațiilor populare” / 310
3. Povara războiului: împărțirea Germaniei / 312
4. Cele două Germanii între dezvoltare și crize / 318
5. Obstacole în politica de destindere și apropiere / 324

XIV. FORȚA UNEI IDEI: REUNIFICAREA / 329

1. Permanența ideii / 329
2. Căderea Zidului Berlinului / 334
3. O singură Germanie / 342
4. Consecințe și așteptări / 345

XV. GERMANIA ASTĂZI / 351

1. Teritoriul și populația / 351
2. Sistemul constituțional și instituțiile politice / 354

POSTFAȚĂ / 365

BIBLIOGRAFIE / 375

INHALTSVERZEICHNIS

CUVÂNT ÎNAINTE / 13

ARGUMENT / VORWORT / 15

I. DIE URSPRÜNGE: VON DEM KÖNIGSREICH DER FRANKEN ZU DEM DEUTSCHEN KÖNIGSREICH / 19

1. Die frühesten Informationen über die Deutschen / 19
2. Das fränkische Königsreich / 28
3. Die Wiedergeburt durch die Karlsdynastie / 30
4. Das Jahr 911: Das deutsche Königsreich / 37

II. EINE NEUE ORDNUNG: *DER STÄNDESTAAT* / 45

1. Der Ständestaat / 45
2. Die Tradition / 46
3. Die europäische Präsenz. Die Expansion nach Osten / 52
4. Der Reichstag: Macht einer Institution oder eine Institution im Untergang? / 57
5. Die Reform des Reiches. Zerschellung und Beginn der deutschen Renaissance / 69

III. GESELLSCHAFT UND KIRCHE / 75

1. Die Städte im Kontext der gesellschaftlichen Entwicklung / 75
2. Die Lage des Bauernvolkes / 78
3. Die Kirche im Kontext der Kreuzzüge und der religiösen Reform / 80

3.1. Deutschland und die Kreuzzüge / 80

3.2. Martin Luther und die Reform / 85

IV. ABSOLUTISMUS UND SPIRITUALITÄT: DAS ENDE DES RÖMISCH – DEUTSCHEN REICHES / 91

1. Die europäischen Rivalitäten und der deutsche
Absolutismus (1648-1815) / 91

2. Verfall des Reiches / 129

3. Das Europa der „Heiligen Allianz“. Die deutsche
Konföderation, eine Kreation des Wiener Kongresses / 141

4. Die deutsche Spiritualität in Expansion / 148

V. DER IMPAKT DER INDUSTRIELLEN REVOLUTIONEN / 155

1. Die industriellen Revolutionen: ein positiver
Impakt / 155

2. Der Triumph des freien Austausches (1846-1880) / 162

VI. SOZIALE UND POLITISCHE TRANSFORMATIONEN / 167

1. Aufstieg des Bürgertums / 167

2. Die deutsche Sozial-Demokratie / 169

3. Evolution oder Revolution? / 171

VII. DEUTSCHLAND UND DIE EUROPÄISCHE REVOLUTION VON 1848 / 175

1. Der europäische Kontext / 175

2. Die Revolution / 176

VIII. DER AUFSTIEG PREUßENS UND DIE DEUTSCHE EINHEIT / 179

1. Preußen in Europa (die zweite Hälfte des XIX.
Jahrhunderts) / 179

2. Die deutsche Vereinigung: Diplomatie, „Feuer und Schwert“ / 185

IX. DAS DEUTSCHE REICH: DAS DEUTSCHE AUTORITÄRE MODELL (1871-1890) ODER „DAS REICH BISMARCKS“ / 195

1. Festigung der Einheit. „Das Reich Bismarcks“ / 195
2. Das deutsche autoritäre Modell / 197

X. DEUTSCHLAND NACH BISMARCK BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG (1890-1914). GEBURT DER ZWEEPOLIGEN WELT / 203

1. Politik und Gesellschaft nach Bismarck. Die Wirtschaft „made in Germany“ / 203
2. Eine zweipolige Welt / 207
3. Dem ersten Weltkrieg entgegen / 213
4. Die Krise des Jahres 1914 und der Vorwand „Sarajevo“. Der Krieg / 216
5. Schwere Wolken über Deutschland. Die Friedenskonferenz in Paris (1919) / 228

XI. EIN NEUES DEUTSCHLAND: VON DER WEIMARER REPUBLIK ZUM DRITTEN REICH / 245

1. Konvulsionen der Nachkriegszeit / 245
2. Die Weimarer Republik / 247

XII. KONFERENZEN UND VERTRÄGE. DER (PFLICHT)MARSCH IN RICHTUNG ZWEITER WELTKRIEG / 253

1. Konferenzen und Verträge. Deutschland, die Versöhner und das Ende der Gesellschaft der Nationen / 253
2. Die Zeichen des Krieges. Hitler: ein (un)erwarteter Spieler? / 261
 - 2.1. Hitler und der National-Sozialismus / 262

2.2. Die Wiedergeburt Deutschlands. Konferenzen
und Verträge im Zeichen der
Versöhnungsversuche / 272

3. Der Krieg / 280

XIII. DEUTSCHLAND VOR EINER NEUEN HERAUSFORDERUNG FÜR DEN FRIEDEN. EIN VOLK, ZWEI LÄNDER / 303

1. Die Friedenskonferenz in Paris. Politische und wirtschaftliche Konsequenzen des Krieges / 303
2. Der „eiserne Vorhang“ und die Gründung der „populären Demokratien“ / 310
3. Die Last des Krieges: die Teilung Deutschlands / 312
4. Die beiden Deutschlandrepubliken zwischen Entwicklung und Krisen / 318
5. Hindernisse für die Entspannungs- und Annäherungspolitik / 324

XIV. DIE KRAFT EINER IDEE: DIE WIEDERVEREINIGUNG / 329

1. Die Permanenz der Idee / 329
2. Der Fall der Berliner Mauer / 334
3. Ein einziges Deutschland / 342
4. Konsequenzen und Erwartungen / 345

XV. DEUTSCHLAND HEUTE / 351

1. Territorium und Bevölkerung / 351
2. Das verfassungsrechtliche System und die politischen Institutionen / 354

Cuvânt înainte

O carte ca cea de față face parte din realizările hotărâtoare ale unui istoric. Spun aceasta, întrucât a scrie istoria unei alte țări impune o cunoaștere profundă și exactă a evenimentelor, a fenomenelor și prefacerilor de orice fel – de ordin social, politic, economic, cultural, militar etc. – care au însoțit și însoțesc evoluția ei istorică. Înseamnă, în același timp, cunoașterea istoriei europene și a locului pe care țara respectivă îl deține în cadrul acesteia, cu determinări și interferențe pe plan universal. Ceea ce nu este deloc ușor. Dacă avem însă în vedere că autorul nu este la prima reușită de acest fel, lucrurile par să se lămurească. Spun reușită și nu „încercare de acest fel”, întrucât aici nu este vorba de încercare. O demonstrează, între altele, cărțile *Monahia și Adunările de stări în Europa medievală*, apărută deja în două ediții (Casa de Presă și Editură Tribuna, 1999 și Thausib, 2000) și *Istorie europeană* (Thausib, 2001), *Congregațiile generale din Transilvania voievodală* (CHBeck, 2008), *Introducere în istoria modernă universală* (Editura Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș). În scrierea istoriei nu se fac încercări; se fac analize, generalizări, particularizări, abordări comparate, se prezintă critic evenimente care, de multe ori, au afectat evoluția unui popor etc. De aceea, repet, nu poate fi vorba decât de cunoaștere.

Germania. O istorie de la antici la moderni reprezintă elaboratul final al câtorva ani de studiu și cercetare, o provocare pentru istoricul dr. Gh. Bichicean, din momentul

în care a devenit cadru didactic al Universității Româno-Germane din Sibiu. Realizată în termeni care îi definesc preocupările, cartea se susține printr-o documentare bogată, care evidențiază interesul de a prezenta istoria Germaniei și din perspectiva altor istorici decât cei germani. Se poate vorbi de un echilibru al acestei cărți de istorie a Germaniei? Răspunsul poate sau nu poate fi pe deplin satisfăcător, în funcție de perspectiva și interesul celor care vor lectura cartea. Într-adevăr, se observă remarcabila dezvoltare a unor perioade istorice (precum perioada medievală sau a reunificării Germaniei, de pildă), după cum altora li se rezervă un spațiu mai restrâns, ceea ce nu diminuează însă cu nimic din importanța lor, nu scade cu nimic valoarea lucrării. De fapt, istoricul insistă asupra unor perioade care au marcat puternic istoria Germaniei și au influențat-o pe aceea a întregii Europe. În acest fel își atinge obiectivele propuse. Este mai mult o istorie socială și politică, o istorie în care instituțiile apar în prim-plan, fără a fi neglijate aspectele de ordin economic, cultural sau militar.

Considerăm că această carte este o apariție necesară și, de ce nu, așteptată în domeniul istoriei europene. În egală măsură este utilă și studenților, cadrelor didactice ale Universității Româno-Germane în mod deosebit, dar prin bogăția de informații pe care o conține, întregului corp academic din domeniul istoriografiei, al studenților din cadrul Facultăților de istorie, Relații internaționale și studii europene etc. Ea îl recomandă încă o dată, dacă era nevoie, pe prof. univ. dr. Gheorghe Bichicean ca unul din istoricii de marcă, format la școala istorică românească, afirmat în acest oraș de veche tradiție culturală, Sibiu / Hermannstadt.

Prof. dr. Rudolf Dootz
Universitatea din Tübingen
Prorector de onoare
al Universității Româno-Germane din Sibiu

Argumentul autorului

Considerațiile pe care Mary Fulbrook le face în cuvântul introductiv al cărții sale sunt cu adevărat potrivite pentru orice încercare de a așeza istoria vreunei țări într-o sinteză: „o carte ca aceasta e mult mai ușor de criticat decât de scris”, „o istorie succintă a unui subiect atât de amplu nu poate fi exhaustivă”, problema deciziilor „dificile privind o anumită selecție”¹ etc. Întărind și opinia conform căreia chiar și spațiul acordat diferitelor perioade, considerăm că este și o problemă a istoricului. Abordând evenimente din perioade mai apropiate sau mai îndepărtate de noi, dincolo de dorința de a prezenta echilibrat „capitolele” din istoria Germaniei, formația istoricului se impune în câmpul sintezei. O altă problemă pentru cel ce încearcă un astfel de demers o constituie bibliografia. Am considerat că este necesar să selectăm nu doar o bibliografie specială, ci o bibliografie deschisă, europeană, aparținând și popoarelor cu care a interferat mai puternic istoria Germaniei. Ar fi mai interesant să inserăm, de pildă cu privire la impactul Revoluției franceze de la 1789, la consecințele primului Război Mondial și punctul de vedere al istoricului francez. În consecință, am fost preocupați de a scrie o scurtă istorie

¹ Mary Fulbrook, *O scurtă istorie a Germaniei*, Institutul European, Iași, 2002, p. 7.

a Germaniei fără a folosi cu precădere o bibliografie istorică germană, ci o una mult mai diversificată, europeană. Un argument este, din punctul nostru de vedere, chiar afirmația pe care editorul o face în prefața cărții lui J. Fleckenstein² asupra istoriei Germaniei abordate din perspectivă europeană, care a fost mai puțin o istorie națională și mai mult o sumă de istorii regionale.

Câteva lămuriri se cuvin a fi făcute cu privire la alegerea mea, de a scrie această scurtă istorie a Germaniei. Momentul de referință a fost marcat de prezența mea în rândurile cadrelor didactice ale Universității Româno-Germane din Sibiu. Au urmat călătoriile în Republica Federală a Germaniei, după anul 1990, la Potsdam și Berlin (cu prilejul unei conferințe internaționale), la Meissen și Dresda (pentru încheierea unui protocol interuniversitar), la Hof, Bamberg, Nürnberg, Regensburg (mobilitate universitară), Neuendettelsau (Diaconia), München, Frankfurt am Main, Köln etc.. Tot ceea ce am văzut m-a impresionat profund.

De aceea, a pune la îndemâna studenților Universității Româno-Germane – și nu numai – o sinteză de istorie a Germaniei nu putea rămâne o simplă dorință. Acceptăm, desigur, realitatea că există multe lucrări, sinteze, despre istoria poporului german. Este însă la fel de adevărat că orice profesor este moral obligat să ofere studenților cu care lucrează o paletă mai largă de opinii și perspective de abordare, care să le fie utile. Dincolo de aceste argumente, este de la sine înțeles că această carte nu se adresează strict studenților, și nici nu a fost concepută în acest fel. Ea se adresează tuturor celor care sunt interesați de istoria Germaniei, oferind o perspectivă unui demers de înțelegere care se poate deschide prin această carte.

² J. Fleckenstein, *Istoria Germaniei, 1. Bazele și începutul istoriei germane*, Teora, 2000, pp. 9-10.

Die Erwägungen, die Mary Fulbrook in dem Vorwort zu ihrem Buch formuliert sind, in der Tat, passend für jedwelchen Versuch, die Geschichte eines Landes in der Form einer Synthese auszudrücken.

Und zwar: „Es ist viel einfacher, ein solches Buch zu kritisieren als es zu schreiben“, meint die Autorin, „eine kurgefaßte Geschichte eines solch umfangreichen Themas kann nicht vollständig sein“, und „das Problem der schwierigen Entscheidungen, was eine bestimmte Auswahl betrifft, ist wesentlich“ usw³.

Indem Ereignisse aus Zeitabschnitten vorgetragen werden, die uns mehr oder weniger zeitlich entfernt sind, und jenseits des Wunsches, die verschiedenen „Kapitel“ der Geschichte Deutschlands im Gleichgewicht zu präsentieren, behauptet sich die Ausbildung des Historikers in dem Bereich der Synthese. Eine weitere Herausforderung für denjenigen, der einen solchen Schritt unternimmt, ist die Wahl der Bibliographie. Die Entscheidung für dieses Buch fiel nicht (nur) zugunsten einer speziellen Bibliographie, sondern auch für eine offene, europäische, die auch den Völkern gehört, mit denen die Geschichte Deutschlands stärker interferiert hat. Es wäre interessanter, z.B. auch den Standpunkt des französischen Historikers einzusetzen, was den Impakt der französischen Revolution und die Folgen des ersten Weltkrieges betrifft. Demzufolge kann auch die Beschäftigung, eine Kurzfassung der Geschichte Deutschlands zu schreiben ohne eine (hauptsächlich) deutsch – historische Bibliographie zu verwenden, sondern eine europäische. Ein Argument finden wir –unseres Erachtens nach – in der Behauptung des Herausgebers des Buches von Fleckenstein⁴, in seinem

³ Mary Fulbrook, *Eine kurze Geschichte Deutschlands*, Europäisches Institut, 2002, Seite 7 (rumänische Übersetzung).

⁴ J. Fleckenstein, *Istoria Germaniei, 1. Bazele și începutul istoriei germane*, Teora, București, 2000, pp. 9-10.

Vorwort über die Geschichte Deutschlands aus europäischer Perspektive: „es war weniger eine nationale Geschichte und mehr die Summe von regionalen „Geschichten“.

Ein paar Klärungen sind hinsichtlich der Wahl dieses Themas – eine Geschichte Deutschlands – nötig. Der entscheidende Moment kam mit der Mitgliedschaft des Verfassers in der akademischen Gemeinschaft der rumänisch-deutschen Universität in Sibiu/Hermannstadt, zusammen mit anderen Dozenten. Es folgten, nach 1990, die Reisen in die Bundesrepublik Deutschland, nach Berlin – im Rahmen einer internationalen Konferenz – nach Meissen und Dresden – zur Schließung eines Abkommens für akademische Mitarbeit – nach Hof, Bamberg, Nürnberg, Regensburg – ebenfalls im akademischen Interesse, Neuendettelsau (Diakonie), München, Frankfurt am Main, Köln, etc. Alles, was der Verfasser da sehen durfte, hat ihn tief beeindruckt.

Den Studenten der rumänisch-deutschen Universität in Sibiu/Hermannstadt eine Synthese der deutschen Geschichte zur Verfügung zu stellen konnte und durfte deswegen kein einfacher Wunsch bleiben. Natürlich: es gibt viele Studien und Synthesen über die Geschichte Deutschlands. Das akzeptiert der Verfasser ohne weiteres. Es ist, aber, ebenso wahr dass jeder Professor moralisch verpflichtet ist, den Studenten, mit denen er arbeitet, eine weitere Farbengebung von Meinungen und Perpsktiven anzubieten, die ihnen nutzvoll sein soll. Jenseits dieser Argumente ist es selbstverständlich, dass dieses Buch nicht nur strikt die Studenten anspricht: sie wurde auch nicht in diesem Sinn entworfen. Die Studie spricht alle Leser an, die an der Geschichte Deutschlands interessiert sind. Diesbezüglich bietet sie dem Versuch, diese Geschichte zu verstehen, eine Perspektive an, die sich durch die Studie selbst öffnen könnte.

Der Verfasser
Sibiu / Hermannstadt

I. ORIGINILE: DE LA REGATUL FRANCILOR LA REGATUL GERMAN

1. Vechi izvoare despre germani

Germanii au fost o prezență activă a lumii antice. Teritoriul lor a fost locuit din timpuri preistorice⁵. Cultura și civilizația lor subliniază încă o dată, dacă mai era nevoie, că în afara ariilor de civilizație elenistică sau romană, pe teritoriul Europei exista și o „altă lume antică”. În cadrul acestei „alte lumi” se situează și populațiile germanice, cu o arie de răspândire remarcabilă. Ca și în alte zone ale Europei, în centrul continentului apar o sumă de interferențe politice și culturale și se dezvoltă o serie de regate mai mari sau mai mici.

În primele secole ale erei creștine, triburile germanice, devenite sedentare, populau un teritoriu destul de întins: între Rin, cursul superior și mijlociu al Dunării și Vistula; în sudul peninsulei Scandinavia și nordul Mării Negre. Contactul cu lumea romană a lăsat multe mărturii arheologice despre civilizația romană, între care ruine, urme de cetăți etc. Pentru secolele I-II Tacitus menționează 50 de triburi⁶, grupate în trei ramuri, aparținătoare părților de

⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p.21.

⁶ Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, în *Opere*, I, București, 1958, XXVIII-XLVI.

nord, vest și est-centrale ale teritoriilor locuite de germanici. În următoarele secole sunt menționate și alte triburi, împărțite tot în trei ramuri: ramura apuseană (francii – pe cursul Rinului inferior și mijlociu, alamanii – pe cursul Rinului superior, frizii – în regiunea Olandei, saxonii – pe coasta germană a Mării Nordului, anglii, warnii și iuții – în peninsula Iutlanda, longobarzii – între Weser și cursul inferior al Elbei, hermundurii – pe Weser și cursul mijlociu al Elbei, suabii – între Elba și Oder, marcomanii și quazii – în regiunea Boemiei, juthungii – pe cursul superior al Dunării); ramura răsăriteană (herulii, rugii și schirii – pe cursul inferior al Oderului, burgunzii și vandalii – pe cursul mijlociu și superior al Oderului, gepizii – între Oder și Vistula, goții – în nordul Mării Negre); ramura nordică: dani și suedezii – în sudul peninsulei Scandinavia. Populațiile de est și de vest se deosebesc cu claritate⁷: în timp ce germanicii de est (așezați la est de Oder) încep mișcări de amploare și pătrund adânc spre sud, cei de vest înaintează cu destulă dificultate în teritoriile celților și ilirilor, apoi în sud (de fapt este vorba de teritoriile devenite ulterior Germania de Sud, de Vest și Centrală). Denumirea *Germania* îi aparține lui Caesar, fiind atribuită teritoriilor locuite de aceste popoare pe linia Rinului și a Dunării⁸.

Unele din aceste triburi devin stabile, se sedentarizează, afirmând pretenții de supremație. În acest sens se poate aminti „regatul” lui Ariovist, din tribul tribocilor, contemporan cu Burebista. În a sa *Histoire de la Gaule*, Camille Jullian menționa că în anii '70 înainte de era creștină Europa Centrală era împărțită între doi mari conducători: Ariovist, regele suebilor, care domina vestul germano-iliric, și „reformatorul inspirat, organizatorul înțelept

⁷ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 32.

⁸ A se vedea comentariul lui H. Schulze: *Klein deutsche Geschichte*, München, 2003, pp. 10-11.

Burebista”, regele dacilor⁹. O ciocnire a celor două armate părea posibilă în părțile Bavariei de astăzi, dar cei doi conducători și-au îndreptat atenția spre alte zone.

Nevoia de a dispune de o conducere permanentă întărește divizarea socială, crește puterea aristocrației și permite formarea regalității militare. Triburile, în principal francii, saxonii, alamanii și bavarezii, constituie și rămân punctul de pornire în formarea statului german. La rândul său acesta se poate afirma după constituirea statului franc. Între timp, în special în cursul secolelor III-V, unele triburi s-au unit, formând uniuni de triburi puternice și statornice: alamană (între Rin și cursul superior al Dunării), francă (pe cursul mijlociu și inferior al Rinului, împărțită ulterior în uniunile salică și ripuară), saxonă, thuringă, bavareză (Bavaria actuală) și frizonă (în Țările de Jos). Despre goți se pot face mențiuni la fel de ample și precise. Așezați pe un teritoriu cu o întindere considerabilă, din sudul Scandinaviei până în nordul Mării Negre, sunt menționați frecvent, cu cele două ramuri: ostrogoții la est de Nistru și vizigoții la vest.

Germanii locuiau în sate, în case construite din lemn și pământ. Principalele ocupații ale triburilor germanice erau creșterea vitelor și cultivarea pământului. Muncile agricole erau ușurate de folosirea diferitelor unelte (sape, grape din lemn, seceri și coase din fier) și a plugului greu din lemn cu brăzdar de fier, pe roți și tras de boi. Lângă case se aflau grădini de legume. Complementar, se ocupau cu pescuitul și vânătoarea. Progrese însemnate au realizat în extragerea minereurilor de cupru, fier și metale prețioase (aur și argint). Ca urmare, s-au dezvoltat meșteșugurile casnice, prelucrarea metalelor, confecționarea armelor (săbii lungi din fier, securi, coifuri, cămăși de zale), a bărcilor

⁹ *Apud V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p. 51. Vecinătatea triburilor germanice cu dacii este descrisă într-un mod aparte: „Toată țara Germaniei se desparte [...] de daci prin frica pe care-o au deopotrivă unii de alții sau prin munți” (Tacitus, I. 1.)

pentru navigație și ceramicii etc. Aceste îndeletniciri le-au permis să dezvolte un negoț intern destul de intens (schimb de produse agro-pastorale cu cele meșteșugărești) și cu lumea romană, de-a lungul Rinului și al Dunării.

Viața socială se baza pe familia mare patriarhală, iar legăturile de rudenie vor spori rolul cetelor armate. Teoria de origine germană a comuniunii bunurilor conjugale arată, într-o primă formulare, intervenția dreptului roman. Conform acesteia, baza regimului comun al acestora se află în sistemul, propriu legilor barbare, creat de *mundium* marital și dotal feminin: principiul este expresia dreptului și elementului germanic pur în căsătorie. Ca și în dreptul celților, este vorba despre o putere asupra femeii și a bunurilor sale de o mare extindere și intensitate, limitată doar în confruntarea dotei feminine cu obligația conservării sale și, eventual, a restituirii ei¹⁰. Acesteia trebuie să i se adauge influența legii romane, a principiilor societății în asocierea conjugală și a constituirii comunității bunurilor.

Proprietatea devălmașă asupra pământului și pășunilor va fi înlocuită treptat cu proprietatea individuală, care marchează începutul unei diferențieri sociale: de o parte aristocrația gentilică și familia înstărită, de altă parte familia de rând. Ernest Glasson, cunoscut autor francez din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scria: „Toate națiunile moderne, în afară de Anglia, au preferat proprietatea romană [proprietății colective a germanilor], chiar și cele care nu aparțineau rasei latine și, reciproc, familiei romane i s-a substituit, la popoarele de origine latină, organizarea familiei germanice”. Aceasta nu ar trebui să constituie o contradicție, ci consecința firească, irezistibilă, a progresului social¹¹, al cărui nerv îl constituie libertatea individuală.

¹⁰ Pentru o abordare comparată, a se vedea Gh. Bichicean, *Drept roman. Instituții, izvoare, jurisdicții*, Ed. CH Beck, 2008, pp. 57-71.

¹¹ E. Glasson, *Le Mariage civil et le divorce dans l'antiquité et dans les principales législations modernes de l'Europe. Étude de*

Într-adevăr, la romani, ca și la greci, statul sau Cetatea absorb persoanele. Anticii nu au cunoscut libertatea individuală. Dacă vrem să găsim germenele acestei libertăți, se impune să avem în vedere triburile germanice. Triumful familiei germanice asupra familiei romane, precum și cel al proprietății romane asupra celei germanice și feudale nu se pot explica decât în acest fel. Familia romană a sucombat pentru că era incompatibilă cu independența individului, dar proprietatea romană a supraviețuit, deoarece a reușit să asigure mai bine decât proprietatea colectivă a germanilor libertatea individului.

Datorită dezvoltării economiei și așezării în Imperiul Roman, obștea gentilică s-a transformat treptat în obște sătească, numită „marcă”, ce avea la bază comunitatea de teritoriu. În secolele IV-V se accentuează procesul de diferențiere, de separare a aristocrației gentilice de masa oamenilor de rând, liberi. Organizarea socială și militară conferea triburilor germanice posibilitatea impunerii unui respect binemeritat din partea celorlalte populații ale Europei. Germanii practicau în acea perioadă instituția semnalată de Caesar¹² și descrisă de Tacitus sub numele de *comitatus*. Conform lui Caesar, dacă un șef german pregătea o expediție, el se prezenta în adunarea tribului și cerea oameni care să îl urmeze. Tacitus amintește că această instituție nu mai era ocazională, ca în timpul lui Caesar, ci căpăta treptat un caracter permanent. Comitelui i se atașau oameni tineri – *adulescentulii* –, cărora originea nobilă sau serviciile militare ale ascendenților le permiteau să fie admiși în ceata războinică¹³. De la Caesar la Tacitus,

législation comparé et précède d'un aperçu sur les origines du droit civil moderne, 2 (Paris 1880) 128, *apud* G. Lobrano, *Uxor quodammodo domina*, Cap. I. Il carattere „comunitario” del diritto di famiglia nel sistema giuridico romanista e il diritto romano, în *Ius Antiquum*, nr. 5/2006 (Tradizione romana), p. 10.

¹² J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927, pp. 9-11.

¹³ Tacitus, XIII, 1. 2.

instituția evoluează. Tacitus semnală emulația existentă între șeful militar și războinicii săi, faptul că jurământul depus crea o solidaritate aparte: războinicul nu trebuia să accepte, în principiu, să supraviețuiască șefului ucis în luptă¹⁴. Ideea fundamentală a instituției germanice este aceea a unui serviciu militar personal, a unui contract liber consimțit. Toate acestea indică o organizare politică prestată sub forma unei „democrații militare”, condusă de șeful războinic, a unui sfat și a unei adunări a poporului (toți oamenii liberi, purtători de arme, din trib).

Octavianus Augustus – împăratul care a organizat Galia și Spania, a redus Galatia și Egiptul la statutul de provincii, a cucerit Panonia și a anexat Moesia – a luptat cu succes și împotriva germanilor. La moartea sa, în anul 14 d.Chr.¹⁵, Imperiul Roman avea o întindere considerabilă, atingând frontiere pe care le va păstra timp de trei secole: de la litoralul întregului bazin al Mării Mediterane și întreaga Peninsulă Iberică, în partea sudică a continentului european, până la Rin și nordul Dunării¹⁶. Relațiile triburilor germanice cu Roma nu au fost pașnice. Acțiunile împăraților ilirieni¹⁷ au respins atacurile năvălitorilor de origine germanică, restabilind frontierele. În partea dinspre germanici, *limesul* nu mai era suficient, fiind necesară o rezistență în adâncime. În aceste condiții, Imperiul nu a mai

¹⁴ *Ibidem*, XIV, 1.

¹⁵ Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, RAO Clasic, București, 1998, III. 22. Asasinatul a fost pus la cale de Tiberius (14-37). El făcea parte din aceeași dinastie, Iulia-Claudia, deschisă de domnia lui Augustus.

¹⁶ Gh. Bichicean, *Considerații asupra strategiei romane de cucerire a Daciei*, în vol. „Saeculum Traiani”, Sibiu, 1996, p. 30.

¹⁷ Claudius Gothicus (268-270; Marcus Aurelius Claudius Gothicus, numit și Claudius II); Quintillus (aug.-oct. 270; fratele lui Claudius II); Aurelian (270-275); Tacitus (275-276); Florian (aug.-sept. 275); Probus (276-282); Carus (282-283; Marcus Aurelius Probus); Numerian (283-285; Marcus Aurelius Numerianus).

rezistat decât două secole. Atacurile barbarilor nu au constituit singura cauză. Lipsa, în sprijinul apărării, forța morală, atât în rândul armatei, cât și în cel al populației¹⁸. Imperiul era apăsător de obligația de a menține la frontiere o uriașă armată, iar în interior se opunea cu greu tulburărilor civile și intrigilor de curte. În acest complex politic, numeroșii uzurpatori nu au ezitat să se înțeleagă cu barbarii pentru acapararea tronului imperial.

Așezați pașnic în Imperiu în calitate de coloni-soldăți și soldăți-mercenari, ulterior în cete și triburi întregi, germanii au primit statutul de „federati”, pe baza unui tratat (*foederus*). Cei dintâi au fost vizigoții (376-377): primeau pământ și slujeau în armata romană sub comanda propriilor șefi. Așezarea lor va accelera destrămarea Imperiului Roman de Apus, deschizând perspectiva constituirii „regatelor barbare” și trecerii la feudalism, proces însoțit de formarea popoarelor și limbilor din Europa occidentală. În acest fel, Imperiul se germaniza la frontiere, deși tot ceea ce pătrundea în interior se romaniza¹⁹. Acțiunile germanicilor contra Romei se manifestă cu putere în timpul împăraților Valentinian I (care domnea în Occident) și Valens (care domnea în Orient)²⁰. Împăratul Valens a fost învins și ucis de germanici la Adrianopol (Hiadrianopolis), în ziua de 9 august 378²¹. I-a urmat Theodosius I „cel Mare” (379-395), iar fiii acestuia, Honorius și Arcadius, vor domni primul în Occident și celălalt în Orient, fiind beneficiari ai împărțirii Imperiului²². În timpul domniei lui Theodosius I

¹⁸ H. Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, Ed. Meridiane, București, 1996, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰ A se vedea în acest sens: A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, III. *De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007, pp. 66-125.

²¹ P. Lemerle, *Istoria Bizanțului*, București, 1998, p. 51. Se pare că ar fi ars de viu, *apud* A. Husar, *op. cit.*, p. 116.

²² Pentru amănunte în acest sens, a se vedea A. Husar, *op. cit.*, pp. 151-157.

goții au ajuns la Constantinopol, unde au fost respinși, apoi învinși, acordându-li-se dreptul de a se stabili în Moesia (*foederati*, 382)²³.

Din această perioadă, migrația triburilor germanice va avea urmări hotărâtoare pentru configurarea Europei viitoare. Împinși de vizigoți (407) și de năvălirea hunilor (450), barbarii s-au îndreptat din nou asupra Imperiului, fapt ce avea să determine migrațiile ulterioare. Sub Genseric, vandalii au cucerit Cartagina (439), marea bază navală a Imperiului Roman de Apus, apoi, la scurt timp, insulele Sardinia, Corsica și Baleare²⁴. Situația Imperiului era profund agravată: pierdea Mediterana, punctul forte al rezistenței sale. Tot acum Attila, conducătorul hunilor, devenea cea mai mare amenințare pentru Roma. Aetius, sprijinit de germanici, în special de Theodoric I, regele vizigoților, va reuși să oprească înaintarea hunilor, în anul 451, la *campus Mauriacus*. Theodoric I a fost ucis în luptă, dar moartea lui Attila (453)²⁵ a îndepărtat pentru moment pericolul. Regii vizigoților care au urmat, Theodoric al II-lea (543-466) și apoi Euric (466-488), au determinat căderea ireversibilă a Romei.

Fideli și închinându-se la început unor zeități locale, dar și unor zei comuni uniunilor de triburi (cultul lui Wodan/Odin, zeu suprem; cultul lui Tiu, zeul războiului, și al lui Donar/Thor, zeul tunetului), fără statui și temple, desfășurau ritualurile religioase în păduri și dumbrăvi închinat zeilor²⁶. În secolele IV-V, după așezarea triburilor germanice în Imperiul Roman și după începutul constituirii „regatelor barbare”, germanii trec la creștinism, adoptând secta ariană. Cunoscut mai întâi la goți, arianismul s-a răspândit la toate triburile germanice din Imperiul Roman

²³ *Ibidem*, p. 130.

²⁴ *Apud* A. Husar, *op. cit.*, pp. 202, 244.

²⁵ P. Lemerle, *op. cit.*, p. 52.

²⁶ Tacitus, IX. 2.

de Apus. La jumătatea secolului al IV-lea, episcopul Wulfila a tradus Biblia din limba greacă în gotă (inițial Biblia a fost redactată în ebraică, dar întrucât în această formă nu putea fi înțeleasă în Europa, a fost răspândită în traducere în limba greacă – (*Septuaginta*)).

Din punct de vedere demografic, marea migrație a avut efecte nedorite chiar pentru teritoriul locuit de germani, unde s-a produs o scădere accentuată a populației. În secolele V-VI, triburile slave vor popula regiunile dintre Vistula și Elba. O parte din teritorii, în special cele de apus, la vest și est de Rin, vor fi încorporate regatului francilor la finele secolului al V-lea. Deși vor mai rămâne o perioadă de timp de sine stătătoare, în decursul secolelor VI-VIII uniunile de triburi ale frizilor, saxonilor, thuringilor și bavarezilor vor intra în componența regatului Merovingian, apoi a celui Carolingian.

Datarea exactă a originilor istoriei Germaniei a constituit o problemă pentru istorici, care frecvent apreciau că în anul 9 d.Hr. Arminius²⁷, prinț dintr-un trib germanic, a zdrobit trei legiuni romane la Teutoburger Wald. Constituirea poporului german și a limbii germane este rezultatul unui proces care a durat sute de ani, desăvârșit în perioada secolelor VI-IX. Baza etnică au constituit-o alamanii, francii, frizii, saxonii, thuringii și bavarezii, la care s-a adăugat populația celto-germană așezată la vest de Rin. Termenul *deutsch* (german) nu apare pentru întâia oară decât în secolul al VIII-lea și desemnează, la început, doar limba părții orientale a regatului francilor. Inițial, *thiutisk* provine din latinescul *theodiscus*²⁸, utilizat la Sinodul din 786; varianta *diutsch* datează de la 1080.

Dacă în Italia, Galia și Spania triburile germanice au fost asimilate de către populația romanizată, în Britania ele

²⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 9.

²⁸ *Ibidem*, pp. 19-21.

au alungat popoarele romanizate. În urma unui proces îndelungat, au dat numele lor fie unor popoare, țări și limbi (francez – francii; englez – anglii), fie unor provincii (goții și alanii în Gothallonia – Catalonia; burgunzii – Burgundia; vandalii în Vandaluzia – Andalusia; longobarzii – Lombardia; Essex, Wessex, Sussex – saxonii de est, vest și sud), fie unor localități având la bază onomastica germană și termeni latini. Este de la sine înțeles că perioada migrației germanice a avut efecte și în plan cultural. Între acestea se cuvine a fi amintită adoptarea alfabetului și a limbii oficiale scrise latine. La curtea regelui Teodoric se aflau reprezentanți ai culturii romane, Boethius și Cassiodorus. În palatele Merovingienilor și-a găsit adăpost renumitul episcop Gregoire de Tours (secolul al VI-lea: *Istoria francilor*). Și din rândul migratorilor s-au ridicat oameni de cultură, precum gotul Iordanes (secolul al VI-lea). În această primă perioadă s-au realizat o serie de codificări și traduceri, s-au redactat în limba latină datinile juridice germanice: legea vizigoților (Euric), edictul lui Teodoric etc. Cronicile au ocupat un rol important, dintre ele detașându-se cea a lui Ekkehard, biograful lui Carol cel Mare.

2. Regatul Franc

Migrațiile au avut urmări de ordin economic și social, provocând pe de o parte destrămarea unității economice a lumii romane, pe de altă parte producând progrese după reluarea vieții economice. Pe plan social, au contribuit la formarea noului tip de regim: regimul feudal. Pe plan politic, încă din primele decenii ale secolului al V-lea cuceritorii germani depășeau simpla condiție de federați în cadrul Imperiului Roman, în care, după cuceririle treptate amintite, înlocuiesc aparatul de stat roman cu o nouă formă, aceea a „regatelor barbare”. Ele vor trece de la acest stadiu

la cel de state propriu-zise, cu structuri și instituții corespunzătoare. Ca urmare, pe plan juridic are loc o fuziune a instituțiilor romane și germanice, care a stat la baza structurilor politice ale statului feudal timpuriu în Europa apuseană. Tot în această perioadă s-au pus bazele alianței dintre „tron și altar”, prin trecerea de la arianism la catolicism, în timpul lui Clovis.

Dintre populațiile germane așezate în Galia la finele secolului al V-lea și începutul celui de-al VI-lea, rolul cel mai însemnat l-au avut francii salieni (din zona Flandrei și Brabant) și cei ripuari (din zona Alsaciei și Lorenei). Cucerirea Galiei romane a avut ca urmare constituirea și consolidarea regatului franc²⁹, cel mai puternic stat din Europa de Apus condus de dinastia Merovingienilor. În 486 Clovis (481-511) înlătură total stăpânirea romană din Galia³⁰. Începând cu secolul al V-lea, migrația triburilor germanice va avea urmări hotărâtoare pentru configurarea viitoarei Europe. Așezate pașnic în Imperiu în calitate de grupuri coloni-soldăți și soldăți-mercenari, ulterior cete și triburi întregi se vor așeza în calitate de „federali”, pe baza unui tratat (*foederus*). Ei primeau pământ și slujeau în armata romană sub comanda propriilor șefi. Așezarea lor va accelera destrămarea Imperiului Roman de Apus, deschizând perspectiva constituirii „regatelor barbare” și trecerii la feudalism, proces însoțit de formarea popoarelor și limbilor din Europa occidentală.

După prăbușirea Imperiului Roman de Apus³¹, în perioada 476-486, un franc salian pe nume Siagrius lua în stăpânire regiunea dintre Somme, Meuse și Loara declarându-se „rege al romanilor”. Clovis, un alt franc salian, după ce îl înfrânge pe Siagrius (486), va cuceri Galia și Alsacia,

²⁹ P. Miquel, *Histoire de la France. De Vercingétorix à Charles de Gaulle*, Marabout Histoire, 1989, pp. 54-55.

³⁰ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 41. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 22.

³¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 11. G. Hermet, *op. cit.*, 1997, p. 31.

apoi va trece la catolicism³² și va fi ales rege de către francii ripuari în 509. Aproape concomitent, Teodoric desăvârșește opera de formare a regatului ostrogot și domnește ca un adevărat suveran (493-526). Cu opera lor, în secolul al V-lea se încheie în linii mari marea migrație în Europa apuseană. Ea a avut urmări imediate și altele mai îndepărtate, creând premisele formării popoarelor și limbilor din țările Europei apusene. Mărturiile contemporane și izvoarele istorice atestă așezarea triburilor germanice într-un teritoriu relativ vast și contribuția pe care și-au adus-o la formarea noilor limbi și popoare europene, în special german, francez, spaniol, portughez, italian și englez.

În secolele VI-VII statul evoluează, își cristalizează structurile și instituțiile. El poartă numele de *regnum Francorum*. Prin „franci”, de acum trebuie să se înțeleagă nu tribul, ci poporul statului franc³³. Regele franc se intitulează *rex Francorum* și își sprijină autoritatea pe creștinare, consecința botezării lui Clovis. Pentru epoca merovingiană se poate vorbi deja de o biserică teritorială francă (*fränkische Landeshirche*)³⁴.

3. Renașterea carolingiană

Decăderea puterii regale în secolul al VIII-lea și preluarea puterii de către majordomi vor conduce la formarea dinastiei carolingiene (după numele lui Carol Martel³⁵, „majordom unic” în perioada 715-741). Carolingienii dețineau puterea politică efectivă. Aceasta le era conferită prin alegere și ungere. Alegerea de către adunarea

³² J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 39. P. Miquel, *op. cit.*, pp. 53-54.

³³ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 45.

³⁴ *Ibidem*, p. 47.

³⁵ P. Miquel, *op. cit.*, pp. 59-60.

poporului „după obiceiul francilor” (*secundum morem Francorum*)³⁶ și ungerea ca binecuvântare a Bisericii (prin episcopi în anul 751, de către papa Ștefan al II-lea în 754) au făcut din Pepin adevăratul prim-rege al dinastiei carolingiene.

Noul imperiu, ajuns la apogeul puterii sale sub Carol cel Mare (768-814), includea populații vorbind dialecte diferite: unele vorbeau dialecte germanice, altele dialecte romane³⁷.

Carol cel Mare este un personaj-cheie al istoriei europene și, întrucât prin Imperiul său a pus bazele viitoarei Germanii, este în egală măsură personajul-cheie al istoriei Germaniei. Europa căpăta contur, iar istoria sa a căpătat dimensiuni europene, coroana imperială devenind simbolul unității continentului. Ideea europeană nu s-a manifestat neapărat prin unitatea imperială, cât mai ales prin conștiința unei civilizații comune exprimate de literele carolingiene, celebrele minuscule carolingiene.

Domnia lui Carol cel Mare este considerată o epocă de redresare pe toate planurile, existând chiar tendința de a o compara cu o adevărată epocă a „renașterii” (*aurea Roma iterum renovata*). *Renovatio Romani Imperii* este ideea care domină³⁸, restaurarea nominală a acestuia fiind materializată în Imperiul franc carolingian. Cu această idee se face trecerea de la *regnum Francorum* la *Imperium*. Dacă în Galia ordinea se va instaura după o perioadă de anarhie, în Alemania cucerită și evanghelizată se constata un progres social evident. Începând cu anul 774, Carol cel Mare se numește „rege al francilor și longobarzilor și patriciu al romanilor”, ceea ce însemna că el a unit regalitatea francă

³⁶ J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 84-85.

³⁷ J. Streisand, *Deutsche Geschichte in einem Band. Ein Überblick*, Berlin, 1971, pp. 35-36.

³⁸ J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 77-81. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 12-13. H. Pirenne, *op. cit.*, p. 218.

cu cea longobardă și cu patriciatul, într-un act de dominație protectoare asupra Romei³⁹. Anexarea statului longobard, războaiele saxone, anexarea Bavariei și intervenția în Spania ne oferă imaginea politicii sale europene. Carol cel Mare stăpânea un teritoriu ce se întindea spre sud-vest dincolo de munții Pirinei, iar spre sud-est până la Raab și lacul Balaton.

Renașterea carolingiană este mai mult decât o simplă revigorare a statului, este înainte de toate o înnoire spirituală⁴⁰. Limba populară și-a câștigat un loc important, chiar dacă nu așa cum ar fi dorit Carol, alături de cultura oficială latină. Dacă înnoirea s-a manifestat în primul rând în cultură, ea a fost de la început vizibilă în politica lui Carol cel Mare față de Biserică. În anul 800 Carol a fost încoronat ca împărat⁴¹. Aceasta este urmarea unor acțiuni care dau dimensiunea politicii lui Carol cel Mare: intervenția în Saxonia, urmată de creștinarea acestui teritoriu și campania asupra Romei. Europa va deveni în timpul lui Carol cel Mare nu doar o unitate politică, ci și una culturală. Pentru a menține unitatea Imperiului, în anul 806 Carol cel Mare l-a împărțit între fiii săi încă din timpul vieții⁴². Nemulțumiți,

³⁹ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 105.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 77.

⁴¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 12.

⁴² Carol cel Mare: *Divisio Regnorum* (6 februarie 806), Alfred Boretius (Hg.), *Capitularia regum Francorum*, Bd. 1 (MGH LL 2/1), Hannover 1883, S. 126-30: „3. Quicquid autem de regno nostro extra hos terminos fuerit, id est Franciam et Burgundiam, excepto illa parte, quam Hluduwico dedimus, atque Alamanniam, excepto portione, quam Pippino ascripsimus, Austriam et Niustriam, Turingiam, Saxoniam, Frisiam, et partem Baioariae, quae dicitur Northgow, dilecto filio nostro Karolo concessimus; ita ut Karolus et Hluduwicus viam habere possint in Italiam ad auxilium ferendum fratri suo, si ita necessitas extiterit, Karolus per vallem Augustanam, quae ad regnum ejus pertinet, et Hluduwicus per vallem Segusianam, Pippinus vero et exitum et ingressum per Alpes Noricas atque Curiam.” *Quellen zur*

aceștia au pornit război împotriva lui, iar după moartea sa au început luptele între ei, pentru coroană.

Carol cel Mare este considerat un adevărat *pater Europae*⁴³. Odată cu el, cuvântul *Europa* capătă o semnificație politică, sintagma de „părinte al Europei” fiind întărită și de expresia *Europa vel regnum Caroli* („Europa sau regatul lui Carol”). Această Europă este, mai întâi, o *Europă francă*, în care Roma nu mai joacă un rol major: când a fost uns împărat al Occidentului, la Roma, el a ales drept capitală a Imperiului localitatea Aix-la-Chapelle; totodată, este o *Europă creștină*: Carol se considera încoronat

mittelalterlichen Reichsgeschichte, <http://www.phil.uni-erlangen.de/~plges/quellen/quellen.html>

⁴³ În acest sens, a se vedea Gh. Bichicean, *Proiecte de unitate europeană (de la antici la moderni)*, Universitatea „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2008, pp. 54-59 (note de curs). Constituția politică a epocii regale prezintă o simetrie remarcabilă cu organizarea familiei și se rezumă la trei termeni, dintre care primii doi au echivalent în familia romană: *regele*, *senatul* și *comiții*, pentru că instituțiile politice ale Cetății s-au născut odată cu Cetatea însăși. Ar fi însă o eroare să acceptăm că organizarea statală a fost copiată după organizarea familială (*pater familias*), din cel puțin două motive: mai întâi, pentru că regalitatea este o instituție ce se regăsește și la alte popoare, care nu au cunoscut regimul patriarhal; în al doilea rând, pentru că *patria potestas* prezintă trăsături specifice, care s-ar estompa printr-o astfel de comparație definită în termeni foarte stricți. De aceea, diferențele nu fac decât decât să evidențieze evoluția, nu copierea organizării. Regele este în fruntea comunității romane aproape la fel ca și *pater familias* în fruntea casei sale. Magistrat pe viață, funcția lui nu este cu certitudine ereditară, pentru că era ales de *comitia curiata*. Din momentul în care regele deține cea mai mare parte a puterii, opunându-se Senatului de origine gentilică (este perioada comiților centuriate împărțite pe bază de cens), *are loc o schimbare socială, politică și economică, care marchează trecerea de la un model politic static la unul dinamic*. Carol cel Mare devine, astfel, un *pater* cu valențe imperiale, stăpânul cu putere deplină în toate domeniile, putere manifestată și în dreptul de succesiune pe care îl conferă fiilor săi pentru un teritoriu înstăpânit sau apropiat cu forța armelor.

de Dumnezeu, iar faptul că încoronarea sa la Roma a avut loc la 25 decembrie are valoare simbolică; în sfârșit, este o *Europă occidentală*, proiectele de unire cu Imperiul de Răsărit, către anul 800, dovedindu-se un eșec. Renașterea carolingiană este cea dintâi manifestare în plan european de materializare a ideii imperiale romane. Recursul la puterile nelimitate ale lui *pater familias*, transmise în acest fel instituției monarhice, nu face decât să indice o atitudine, normală pentru acea vreme, de raportare la valorile romane. Problema rămâne deschisă, iar opiniile în acest sens vor trebui să clarifice dacă sintagma „*pater Europae*” desemnează *re-creatorul*, ambițiile de dominație universală ale lui Carol cel Mare, așa cum ele se vor manifesta ele la împărații romano-germani și prin Europa „franceză”. Orizontul ideii de unitate a carolingianului era restrâns, ca de altfel și aria geografică de cuprindere a stăpânirii sale, ceea ce înseamnă o încercare de *renovatio* a Imperiului Roman, și nu de a proiecta un destin al Europei. Formula „*pater Europae* = stăpân al Europei” ni se pare, de aceea, mult mai potrivită decât aceea de *pater* cu înțelesul de „părinte-precursor” al unității Europei. Dreptul forței, prin care s-a construit această „idee”, nu poate și nu trebuie comparat cu forța dreptului, care este modernă și inclusivă pentru spațiul european. Nici mentalitatea europeană a epocii nu a transmis o astfel de atitudine pentru ceea ce ar însemna un proiect de unitate europeană: unitatea Imperiului (*unitas imperii*) nu înseamnă, implicit, unitatea europeană.

După moartea lui Carol cel Mare (814) unitatea Imperiului s-a destrămat⁴⁴. Reglementarea succesiunii a pus sub semnul întrebării chiar relația între *regnum* și *imperium*. Încercările lui Ludovic cel Pios de a menține încă o perioadă de timp *unitas imperii* prin *Ordinatio imperii* a avut

⁴⁴ A se vedea Ch. Bémont, G. Monod, *Histoire de l'Europe au Moyen Âge (395-1270)*, I, Paris, 1921, p. 388; J. Streisand, *op. cit.*, p. 37.

un efect temporar. În timpul lui Carol Pleșuvul (840-843), urmașii lui Carol cel Mare hotărau, prin Tratatul de la Verdun (843)⁴⁵, împărțirea în trei state, fără considerente geografice sau etnice. Lothar primea Italia și ținuturile dintre Rhône și Rin, păstrând, în calitate de împărat, și unitatea imperială, ceilalți doi păstrând titlul de regi: Ludovic Germanicul primea regiunile de la est de Rin, adică Francia de Est sau Germania, iar Carol Pleșuvul domnea la vest de Rhône și Meuse, adică în Francia Apuseană sau Franța. Evenimentele ulterioare au demonstrat că Ludovic și Carol au început, treptat, să se sustragă puterii imperiale, ceea ce însemna că Lothar deținea titlul de împărat doar teoretic, o autoritate onorifică. Cu toate acestea, Tratatul de la Verdun nu a dizolvat unitatea statului franc. Cele două regate – *Est-franc-german* și *Vest-franc-francez* – constituie doar etape în drumul lor spre independență. Dacă în favoarea împărțirilor succesoriale se constituie un Imperiu Occidental și unul Oriental, a căror delimitare politică corespunde aproximativ ariei lingvistice germane și franceze, sentimentul de apartenență la o comunitate națională nu se va dezvolta decât progresiv la locuitorii Germaniei. Cuvântul „*german*” va fi extins mai întâi la cei ce vorbeau limba astfel denumită și apoi la teritoriul pe care îl locuiau (Germania).

Regimul feudal organizat în perioada secolelor X-XI s-a consolidat, bazat pe instituțiile specifice ale timpului: vasalitate, beneficiu și imunitate⁴⁶. Combinarea celor două instituții, a vasalității cu beneficiul – adică unirea devotamentului personal cu drepturile funciare –, va forma *fieful* (cuvânt german care corespunde latinescului *beneficium*).

⁴⁵ J. Streisand, *op. cit.*, p. 37. J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 140-141. Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 23-24. *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962, pp. 111-112.

⁴⁶ J. Calmette, *op. cit.*, pp. 19-21. Asupra acestor instituții la germani, a se vedea J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 119-122 (*Vasalitatea*) și pp. 122-124 (*Beneficiul*).

Acestor două elemente li se va adăuga obligația de fidelitate⁴⁷. Vasalitatea înfățișează o descendență germanică, cel puțin în ceea ce însemna „omagiul”. Omagiul se identifică cu angajamentul *per manus* în cadrul ceremonialului și este vechiul *commendatio* german, deci un act „barbar” și laic. Contractul de vasalitate este sinalagmatic, conține drepturi și obligații corelative. Când una din părți nu le îndeplinește, intervine sancțiunea. După M. Bloch⁴⁸, există un paradox al vasalității: de o parte, o legătură puternică ce obligă vasalul la sacrificiul suprem, de alta violarea destul de frecventă a jurământului. În acest fel se fundamenta dreptul la rezistență (*ius resistendi et contradicendi*). El are la origine ideea că „vasalul poate rezista regelui sau judecătorului, când acesta se ridică împotriva dreptului și refuză ajutorul de a face război. Prin aceasta, el nu violează datoria de fidelitate”⁴⁹. Dreptul la rezistență al stărilor privilegiate a fost fixat numai în mod excepțional în scris. El apare, în germene, în „Jurămintele de la Strassburg” din februarie 843⁵⁰ și în pactul încheiat la 856 de Carol Pleșuvul cu „cei mari”⁵¹. În cea mai mare parte aceasta este urmarea reacției nobilimii, a influențelor pe care cruciadele le-au avut asupra organizării social-politice europene, în special prin normele Așezămintelor de la Ierusalim⁵². Carol cel Mare a împărțit Imperiul între fiii săi, dar aceștia au pornit război împotriva lui, iar după moartea sa în anul 840 s-au luptat între ei. În

⁴⁷ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 124.

⁴⁸ M. Bloch, *La Société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes*, Paris, 1949, p. 259.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ P. Miquel, *op. cit.*, p. 66. J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 140. *Istoria diplomației*, I, p. 111.

⁵¹ M. Bloch, *op. cit.*, p. 259. Gh. Bichicean, *Monarhia și Adunările de stări în Europa medievală. Dreptul la rezistență și limitarea puterii monarhice*, A.T.U., Sibiu, 1996, pp. 21-29.

⁵² Gh. Bichicean, *Monarhia și Adunările de stări în Europa medievală*, ed. a II-a, Thausib, 2000, p. 26.

acest timp Carol Pleșuvul și Ludovic Germanicul au încheiat la Strassburg tratatul îndreptat împotriva lui Lothar, fratele lor mai mare, care primise coroana imperială și dorea să-și exercite efectiv drepturile. *Jurământul de la Strassburg* este cel dintâi document încheiat în limbile germană și franceză (nu în latină sau greacă).

De la destrămarea Imperiului Carolingian până la înfăptuirea unificării statale, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Germania a rămas divizată politic⁵³. Cauze multiple au contribuit la menținerea și adâncirea acestei diviziuni, cu toate că în întreaga perioadă în Germania a funcționat o autoritate centrală sub forma instituției imperiale, cu caracter nominal pronunțat.

4. Anul 911: Regatul german

Consolidarea și unitatea imperiului au consfințit, în cazul succesiunii, că regatul trebuie împărțit după obiceiul francilor, în timp ce imperiul este indivizibil. Dar, contrar intenției de a face din al său act *Ordinatio imperii* baza juridică a menținerii unității imperiului, Ludovic cel Pios îl anulează după nașterea celui de-al patrulea fiu, viitorul împărat Carol cel Pleșuv⁵⁴. După împărțirile succesive care au urmat Tratatului de la Verdun, deși pentru o perioadă unitatea imperiului a fost menținută, după detronarea lui Carol cel Gros (887) puterile locale se impun în principatele teritoriale. În consecință, în perioada 887-888 în locul regatului franc iau naștere cinci regate independente:

⁵³ H. Pinnow, *Histoire d'Allemagne*, Paris, 1931, p. 21. R. Manolescu, *Istoria Evului Mediu*, vol. I, *Europa apuseană*, Părțile I-II, București, 1993. pp.132, 161-166.

⁵⁴ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 139.

Francia apuseană, Francia răsăriteană, Burgundia superioară, Burgundia inferioară și Italia.

Luptele interne și pericolul extern au determinat schimbări importante în Francia răsăriteană, însoțite de reparația instituției ducelui și ducatului. În acest spațiu s-au format cinci ducate: Franconia, Saxonia, Suabia, Bavaria și Lorena (Lotharingia), divizată în Lorena de Sus și de Jos. Fragmentarea teritorială privește, de asemenea, desprinderea Austriei și Carintiei de Bavaria. Boemia se va număra încă printre ducatele Germaniei, iar Thuringia și Frizia vroiau o existență proprie. Tot acum se mai constituie Holstein, Mecklenburg și Pomerania în nord, iar în nord-est Brandenburg. Consolidarea regatului german în timpul lui Henric I și Otto cel Mare reprezintă și finalizarea procesului de stabilire a structurii statului, în care sunt unite Franconia, Saxonia, Bavaria, Suabia și Lotharingia.

Trecerea de la regatul francilor la regatul german este situată, în general, în anul 911⁵⁵, dată la care, după moartea lui Ludovic Copilul, se stinge și ramura est-francă a carolingienilor. Conrad I, ducele Franconiei, va fi ales rege al Germaniei. Istoria Germaniei ar începe, punctual, în acest an, suveranul Conrad I fiind considerat cel dintâi rege german. Se intitulează oficial „rege al francilor”, întrucât acesta era și reperul alegerii sale, apoi „rege roman”. În Germania a fost desemnat sub numele de „Împărat roman” începând cu secolul al XI-lea și cu cel de „Sfânt Imperiu roman” din secolul al XIII-lea; în secolul al XV-lea se adaugă apelativul de „națiune germană”.

Sfântul Imperiu Roman este o monarhie electivă, întrucât împăratul este ales de către marii seniori. Este aplicat, ca pretutindeni, „principiul ereditar”: noul suveran trebuie să fie unit de predecesorul său prin legături de sânge. Această regulă a fost violată în mai multe rânduri, la

⁵⁵ *Ibidem*, p.15.

fel și faptul că demnitatea imperială a fost atribuită uneori la doi titulari simultan. Imperiul neavând o capitală, suveranul guverna în timpul peregrinărilor sale, cu o curte itinerantă, obicei existent din perioada carolingienilor. Nu era ridicat nici un impozit imperial, întrucât împăratul avea propriile venituri din fiefurile imperiale pe care le administra ca *fidecomis*. Autoritatea sa nu era însă recunoscută automat. Principii germani puternici nu îl respectau decât dacă el adăuga titlului său forța militară și încheia alianțe. Regele putea chema armata feudală, dar începând cu domnia lui Henric al IV-lea trebuia să specifice motivul expediției militare⁵⁶. Toți vasalii chemați trebuiau să se prezinte sub sancțiunea unei sume bănești. Durata serviciului militar nu era fixată, altfel numeroasele expediții italiene din acea perioadă, de pildă, nu ar fi fost posibile. Vasalul primea echipamentul necesar și, uneori, o soldă. Veniturile regale erau însă mediocre, mai puțin în cazul în care coroana revenea unui senior bogat (cazul lui Frederic de Hohenstaufen), întrucât în afara domeniilor proprii, suveranului nu îi rămâneau decât câteva contribuții datorate de castele, orașe, mănăstiri încă neînfeudate, prestațiile în natură pe timp de război etc. O regalitate fără bani, aproape fără trupe, fără capitală și administrație centralizată nu putea menține ordinea internă.

Începând cu succesorul lui Conrad, Henric I (919-936)⁵⁷ din dinastia saxonă și, mai ales, cu fiul acestuia Otto I (936-973)⁵⁸, împărații germani au reușit să se impună. Henric I a obținut domnia pentru că era cel mai puternic dintre ducii tribali și a fost desemnat de Conrad I⁵⁹. Bavarezii și suabii sunt obligați să i se supună, fiind incluși

⁵⁶ Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, p. 391.

⁵⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p.14, 18.

⁵⁸ *Ibidem*. A se vedea și J. Streisand, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁹ J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 150-151.

alături de franconieni și saxoni sub domnia sa⁶⁰. Jurământul de vasalitate semnifică faptul că legătura întemeiată pe dreptul feudal devenise nucleul noii ordini de stat. Aceasta înseamnă că procesul de feudalizare s-a accelerat. Domnia lui a produs efecte profunde și pentru că *rex* și *regnum* erau indivizibile, iar regulamentul dinastic pe care l-a adoptat în 929 a modificat succesiunea la tron (fiii regelui nu mai participau în egală măsură la tron): desemnarea succesorului, cu acordul mării nobilimi. Este un principiu mai mult decât german sau franc, este un principiu al succesiunii de dimensiune europeană.

Perioada ottoniană este plină de realizări în sensul întăririi puterii și subordonării ducilor tribali. Infiltrarea membrilor familiei sale în stăpânirea ducatelor devine pentru Otto I obiectivul fundamental al politicii sale interne. Franconia a rămas în administrarea regelui însuși, Suabia a revenit lui Liudolf, unul din fiii săi, Bavaria fratelui său Henric, iar Lotharingia a dat-o ginerelui său Conrad cel Roșu⁶¹.

Încoronându-se ca împărat la Roma, la 2 februarie 962⁶², Otto I exprimă simbolic caracterul absolut al puterii sale. De atunci regele german a putut pretinde demnitatea imperială. Devenind conducătorul Sfântului Imperiu Roman, el purta titlul de *Imperator Romanorum semper augustus*. Fiul, când era ales în timpul vieții tatălui său, purta numele *Rex Romanorum*⁶³. De la început acest fapt se află la originea politicii italiene a suveranilor germani. Timp de 300 de ani ei vor domina nordul și centrul Italiei, părăd dezinteresăți, în mare măsură, de problemele ger-

⁶⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 14.

⁶¹ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 160. Asupra politicii externe, față de ducatele tribale, a se vedea și Th. Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. a II-a, Kriterion, 1992, pp. 13-14.

⁶² J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 189-190.

⁶³ Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, p. 390.

mane. Teoretic, *Imperiul este de natură universală* și conferă monarhului suveranitatea asupra întregului Occident. Dar aceste idei nu au putut fi niciodată concretizate. Regele trebuia să meargă la Roma pentru a fi sacralizat împărat de către papă. Instituția Bisericii s-a consolidat. Începând cu domnia lui Otto I, ea devine „biserica Reichului”, ceea ce înseamnă că în sfera sa înaltă, Biserica și Statul sunt coextensive⁶⁴. El folosește Biserica drept obstacol în fața ducilor⁶⁵. Înnoitor al imperiului, Otto I a conferit istoriei germane nu doar conturul viitor, ci și trăsăturile fundamentale. Sub domnia fiului său Otto al II-lea (961-983)⁶⁶ a urmat o perioadă de crize și instabilitate. La moartea sa prematură (la doar 28 de ani), a fost ales fiul său minor, Otto al III-lea (983-1002). El s-a distins prin restabilirea raporturilor cu papalitatea și însușirea ideilor de *renovatio imperii Romanorum* ale lui Carol cel Mare (în fapt el a condus aflându-se cu predilecție la Aachen), printr-o domnie ce acordă întâietate Imperiului.

„Una din particularitățile istoriei germane – scrie J. Fleckenstein⁶⁷ –, la fel de apăsătoare ca povara unei ipoteci, este aceea că familiile regale se epuizau și se stingeau relativ repede sau cel puțin filiația directă de la tată la fiu era frecvent întreruptă”. Otto al III-lea a murit tot la o vârstă tânără și fără copii. După stingerea dinastiei saxone (1024), tronul a revenit celei franconiene, care va conduce Imperiul timp de un secol⁶⁸. Dieta de la Kamba, din 8 septembrie 1024, alegea ca rege șeful „casei de Franconia”, Conrad⁶⁹ (după 15 ani de domnie, o transmite fiului său Henric al III-lea cel Negru). Conrad al II-lea (1024-1039), ales în adunarea

⁶⁴ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 166.

⁶⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁶ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 14-15.

⁶⁷ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 221.

⁶⁸ Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, pp. 224-225.

⁶⁹ J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 222.

„marilor regatului”, a încercat să frâneze ascensiunea la putere a marilor proprietari laici și eclesiastici, atașându-i pe *ministeriales* (cavaleri) regalității și favorizând dezvoltarea orașelor. Supranumit și „Salicul”, Conrad a rezolvat problema succesiunii prin celebra *Constitutio de beneficiis* (1027)⁷⁰. Promovând o politică expansionistă justificată prin aceleași idei de reînviere Imperiului roman, Conrad al II-lea a lăsat un stat cu o întindere apreciabilă: de la Aare și Rinul superior până la Rhôn și Marea Mediterană. Burgundia devenea parte a statului german. Ca și Italia, Burgundia a fost legată de Germania printr-o uniune personală.

Împărații noii dinastii au renunțat la „planurile himerice de dominație universală”⁷¹ ale lui Otto al III-lea, concepând Imperiul ca ansamblu al celor trei regate pe care le stăpâneau: Germania, Italia și Burgundia. Sub Henric al III-lea (1039-1056), regatul Germaniei și Imperiul ating apogeul măririi lor: Imperiul își impune primatul asupra papalității⁷². Acțiunea acestuia, precum și a lui Conrad al II-lea, va fi continuată de urmașii săi, între care un loc aparte îl ocupă Henric al IV-lea (1056-1106). El nu poate menține cezaropapismul. În aparență, va avea ultimul cuvânt în disputele pentru investitură, în fața papei Grigore al VII-lea. Prin *Dictatus papae*, acesta susținea dreptul papilor de a demite împărații. Conflictul va degenera în 1075⁷³, Henric al IV-lea declarându-l demis pe papă la Sinodul de la Worms. Urmarea a fost excomunicarea sa de către papa Grigore al VII-lea. Mergând să ceară iertarea la Canossa (1077), Henric al IV-lea va provoca un rău ireparabil

⁷⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 15.

⁷¹ R. Manolescu, *op. cit.*, p. 133. S. Berstein, P. Milza, *Istoria Europei*, vol. 3, Institutul European, Iași, 1998, p. 57.

⁷² Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 31, 57, 141.

⁷³ *Istoria diplomației*, I, p. 131. H. Schulze, *op. cit.*, p. 15.

demnității imperiale⁷⁴. De atunci Imperiul și papalitatea se vor situa pe poziții absolut egale. Totuși, Henric al IV-lea a reușit să înlăture tutela marilor principii și a început lupta contra clerului. Pentru a echilibra forța stărilor privilegiate atrase în actul de guvernare, va asocia acestora ministerialii și va sprijini mișcarea comunală. Henric al IV-lea a păstrat permanent controlul asupra Dietei. Autoritatea sa era suficient de puternică pentru a se opune desemnării ca urmaș la tron a propriului fiu, Conrad, în ciuda protestelor seniorilor (de pildă în Dieta din anul 1098, de la Mainz)⁷⁵.

O semnificație aparte a căpătat-o domnia lui Henric al V-lea (1106-1125). Împăratul s-a sprijinit, în prima parte a domniei, pe o armată numeroasă formată, ca și în perioada predecesorilor săi, tot din *ministeriales*⁷⁶, și-a asociat clerul în lupta contra papalității, dar va sfârși prin a se recunoaște învins. *Concordatul de la Worms* din anul 1122⁷⁷, prin distincția și delimitările stabilite între spiritual (*Spiritualia*) și temporal (*Temporalia*), dezarticula instituția imperială, ce făcuse din asocierea Bisericii la guvernare temelia politicii sale de consolidare a Imperiului. Consecințele cele mai grave s-au manifestat prin procesul de teritorializare a „ducatelor etnice” în zeci de principate laice și ecleziastice. Urmarea a fost coruperea atribuțiilor puterii imperiale. Suveranitățile princiare care se constituiau se vor opune puterii împăratului atât ca „reprezentante ale țării” în cadrul dualismului constituțional creat, cât și prin intermediul propriilor adunări reprezentative de stări.

⁷⁴ J. Streisand, *op. cit.*, p. 41; vezi și Th. Nægler, *op. cit.*, p. 33; Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 33.

⁷⁵ L. Konopczyński, *op. cit.*, pp. 82-83.

⁷⁶ Deja din timpul lui Conrad al II-lea; vezi J. Fleckenstein, *op. cit.*, pp. 236-239; Th. Nægler, *op. cit.*, pp. 31-32; Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 29.

⁷⁷ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 141. Th. Nægler, *op. cit.*, p. 34.

Cu alegerea lui Lothar al III-lea de Supplinburg (1125-1137) a fost depus pentru prima dată „dreptul nașterii” la alegerile suveranului, iar prin alegerea lui Conrad al III-lea (1138-1152), preferat de stările privilegiate unui potențial împărat puternic (Henric cel Mândru), se deschidea dinastia Staufenilor⁷⁸. Domnia acestora a fost dominată de ideea reconstrucției statale. Eforturile lor vor fi încununate de succes în timpul lui Frederic I Barbarossa (1152-1190), inițiatorul unei politici de reconstituire a autorității imperiale pe baza relației feudo-vasalice⁷⁹. În acest fel începe reconstituirea domeniului regal, uzurpat de marii feudali în perioada luptelor pentru investitură și anarhiei interne. Politica de echilibru promovată de împărat⁸⁰ a fost rezultatul colaborării cu stările privilegiate: asocierea marilor principii la guvernare, promovarea în demnitățile eclesiastice a oamenilor săi de încredere din rândul ministerialilor și al micii nobilimi. În acest fel, Frederic I a reușit, pentru o perioadă de timp, să stingă conflictul dintre Staufeni și Welfi și să obțină sprijinul clerului în lupta cu papalitatea. Pentru a dispune de libertate de acțiune în politica sa italiană, împăratul a fost obligat la o serie de concesiuni făcute principilor germani.

⁷⁸ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 141.

⁷⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 16. Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, p. 248. Th. Nāgler, *op. cit.*, pp. 35-36.

⁸⁰ H. Pinnow, *op. cit.*, pp. 126-127. R. Manolescu, *op. cit.*, pp. 134-135.

II. O NOUĂ ORDINE: *DER STÄNDESTAAT*

1. Imperiul și principatele în perioada statului „întemeiat pe stări”

Începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, organizarea instituțiilor reprezentative ale stărilor privilegiate devine un fenomen european⁸¹. În acest secol se dezvoltă „statul teritorial instituțional” (*institutioneller Flächenstaat*), care poartă cu sine, ca element complementar, „statul întemeiat pe stări” (*der Ständestaat*). Acesta se substituie, din secolul al XIII-lea, statului feudal (concepția asupra acestui tip de stat este caracterizată de structura piramidală), prezentat ca stat întemeiat pe asociații de persoane (*Personenverbandstaat*)⁸².

Ordinea feudală, cu îndatoririle ei militare, a introdus o clasificare complexă, cu diferite denumiri ale stărilor. Ierarhia feudală cuprindea după suveran, într-o anumită ordine numită în izvoare germane „ordine a scuturilor” (*Heerschildordnung*)⁸³:

⁸¹ Gh. Bichicean, *Monarhia*, pp. 10, 44. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 43.

⁸² O. Brunner, *Per una nuova storia costituzionale e sociale*, Milano, 1970, pp. 42-43, 109, 201-204. G. de Lagarde, *Individualisme et corporatisme au Moyen Âge*, „Etudes” II, 2e série, 44e fasc. Louvain, 1937, p. 33.

⁸³ Asupra evoluției acestor ordine, în special cel al cavalerilor, a se vedea Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*, Polirom, Iași, 1999, pp. 98-100.

seniorii – principii laici și ecleziastici (*princeps, Fürst, barones, sir, Herren*), cavalerii (*Dienstmanen, ministeriales, ritter*)⁸⁴ etc.

Nevoile sporite ale suveranului și exigențele sale, în special în domeniul fiscal, au condus la impunerea unei instituții care va avea de acum o lungă istorie în Europa creștină: *consilium et auxilium*⁸⁵. Pentru începuturile feudalismului german ea aparține „suitei”, care în esență este o relație de fidelitate⁸⁶. Învățate cu drepturi publice, stările participau la guvernare reprezentând „țara” (*Land*) față de „Domnie” (*Herrschaft*) în cadrul unui dualism constituțional. Prin caracterul poziției lor, nefiind nici creații ale suveranului, nici expresia unei democrații reprezentative, stările privilegiate și-au exprimat solidaritatea constituțională în propriile adunări.

2. Tradiția

Această nouă ordine este produsul unei lungi evoluții a gândirii și ideilor despre guvernare⁸⁷. Ca să accedem la

⁸⁴ În acest sens, a se vedea M. Bloch, *op. cit.*, pp. 84, 95.

⁸⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 46-49.

⁸⁶ J. Fleckenstein, *Istoria Germaniei*, p. 27.

⁸⁷ Față de realitatea noii ordini feudale, Fr. Tezner a formulat o teorie a „precarității” poziției stărilor pentru statele germane: monarhul avea în realitate deplinătatea dreptului, stările dispunând de acesta numai în limita privilegiilor, reînnoite la fiecare schimbare de domnie. Observația lui Tezner se poate raporta însă la o perioadă târzie, a absolutismului monarhic, când regele este deja considerat „deasupra legii” (*princeps legibus solutus*). Teoria lui a deschis o aprinsă polemică, în care a intervenit și Rachfahl, susținător al caracterului constituțional al stărilor, care reprezintă și sunt „țara” față de principe. Teoria originii adunărilor se conturează cu mai multă precizie în concepția corporatistă a stărilor care, deși este numită în acest fel de Emille Lousse, aparține „școlii germane”, între ai cărei reprezentanți

acest punct al evoluției istorice a instituțiilor și a sistemelor constituționale menite să le consacre, trebuie să distingem notele sale caracteristice. Ele se află fie în „viața de solidaritate”, generatoare a instituțiilor epocii (*Einungswesen*: regim corporativ), fie în organizarea socială, în „condițiile” sau „stările” ierarhizate (*Ständewesen*: regim de stări)⁸⁸. În Imperiul german exista o descendență instituțională directă, chiar dacă este dificil să se fixeze o dată precisă a transformării, de pildă, a așa-numitei Diete imperiale germane de curte (*curia regis*) în Dieta imperială întemeiată pe reprezentarea stărilor. Dietele (*Reichstag*) au fost convocate începând cu secolul al XIII-lea, fiind însă lipsite de atributul principal ce caracteriza majoritatea Adunărilor reprezentative de stări ale Europei: alegerea suveranului. Temeiul Dietei imperiale se regăsește în sistemul electiv al regelui, probabil în adunările carolingiene⁸⁹. Acest temei poate fi considerat valabil în sensul că despărțirea actului electiv de atribuțiile Dietei și preluarea lui de către principii electori vor delimita strict prerogativele Adunării.

se numără G. von Below, O. Hintze, G. Oestreich, Werner Näf, D. Gerhard ș.a. Mai târziu, introducându-ne în peisajul politic al Imperiului german, A. Oțetea demonstra la rândul său precaritatea teoriei lui Tezner. El a evidențiat că nici chiar încercarea din anul 1500 a împăratului Maximilian I (1493-1519) de a subordona stările nu a avut succes. Consecința efortului de a impune o reformă constituțională va fi instaurarea unei perioade de echilibru instabil, în care se vor situa, de o parte, autoritatea imperială și, de altă parte, puterea principilor teritoriali⁸⁷. Reciprocitatea contractuală de obligații, exprimată în termenii unor „tratate sau acorduri”, reprezintă fundamentul acestui echilibru. Problema trebuie văzută și analizată dincolo de ceea ce Otto Brunner numește „faza acțiunii comune”, în care un *consensus* este necesar oricărei inițiative a suveranului, fiind vorba de o colaborare între suveran și stări pentru aplicarea regulilor prescrise de ordinea feudală. Gh. Bichicean, *Monarhia*, pp. 12-13, 52-53.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 40.

⁸⁹ L. Konopczyński, *op. cit.*, p. 82.

Cele mai vechi deliberări ale germanilor sunt o amintire comună Imperiului german și Franței. După destrămarea Imperiului carolingian și fondarea dinastiei saxone (919), în aceste Adunări – în care se auzea numai zăngănitul armelor (*fremitus armorum*)⁹⁰ – se produc schimbări remarcabile: Câmpul cavalerilor este înlocuit de Dietă, în care vor prinde contur atribuții precis determinate, chiar dacă la început prerogativele judecătorești, hotărârile politice și militare, adoptarea legilor vor reprezenta încă o perioadă de timp „o masă informă și confuză”⁹¹. Principiul electivității în desemnarea suveranului este combinat cu cel al eredității. Alegerea aparține la început Dietei, din care fac parte principii laici și eclesiastici, prelați și seniori. La alegerea lui Otto I (936-978), la Aix-la-Chapelle s-au întrunit „ducii, conți din mari familii” și clerul superior⁹². Otto I a luat titlul de *Imperator Romanorum semper augustus* (fiul regelui, dacă era ales încă din timpul vieții tatălui său, purta titlul de *Rex Romanorum*).

Problema acordării concesiilor la încoronare, existența unui sistem de *pacta conventa*, rămâne deschisă. Se pot analiza concesiile fiscale acordate de Henric al II-lea (1002-1024) thuringienilor și saxonilor pentru a fi ales⁹³. Se apreciază că aceste concesii prevestesc doar viitoarele privilegii. În momentul în care erau acordate, ele se înscriau în obicei, în tradiția jurământului depus de rege că va respecta și garanta libertățile „țării”. Într-adevăr, de domnia lui Henric al II-lea sunt legate numeroase alte privilegii, între care recunoașterea moștenirii beneficiului și convocarea marilor seniori în adunare la Curte, pentru a se sfătui și a primi consimțământul lor în problemele cele mai impor-

⁹⁰ Tacitus, XI. 2.

⁹¹ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 77-78.

⁹² H. Pinnow, *op. cit.*, p. 37.

⁹³ *Ibidem*, pp. 47-48.

tante ale regatului. Adunarea Curții regale (*Hoftag*) va constitui nucleul Camerei principilor în Dieta imperială.

Regimul corporativ și Adunările reprezentative ale stărilor privilegiate se înfățișează în Imperiul german piramidal: în plan superior Dieta imperială (*Reichstag*)⁹⁴, alcătuită din principii laici și ecleziastici, seniori și reprezentanți ai orașelor, iar la bază Dietele provinciale (*Landtag*). Aceasta va da naștere dualismului constituțional în două planuri diferite: unul regional, care semnifică raporturile existente între principii teritoriale și stări, cu adunările reprezentative, iar celălalt prezentând stările și adunările lor la scara întregului Imperiu.

Ierarhizarea socială a fost păstrată și transmisă prin două „oglinzi” – izvoare de drept (*spiegel*): *Sachsenspiegel* (1230) și *Schwabenspiegel* (1274)⁹⁵. La sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, perioadă ce coincide cu anarhia feudală a interregnului (1254-1273) și cu limitarea incipientă a puterii imperiale, se constituie stările, care vor dobândi, în virtutea privilegiilor, caracter corporativ: principii laici și ecleziastici (*Fürsten*), seniorii (*Herren*) și cavalerii (*Ritter*). Acestor trei stări privilegiate li se vor adăuga orașele, care, unite în Ligi puternice, vor revendica dreptul de reprezentare în Reichstag. Doar cavalerii, deși constituiți într-o „stare” distinctă, nu au avut privilegiul de fi reprezentați în Dietele imperiale.

Reprezentarea nu a fost identică în toate țările Imperiului. O primă distincție fundamentală se poate face în privința reprezentării clerului în Dietele principatelor ecleziastice și laice. Acesta participa în cadrul „curiei prelaților”. În principatele ecleziastice Capitlul catedralei care desemna arhiepiscopul sau episcopul se confunda cu

⁹⁴ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 25-26. J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 94.

⁹⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 138-139. H. Pinnow, *op. cit.*, p. 141. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 44.

domnia, ori era considerat singurul reprezentant al clerului în Dieta provincială (*Landtag*)⁹⁶. În principatele laice se disting două situații de participare a clerului la Dieta provincială: în „curia prelaților”; în „curia seniorilor”. Dacă nu ia parte, acesta tratează interesele sale prin înțelegerea directă cu principele suveran. Este amintită o situație intermediară în Austria, când în Boemia, după reforma husită, clerul va ieși din rândul stărilor Dietei.⁹⁷ În multe țări, de altfel, Reforma religioasă a determinat schimbări fundamentale în structura stărilor, a Dietei și în modul de reprezentare, chiar o separare pe *curii* ale catolicilor și protestanților. Starea nobilimii distingea între seniori (*Herrenstand*) și cavaleri (*Ritterstand*), cu aspecte specifice privind reprezentarea în privința provinciilor de la est sau vest de Elba: în cele dintâi, prelații, seniorii și cavalerii participau la adunare în aceeași curie; la vest de Elba se menținea diviziunea clasică în trei *curii* (camere) – cler, nobilime și orașe⁹⁸. Cavalerii participau la Dietele provinciale, dar nu erau reprezentați în Reichstag. Dependența lor de puterea imperială excludea posibilitatea participării chiar și în Dieta imperială. În unele principate teritoriale cavalerii dețineau majoritatea, ca de pildă în Macklenburg, iar în Bavaria alcătuiau o unică stare reprezentativă, împreună cu nobilii. Regula admisă pentru reprezentare prevedea obligația întregii nobilimi de a participa la Adunările de stări. Deosebiri persistau doar în privința modalității de convocare. În Saxonia și Prusia se făcea distincție între cei convocați individual, prin scrisoare (*Schriptsässige*), și cavaleri, care desemnau câte doi deputați de circumscripție⁹⁹.

⁹⁶ Z. Trócsány, *Az Erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*, Budapesta, 1976, p. 8.

⁹⁷ O. Hintze, *Staat und Verfassung*, Leipzig, 1942, pp. 117-118.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 114-115.

⁹⁹ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 153.

Orașele nu au avut de la început, și nici pe tot cuprinsul țării, aceeași importanță și aceeași reprezentare în *Landtag*. Cele aflate în dependență directă de puterea imperială nu participau la lucrările Dietei provinciale, situație întâlnită și în cazul clerului și cavalerilor. Dar în multe alte cazuri reprezentanții orașelor au dominat Dietele: în Flandra, în Țările de Jos și Würtemberg (doar după ieșirea cavalerilor). Dreptul de convocare aparținea principelui suveran. Dietele se reuneau neregulat, funcție de necesități. Lucrările se desfășurau separat, pe curii, deputații întrunindu-se solemn doar la deschiderea și la închiderea adunării.

Raporturile stărilor cu principele suveran au urmat linia generală a evoluției regimului de stări, în cadrul dualismului „țară-domnie”. De regulă stările sprijină și colaborează cu principele. Din secolul al XV-lea însă vor manifesta tendința de întărire a influenței asupra deciziilor suveranului, derivată din necesitățile fiscale mereu crescânde ale țării, a condițiilor ce li se ofereau pentru acordarea sfatului și ajutorului, obținând noi concesiuni și privilegii. Principii vor profita însă de nenumărate ori de atitudinea diferită și de disensiunile ivite în rândul stărilor, pentru a menține un permanent echilibru și, în acest fel, unitatea propriilor teritorii, la fel ca și autoritatea proprie. Particularitatea intereselor – și aici putem vorbi de dreptul războiului privat (*Fehde*) al nobilimii, de privilegiile orașelor etc. – nu a împiedicat adoptarea unei atitudini comune pozitive, în favoarea unității teritoriului și împotriva puterii imperiale. Consecința a fost însă adâncirea diviziunii politice a Germaniei. În Prusia, dominația Ordinului Teutonic a împiedicat o lungă perioadă de timp ascensiunea propriilor stări privilegiate în viața politică. Regimul acestora se va instala abia după victoria polonezilor în bătălia de la Tannenberg (1410). În anul 1454 Liga prusiană – constituită în 1440 – a oferit suzeranitatea asupra Prusiei regelui

Poloniei, Cazimir al IV-lea, iar din anul 1618 jocul moștenirilor a adus Prusia Orientală electorului de Brandenburg.

Ascensiunea politică a Casei de Hohenzollern în secolul al XV-lea, când regele Sigismund I-a investit pe Frederic de Hohenzollern cu marca Brandenburgului (1411), iar mai târziu și ca principe elector, a modificat statutul politico-juridic din această provincie suverană. Lupta lui Frederic cu stările privilegiate este evidențiată și de efortul de a institui „pacea internă”, prin care războaiele private ale nobilimii (*Fehde*) erau interzise, iar cavaleria era redusă la îndeplinirea obligațiilor militare. Și rezistența orașelor va fi înfrântă, în anul 1441, restabilindu-se astfel condițiile necesare pentru consolidarea puterii markgrafului.

3. Prezența europeană. Expansiunea spre Est

Frontiera occidentală a Germaniei va fi relativ fixată, cunoscând o mare stabilitate. În schimb, limita orientală rămâne mobilă timp de secole. În jurul anului 900 traseul său urma îndeaproape cursul Elbei și Saarului. Continuarea acțiunii de stabilire a frontierelor s-a datorat parțial incursiunilor normanzilor și ungurilor, care, prin raidurile lor, au crescut la început importanța bastionului austriac. Apoi, centrul de gravitate politică al Germaniei a fost deplasat spre est și spre marginile Imperiului, în special după ce ungurii au fost zdrobiți de Otto I cel Mare în bătălia de la Lech/Lechfeld (955)¹⁰⁰. Este una din puținele bătălii ale timpului care au determinat decisiv cursul istoriei. În secolele următoare se va produce expansiunea germană și în teritoriile din est, presiune ce nu se va opri decât la jumătatea secolului la XIV-lea (linia ce va separa după această epocă germanii de slavi nu se va mai modifica până în

¹⁰⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 14. J. Fleckenstein, *op. cit.*, p. 161.

timpul celui de-al Doilea Război Mondial). Expansiunea spre răsărit este tot consecința acestei bătălii și, într-o perioadă foarte scurtă, edifică politica lui Otto I față de mărcile de graniță. În acest fel, transformările preconizate de suveran privesc și „marca răsăriteană” (*Ostmark*), care reprezintă etapa premergătoare formării Austriei (*Österreich*). Expansiunea spre est, așezarea în teritoriile estice sau cucerirea acestora¹⁰¹, începută sub carolingieni, vor continua sub împărații saxoni și franconieni. De la începutul secolului al XII-lea și până la finele celui de-al XIV-lea, se desfășoară o adevărată mișcare de colonizare, însoțită de încercările de creștinare a teritoriilor din zonele centrală și estică ale Europei (*Ostsieldung*)¹⁰², având ca reper de mare importanță anul 1147. Această mișcare a cuprins mai multe valuri, care în succesiunea lor ating Elba, Holstein, Meissen și Austria, Macklenburg, Pomerania, Brandenburg, ajungând apoi din Boemia până în Ungaria. *Ostsieldung* a constituit mai ales o mare mutație demografică, economică și socială, și nu expansiunea statului german. De astfel, și în spațiul românesc „descălecatul” nu are sensul unei cuceriri, ci aceeași dimensiune pe care o relevă în acea perioadă mișcarea germană. Una din cauze a fost densitatea demografică scăzută a spațiilor central și est-europene, nu un pustiu în care s-au stabilit diferite populații în scopuri mai mult sau mai puțin nobile.

Mitul *Drang nach Osten*, sintagmă cunoscută mai mult pentru perioada războaielor mondiale, postulează o tradiție neîntreruptă din secolul al XII-lea până în secolul al XX-lea¹⁰³. O exaltare a acestui mit, care să justifice un

¹⁰¹ A se vedea interpretarea lui Th. Nägler, *op. cit.*, p. 39.

¹⁰² Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Iași, 1997, pp. 31-32. Th. Nägler, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰³ Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 34. Literatura sovietică a numit acest proces ca „agresiune a feudalilor germani împotriva Răsăritului” (*Istoria diplomației*, I, p. 145.)

punct de plecare cu tradiție milenară, nu este benefică realității istorice a poporului german. Mentalitatea feudală nu poate decât să fie recunoscută, acceptată și opusă justificărilor ideologice de tipul teoriei „spațiul vital”. De aceea trebuie să acordăm atenție factorilor reali, premiselor naturale care au determinat sporul demografic, dezvoltării metodelor și tehnicilor noi de muncă, aplicate în agricultură la început, apoi în activitatea meșteșugărească și în exploatarea minieră¹⁰⁴. În aprecierea situației demografice a acelei perioade, unii istorici germani aproximează dublarea populației în perioada secolelor XI-XIII, adică de la 5 la 11-12 milioane locuitori¹⁰⁵. Expansiunea spre est cuprinde un spațiu ce include Silezia, Polonia Mică și Polonia Mare, Boemia și Moravia. Atenția regilor germani s-a îndreptat și către Transilvania¹⁰⁶, în cadrul politicii de colonizare a regatului maghiar arpadian. Aici procesul de înstăpânire feudală s-a accentuat spre finele secolului al XIII-lea, în condițiile unei îndelungate rezistențe din partea populației românești, care a reușit să-și păstreze organizațiile în teritoriile de margine. Dând curs politicii împăraților germani, regalitatea maghiară a recurs la colonizarea unor populații străine, între care sașii și secuii. De-a lungul unei coroane de românităate care a urmat cursul Carpaților, s-au constituit teritorii locuite de sași, care au primit denumirea *Fundus Regius* (Königsboden).

În privința așezării populației de origine germană în Transilvania, au existat mai multe teorii. Albert Huet, de pildă, susținea, într-o Dietă din anul 1591, că sașii sunt autohtoni în Transilvania. O altă teorie avansa ipoteza că cei colonizați în Transilvania sunt urmașii saxonilor învinși de Carol cel Mare și strămutați aici forțat. Conform izvoarelor

¹⁰⁴ Th. Năgler, *op. cit.*, pp. 20-21.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 21. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 26.

¹⁰⁶ Th. Năgler, *op. cit.*, pp. 42, 66.

existente, această populație este originară din Flandra și Lotharingia, iar în 1458 Silvio Piccolomini scria: *Theutones e Saxonia Originem habet*. În anul 1191 este atestată prepoștura Sibiului (*ecclesia Theutonicorum Ultra-silvanorum*), iar în 1206 un privilegiu al regelui Andrei al II-lea menționează că saxonii sunt *primii hospites regni*. A existat pentru secolele XII-XIII o continuitate de așezare în sudul Transilvaniei, zonă destul de slab locuită de români, și în nord, în zona viitoarelor orașe Bistrița, Reghin și Rodna. Scopul așezării a fost economic și militar. Sașii s-au bucurat de la început de privilegii din partea regilor unguri¹⁰⁷. Fundamentul acestora l-a constituit Diploma regelui Andrei al II-lea, din anul 1224 (*Andraeanum*). Privilegiul a scos populația săsească dintre Orăștie și Baraolt de sub autoritatea voievodului Transilvaniei și a subordonat-o regalității. Teritoriul locuit de sași a devenit Pământ crăiesc (*Terra, quam Saxones Regii inhabitat Fundus Regius dicta*), autonomie teritorial-etnică dependentă de regalitate și condusă de un comite numit de rege. Cele Șapte Scaune ale provinciei Sibiului au fost Orăștie, Sebeș, Miercurea, Sibiu, Nocrich, Cincu și Rupea. La finele secolului al XIII-lea se adăuga scaunul Sighișoara, iar la începutul celui următor au fost alipite încă Două Scaune: Mediaș și Șeica. Districtele Bistrița și Brașov aveau o administrație proprie.

Reculul mișcărilor germane spre est în secolul al XIV-lea¹⁰⁸ s-a datorat recesiunii demografice (vezi și efectele ciumei), întăririi politice a lumii slave și decăderii ordinilor militare (cazul Ordinului Teutonilor) etc. Este evident faptul că Imperiul începe să piardă nu doar din autoritate, ci și din punct de vedere teritorial. Acest fenomen este sesizabil chiar din secolul al XII-lea, ceea ce înseamnă că el a însoțit mișcarea germană spre est, care poate fi astfel considerată ca fiind o compensație pentru

¹⁰⁷ Gh. Bichicean, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Ed. CH Beck, 2008, pp. 232-236.

¹⁰⁸ Jacques Le Rider, *op. cit.*, pp. 39.

autonomizarea unor teritorii care scăpau presiunii împăraților germani.

După expansiunea din secolul precedent, se face simțită o regresie generală a germanismului. Deja la finele secolului al XIII-lea cea mai mare parte a teritoriilor exterioare Germaniei s-au detașat de Imperiu. La vest, Imperiul atingează încă Escout, Meuse și Saône, care o separau de Franța; la sud regatul Arles și cel al Italiei au încetat să-i mai aparțină, doar Savoia și Milano îi rămâneau alipite; la est se întindea până la văile înalte ale Dravei și Dunării, cuprindea bazinul de sus al Oderului, mergând apoi până în Prusia Orientală. În acest imens domeniu apar câteva state rivale, care emit pretenții teritoriale¹⁰⁹. Habsburgii ocupau câteva părți din Alsacia și Elveția. Deși Imperiul traversa o perioadă de reflux, unele state germane vor cunoaște o oarecare expansiune teritorială. Astfel, din timpul domniei lui Rudolf I statul austriac și-a extins stăpânirea: Alsaciei și Elveției (cantoanele elvețiene vor fi pierdute în secolul al XV-lea) li se vor adăuga Styria și Carniola, apoi Carintia, Tirol și Triest. Marca de Brandenburg va trece de la principii bavarezi la cei din dinastia Luxemburg, până când Sigismund o va ceda lui Frederic de Hohenzollern. În Prusia lupta contra „lumii slave” s-a intensificat, în frunte situându-se Ordinul Teutonilor. Victoria polonezilor la Tannenberg și încheierea păcii de la Thorn au consacrat dominația Poloniei, care alipea Prusia Occidentală și deținea suzeranitatea Prusiei Orientale (1466)¹¹⁰. În nordul Germaniei Hansa reprezenta o putere politică solidă. Liga Hanseatică s-a organizat definitiv în prima jumătate a secolului al XIV-lea și cuprindea: orașele din nordul Germaniei; orașele scandinave; porțile Mării Baltice până la Riga, grupate în orașele occidentale, orașele saxone și cele

¹⁰⁹ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, pp. 242-243.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 258.

orientale. Centrul Ligii a rămas Lübeck. În acest oraș se desfășurau adunările dietale ale Hansei – *Hansatage*¹¹¹ – care adoptau hotărâri privind comerțul, navigația etc.

Întărirea privilegiilor principilor din Boemia evidențiază o evoluție ce pornește de la privilegiile *Bulei de Aur* a împăratului Frederic al II-lea, conferită lui Ottokar I Przemysl în anul 1212. Dinastia Przemyslizilor (jumătate germană și jumătate slavă) va ridica Boemia, în timpul lui Ottokar al II-lea, la rang de regat cu atribute suverane, o stăpânire întinsă și asupra teritoriilor vecine: ducatele Austriei, Styriei, Carintiei și Carniolei. Bula de Aur din 1356 va stabili autonomia deplină a Boemiei în Imperiu, stăpânirea ei depinzând de propriul drept de succesiune, așa cum fusese precizat în 1355, precum și de voința stărilor privilegiate. În același timp, teutonii cuceriseră Prusia și o evanghelizau¹¹². În timpul Marelui Interregn, Imperiul pierde și alte teritorii. Regatul Germaniei se confundă singur cu Imperiul și rămâne pe un traiect care îl diferențiază clar de alte state occidentale, care urmau drumul unificării și centralizării statale.

4. Reichstag: puterea unei instituții sau o instituție în declin?

Originea organizării politice a Germaniei se regăsește în schimbările produse în secolul al XIII-lea, în timpul constituirii suveranității princiare. Încă din secolul al XII-lea o parte din drepturile regale, producătoare de venit, au trecut în seama principilor: piețe, vămi, monede, mine etc. În se-

¹¹¹ De la 1256 până la 1504; a se vedea *Quellen zur mittelalterlichen Reichsgeschichte*, <http://www.phil.uni-erlangen.de/~plges/quellen/quellen.html>

¹¹² Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 243.

colul următor, în cursul războaielor pentru Italia, Hohenstaufenii au acordat primele privilegii generale principilor (anul 1138 marchează începutul domniei Hohenstaufenilor). Frederic I Barbarossa (1152-1190) a restabilit autoritatea imperială luptând contra puterii papalității, a autonomiei orașelor Italiei de Nord și a emancipării seniorilor feudali, în special a lui Henric „Leul”, duce de Saxa (Saxonia)¹¹³. Tot în timpul domniei sale începe fărâmițarea teritorială, care sfârșește prin slăbirea puterii centrale. Seniorii ecleziastici și laici obțin cvasi-suveranitatea teritorială. În Dieta de la Regensburg, din 17 septembrie 1156, prin intermediul principilor germani și după lungi tratative, s-a ajuns la un compromis în privința evoluției ulterioare a Austriei: împăratul a semnat un important document, *Privilegium minus*, care a creat premisele separării statului austriac de Imperiul german¹¹⁴.

¹¹³ H. Schulze, *op. cit.*, p.16. *Istoria diplomației*, I, pp. 137-138.

¹¹⁴ „In Nomine Sancte et individue Trinitatis. Fredericus Divina Favente Clementia Romanorum Imperator Augustus. Quamquam rerum commutatio ex ipsa corporali institutione possit firma consistere vel ea, que legaliter geruntur, nulla valeant refractione convelli, ne qua tamen possit esse geste rei dubietas, nostra debet intervenire imperialis auctoritas Noverit igitur omnium Christi imperiique nostri fidelium presens etas et successura posteritas, qualiter nos eius cooperante gratia, a quo celitus in terram pax missa est hominibus, in curia generali Ratispone in nativitate sancte Marie [8 sept.] celebrata in presentia multorum religiosorum et catholicorum principum litem et controversiam, que inter dilectissimum patruum nostrum Heinricum ducem Austrie et karissimum nepotem nostrum Heinricum ducem Saxonie diu agitata fuit de ducatu Bawarie, hoc modo terminavimus, quod dux Austrie resignavit nobis ducatum Bawarie, quem statim in beneficium concessimus duci Saxonie, dux autem Bawarie resignavit nobis marchiam Austrie cum omni iure suo et cum omnibus beneficiis, que quondam marchio Livpoldus habebat a ducatu Bawarie. Ne autem in hoc facto aliquatenus inminui videretur honor et gloria dilectissimi patrum nostro, de consilio et iudicio principum Wadizlao illustri duce Boemie sentenciam promulgante et de omnibus

(Austria se va separa de Bavaria¹¹⁵). Neglijarea Imperiului s-a datorat și politicii italiene a acestui suveran și, în mod egal, a succesorilor săi. Ei au încercat să organizeze și aici instituții ale statului de stări. În anul 1156, Frederic I a convocat o Adunare la Cremona, iar doi ani mai târziu, Dieta de la Roncaglia (1158). Urmașul său, Frederic al II-lea, și-a stabilit reședința la Neapole, în sudul Italiei, de unde dorea să conducă regatul. Prin *Constituțiile de la Melfi* (1231) a instituit convocarea periodică a Dietelor. Analizând activitatea Dietelor și raporturile stărilor cu monarhia, G. Dupont-Ferrier aprecia că Frederic al II-lea a fondat în Cele Două Sicilii prima monarhie absolutistă și centralizatoare a Europei medievale¹¹⁶. După moartea lui Frederic al II-lea (1250) Italia a devenit miza disputelor dintre

principibus approbantibus marchiam Austrie in ducatum commutavimus et eundem ducatum cum omni iure prefato patruo nostro Heinricho et premobilissime uxori sue Theodora in beneficium concessimus perpetuali lege sanctientes, ut ipsi et liberi eorum post eos indifferenter filii sive filie eundem Austrie ducatum hereditario iure a regno teneant et possideant. Si autem predictus dux Austrie patruus noster et uxor eius absque liberis decesserint, libertatem habeant eundem ducatum affectandi cuiucumque voluerint. Statuimus quoque, ut nulla magna vel parva persona in eiusdem ducatus regimine sine ducis consensu vel permissione aliquam iusticiam presumat exercere. Dux vero Austrie de ducatu suo aliud servicium non debeat imperio, nisi quod ad curias, quas imperator prefixerit in Bawaria, evocatus veniat. Nullam quoque expeditionem debeat, nisi quam forte imperator in regna vel provincias Austrie vicinas ordinaverit.” *Privilegium Minus* (1156, 17 Septembrie, Regensburg.), în *Quellen zur mittelalterlichen Reichsgeschichte*, <http://www.phil.uni-erlangen.de/~plges/quellen/quellen.html>.

¹¹⁵ E. Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ed. a VIII-a, vol. I, București, 1997, pp. 86, 161. Asupra istoriei Austriei, a se vedea și J. Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor: 1273-1918*, Teora, București, 2000, *passim*.

¹¹⁶ G. Dupont-Ferrier, *Du Moyen Âge aux temps moderne (1328-1610)*, Librairie Armand Colin, Paris, 1933, p. 60.

Imperiu și Pontificat¹¹⁷. Timp de șase secole urmează perioada „clasică” a fărâmițării politice italiene, iar la începutul secolului al XIV-lea, Henric al VII-lea de Luxemburg va supune întreaga Italie (1308-1312)¹¹⁸.

Elveția, această adevărată „democrație istorică” ieșită de sub autoritatea Imperiului german, a avut o evoluție diferită¹¹⁹, chiar dacă până în secolul al XVI-lea primele cantoane elvețiene vor fi numite „liga orașelor din Germania de Apus”. În secolul al XIII-lea, în condiții favorabile (era perioada „marelui interregnum”), începea mișcarea de independență: trei cantoane (Uri, Schwytz și Unterwalden) se uneau pentru a-și apăra libertățile. Anul 1291, când aceste cantoane au primit primele privilegii (*immédiateté*), a deschis drumul spre afirmarea libertății¹²⁰. Cea de-a doua perioadă a fost precedată de victoria de la Morgarten (1315) asupra lui Leopold de Austria, fiind urmată de continuarea federalizării¹²¹. După Dieta imperială de la Worms (1495), în timpul lui Maximilian I, războiul a reînceput, dar anul 1499 va aduce victoria Elveției, separarea de Imperiu devenind un fapt împlinit¹²².

Frământările și luptele pentru emancipare teritorială au continuat sub domnia lui succesorul lui Frederic I Barbarossa, Henric al VI-lea (1190-1197), și apoi a lui

¹¹⁷ Pe larg, S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, pp. 62-67.

¹¹⁸ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 246.

¹¹⁹ C. G. Picavet, *Une démocratie historique – La Suisse*, Paris, 1920, p. 35.

¹²⁰ W. Martin, *Histoire de la Suisse. Essai sur la formation d'une confédération d'états*, Paris, 1926, pp. 37-38

¹²¹ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 262. Se va constitui Confederația helvetică, în perioada 1332-1353 asociindu-se Lucerna, Glaris, Zug și orașele Zürich și Berna; între 1481-1513 alte cinci cantoane se adăugau confederației: Bâle, Soleur, Fribourg, Schaffhouse și Appenzell.

¹²² Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, Ed. Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș, 2008, p. 177.

Frederic al II-lea (1212-1250)¹²³, dăunând puterii imperiale. Micul interregn dintre 1197 și 1209, cu luptele interne care l-au însoțit, a determinat ruperea echilibrului dintre suveran și stările privilegiate. Frederic al II-lea, interesat mai mult de politica italiană, va fi pus sub tutela marilor principii laici și eclesiastici. El a recunoscut suveranitatea principilor teritoriali, ce se regăsește în expresia *Landdesheut*¹²⁴ (suverani ai țării). Prin acordarea privilegiului *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* (26 aprilie 1220)¹²⁵, împăratul renunța la drepturile regaliene asupra Bisericii în favoarea înalților prelați; prin *Statutum in favorem principum*, promulgat în Dieta de la Worms în 1231 și confirmat de împărat în mai 1232¹²⁶, principii laici intrau în posesia tuturor atributelor puterii militare, administrative și judecătorești locale¹²⁷. Toate legile viitoare vor depinde de acum de acordul principilor (*domini terrae*) și al celorlalți seniori ai Imperiului (*meliores et majores terrae*)¹²⁸. Se crea, în acest fel, o suprapunere de drepturi defavorabilă unității de stăpânire. Frederic al II-lea nu a atras orașele de partea sa. Când patriciatul, factor esențial în politica de centralizare, a cerut dreptul de a participa la guvernare, împăratul a luat

¹²³ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 16-17.

¹²⁴ H. Pinnow, *Histoire d'Allemagne*, Payot, Paris, 1931, p. 164.

¹²⁵ *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis Friedrichs II. vom 26. April 1220*, „Quellen zur mittelalterlichen Reichsgeschichte”, <http://www.phil.uni-erlangen.de/~p1ges/quellen/quellen.html> (Friedrich II. gewährt den geistlichen Fürsten gewisse Rechte).

¹²⁶ *Statutum in favorem principum* (Mai 1232), „Quellen zur mittelalterlichen Reichsgeschichte”, Paul Zinsmaier, *Zur Diplomatie der Reichsgesetze Friedrichs II.* (1216, 1220, 1231/32, 1235), <http://www.phil.uni-erlangen.de/~p1ges/quellen/quellen.html> (Friedrich II. gewährt den Fürsten ein Privileg auf der Grundlage des in Worms von Heinrich (VII.) abgetrotzten Privilegs).

¹²⁷ A se vedea R. Manolescu, *Istoria evului mediu*, vol. I., *Europa apuseană*, Partea I, București, 1993, p. 136.

¹²⁸ J. Streisand, *op. cit.*, p. 46.

măsurile de interdicere a alianței dintre orașe, a sprijinit principii ecleziastice în lupta contra acestora și le-a suprimat Consiliile (1232)¹²⁹.

Documentele menționate confirmă faptul că bazele suveranității principatelor teritoriale au fost puse în perioada domniei lui Frederic al II-lea. Stările acestor principate (*Landstände*) se reuniau în Diete provinciale (*Landtag*). Hotărârile se luau separat, pe curii, deputații întrunindu-se solemn doar la deschiderea și închiderea Dietei. Adunarea Curții regale (*Hoftag*) a constituit nucleul Curiei principilor în Dieta imperială. În principatele suverane ale Imperiului, reprezentarea în *Landtag* era cu totul diferită, în special în ceea ce privește clerul¹³⁰. La capătul acestei evoluții, după moartea lui Frederic al II-lea și domnia efemeră a lui Conrad al IV-lea (1250-1254)¹³¹, s-a produs transferul decisiv de autoritate dinspre regalitate către marii principii.

A urmat perioada „marelui interregnum” (1254-1273)¹³² în care, pe fondul luptelor interne, s-a accentuat diferența de putere între principatele teritoriale. Titlul de principe va fi rezervat seniorilor care se aflau în relație directă de vasalitate față de rege. Această delimitare nu a exclus la început pe ceilalți seniori de la vot (în anul 1220, de pildă, Henric al VII-lea a primit la alegere *vota tam electorum quam principum et nobilium Teutonie*). În perioada interregnumului, numărul principilor ecleziastici a rămas aproximativ același (cu preeminența arhiepiscopilor de Mainz, Köln și Trier), în timp ce acela al principilor laici s-a redus la 16¹³³. Ulterior, prezența principilor laici în

¹²⁹ H. Pinnow, *op. cit.*, pp. 143-144.

¹³⁰ K. Kaser, *op. cit.*, p. 36. H. Pinnow, *op. cit.*, p. 183

¹³¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 17.

¹³² *Ibidem*. Ch. Bémont, R. Doucet, *Histoire de l'Europe au Moyen Âge* (1270-1493), II, Paris, 1931, pp. 240-241.

¹³³ *Ibidem*, pp. 240-243. K. Kaser, *op. cit.*, pp. 15-16.

realizarea actului electiv se va reduce la patru persoane: comitele palatin al Rinului, mare mareșal; ducele Saxoniei, mare mareșal; markgraful de Brandenburg, *camerarius*; regele Boemiei, mare paharnic. Marele interregnum a marcat nu doar căderea dinastiei Hohenstaufenilor ci, și începutul unei noi perioade pentru Germania. Rudolf I (1273-1291), originar din Elveția, inaugurează urcarea pe tron a familiei de Habsburg¹³⁴. În viitor, așezământul material al Imperiului nu va mai fi constituit de posesiunile imperiale, din ce în ce mai reduse, ci de „domeniul personal” al fiecărei dinastii: puterea propriei lor case devine cea dintâi grijă a împăraților.

Cu prilejul alegerii lui Rudolf I de Habsburg s-a născut și sistemul „consultării prealabile” între cei 7 principi electori. Principiul delegării dreptului de alegere¹³⁵ către principii electori a fost recunoscut solemn de către noul împărat și fiii săi. Încercările împăratului de refacere a domeniului, prin recuperarea bunurilor uzurpate, au eșuat. El a purtat o serie de războaie cu Ottokar al II-lea Przemysl al Boemiei. Teritoriile cucerite de la Ottokar al II-lea în urma bătăliei de la Dürnkrut (1278) le-a împărțit fiilor săi Albert (ducatele Austriei, Styriei și Carintiei) și Adolf (Carniola și Windische Mark)¹³⁶. După moartea lui Rudolf, împărații au fost aleși conform dorinței electorilor de a nu avea un stăpân prea puternic.

În raport cu poziția monarhiei și a stărilor privilegiate, care au încercat să limiteze cât mai mult puterea suveranului pentru a-și asigura accesul la guvernare, se poate aprecia dacă *Reichstag*-ul a avut rolul de a polariza stările și de a crea solidaritatea instituțională de care țara avea nevoie în procesul de unificare teritorială și centra-

¹³⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 17. J. Streisand, *op. cit.*, p. 47. Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 244.

¹³⁵ K. Kaser, *op. cit.*, p. 17

¹³⁶ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, pp. 245-246. S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 58.

lizare politică. Separarea funcției electivă de celelalte prerogative ale Dietei imperiale a constituit o severă limitare a puterii sale. Convocarea *Reichstag*-ului a rămas un drept al împăratului. Nu exista însă o periodicitate a adunărilor, și nici un loc oarecum stabil, determinat, pentru desfășurarea Dietei. Nu se cunoaște cu exactitate nici modul de reprezentare. La adunări participau principii, prelații și ministerialii care dețineau demnități. Cavalerii (*Ritter*) nu erau convocați în Dietele imperiale, iar delegații orașelor au participat numai din anul 1255.

Pe măsură ce Dietele se dezvoltau, s-a stabilit și aici, treptat, acea problemă comună instituțiilor similare europene: mandatul limitat. Deputații principatelor teritoriale care nu depindeau direct de rege, precum și cei ai orașelor, se prezentau în Dietă cu mandat limitat. Și unii, și alții știau foarte bine când să se retragă în spatele acestei insuficiențe a puterilor. De aceea, în special pentru perioada 1273-1378, se cunoaște că patru din cinci scrisori de convocare invocau necesitatea ca deputații să se prezinte cu puteri „suficiente”¹³⁷. În timpul lui Sigismund de Luxemburg, de pildă, electorii renani au paralizat Dieta de la Viena (1423) declarând că deputații din Saxa și Brandenburg nu au puteri depline. Era nu doar o modalitate de a-și exprima dezacordul, asemenea celei din regatele Spaniei (*el dissenimiento*), ci de întrerupere a lucrărilor Dietei. Fără a avea puterea juridică a deja cunoscutului *liberum veto* din Polonia, oferea principilor electori posibilitatea de a întrerupe lucrările adunării. În 1429, la Presburg, electorii de Mainz și de Brandenburg i-au obligat pe ceilalți să declare că nu au instrucțiuni suficiente, în scopul de a paraliza, cu tot protestul orașelor, lucrările Dietei.

Împăratul era obligat să respecte și să accepte colaborarea stărilor în elaborarea legilor, în actele principale de

¹³⁷ L. Konopczyński, *op. cit.*, p. 84.

guvernare, în privința războiului și aprobarea impozitelor extraordinare. Dreptul de concesiune a impozitelor extraordinare a devenit fundamentul puterii stărilor. Dieta putea respinge propunerile suveranului privitoare la armată și subsidii, care ar fi susținut puterea imperială: suveranul era puternic dacă avea resurse proprii, care „scăpau” Dietei. Sigismund de Luxemburg, de pildă, declara public că fără averea sa personală „imperiul nu ar fi fost un profit pentru împărat, ci un faliment”¹³⁸. Se confirma regula conform căreia un suveran lipsit de bani și armată era cu ușurință subordonat stărilor privilegiate ale regatului.

Una din cele mai importante atribuții ale Dietei imperiale o constituia proclamarea și consfințirea solemnă a „păcii interne” (*Landfrieden*)¹³⁹. Dieta de la Roncaglia, reunită de împăratul Frederic I Barbarossa în anul 1158, a avut acest scop, pentru restabilirea drepturilor monarhiei (*regalia*). Întrucât principii teritoriale dețineau puterea reală, instituțiile de pace proclamate de Reichstag nu aveau efect decât după ce erau întărite prin hotărâri speciale ale adunărilor locale.

Perioada interregnului a fost marcată de o serie de transformări în alcătuirea și competențele Dietei. Stările au restrâns serios atribuțiile judecătorești ale suveranului: deși ar fi trebuit să fie judecător suprem, puterea sa a fost limitată de practica „dreptății pumnului” (*Fanstrecht*). Au existat însă și aspecte pozitive. Unul dintre acestea se raportează la prezența orașelor în Dieta imperială. Reprezentanții acestora au fost admiși în Dietă ca urmare a creșterii puterii lor economice și forței Ligilor în care erau constituite. Organizându-se ca „stare politică”, orașele au cerut reprezentarea în Reichstag. În anul 1255, în Dieta de la Worms, și-au făcut pentru prima dată apariția. Un an mai târziu, în

¹³⁸ *Apud* G. Dupont-Ferrier, *op. cit.*, p. 54.

¹³⁹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 44.

martie 1256, Adunarea orașelor renane hotăra că acestea vor sprijini și executa voința principilor electori în privința actului electiv, pentru a se pune capăt anarhiei. Este un document remarcabil, prin care se reconfirmă realitatea: dreptul alegerii era limitat și consfințit doar pentru cei șapte principii electori, așa cum îl cunoaștem de la Rudolf I de Habsburg. Delimitarea totală a funcțiilor Dietei imperiale față de actul electiv era întărită.

După domnia lui Henric al VII-lea de Luxemburg (1308-1313)¹⁴⁰, până în 1346 reappare anarhia, pe fondul luptelor pentru tron desfășurate între familia dinastică de Habsburg, conții de Luxemburg și principii Bavariei. În aceste lupte au intervenit Franța și papalitatea, ceea ce a declanșat o mișcare protestatară sub conducerea arhiepiscopului de Mainz. Adunările principilor electori de la Oberlahnstein și Rense (1338) au proclamat necesitatea menținerii drepturilor coroanei imperiale și faptul că puterea monarhului este dată de votul electorilor, neavând nevoie de confirmarea pontificală¹⁴¹. Noul candidat va fi ales numai de principii electori, cu unanimitate sau majoritate de voturi. Dieta de la Frankfurt din 6 august 1338 va conferi caracter de lege Declarației de la Rense, numită *Constitutio Ludovici Bavari de jure et excellentia Imperii*¹⁴². Acest principiu a fost legiferat ulterior și în timpul lui Carol al IV-lea prin *Bula de Aur* (1356). Situația a fost considerată de neacceptat de către puterea pontificală, dar intervențiile papei au fost respinse în septembrie 1344 de Adunarea principilor electori din Köln, iar o Dietă cu participarea reprezentanților orașelor a declarat-o „umilitoare”. În această luptă cu papalitatea stările privilegiate se solidarizează, într-un fel asemănător atitudinii Statelor

¹⁴⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 17.

¹⁴¹ K. Kaser, *op. cit.*, p. 32. H. Pinnow, *op. cit.*, p. 163.

¹⁴² L. Konopczyński, *op. cit.*, p. 92.

Generale în Franța. Acordul reprezentanților stărilor privilegiate în Dieta imperială față de propunerile și măsurile luate anterior de principii electori semnifică sporirea puterii principilor teritoriali, subordonarea puterii imperiale și a Adunării reprezentative de către „Marii electori”.

Rivalitatea familiilor de Habsburg și Luxemburg a adus pe tron dinastia de Luxemburg, care va rămâne în posesia demnității imperiale pentru aproape un secol. Domnia lui Carol al IV-lea (1347-1378) a conferit o dimensiune aparte raporturilor cu stările privilegiate și Adunărilor reprezentative ale acestora. Acesta a dat instituțiilor imperiale forma definitivă, printr-o operă legislativă care satisfacea atât ambițiile sale personale, cât și pe cele ale principilor teritoriali. Numelui său îi este asociată *Bula de Aur* promulgată în două Diete imperiale, întrunite la Nürnberg (10 ianuarie 1356) și Metz (25 decembrie 1356)¹⁴³. Bula a asigurat poziția privilegiată a principilor electori, a stabilit regimul princiar și a consacrat o regalitate aristocratică de tip federativ, împiedicând formarea unei puteri centrale. Ea atribuia unui colegiu de 7 principii electori dreptul exclusiv de a de-semna noul împărat – *imperator electus* –, acordându-le unele privilegii în raport cu alți „mari” ai regatului¹⁴⁴. Consacrând principiul majorității, *Bula de Aur* permitea pretendentului la coroană, dacă era elector, să-și adauge votul altor trei existente, pentru a forma majoritatea în favoarea sa. Se stabilea o anumită ordine a principilor electori (*Kurfürsten*) și modalitatea de alegere a suveranului: votul era dat conform principiului majoritar, în mod succesiv, de către arhiepiscopii de Trier și Köln, regele Boemiei, contele palatin al Rinului, ducele Saxoniei și, la sfârșit, arhiepiscopul de Mainz. Prețul concesiilor acceptate

¹⁴³ J. Streisand, *op. cit.*, p. 48. K. Kaser, *op. cit.*, p. 33. H. Pinnow, *op. cit.*, pp. 169-171. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁴⁴ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 30-31.

de Carol al IV-lea a fost asigurarea succesiunii fiului său Wenzel (1378-1400).

Principii electori au încercat să-și extindă atribuțiile în domeniul politicii generale a Imperiului, mijlocite de „reuniunile de electori” (*Kurvereine*); problemele statului vor rămâne în sarcina Dietei imperiale. *Bula de Aur* a avut și alte consecințe importante pentru consolidarea poziției stărilor față de împărat. Lipsindu-l de armată, de finanțe și instanțe judecătorești în provincii, ea va stabiliza regimul princiar, consacrand o regalitate aristocratică de tip federativ și împiedicând formarea unei puteri centrale¹⁴⁵. Fără a inova în domeniul vieții publice, *Bula de Aur* a fixat în literă de lege „o evoluție veche de mai bine de un secol, care făcuse din imperiu un stat german”, rămânând în vigoare până la desființarea Imperiului Romano-German, în 1806¹⁴⁶. Împăratul era suzeran al tuturor provinciilor și păstra puterea judecătorească supremă. Teritoriile principilor electori erau declarate indivizibile. Reformarea vieții publice nu a avantajat însă prinții de rang inferior, care nu au obținut privilegii, și nici orașele, împotriva cărora s-a luat măsura interdicției de a forma confederații. Rezultatul a fost declanșarea unui „război al orașelor”, în alianță cu cavalerii (1388). Situația se va menține în aceste limite, cu mici fluctuații, până la sfârșitul secolului al XV-lea.

După anul 1437, Imperiul a rămas constant în mâinile Habsburgilor, care vor ocupa tronul Imperiului pentru patru secole¹⁴⁷. Albert al II-lea (1438-1439)¹⁴⁸, căsătorit cu fiica lui Sigismund, reunea drepturile a două dinastii. Ales „rege al Germaniei”, el va adăuga la ducatul Austriei coroana Ungariei, unde Sigismund fusese recunoscut rege în 1403, și apoi coroana Boemiei. Din 1439 s-a

¹⁴⁵ *Ibidem*. A se vedea și Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 249.

¹⁴⁶ J. Streisand, *op. cit.*, p.48. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁴⁷ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 251.

¹⁴⁸ J. Streisand, *op. cit.*, p. 49.

stabilit ereditatea *de facto* la tronul imperial. Alegerea împăratului va deveni treptat o „licitație” pentru principii electori, care ofereau tronul pretendentului mai bogat (este ilustrativ chiar cazul alegerii lui Carol Quintul). Domnia lui Frederic al III-lea (1440-1493) a accentuat fărâmițarea și anarhia feudală¹⁴⁹, deși în timpul lui două Diete succesive au adoptat hotărâri importante în încercarea de organizare a Imperiului.

5. Reformarea Imperiului. Fărâmițarea politică și începutul renașterii germane

Pe scena unei Europe care căuta să își definească frontierele statale, cazul Germaniei rămâne reprezentativ pentru divizarea politică. Micul interregnum (1197-1209) a creat condițiile în care puterea suveranului putea fi limitată. Divizarea politică, spre deosebire de organizarea statală unică, este subliniată de utilizarea pluralului „teritorii germane” (*deutsche Lande*)¹⁵⁰ în mod mai frecvent decât a singularului *Deutschland*¹⁵¹ chiar în cursul secolului al XIV-lea, adică în Evul Mediu târziu.

Deși Imperiul continuă să fie în principiu o monarhie electivă, familia de Habsburg, devenită între timp prima putere teritorială din Germania, își va transmite *de facto* coroana imperială, ereditar începând cu anul 1438. În secolul al XV-lea se impunea din ce în ce mai mult o reformă de reorganizare a Imperiului și a început o mișcare de reformă a instituțiilor. Domnia lui Frederic al III-lea

¹⁴⁹ Ch. Bémont, R. Doucet, *op. cit.*, p. 255.

¹⁵⁰ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 20, 30 (de la primele denumiri atestate: *teutsche lande*, *diutsche land*).

¹⁵¹ Utilizat astfel cu precădere din anul 1500; a se vedea H. Schulze, *op. cit.*, p. 40.

(1440-1493) consemnează continuarea unor încercări, materializate prin propunerile făcute în Dietele din anii 1434 și 1438: convocarea anuală a Dietei; instituirea unui colegiu restrâns, cu activitate permanentă, alcătuit din principii electori și reprezentanți ai stărilor privilegiate (asemănătoare *juntelor* din regatele spaniole); pentru judecarea liti-
giilor se dorea crearea unei instanțe superioare a stărilor, investită cu autoritatea necesară. Acestea ar fi asigurat creșterea puterii principilor teritoriali. Propunerile de reformă a instituțiilor nu s-au concretizat din cauza, în principal, a atitudinii împăratului față de Dieta imperială. Echilibrul începuse deja să fie distrus în favoarea suveranului, care ani de zile nu a mai convocat Dieta.

Treptat, opoziția stărilor privilegiate va reuși să restabilească raporturile cu monarhia pe principii de colaborare, pe baza unor compromisuri, în perioada războaielor cu Boemia, Polonia și Ungaria. Cererile adresate Dietei pentru votarea subsidiilor vor întâmpina permanent împotrivirea hotărâtă a stărilor, care au considerat momentul prielnic pentru aplicarea reformelor și realizarea echilibrului cu monarhia. Una din condițiile principale era asocierea stărilor privilegiate la guvernare. O altă condiție importantă a devenit reglementarea reprezentării orașelor în Dieta imperială, pe baza unui statut precis. Anul 1489 este cel în care orașele au constituit o *curie* independentă în Reichstag, alături de cele ale principilor electori și seniorilor¹⁵². În această perioadă s-a consolidat, în forme bine conturate, și suveranitatea principilor teritoriali, ceea ce a pregătit reforma Imperiului și a instituțiilor sale. Partida reformistă a fost condusă de Berthold de Henneberg, arhiepiscop de Mainz și cancelar imperial¹⁵³.

¹⁵² H. Pinnow, *op. cit.*, p. 182.

¹⁵³ *Ibidem*, pp. 195-196. K. Kaser, *op. cit.*, p. 232.

Acțiunea reformatoare începută sub domnia lui Frederic al III-lea a continuat în timpul lui Maximilian I (1493-1519) și Carol Quintul (1519-1556)¹⁵⁴. Hotărârile Dietelor din anii 1486, 1495 și 1497 au reglementat modul de convocare și activitatea Reichstag-ului. Maximilian I, care a luat cel dintâi titlul de împărat fără a fi sacralizat de papă, a încercat să opereze o serie de reforme, fără prea mare succes însă. Profitându-se de nevoia de bani a lui Maximilian I în fața amenințărilor otomane, vor fi luate măsuri de reformare a instituțiilor în toate Dietele desfășurate în perioada 1495-1512. Printre cele mai importante se numără cele din Dieta din 1495: proclamarea păcii interne perpetue; înființarea unui Tribunal suprem, independent de Curte; convocarea anuală a Dietei cu participarea tuturor stărilor calificate; stările urmau să fie în viitor convocate de împărat, dar acesta să *nu* participe la deliberări (!) Curtea supremă a Imperiului (*Reichskammergericht*) urma să fie alcătuită din membri aleși de împărat de pe o listă a Dietei și prezidată de un magistrat numit de suveran. Cele trei *curii* ale adunării vor lua forma definitivă: electorii, principii și orașele. Cavalerii, deși reprezentați în Dietele provinciale, continuau să nu fie admiși în Reichstag. Fiind acceptate condițiile lor, stările privilegiate reprezentate în Dietă au consimțit impozitul general imperial de „un pfening de la toți” (*gemeine Pfening*)¹⁵⁵, administrat de propria lor comisie, în conformitate cu hotărârile adunării. Obligatorietatea convocării anuale a Dietei, pentru o perioadă de cel puțin o lună, era greu de îndeplinit. Se simțea nevoia unei reprezentări permanente, asemănătoare celei din regatele spaniole, și a cărei înființare mai fusese propusă.

Un pas decisiv pe calea reformării instituțiilor imperiale s-a făcut prin hotărârea Dietei de la Augsburg (1500),

¹⁵⁴ În acest sens, a se vedea H. Schulze, *op. cit.*, pp. 38-39.

¹⁵⁵ J. Streisand, *op. cit.*, p. 59. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 50.

cu privire la constituirea unei regențe imperiale (*Reichsregiment*)¹⁵⁶, formate din douăzeci de reprezentanți: un principe elector în persoană; șase consilieri, reprezentanți ai celorlalți principii electori; un principe laic; câte un reprezentant al țărilor austriece și burgunde, al prelaților și comiților, și câte doi ai orașelor imperiale; un reprezentant al fiecăruia din cele șase „cercuri teritoriale” care nu erau în posesiunea directă a principilor electori ori a împăratului. *Reichsregiment*-ul institua conducerea Imperiului printr-o reprezentanță a stărilor privilegiate, cu continuitate permanentă. Dacă instituția ar fi durat, ea ar fi asigurat acestora o preeminență deplină asupra autorității imperiale. Maximilian I a făcut totul pentru a o desființa, și pentru aceasta i-a suprapus în anul 1501 un alt organism, ales de el: Consiliul aulic (*Reichshofrath*). De asemenea, a creat o armată puternică la dispoziția sa, formată din infanterie (*Landsknecht*) și cavalerie (*Ritter*). În aceste condiții, „regența imperială” se dizolva de la sine, în anul 1502.

În perioada ce corespunde sfârșitului domniei lui Maximilian I și începutului celei a lui Carol Quintul, Imperiul se confrunta cu problemele Reformei și războaielor religioase. Între 1547 și 1552, Carol Quintul¹⁵⁷ a încercat să reformeze Imperiul în sistemul predecesorului său și să instaureze monarhia absolută. Dar Dieta de la Worms, din 12 ianuarie 1521, a marcat încă o treaptă în creșterea puterii și privilegiilor principilor. Înainte de alegere, principii electori au pus condiții care vor fi încorporate în legile Imperiului. Pe această bază se reorganiza *Reichsregiment*-ul

¹⁵⁶ Gh. Bichicean, *Monarhia*, pp. 141-144.

¹⁵⁷ Despre domnia acestui împărat, a se vedea: J. Perez, *Istoria Spaniei*, Ed. Artemis, 2007, pp. 184-218; J. Kilsby, *Spania: mărire și decădere, 1474-1643*, All, București, 1998, pp. 43-70; L. Ranke, *L'Espagne sous Charles Quint, Philippe II et Philippe III*, Paris, 1845; S. Macdonald, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței*, All, București, 1998.

și Tribunalul imperial (Curtea), iar pacea interprovincială (*Landfriede*) era întărită, Carol Quintul încercând astfel să împiedice limitarea absolută a privilegiilor sale imperiale. De aceste măsuri s-au bucurat în cele din urmă tot stările privilegiate, care atunci când nu le-au mai considerat profitabile le-au desființat, iar diviziunea politică a Germaniei s-a accentuat. Dieta de la Worms reflectă lupta egoistă dintre împărat și principii suverani. Dacă *Reichsregiment*-ul se bucura de favoarea unor principii, explicația trebuie căutată în dorința lor de a profita de acest guvern în interesul propriei stări. Orașele nu mai erau reprezentate în această instituție, participarea lor la viața politică fiind declarată „nu un drept, ci o grație care poate fi revocată oricând”¹⁵⁸. Ordinul cavalerilor era în continuare desconsiderat. Nemulțumiți de creșterea puterilor principilor teritoriali, în 1523 ei au declanșat războiul contra acestora. La rândul lor, principii, neputând să transforme *Reichsregiment* într-un instrument permanent al puterii lor, au refuzat să mai colaboreze cu acesta, refuz exprimat deschis în Dieta de la Nürnberg (ianuarie 1524). Atunci stările privilegiate și-au retras reprezentanții de la dezbateri. În consecință împăratul va lua măsura de a muta sediul regenței imperiale la Esslingen, unde *Reichsregiment*-ul va fi, treptat, eclipsat.

Instituțiile create sau reorganizate în această perioadă au supraviețuit cu certitudine până la sfârșitul Imperiului (1806), nereușind să împiedice, însă, fărâmițarea Germaniei. S-a dezvoltat un sistem dualist care făcea să coexiste de o parte împăratul și de altă parte Imperiul: suveranitatea a fost atunci împărțită între împărat și ordinele imperiale (principii electori, principii și orașe). Autoritatea

¹⁵⁸ A. Oțetea, *Reformațiunea și războaiele religioase (secolul al XVI-lea)*, Curs predat la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea Iași, 1928-29, Biblioteca ASTRA, Sibiu, Fond Colecții speciale, C. XCII/95, p. 153.

imperială s-a văzut redusă și din ce în ce mai mult amputată de suita de acorduri concesive semnate de împărați odată cu desemnarea lor de către principii electori. Principii, în special cei care aveau o mare autoritate, se împotriveau cu ușurință puterii imperiale. Ceea ce nu împiedica Imperiul să își conserve coeziunea: coroana imperială nu își pierduse încă strălucirea, ideea de Imperiu era vie, iar guvernul oferea teritoriilor mici și mijlocii protecție împotriva oricărei ingerințe externe.

III. SOCIETATEA ȘI BISERICA

1. Orașele în contextul dezvoltării societății

Orașele au devenit centre ale puterii economice, dezvoltarea lor datorându-se comerțului. Odată cu nașterea industriei textile și a exploatărilor miniere, apar noi moduri de organizare economică, care ies din cadrul tradițional al corporațiilor și care, prin apariția comerțului internațional, poartă deja trăsăturile precapitalismului. Concomitent sunt semnalate bulversări intelectuale, caracterizate prin doctrinele umaniste și mișcarea renașcentistă. Trezirea spiritului critic se exercită esențial în dauna Bisericii, împotriva erorilor și abuzurilor. În paralel cu această renaștere, orașele, care mobilizează resursele economice, câștigă în importanță. Crearea ligilor urbane le întăresc rolul.

Revendicând recunoașterea condiției de oameni liberi, înlocuirea jurisdicției și a procedurilor tribunalului seniorial cu o jurisdicție proprie, simplă și rapidă (*ius mercatorum*), a administrației și organizării senioriale cu unele proprii în conducerea orașului, autonome, mișcarea comunală capătă diferite forme¹⁵⁹, de la tratativele cu seniorii laici și eclesiastici (Speyer – 1111, Worms – 1115, Lübeck – 1151) la lupta deschisă (Köln – 1074). Urmarea a fost constituirea Republicilor orășenești și a Uniunilor de orașe.

¹⁵⁹ În acest sens, a se vedea și Th. Nägler, *op. cit.*, pp. 25-26.

Create în mare număr în cursul secolului al XIII-lea, orașele au atins rapid un grad de prosperitate care egala viața tumultuoasă a orașelor italiene. Pe la mijlocul acestui secol existau aproximativ 3000 de orașe¹⁶⁰. Începând cu anul 1254¹⁶¹, puterea lor a crescut, permițând formarea unei mari Confederații a Rinului. Această Confederație și-a asumat efortul de a restabili unitatea vastului Imperiu după căderea Hohenstaufenilor, dar ostilitatea episcopilor și a principilor teritoriali l-a zădărnicit. Cu mai multă sau mai puțină amploare, încercările se reluau cu orice prilej, începând cu secolul al XIV-lea. Micile „republici suverane” precum Köln, Worms, Spire, Ratisbonne, Bâle (născute din orașele libere ale țării), orașele imperiale (*Reichsstädte*) ca Lübeck, Hamburg, Bremen (porturi la Marea Baltică și la Marea Nordului) sau cele libere (*Ländstädte*) precum Trevira, Magdeburg, Mainz, Würtzburg, Frankfurt, au impus cu mai mult sau mai puțin succes, dacă nu independența lor totală, cel puțin o autonomie foarte largă¹⁶². Ele au constituit în inima vechiului Imperiu feudal nuclee generatoare ale unei vieți politice noi, fondată pe sentimentul până atunci necunoscut al vieții colective. Ceea ce a însemnat apariția unei adevărate inflorescențe de ligi, corpuri, bresle, corporații și frății¹⁶³.

O simplă asociere de fapt a bogatelor bresle de negustori și a marilor orașe comerciale a fost suficientă pentru a constitui, în jurul orașului Lübeck, ambițioasa și respectata *Hansa* germană – cea mai importantă dintre asociațiile comerciale –, care și-a asigurat în secolul al XIV-lea monopolul economic¹⁶⁴ al zonei Mării Nordului și Mării Baltice. Negustorii hanseatici, grupați în *Winterfaher*,

¹⁶⁰ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 37.

¹⁶¹ Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, p. 391.

¹⁶² J. Streisand, *op. cit.*, p. 50.

¹⁶³ Th. Nägler, *op. cit.*, pp. 27-29.

¹⁶⁴ J. Streisand, *op. cit.*, pp. 50-51. Ch. Bémont, G. Monod, *op. cit.*, p. 391.

Sommerfahrer sau *Wasserfahre*, au creat o axă vitală Est-Vest și Sud-Nord deosebit de fecundă. Hansa avea conducere proprie, fiind reprezentată de patru dregători cu sediul la Lübeck, cancelarie, finanțe și legislație proprii, recunoscute de toate statele în care aveau agenții comerciale. În secolul al XIV-lea Hansa va impune o limbă – *Niederdeutsche Sprache* –, germana înlocuind în cancelaria Hansei limba latină¹⁶⁵. Baltica devenea pentru Evul Mediu occidental ceea ce fusese Marea Mediterană pentru antichitate, asigurând orașelor debușeuri sigure, creând prin inițiativa și activitatea negustorilor germani un „imperiu maritim” în stare să rivalizeze cu toate statele care își disputau supremația în zonă¹⁶⁶.

Împotriva acestor orașe – în care se respira un aer de libertate¹⁶⁷ –, limitând proliferarea și pretențiile lor, s-au ridicat marii baroni teritoriali (*Landesherren*), în demersul de a simplifica spre profitul lor Carta de privilegii. În tot cursul secolului al XIV-lea, aproximativ 20 de „case”, unele mai puternice și mai ambițioase decât altele, au făcut efortul de a se transforma în suveranități coerente, exercitând asupra întregii părți din teritoriu totalitatea drepturilor agregate de care urmau să se bucure cândva. Stopând ascensiunea micii nobilimi la limitele unor drepturi feudale inferioare, limitând ambițiile orașelor și ținând sub un control sever așezările rurale, cucerind față de Imperiu privilegiul (*immédiateté*), ele sunt în curs de a constitui mici state teritoriale, pe baza unei administrații din ce în ce mai expansive și centralizate. Această ofensivă s-a lovit însă de numeroase obstacole. Supunându-se ele însele unei discipline severe, ele vor accepta puțin câte puțin o subordonare integrală a tuturor membrilor familiei, apoi a întregii țări, unui șef. Cu alte cuvinte, ele ies încet-încet din dreptul privat, pentru a se

¹⁶⁵ *Apud* Florentina Căzan, *op. cit.*, pp. 26-27.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 26.

¹⁶⁷ Conform cunoscutei sintagme germane „aerul orașului te face liber”. J. Le Goff, *Omul medieval*, p. 133.

confunda cu statul. În acest fel, prin suprapunerea micilor țări independente, este constituită Germania.

2. Starea țărănimii

Starea de dependență și sarcinile impuse de către stăpânii de domenii, de către stat și Biserică au agravat situația țărănimii, pentru care răscoala va deveni o formă de exprimare a nemulțumirilor și sărăciei. În primele decenii ale secolului al XIII-lea Germania se confruntă cu primele mișcări organizate ale țărănimii. Una din primele răscoale este cea a țăranilor de pe coasta frizonă și germană a Mării Nordului, numită „răscoala Stedingerilor”. Desfășurată la finele secolului al XII-lea și începutul celui de-al XIII-lea, răscoala a fost un mijloc de împotrivire a țărănimii împotriva acțiunii de aservire duse de arhiepiscopii de Bremen și conții de Oldenburg. Organizați într-o „obște a Stedingerilor”, rezistența lor a luat amploare, distrugând castele și mănăstiri. Arhiepiscopul de Bremen a organizat adevărate cruciade împotriva Stedingerilor, la care au participat cavaleri din Flandra, Brabant, Olanda și Westfalia. Prima dintre acestea a eșuat la Hemmelskamp, în vara anului 1233; cea de-a doua a sfârșit prin înfrângerea totală a țărănimii, la Altenesch, în primăvara anului 1234.

La sfârșitul secolului al XV-lea, lupta țărănimii se intensifică. Organizarea răscoalelor se prezintă acum la alte dimensiuni, datorită formării uniunilor secrete țărănești, precum „Opinca” în regiunile din sud-vest și sud (Renania, Würtemberg, Baden). Această uniune a condus mișcările țărănești din Badenul de Sus (1443), episcopatul de Salzburg (1458 și 1462) și Hegau (1460). Două răscoale propagă în această perioadă idei care promovau înlocuirea structurilor societății, înlăturarea autorităților bisericesti și laice, egalitate, desființarea tuturor sarcinilor față de stă-

pânii feudali, Biserică și stat etc. În anul 1476 a izbucnit răscoala în episcopatul de Würzburg, condusă de Hans Böhme¹⁶⁸ (Hans Fluierașul) din Niklashausen, la care au participat 34 000 de țărani, iar în 1514, răscoala țărănească sub conducerea uniunii „Sărmanul Conrad”, în Würtemberg¹⁶⁹.

În anii 1524-1526 a avut loc ridicarea țărănimii: războiul țărănesc german (*der Große Deutsche Bauernkrieg*)¹⁷⁰. El s-a desfășurat în contextul Reformei religioase, fiind asociat și susținut de propaganda predicatorilor lui Thomas Müntzer, pe fondul agravării exploatarei țărănimii și al menținerii șerbiei. Precedat de o serie de răscoale încă din secolul precedent, războiul țărănesc a început în iunie 1525 în partea de sud a regiunii Pădurea Neagră și în zona lacului Constanța, în comitatul Stühlingen, și s-a extins cu repeziciune în Suabia, Würtemberg, Franconia și Thuringia, pentru ca în primăvara anului 1525 să cuprindă aproape întreg sud-vestul și centrul Germaniei. În aprilie 1525 participau la el peste 300 000 de țărani înarmați. Treptat s-au conturat două curente: unul revoluționar (bazat pe „scrisoarea-program”, cu revendicări radicale), celălalt moderat, predominant (bazat pe „Cele 12 articole”, program din martie 1525). Deși organizați într-o adevărată armată, țăranii au suportat, începând din vara anului 1525, o serie de înfrângeri în ciocnirile cu armatele nobililor. Represaliile au fost dure: Müntzer a fost prins, judecat și executat, zeci de mii de țărani au fost uciși, alții au suportat amenzi uriașe și creșterea sarcinilor feudale.

¹⁶⁸ J. Streisand, *op. cit.*, p. 60.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pp. 71-77.

3. Biserica în contextul Cruciadelor și al Reformei religioase

3.1. Germania și Cruciadele

În forma lor clasică, cruciadele au avut loc în secolele XI-XIII (1096-1270), fiind rezultatul transformărilor economice, sociale, politice și spirituale din Europa de Apus, perioadă străbătută uneori de perioade de criză. Încercări de expansiune politico-militară dictată de dinamica socială și implicit politică, cruciadele se prezintă ca dovada schimbărilor petrecute pe plan mental și în viața intelectuală¹⁷¹. Ideea de Creștinătate, născută din persecuțiile romanilor, s-a afirmat în această perioadă, numită „a Cruciadelor”. Cruciadele clasice, în special, pot fi privite și analizate în contextul teologiei politice a Evului Mediu¹⁷².

Organizate ca expediții militare ale feudalității apusene în scopul de a cuceri și coloniza regiuni din Orientul Apropiat, îndeosebi Palestina, și de a recuceri locurile sfinte de la Ierusalim (cucerit în 1070 de turcii selgiucizi), cruciadele au avut o puternică amprentă religioasă. Proclamate „războaie sfinte”, au fost îndreptate împotriva unor populații necreștine, acțiunea militară conferindu-le caracter de „legitimitate”. Într-o societate aflată în plină expansiune politică și militară, cruciadele se prezintă ca o întregire a procesului de colonizare petrecut în Europa. Precedate de o vie activitate diplomatică¹⁷³, ele

¹⁷¹ Florentina Căzan, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, 1990, p. 16; asupra nașterii ideii de cruciadă: *ibidem*, pp. 54-57.

¹⁷² C. Ittu, *Cruciadele clasice: teologia politică a Europei heraldice între domniile regilor Ierusalimului Balduin I și Henric al II-lea (1100-1324)*, Sibiu, 2000, pp. 3-4.

¹⁷³ *Istoria diplomației*, I, pp. 134-136.

s-au desfășurat pornind dintr-un spațiu apusean în care structuri social-economice solide, un regim seniorial întărit, un *regnum francorum – rex Francorum* înlocuit cu *regnum teutonicorum/rex Teutonicorum* au dovedit că este mai apt pentru destinul ce i se pregătea¹⁷⁴.

Se impuneau în această perioadă și măsuri ferme care să îngrădească anarhia provocată de războaiele interne, iar Biserica, prin forța sa morală, era atunci singura în măsură să ia asemenea măsuri contra cavalerilor războinici. După mai multe încercări, conciliul de la Poitiers (anul 1000) a proclamat „pacea lui Dumnezeu”¹⁷⁵, stabilind pedeapsa cu excomunicarea pentru orice creștin care ucide alt creștin în intervalul celor patru zile interzise din săptămână (de miercuri seara până luni dimineața). Pentru că efectul nu a fost cel scontat, papalitatea a hotărât să canalizeze spiritul războinic al feudalității apusene într-o altă parte a lumii. În același timp, se făceau presiuni asupra monarhilor care nu recunoșteau primatul spiritualului asupra temporalului. În aceste condiții se arunca anatema, iar a fi exclus din Biserică echivala cu scoaterea individului în afara societății, cu pierderea dreptului la ceremoniile care îi marcau statutul social¹⁷⁶.

În conciliile de la Piacenza și de la Clermont (1095), papa Urban II lansează apelul la cruciadă¹⁷⁷. Acest apel găsea o Europă în plină expansiune economică, însoțită de un proces de colonizare internă și apoi externă, ecoul fiind cel așteptat. *Pax* și *respublica christiana* (unitatea lumii creștine) au constituit două din principiile care au stat la baza universalismului politic al Bisericii Romano-Catolice, fără de care aceste cruciade nu ar fi avut probabil loc¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 17. H. Schulze, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 19.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pp. 18-19.

¹⁷⁷ Th. Năgler, *op. cit.*, pp. 34-35.

¹⁷⁸ C. Ittu, *op. cit.*, p. 32.

Participarea în totalitate a celor mai importante și puternice monarhii din Europa era exclusă. În privința Germaniei, papa nu a avut așteptări mari, și, în această privință, nu s-a înșelat. Aici autoritatea papală scăzuse simțitor, și, în consecință, sprijinul imperial nu a existat. Cruciada nobililor a numărat în rândurile sale puțini nobili din Germania, și aceștia numai din regiunile vestice¹⁷⁹, alcătuind nu o armată proprie, ci luptând alături de lorenii și frisonii. Cronicarul Ekkehard scria că această chemare nu a produs impresie „asupra francilor răsăriteni, a saxonilor, thuringilor, bavarezilor și alamanilor” din cauza rupturii dintre cler și Imperiu¹⁸⁰.

În rândurile mulțimii s-a înrolat și o destul de numeroasă populație săracă din Germania, pe care seceta și foamea o determinaseră să renunțe și la puțină agoniseală pentru a îngroșa rândurile „oastei sfinte”¹⁸¹. Dezordinea și sărăcia au transformat însă marșul cruciaților în pogromuri ale evreilor (*gzerot*). După trecerea Rinului, cruciații în zdrențe au întâlnit comunitățile bogate ale evreilor din orașele Köln și Mainz, pe care le-au jefuit sub conducerea contelui german Erich von Leisingen. Arhiepiscopul de Mainz a luat sub ocrotirea sa evreii. Din nefericire, masacrele s-au repetat, între Rin și Dunăre, timp de trei luni. Printre urmările acestei cruciade, este de remarcat faptul că, pentru menținerea teritoriilor cucerite și transformate în comitate, marchizate sau seniorii, s-au organizat ordine militare, după cele ale Ioaniților și templierilor (de origine franceză) luând naștere și unul german: Ordinul teutonic. Inițiativă a unei familii de nobili germani, dependent inițial de ospitalieri și având ca scop întreținerea unui spital pentru pelerinii bolnavi, el era subvenționat de orășenii din Lübeck

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 34.

¹⁸⁰ Ekkehard von Urach, *Historia Hierosolymitanum*, apud Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 60; a se vedea și C. Ittu, *op. cit.*, p. 58.

¹⁸¹ Florentina Căzan, *op. cit.*, pp. 58-59.

și Bremen. La finele secolului al XII-lea, la insistențele arhiepiscopului de Mainz, personalul spitalului s-a constituit în ordinul militar religios sub numele de *Ordinul Teutonilor* (confirmat de papa Celestin III în 1190).

Prezența germană în cea de-a doua cruciadă (1147-1149) nu a pornit dintr-o dorință a lui Conrad al III-lea, împăratul Germaniei¹⁸². După repetate eschivări, împăratul s-a alăturat pe neașteptate forțelor creștine, considerându-se împuternicit de Dumnezeu să guverneze lumea creștină. În mentalitatea vremii, prezența suveranului lumii creștine era decisivă pentru succesul cruciadei. Dar și de această dată furia populară a făcut victime la Worms, Mainz, Würtzburg sau Strassburg. Conrad al III-lea împreună cu nepotul său Frederic de Hohenstaufen, alături de alți nobili, în fruntea unei armate de peste 60.000 de oameni, au pornit spre locurile sfinte în vara anului 1147¹⁸³. Acțiunea expediției germane s-a dovedit însă a fi un eșec, chiar după unirea cu forțele armatei regelui Franței, Ludovic al VII-lea. Două treimi din oastea împăratului german au pierit. Cruciada nu a adus nimic nou în politica imperială, și nici în cea a papalității.

Reînceperea „războiului sfânt” (1187) și desfășurarea celei de-a treia cruciade i-au reunit pe regele Angliei, Richard I Inimă de Leu, al Franței, Filip al II-lea August, și pe împăratul Germaniei, Frederic I Barbarossa¹⁸⁴. De această dată ideea noii cruciade a fost bine primită de împăratul german, adept al universalismului politic, „continuator al împăraților romani”. Din nefericire, împăratul Germaniei a murit în anul 1190, înecat în râul Kara-Su. Este salvarea Islamului, datorată unui asemenea eveniment neașteptat. Deși o parte a armatei germane se retrage, o

¹⁸² Th. Nägler, *op. cit.*, p. 35.

¹⁸³ Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 76.

¹⁸⁴ *Ibidem*, pp. 88-89.

mică parte dintre feudații germani au rămas alături de Frederic, fiul împăratului, în așteptarea francezilor, alături de care vor participa la asediul orașului Acra¹⁸⁵.

Memoria cruciadelor reține tragismul morții unui mare număr din cei înrolați în rândul mulțimii, a multor cavaleri, dar unul din cele mai triste episoade este cel marcat de cea de-a patra cruciadă, numită și „cruciada copiilor” (1213). Originea acestei cruciade se află în cultul inocenților: prin puritatea lor, copiii trebuiau să îmbuneze divinitatea, pentru că jertfa lor ar fi mai bine primită de Dumnezeu. La chemarea papei Inocențiu III, copii din Franța și Germania cu vârste de până la 18 ani s-au organizat în procesiuni. Copiii din Germania, conduși de Nicolas de Köln, au coborât spre Alpi pentru a ajunge în Italia și a se imbarca. Au sfârșit însă tragic, iar francezii, în cea mai mare parte, au fost vânduți ca sclavi în Tunisia și Egipt.

Politica papalității a menținut însă ca obiectiv prioritar continuarea cruciadelor. În anul 1251, Papa Inocențiu III lansează la conciliul de la Lateran reluarea „războiului sfânt”, trădat de conducătorii celei de-a patra cruciade. În perioada 1228-1229, cea de-a șasea cruciadă s-a dorit doar o demonstrație de forță a împăratului Germaniei Frederic al II-lea¹⁸⁶, care, în condițiile presiunii mongole asupra lumii musulmane, a reușit să încheie o înțelegere cu sultanul Al-Kamil prin care Ierusalimul era cedat cruciaților, împăratul german devenind rege. Încoronat la Ierusalim, fin diplomat, el era prins într-o luptă de orgolii cu papa Grigore al IX-lea, nemulțumit că triumful politic era al împăratului și nu al Bisericii Catolice. După plecarea lui Frederic al II-lea, statele cruciate și-au trăit

¹⁸⁵ C. Ittu, *op. cit.*, pp. 74-75.

¹⁸⁶ Excomunicat de papa Grigore al IX-lea; a se vedea Florentina Căzan, *op. cit.*, p. 117.

ultimele zile, și de vreme ce în Europa elanul stins nu a mai putut fi reînviat, Ierusalimul va fi definitiv pierdut (1244).

Răul tratament aplicat pelerinilor creștini la Ierusalim dorința de a elibera „locurile sfinte” au constituit motivele care au condus creștinătatea la angajarea în aceste lungi campanii, care au marcat în istorie epoca cruciadelor. Deși au eșuat de la început, acestea au traversat întreaga Europă, realizând o primă unitate recunoscută¹⁸⁷. Între Europa vestică și central-răsăriteană distanțele s-au micșorat. În urma contactului cu Orientul, în lumea Occidentală s-au constatat o serie de influențe și schimbări produse. Urmare a desfășurării Cruciadelor, spiritul novator s-a manifestat pe mai multe planuri. Cele mai însemnate urmări au privit Europa. Astfel, procesul de centralizare a statelor apusene și cel de întărire a monarhiei au fost mult înlesnite, pe de o parte ca o consecință a mutării teatrului de război în Orient, pe de altă parte prin înlăturarea pentru un timp îndelungat a nobililor și armatelor lor din țară, chiar dacă în ceea ce privește Germania aceste deziderate nu s-au materializat în aceeași măsură.

3.2. *Martin Luther și Reforma religioasă*

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea progresul culturii și activitatea umaniștilor au pregătit lumea pentru Reformă, i-au oferit armele spirituale în lupta împotriva Bisericii Catolice. În ajunul Reformei, la începutul secolului al XVI-lea, Germania era o țară cu o economie prosperă. Agricultură a luat avânt, s-au dezvoltat mineritul, meșteșugurile, manufactura și comerțul. În această perioadă, familii puternice precum Fugger, Welser și Höchstelter au înființat bănci. Cu toate acestea, Germania

¹⁸⁷ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 15.

continua să rămână divizată, cu puternice principate teritoriale (laice și ecleziastice) și orașe libere. Împărații Maximilian I (1493-1519) și Carol Quintul (1519-1556) au încercat, prin diverse măsuri, să unifice Imperiul și să întărească autoritatea centrală, însă fără succes. În perioada premergătoare Reformei, opoziția față de Biserică și papalitate a căpătat noi dimensiuni: principii și cavalerii, orașenimea și burghezia, țărănimea și plebea orașelor formulau programe de revendicări și de limitare a puterii Bisericii Catolice.

Nemulțumirea crescândă suscitată de instituțiile religioase își va găsi o supapă de refulare în Reformă. În anul 1517, Martin Luther (1483-1546) își expunea doctrina la Wittenberg, prin 95 de teze care se află la originea protestantismului¹⁸⁸. Ele revoluționau cu adevărat gândirea religioasă susținând, în esență, că pentru a se mântui creștinul trebuia să aibă o credință puternică (*sola fide*), să înlăture mijlocirea Bisericii și a clerului. El devine astfel propriul său preot, baza creștinismului fiind doar Biblia (*sola scriptura*), purificată de toate adaosurile ulterioare și oferită credincioșilor în limba maternă. Mântuirea prin credință sau „justificarea prin credință”, preoția universală și Biblia ca fundament al creștinismului sunt preceptele ce stau la baza doctrinei lui Martin Luther. Pentru aceasta el va fi excomunicat de papa Leon X și de Universitatea din Paris¹⁸⁹.

Consecințele acestei mișcări s-au manifestat cu precădere în domeniul spiritual. Este cuprins ansamblul structurilor sociale. În anii 1522-1523¹⁹⁰, se produce

¹⁸⁸ A se vedea analiza lui H. Schulze, *op. cit.*, pp. 42-48. J. Streisand, *op. cit.*, pp. 61-63. G. Hermet, *Istoria națiunilor și naționalismului în Europa*, Institutul European, Iași, 1997, p. 80. Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 52-57. Pe larg, K. Randell, *Luther și Reforma în Germania, 1517-55*, All, București, 1994 (în special pp. 27-64).

¹⁸⁹ P. Miquel, *op. cit.*, p. 158.

¹⁹⁰ J. Streisand, *op. cit.*, p. 67.

ridicarea cavalerilor imperiali, iar doi ani mai târziu, *der Große Deutsche Bauernkrieg* (1524-1526), cea dintâi mare ridicare a țăranimii din istoria germană, în sânul căreia s-au conjugat diverse tendințe politice și sociale¹⁹¹. Aceste două mișcări se sting sau sunt înecate în sânge. Deși a provocat de la început o fractură între ele, Reforma a dat naștere unor mișcări ce au reprezentat două fațete – reforma populară și reforma princiară – caracterizate prin unitate, dar și aspirații diferite. Ideile radicale ale reformei populare au fost promovate de Thomas Müntzer (cca.1490-1525)¹⁹², adept al schimbării prin violență pentru instaurarea unei societăți egalitare. Dacă cea dintâi idee va fi sursa războiului țăranesc, cea de-a doua va fi preluată de adepții săi din aripa radicală (anabapțiștii). Reforma adoptată în orașul Münster prin preluarea puterii de către anabapțiști (1533) se va materializa pentru scurt timp în organizarea „Comunei din Münster”. Intervenția brutală a trupelor episcopului de Münster și ale feudalității locale a pus capăt acestei utopii în iunie 1535.

După războiul țăranesc Reforma a continuat, deși Martin Luther s-a îndepărtat de mase, manifestându-și deschis opoziția față de țăranii răsculați (în aprilie 1525 va scrie *Indemn la pace*). Efectele Reformei au atins toate categoriile sociale. Tot mai mulți principii i-au îmbrățișat principiile, organizându-se în Liga Schmalkalden (1531)¹⁹³. Intervenția contra Reformei a contribuit la accentuarea fracturii produse în interiorul Imperiului.

De această stare de lucruri a încercat să profite Carol Quintul¹⁹⁴ pentru instaurarea absolutismului. Acest împărat care deținea prin succesiune cel mai întins imperiu după Carol cel Mare era însă prea acaparat de ambiții mondiale

¹⁹¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 57-61. J. Streisand, *op. cit.*, pp. 71-77.

¹⁹² J. Streisand, *op. cit.*, p. 75.

¹⁹³ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 64.

¹⁹⁴ J. Streisand, *op. cit.*, p. 80

pentru a se putea impune în Germania. Ducele de Alba l-a sfătuit ca, în primul rând, să aducă principii germani sub ascultare la condiția „granzilor” din Spania¹⁹⁵. Revolta principilor, care a urmat acestei încercări, s-a finalizat cu încheierea Înțelegerii de la Passau (1552): împăratul recunoștea că demnitatea imperială rămâne electivă, că nu poate guverna fără Consiliul electorilor (*Kurvereine*) și că nu poate aduce nici o armată străină, nici consilieri în Imperiu. Aceste concesii sunt rezultatul rezistenței comune a stărilor, indiferent de confesiune, manifestată în Dietele din anii 1547 și 1548, în care au fost respinse încercările de înstrăinare a guvernării autoritare. După abdicarea lui Carol Quintul imperiul s-a dezmembrat. Principatele teritoriale germane și statele naționale vest-europene vor forma *noul* sistem statal european.

Reforma a favorizat mai întâi teritorializarea principilor. În termenii luptelor bogate în peripeții, pacea de la Augsburg (1555) le acorda dreptul de a stabili religia propriilor supuși. Protestantismul¹⁹⁶ este pus pe picior de egalitate cu catolicismul. Astfel, diviziunea religioasă a Germaniei a fost „legalizată”. Reforma și războaiele religioase din Europa secolului al XVI-lea au creat premisele promovării principiul toleranței religioase.

Principii asemănătoare au fost promovate în Elveția¹⁹⁷, unde Reforma s-a sprijinit pe ideile lui Huldreich Zwingli (1484-1531) expuse în ianuarie 1523 în fața consiliului municipal din Zürich: 67 de teze, cu un conținut apropiat celor ale lui M. Luther. Disputele în jurul Reformei,

¹⁹⁵ Gh. Bichicean, *Monarhia*, p. 150.

¹⁹⁶ Termenul de „protestant” provine de la „protestul din Speyer” (1529), îndreptat împotriva Edictului din Worms, care îi scotea în afara legii pe adepții lui Martin Luther. A se vedea Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 63.

¹⁹⁷ G. Hermet, *op. cit.*, pp. 82-83. N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol. I (1642-1789), București, 1998, pp. 187-188.

continuate și pe câmpul de luptă (unde își va sfârși zilele Zwingli), se vor încheia prin „pacea de la Kappel” (1531). Ea stabilea, înaintea păcii de la Augsburg, principiul libertății religioase pentru fiecare canton. În 1536 însă, francezul Jean Cauvin (Calvin) (1509-1564) promovează noi idei reformiste, care pot fi concentrate în „predestinarea divină”¹⁹⁸. Prin „Ordonanțele ecleziastice” (1541) au fost puse bazele bisericii calviniste.

Dieta de la Augsburg (1555) consfințează „pacea religioasă” și principiul *cuius regio, eius religio*¹⁹⁹. S-a dorit a fi mijlocul prin care se pune capăt tulburărilor politice interne, prin conservarea pozițiilor catolicilor și luteranilor, fără a se lua în calcul toate variantele protestantismului. Germania rămânea în continuare divizată. Singura urmare în planul raporturilor analizate va fi realizarea unui echilibru instabil, raportat la puterea principilor teritoriali și autoritatea imperială. S-a consacrat libertatea principelui de a alege confesiunea religioasă a teritoriului său. De aici falsitatea principiului toleranței, care nu privea individul, nu-i oferea acestuia libertatea confesională. Era vorba despre o libertate a teritoriului în care se manifesta puterea principilor. Principiul *cuius regio, eius religio* consacra o realitate deja existentă în unele părți ale Europei. Suveranii, protestanți sau catolici, se bucurau de această putere pentru a asigura, pe baza unei confesiuni obligatorii, omogenitatea spirituală a supușilor²⁰⁰. În acest secol de înalte idealuri religioase, raporturile dintre Biserică și stat au fost abordate din două unghiuri diferite: în primul rând, din perspectiva reușitei sau eșecului Reformei în cea mai mare parte a țării-

¹⁹⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 62.

¹⁹⁹ F. Seibt, *Karl V. Der Kaiser und die Reformation*, Berlin, 1998, pp. 203-214. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 70, 151, 192. Kalevi J. Holsti, *Peace and War: Armed conflict and international order 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, pp. 34-35.

²⁰⁰ G. Hermet, *op. cit.*, p. 81.

lor creștine; în al doilea rând, măsura impactului violenței în procesul de „autonomizare” a motivului religios.

Tabloul religios arată că, la pacea de la Augsburg Germania se prezenta cu 4/5 din populație protestantă. Luptele religioase încă nu s-au încheiat. Catolicii nu s-au împăcat cu *statu quo*-ul din 1555. Prin urmare, Biserica Catolică a încercat să recucerească numeroase regiuni, declanșând Contrareforma²⁰¹. Antagonismele confesionale s-au agravat însă, conducând la organizarea unor partide religioase: Uniunea evanghelică (1608) și Liga catolică (1609). Distrugerea unității culturale a Germaniei medievale, fragmentată politic, a fundamentat modelul de teritorializare a politicii germane²⁰².

²⁰¹ Vezi Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 69-73.

²⁰² *Ibidem*, p. 65.

IV. ABSOLUTISM ȘI SPIRITUALITATE. SFÂRȘITUL IMPERIULUI ROMANO-GERMAN

1. Rivalitățile europene și Războiul de 30 de Ani (1618-1648) Absolutismul german (1648-1815)

Printre marile transformări care au însoțit Occidentul în mersul său spre modernitate, progresul teoriei dreptului natural constituie probabil contribuția majoră a secolelor XVII-XVIII la istoria gândirii politice. Începând cu Grotius (Huig de Groot, 1583-1645) până la Rousseau (1712-1778), asimilând ideile lui Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Locke, Leibniz, Thomasius, Burlamaqui, Vattel și Montesquieu, dezvoltarea doctrinei dreptului natural a pregătit ideologic marile revoluții liberale ale epocii²⁰³. În această „școală a dreptului natural” se regăsesc teoreticieni care proslăveau cel mai strict absolutism. Concepțiile dreptului natural și „ideile de pact” sunt foarte diverse. Ele pot sfârși fie într-o teorie absolutistă, fie într-una liberală.

Cu un statut de cvasi-suveranitate, statele germane au adoptat sistemul politic absolutist după modelul Franței, un mod de guvernare ce atribuia totalitatea puterilor suveranului, fără nici o limitare, dar permitea instaurarea unei

²⁰³ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 23.

administrații puternic structurate, controlul finanțelor și constituirea armatelor permanente. Mulți principii se întrec în a face din reședințele lor un centru de difuziune culturală. Unii dintre ei, partizani ai despotismului luminat, încurajează dezvoltarea științelor și creșterea spiritului critic, în măsura în care interesele lor nu sunt lezate. Pe plan economic, creșterea făcea loc, treptat, unei stagnări agravate de crize violente. Doctrina mercantilistă, care a inspirat politica economică a statelor Europei Occidentale, a favorizat o creștere economică fondată pe interesul exclusiv al statului, cu grave consecințe pentru populație. În același timp a consolidat prosperitatea economică (materială) a monarhiilor absolute. Țări precum Bavaria, Brandenburg (viitoarea Prusie), Saxonia și Hanovra devin, treptat, puteri autonome. Austria, care învingea Turcia și anexa Ungaria, ca și câteva teritorii în dependența Turciei din Balcani, se ridică la rangul de mare putere.

Europa primei jumătăți a secolului al XVII-lea a fost agitată, străbătută de o serie de războaie pentru supremație în diferite regiuni ale continentului. Un val de tensiuni, identificate într-un mare număr de state europene, vor sfârși prin ceea ce pare a fi fost cel mai important război: Războiul de 30 de Ani²⁰⁴. Rebeliunea din Boemia a declanșat un război european unic prin durata sa, prin schimbările constante ale teatrului de luptă și a motivelor de intervenție, dar și prin cruzimea sa. Războiul părea interminabil și numai epuizarea resurselor beligeranților, nedreptățile și nemulțumirile supușilor, i-au pus capăt. Acest război a dat naștere celui dintâi Congres modern de pace, care încerca să stabilească frontierele Europei și a pus pe primul plan una dintre marile cauze de insecuritate a timpurilor moderne: frontiera Rinului²⁰⁵. Războiul a exercitat o influență profundă asupra destinului Europei.

²⁰⁴ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 73.

²⁰⁵ D. Ogg (professeur à l'Université d'Oxford), *L'Europe du XVIIe siècle*, Payot, Paris, 106, Boulevard St.-Germain, 1932, p. 129.

Luptele s-au desfășurat, la început, în special în teritoriile Europei Centrale ce depindeau de Sfântul Imperiu German, dar implicând cea mai mare parte a puterilor europene, cu excepția notabilă a Angliei, care s-a implicat puțin (fiind angajată într-un război civil intern, al primei Revoluții) și a Rusiei. În cea de-a doua parte a războiului, luptele se desfășoară și pe teritoriul Franței, pe cel al Țărilor de Jos, în Italia de Nord, în Catalonia și în alte părți ale Europei. Timp de 30 de ani războiul își schimbă progresiv natura și obiectul: începe prin a fi un conflict religios și se încheie ca o luptă politică între Franța și Casa de Austria.

Originile acestui război sunt complexe, chiar dacă cea dintâi o constituie opoziția religioasă și politică între catolici și protestanții luterani sau calvini. Tentativele hegemonice sau de independență, rivalitățile comerciale, ambițiile personale, rivalitățile familiale constituie alte cauze ale conflictului²⁰⁶. Tendințele hegemonice ale Habsburgilor și rivalitățile statelor europene însumează cauzele Războiului de 30 de Ani, în ceea ce înseamnă resurse materiale, expansiunea și extinderea coloniilor și încercările de limitare a absolutismului monarhic, reflectate de Revoluția din Anglia, care a însoțit acest război european. Împărații Austriei, Rudolf al II-lea și apoi Mathias I, doreau mai presus de orice creșterea hegemoniei Habsburgice. Pentru aceasta erau de acord să coopereze cu protestanții, ceea ce nu era pe placul partizanilor lor. Lupta dintre Casa de Austria și regalitatea franceză pentru supremație în Europa dura de 100 de ani, iar acum existau

²⁰⁶ Se afirmă că Războiul de 30 de ani este legat strâns de revoluția olandeză și mișcarea de eliberare de sub dominația spaniolă, dar este dificil de probat un rol decisiv al Olandei, mai mult decât o coincidență istorică și un câștig sperat de Țările de Jos. Oricum, consecințele au constat în declanșarea unui declin general sau „înlocuirea prosperității cu dezastrul”. Imm. Wallerstein, *Statul mondial modern*, vol. 3, Ed. Meridiane, București, 1993, pp. 30-31.

condiții favorabile pentru ca aceasta să fie angajată fără menajamente. Habsburgii erau destul de toleranți, ceea ce a favorizat expansiunea noilor religii și contribuind în acest fel la înmulțirea cauzelor neînțelegerilor. Suedia și Danemarca, regate care doreau să controleze Germania de nord, se situau în tabăra luteranilor.

Toate aceste interese, ambiții și credințe divergente ale puterilor europene au degenerat în violență deschisă în anul 1606, în micul oraș german Donauwörth²⁰⁷: majoritatea luterană a împiedicat comunitatea catolică să organizeze o procesiune, determinând declanșarea unui scandal violent. La cererea catolicilor a intervenit ducele Maximilian I de Bavaria, impunând revenirea orașului la catolicism. Calvinistii, încă puțin numeroși în Germania, se simt tot mai amenințați, și, pentru a se apăra, pun bazele Ligii Uniunii Evanghelice, sub conducerea electorului Frederic al V-lea de Palatinat, soțul Elisabetei Stuart (fiica regelui Iacob I al Angliei). Posesiunea sa din Palatinatul renan era unul dintre teritoriile din valea Rinului la care tindea Spania, pentru a-și putea deplasa în mod liber trupele din Milano către Țările de Jos²⁰⁸. Ca răspuns, catolicii s-au unit în 1609, sub conducerea lui Maximilian de Bavaria și sub steagul Ligii Sfinte.

²⁰⁷ În acest sens și pentru cele ce urmează, a se vedea Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 29-53.

²⁰⁸ Un conflict independent, Războiul de 80 de ani dintre Spania și Provinciile Unite a contribuit la direcționarea armatei spaniole către țările germane, aliate ale Imperiului. De fapt, după distrugerea Invincibilei Armada, Spania nu mai deținea supremația asupra mărilor. Deplasarea trupelor pe cale maritimă (Oceanul Atlantic, Canalul Mânecii, Marea de Nord) fiind prea riscantă, mijlocul cel mai sigur pentru deplasarea trupelor spaniole din Peninsula Iberică spre locul de confruntare din Țările de Jos era un itinerar ce trecea prin Mediterana, Genova, Milano, versanții munților Vatelini și Valea Rinului. Jocul alianțelor focalizat asupra acestor dispute întârzia înfruntarea dintre puterile rivale.

Niciunul dintre principalele state protestante ale Germaniei, cu excepția Palatinatului, nu a fost implicat direct în război înainte de publicarea Edictului de Restituire și a intervenția lui Gustav-Adolf (1629). Saxa și Brandenburg vor lua armele contra Habsburgilor după prădarea Magdeburgului (1631), dar vor face pace cu împăratul în 1635 (Tratatul de la Praga). Spania și Lorena au fost aliați activi ai Imperiului. Sfântul Scaun, sub papa Urban VIII nu l-au susținut, iar catolicii s-au divizat între „partidul Ligii”, în fruntea căruia se afla Maximilian de Bavaria, preocupat să păstreze teritoriile catolice și „partidul Imperial”, condus de Ferdinand de Wallenstein, al cărui scop era readucerea Sfântului Imperiu roman sub stăpânirea austriacă²⁰⁹. Ambițiile teritoriale și religioase erau amestecate în ambele tabere.

Germania de la începutul secolului al XVII-lea era în continuare fărâmițată, dezbinările religioase adăugându-se fărâmițării politice care făcea neputincios Sfântul Imperiu de naționalitate germanică. Dacă ar fi avut un împărat energetic, care să redea forță posibilităților pe care le presupunea titlul imperial, Sfântul Imperiu ar fi putut pretinde conducerea Europei din care ar fi extirpat erezia: erau ambițiile lui Ferdinand al II-lea.

În statele aflate sub dominația Habsburgilor, iezuiții se aflau în fruntea Contrareformei. Ei nu îl simpatizau pe Mathias (împărat în perioada 1612-1619), care încerca fără succes să desființeze cele doua ligi rivale: Uniunea Evanghelică și Liga Sfântă. Iezuiții aveau să-i propună un succesor ales dinainte: vărul său, arhiducele Ferdinand de Styria, pe care l-au crescut ei și cu ajutorul căruia sperau să asigure succesul Contrareformei în Imperiu. Împăratul Mathias I, care era și rege al Boemiei, nu avea urmași. În aceste condiții, se punea problema succesiunii sale și a

²⁰⁹ D. Ogg, *op. cit.*, p. 129-130.

păstrării titlului imperial de către Habsburgi. Regele Boemiei – titlu electiv *de iure*, dar deținut în mod obișnuit de un Habsburg – era unul dintre cei 7 principii electori. Mathias dorea ca acesta să revină vărului său Ferdinand de Styria și influențat de iezuiți, îl va recunoaște pe aceasta drept succesor, prezentându-l el însuși drept viitorul rege al Boemiei, în 1617, când a renunțat la titlul de rege al Boemiei. Ferdinand de Habsburg i-a urmat în această demnitate, având în acest fel deschisă perspectiva de a avea acces la cea imperială, la moartea lui Mathias.

Cehii obținuseră de la împăratul Rudolf al II-lea printr-o *lettre de majesté* în 1609, recunoașterea oficială a Bisericii husite, prerogative care le asigura o oarecare autonomie și garanții cu privire la libertatea religioasă. Erau îngrijorați, întrucât Ferdinand demonstrase deja în Styria zelul său catolic: el a oferit protestanților posibilitatea de a alege între convertire și exil. Desigur, Ferdinand jura să respecte acest document, care garanta libertatea religioasă a cehilor, dar nu-și va ține promisiunea. Tracasările și persecuțiile împotriva protestanților au provocat agitația nobilimii cehe. Ferdinand al II-lea, catolic convins educat de iezuiți, dorea revenirea Boemiei sub conducerea Bisericii Catolice. Incidentele care au avut loc între arhiepiscopul de Praga și luterani a determinat Consiliul Apărătorilor Credenței să convoace o Dietă, dar regele s-a opus printr-o scrisoare.

La 23 mai 1618, la palatul Hradcany din Praga „Apărătorii Credenței” (protestanți) s-au întâlnit cu cei doi emisari – Martinutz și Slawata – trimiși de Ferdinand al II-lea. După o discuție aprinsă, cei doi consilieri regali au fost aruncați pe fereastră, fără a suferi răni serioase, întrucât au căzut pe o grămadă de gunoi. Acest conflict local va declanșa Războiul de 30 de ani, transformat progresiv într-un conflict european, o confruntare în același timp religioasă și

politică²¹⁰. Incidentul, denumit „Aruncarea pe fereastră de la Praga”²¹¹, petrecut în luna mai 1618, reamintește că prevederile păcii de la Augsburg nu au rezolvat problema libertății confesionale. Episod relativ anodin, acesta devine cauza imediată sau mai corect pretextul acestuia, pentru că disproporția este mare între scânteia inițială și gravitatea și durata conflictului, ce nu poate fi înțeles decât prin existența unor cauze profunde, care ating apogeul în această perioadă. Debutul acestui conflict are puncte comune cu cel al Primului Război mondial, născut tot într-un teritoriu supus Habsburgilor.

Acest conflict nu poate fi considerat doar un război religios. El ține de tentativa făcută de Ferdinand al II-lea și de iezuiți de a reface Sfântul Imperiu Germanic. Noul plan expansionist al Habsburgilor, în care Ferdinand al II-lea dorea să reia ambițiile lui Carol Quintul cu metodele lui Filip al II-lea, a neliniștit națiunile Europei, care se vor ridica împotriva Casei de Austria²¹².

Dacă Boemia, motivul direct al conflictului, se afla în centrul Europei, războiul apare ca un nou episod al planului habsburgic de a reface o Europă catolică pe care să o domine. Taberele beligerante s-au constituit în jurul acestei perspective: cehii, cerând ajutor conducătorului Uniunii Evanghelice, își legau soarta de cea a principilor germani interesați de menținerea unui împărat fără autoritate. În ceea ce-i privește, Habsburgii vor face bloc în jurul lui Ferdinand; Spania trimite în sprijinul Vienei trupe din Veneția și din Țările de Jos. În această confruntare care rămâne germană, trebuie semnalată absența țărilor europene cele mai interesate de eșecul împăratului: Anglia lui Iacob

²¹⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 49-50. J. Streisand, *op. cit.*, p. 83-88.

²¹¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 75-76. În momentul „aruncării pe fereastră”, Ferdinand era la Presburg, iar Mathias la Viena. A se vedea D. Ogg, *op. cit.*, p. 132.

²¹² În acest sens, a se vedea J. Perez, *Istoria Spaniei*, pp. 219-224.

Stuart dezaproabă revolta cehă, în timp ce Franța este paralizată de regența care urmează morții lui Henric al IV-lea (1610)²¹³. Este interesant să reținem legăturile strânse de rudenie dintre suveranii care domneau atunci și care s-au confruntat atât de mult timp: Maximilian I de Bavaria era vărul lui Frederic al V-lea de Palatinat, unchi și cumnat al împăratului Ferdinand al III-lea; Carol I al Angliei era cumnat cu Frederic al V-lea și cu Ludovic al XIII-lea al Franței; Ludovic al XIII-lea era la rândul său cumnat și cu Ferdinand al III-lea, cu Victor-Amedeu I al Savoiei și cu Filip al IV-lea al Spaniei, care era văr al împăratului Ferdinand al III-lea. De aceea, am putea numi acest război și un „război de familie”. Trebuie remarcat și faptul că ducele Bavariei (catolic) și electorul Palatin (calvinist) erau amândoi din familia Wittelsbach, cel dintâi născut din ramura vârstnică, iar cel de-al doilea dintr-o ramură tânără, ce primise demnitatea electorală în secolul al XVI-lea. Opoziția religioasă era dublată de o mai veche invidie familială. Maximilian I, care la un moment dat putea revendica tronul imperial, obținuse de la Ferdinand al II-lea, ca preț al sprijinului, între altele, recăpătarea demnității electorale.

Războiul de 30 de Ani s-a desfășurat în perioada 1618-1648 pe un mare spațiu european și s-a încheiat prin semnarea Tratatelor din Westfalia. În război s-au confruntat două tabere, formate succesiv: a) din cea dintâi făceau parte Suedia, Danemarca, Boemia, Provinciile Unite, Franța și Scoția; b) cea de-a doua tabără era constituită din Sfântul

²¹³ În prima parte a războiului Anglia a susținut, deși fără eficiență, Electorul palatin depozat, dar războiul între Polonia și Suedia nu i-a permis să se amestece în lupta germană înainte de 1629. După sfârșitul Armistițiului de 12 ani (1621) dintre Spania și Provinciile Unite, olandezii pot fi considerați parte în conflict. Ambițiile naționaliste ale Ungariei au determinat-o să intre în conflict: în timpul lui Gabor Bethlen și Gh. Rakoczy, ungurii au amenințat Habsburgii dinspre est. D. Ogg, *op. cit.*, p. 130.

Imperiu romano-german, Spania, Portugalia, Austria și Bavaria. Personalitățile politice și militare care au jucat un rol primordial în acest război au fost: a) din cea dintâi tabără, Frederic al V-lea, Gustav Adolf (mort în timpul războiului), cardinalul Richelieu, Christian al IV-lea, Ioan-George I; b) din cea de-a doua, Ioan Serclaes, Albrecht von Wallenstein, Ferdinand al II-lea, Ferdinand al III-lea, Gaspar de Guzman și Maximilian I.

În mod tradițional, Războiul de 30 de Ani se analizează în patru perioade succesive, ce corespund forțelor angajate în conflict și creșterii numărului beligeranților. Fiecare dintre primele trei perioade, se încheie cu succesul taberei imperiale și catolice, ceea ce determină intrarea unui nou actor pe scena conflictului, pentru a sprijini tabăra protestantă. Aceste perioade sunt: perioada cehă și palatină (1618-1625); perioada daneză (1625-1629); perioada suedeză (1630-1635); perioada franceză sau franco-suedeză (1635-1648)²¹⁴. O altă metodă de analiză poate consta în prezentarea a trei stadii principale: 1) pierderea Palatinatului și prăbușirea completă a protestantismului german în 1629; 2) restabilirea protestantismului de către Suedia, între 1630-1635; 3) intervenția Franței (1635-1648). Fiecare din primele trei perioade se încheie cu succesul taberei imperiale și catolice, ceea ce a determinat intrarea unui nou actor pe scena conflictului, pentru a sprijini tabăra protestantă.

„Aruncarea pe fereastră de la Praga” marchează ruptura între cehi și Imperiu. Revolta Boemiei a fost susținută cu mai multă sau mai puțină convingere de către statele vecine acesteia: Moravia, Silezia și Lusacia. La 20 martie 1619, împăratul Mathias a murit și au început pregătirile pentru alegerea noului împărat. Conflictul a început câteva zile mai târziu, când Ferdinand al II-lea era ales împărat. Data alegerilor a fost fixată pentru 20 iulie 1619.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 131.

Cu trei protestanți din șapte Electori, era limpede că votul Boemiei va fi decisiv, în situația în care Electorii protestanți se puneau de acord asupra unui candidat străin de Casa de Habsburg. Pentru Frederic era esențial să câștige timp, pentru a-și consolida poziția în Boemia și a crește probabilitatea alegerii sale ca împărat. Între ceilalți candidați se numărau Carol-Emmanuel de Savoia, cu puține șanse, ducele Bavariei și regele Danemarcei.

Nemulțumiți de noul lor rege, cehii l-au depus pe Ferdinand al II-lea la 19 august, alegând în locul acestuia pe electorul palatin, calvinistul convins Frederic al V-lea, la 26 august, deși alegerea împăratului urma să aibă loc la Frankfurt, pe 28 august. Un rege protestant în fruntea Boemiei însemna că majoritatea electorilor Sfântului Imperiu erau protestanți: Brandenburg, Saxa, Palatinat și Boemia, împotriva celor trei principii episcopi din Colonia, Mainz și Treve, ceea ce însemna o răsturnare spectaculoasă. Deși Ferdinand fusese încoronat rege al Boemiei, Dieta pretindea că încă nu era investit cu prerogativele regale și, conform Bulei de Aur, votul Boemiei era în mâinile Dietei. În pofida tuturor eforturilor făcute pentru a influența alegerile, Ferdinand a fost ales în unanimitate împărat în catedrala din Frankfurt, la 28 august 1619.

Acceptarea de către Frederic, electorul Palatin, a coroanei Boemiei nu a fost bine primită de principii protestanți. Aceste evenimente au avut un slab ecou în Ungaria, unde coroana a fost oferită, în octombrie 1619, lui Bethlen Gabriel²¹⁵. Noul rege al Ungariei s-a aliat cu Boemia, invadând Austria și, ca urmare, pentru a doua oară în cinci luni Viena era asediată. În fața unei înfrângeri previzibile, Bethlen va trăda partida căreia i se aliase temporar. În aceeași lună în care Viena era asediată, Ferdinand semna cu Maximilian de Bavaria un tratat secret la München, în

²¹⁵ D. Ogg, *op. cit.*, p. 133-134.

virtutea căruia cel din urmă obținea promisiunea Electoratului Palatin, în schimbul sprijinului militar. Acceptarea electoratului era ilegală, pentru că Frederic nu fusese încă depus din Electoratul său, iar stările privilegiate nu se pronunțaseră.

Sprijinindu-se pe Liga Sfântă și pe vărul său Filip al III-lea al Spaniei, noul împărat își asumă rolul de a stinge revolta cehă și de a-l elimina pe rivalul său, Frederic al V-lea. De fapt, acesta din urmă îi va nemulțumi repede pe supușii săi cehi, datorită necunoașterii țării și calvinismului său intransigent: va rămâne în istorie numai ca „Rege pentru o iarnă”. Astfel, totul era pregătit pentru începerea războiului. Imediat după „Aruncarea pe fereastră”, rebelii au numit un Directorat de 30 deputați, sub președinția lui Wenceslas Ruppă și au făcut public faptul că mișcarea nu este îndreptată contra persoanei împăratului, ci contra celor care au violat *scrisoarea de Majestate*²¹⁶.

Habsburgii aveau ca aliați papalitatea, Spania lui Filip al III-lea (1598-1621), pe Maximilian I de Bavaria și Liga Catolică, ale cărei armate erau comandate de către Ioan Serclaes, conte de Tilly²¹⁷. Electorii eclesiastici (principii episcopi de Mainz, de Colonia și Treve, mai mult șefi temporali decât spirituali), făceau parte din Liga Catolică (arhiepiscopul de Colonia era chiar fratele lui Maximilian I de Bavaria). Arhiepiscopul de Treve, prin intrigile sale și politica francofilă, va provoca mai târziu intrarea în război a Franței.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 133.

²¹⁷ Partida catolică putea conta pe sprijin sau pe neutralitate. Sigismund al Poloniei și arhiducele Albert al Țărilor de Jos, au promis concursul lor. Iacob I al Angliei căuta încă alianța cu Spania, iar la curtea Franței ducele de Bouillon s-a dovedit a fi fost singurul avocat al intervenției. Papa Grigore XV a acordat o subvenție anuală de 200.000 florini; Ungaria și Moravia au fost tentate să se alăture Boemiei. *Ibidem*, p. 132.

Ruptura iremediabilă s-a produs datorită intervenției Electorului palatin Frederic al VI-lea, care în 1612 se căsătorise cu Elisabeta, fiica regelui Iacob I. Intenția sa declarată de a accepta coroana Boemiei nu a fost primită cu entuziasm de către Directorat, din cauza susținerii pe care o avea din partea Uniunii protestante. Majoritatea luterană se întorcea, în mod natural, spre Electorul de Saxa, ca spre șeful oficial al protestantismului german²¹⁸. Deși protestant, electorul Ioan-George I de Saxa a fost o perioadă de timp alături de împărat. El spera să primească în schimb noi teritorii, pentru că nu vedea cu ochi buni creșterea puterii unuia dintre colegii săi electori – electorul Palatin –, pentru că ales rege, acesta dispunea de două voturi din cele șapte ale colegiului electoral instituit prin Bula de Aur. În același timp, acest principe se va dovedi în timp un aliat mai mult decât versatil.

Palatinul și protestanții se bazau pe sprijinul principelui Transilvaniei și viitor rege al Ungariei Gabriel Bethlen, protestant (calvinist) și pe ajutorul financiar al Provinciilor Unite, legate printr-un armistițiu de 12 ani cu Spania în 1609, care urma să se încheie curând. Dar el nu putea beneficia de sprijinul cumnatului său Iacob I, a cărui politică incoerentă îndrepta Anglia către o alianță cu Spania. De fapt, Frederic al V-lea, principe tânăr, căruia îi lipseau experiența și poziția politică impuse de situație, va primi repede proba lipsei motivației, constanței și/sau a curajului tuturor celor care ar fi putut să-i acorde sprijin.

Primele lupte au avut loc începând cu luna august 1619. Cehii, conduși de contele de Thurn, au învins o armată imperială și amenințau Viena. Era doar un avantaj de moment. La Valtelin, în nordul Italiei, catolicii s-au ridicat împotriva tutelei Grisonilor (protestanți), iar revolta, extinsă în întreaga regiune, a sfârșit cu masacrarea protestanților în iulie 1620 (*Sacro Macello*).

²¹⁸ *Ibidem*, p. 133.

Ludovic al XIII-lea ar fi dorit să-l sprijine pe împărat. În ciuda rivalității dintre cele două familii, ei aveau în comun idealul monarhic, dorința de a întări catolicismul în dauna protestanților și turcii, care amenințau permanent estul Europei. În consecință, Franța s-a oferit ca mediator în aprilie 1620 și a negociat cu Uniunea, iar la începutul lunii iulie același an la Ulm²¹⁹ a fost semnat un tratat între catolici și luterani: în virtutea acestuia Uniunea renunța definitiv la conducătorul său, Electorul Palatin, în timp ce Liga promitea să nu atace teritoriile membrilor Uniunii²²⁰. Din acest moment Electorul de Saxa și Ludovic de Hessa-Darmstadt erau câștigați de partea cauzei imperiale. În același timp ducele de Savoia abandona Uniunea, oferindu-și serviciile împăratului și declarându-și convingerea că era în avantajul său să devină aliat al Habsburgilor, decât să fie în război cu ei. Armatele Ligii, reunite sub comanda lui Maximilian de Bavaria, au supus Austria superioară și s-au îndreptat spre Praga.

La 8 noiembrie 1620 s-a desfășurat bătălia de la Muntele Alb (*Bila Hora*), aproape de Praga, la 8 noiembrie 1620, încheiată cu înfrângerea Boemiei și a lui Frederic²²¹. Maximilian a fost salutat ca salvator al Imperiului. La Roma, un *Te Deum* și focuri de artificii au celebrat victoria creștină contra principilor luterani²²². Deruta a fost completă, iar reluarea în stăpânire a Boemiei foarte energetică. Ferdinand al II-lea va forma în jurul său o coaliție catolică puternică – „Liga Catolică” –, împreună cu Bavaria, Spania și Polonia.

²¹⁹ A. Stiles, *op. cit.*, p. 24.

²²⁰ D. Ogg, *op. cit.*, p. 137.

²²¹ A se vedea și P. Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Humanitas, București, 2007, p. 130. Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 163. O. Hintze, *Staat und Verfassung*, Leipzig, 1942, p. 118.

²²² D. Ogg, *op. cit.*, p. 138.

Soarta războiului va fi repede decisă: Boemia a căzut în mâinile lui Ferdinand, iar regimul Habsburgic s-a impus cu brutalitate în regatul recucerit. Execuții numeroase, otrăviri și confiscări, asigură autoritatea împăratului în țară, deschizând o prăpastie între populația cehă și stăpânii săi germanici. Numai nobilii catolici obțin clemență din partea împăratului²²³. Conducătorii revoltei au fost condamnați la moarte, *la lettre de majesté* primită de la împăratul Rudolf al II-lea a fost revocată. A început o intensă campanie de restaurare a catolicismului și de germanizare. Coroana electivă devenea ereditară în profitul Casei de Austria, iar sediul Curții a fost mutat la Viena. Efectele bătăliei de la Muntele Alb s-au extins și în Ungaria, unde după mai multe luni de negociere Bethlen a renunțat la titlu, primind în compensație diferite teritorii și demnitatea de principe al Imperiului.

Reluând proiectele centralizatoare și catolice ale lui Filip al II-lea, împăratul visa să le introducă în întregul Imperiu: vechiul regat al Boemiei va fi lipsit de orice autonomie, monarhia înceta să mai fie electivă, devenind ereditară în profitul Habsburgilor.

Frederic al V-lea a fost surghiunit, iar stăpânirile sale confiscate, iar el nevoit să se exileze în Olanda. Mai târziu va pierde și titlul de *elector*, în beneficiul lui

²²³ Lăsată pe mâna mercenarilor, Boemia este jefuită și va cunoaște prima acele „orori ale războiului” care vor deveni obișnuite în Europa și pe care gravurile lui Jacques Callot le-au imortalizat pentru posteritate. Domnia terorii s-a instalat în Boemia (1620-1627), unde au avut loc execuțiile publice a 26 persoane, suspectate de complicitate. Conduși de nunțul papal Carafa, iezuiții trec la convertirea forțată a locuitorilor. Mulți au preferat să fugă din Boemia, emigrând în toată Europa. Între emigranți boemieni s-a numărat și Amos Comenius, care a fugit urmărit de „dragonii” din Liechtenstein, fără a renunța la misiunea lui de pedagog, răspândind metodele sale luminate în Boemia, Moravia, Polonia și Transilvania, înainte de a se stabili la Amsterdam, în 1671. D. Ogg, *op. cit.*, pp. 140-141.

Maximilian I de Bavaria, care va primi și o parte din Palatinat. Frederic nu a renunțat atât de ușor, încercând prin diferite mijloace să discrediteze partida catolică și duplicitatea acesteia. În 1622, printr-o scrisoare sub titlul *Cancellaria Hispanica*, probabil compilată de unul din secretarii săi pe nume Camerarius, anunța că este prima dintr-o serie de documente ce vor dezvălui duplicitatea catolicilor, atribuindu-le responsabilitatea războiului și citând în acest sens demersurile făcute pe lângă Madrid pentru a obține ajutoarele necesare în vederea continuării războiului²²⁴.

Spaniolii sosiți din Țările de Jos, comandați de Spinola, au ocupat Palatinatul. La moartea lui Filip al III-lea, în 1621, fiul său Filip al IV-lea l-a luat consilier pe contele-duce de Olivares, un catolic foarte zelos și adept convins al colaborării strânse cu Habsburgii din Austria. De acum înainte, în colegiul care îl numea pe împărat nu mai rămâneau decât doi electori protestanți: de Saxa și de Brandenburg.

Numeroși principii protestanți considerau că împăratul își depășise cu mult drepturile, ceea ce a constituit cauza majoră a continuării conflictului. Au rămas sub arme trei principii, în fruntea trupelor de mercenari: contele Ernst von Mansfeld, cel mai puternic, reîntors spre malurile Rinului în fruntea a 20000 de oameni; ceilalți doi, Christian de Brunswick și Georg Friedrich de Baden-Durlach, aveau fiecare câte 15000 de oameni. Aceste trupe de aventurieri erau motivate mai mult de gustul câștigului și de perspectivele jafului, decât de convingerile lor religioase.

Luna aprilie, anul 1621, a marcat Sfârșitul Uniunii protestante și invadarea Palatinatului Inferior de către armatele lui Spinola și Tilly. Din acest moment protestan-

²²⁴ Se spunea că, în timp ce Spania „cânta la flaut”, Germania „dansa”. *Ibidem*, p. 139.

tismul german s-a divizat între elementele moderate, în frunte cu Electorul de Saxa și partida discreditată, dar încă ambițioasă, reprezentată de Frederic și Christian de Anhalt (*Anhaltische Kantzei*). În perioada anilor 1621-1622, Tilly s-a îndreptat spre regiunile renane, iar confruntările cu principii protestanți au avut loc fie împreună, fie pe rând, în cursul mai multor bătălii, fără un rezultat decisiv: la Wiesloch – victorie protestantă, la Wimpfen și la Höchst – victorii ale Ligii aliate cu spaniolii lui Spinola. Dar, după bătălia decisivă de la Stadtlohn, în 6 august 1623, Tilly a pus într-o situație dificilă armata lui Christian de Brunswick. De acum, forțele catolice controlează sudul și vestul Germaniei.

Din anul 1623 Palatinatul renan va avea același statut ca și Boemia. În luna ianuarie, o Dietă reunită la Ratisbonne a hotărât să dezaprobe actul arbitrar prin care împăratul, prin autoritatea sa personală, l-a numit pe Frederic în funcția de ban al Imperiului.

Condițiile de stăpânire a Boemiei au fost definite prin Constituția din 1627, care o asimila celorlalte posesiuni ale Habsburgilor²²⁵, în vigoare până în anul 1848. Monarhia a fost declarată ereditară în linia masculină a Habsburgilor. Carta promulgată de împărat în anul 1627 „a ucis nervul rezistenței și al vechii libertăți cehe”, astfel că stările vor păstra până în secolul al XVIII-lea un caracter „hotărât de monotonie”²²⁶. În țările coroanei cehe, în ultima perioadă de dezvoltare a vechiului regim, rolul istoric al stărilor s-a diminuat, servind ca instrument suveranului în executarea mai ușoară a legilor. Numai clemența și protecția absolutismului regal menținea Adunările de stări, considerându-le un suport convenabil în apărarea ordinii feudale.

²²⁵ Ibidem, p. 141.

²²⁶ Gh. I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, Edit. Enciclopedică, București, 1996, p. 179-180

Între 1618 și 1648 întinse regiuni ale Germaniei vor fi devastate și depopulate. Generalul Wallerstein a devenit marele învingător, cu ajutorul căruia Habsburgii au reușit pentru un timp recatolicizarea²²⁷. Succesele lui Ferdinand au creat o stare de teamă în rândul principilor, care au dat naștere unui alt tip de tensiuni decât cel dintre protestanți și catolici – principii împotriva unui împărat puternic –, astfel că din anul 1630 conflictele s-au amplificat.

Pentru regele Frederic I al Danemarcei, ca și pentru Gustav Wasa al Suediei, convertirea la luteranism răspundea unui profund sentiment antigermanic²²⁸. Fiul lui Frederic I, Christian al IV-lea (1588-1648), principe al Imperiului prin posesiunea asupra Schleswig-Holstein, era legat de principii protestanți din Germania de nord. Aliat cu orașele luterane ale Hansei, el viza extinderea influenței daneze asupra estuarelor germane. De aceea, în fața acțiunilor Habsburgilor din Spania împotriva Provinciilor Unite și ale împăratului împotriva protestanților, caută aliați. Încurajat de trimișii lui Richelieu, de Anglia și de Olanda, el se străduiește să unească forțele protestante din Germania. Frederic al V-lea (electorul de Palatinat) îi va oferi un comandament de armată și un argument de drept pentru a interveni.

În anul 1625, regele Christian al IV-lea s-a decis să intervină în conflict. Urmărea apărarea luteranismului și, dacă era posibil, extinderea stăpânirilor sale în Germania de

²²⁷ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 77.

²²⁸ Danemarca, Norvegia și Suedia au încheiat în Dieta din 1397 Uniunea de la Kalmar, cu menținerea independenței interne a fiecăreia. În anul 1523, după victoria lui Gustav Eriksson, Uniunea de la Kalmar s-a destrămat. S. Berstein, P. Milza, *Istoria Europei*, vol. 3, Institutul European, 1998, p. 61. A. Oțetea, *Reformațiunea și Războaiele religioase* (sec. al XVI-lea), Curs predat la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea Iași, 1928-29, Biblioteca ASTRA, Sibiu, Fond Colecții speciale, C. XCII/95, p. 280.

Nord. Trupele daneze erau comandate de către Ernst von Mansfeld. Ele au întâlnit în drumul lor nu numai armatele Ligii Sfinte comandate de Tilly, dar și o armată imperială recrutată relativ recent și pusă sub comanda lui Albert de Wallenstein, cel mai mare condotier al acelor timpuri, intrigant și militar talentat²²⁹. Trupele lui Christian al IV-lea au fost zdrobite în anul 1626. Armatele catolice reunite au traversat Holstein și au pătruns în Jutlanda. Pentru a-și salva regatul, Christian al IV-lea a fost constrâns să semneze pacea de la Lübeck, din 12 mai 1629: Danemarca se angaja să nu mai intervină în problemele Imperiului. Acest moment a marcat sfârșitul regatului ca mare putere europeană. Forțele catolice dominau Germania de Nord, în ciuda eșecului suferit de Wallenstein în fața orașului hanseatic Stralsund. Principii catolici au început să fie îngrijorați de creșterea puterii lui Wallenstein, condus de ambiții personale. Împăratul l-a recompensat cu mărinimie pe Wallenstein, adăugând posesiunilor sale din Boemia noi teritorii în Silezia și în Mecklemburg și numindu-l apoi amiral al Mării Baltice, adevărat stăpân al Germaniei de Nord. În acest fel, Wallenstein devenea „aproape suveran”, de unde și invidia principilor ce făceau parte din Liga Catolică. În Dieta de la Ratisbonne, în august 1630, principii vor impune lui Ferdinand al II-lea să-i ia comanda lui Wallenstein²³⁰.

Ferdinand al II-lea va profita de această situație pentru a-și mai mări autoritatea asupra Germaniei și pentru a mai avansa în dubla acțiune de restaurare a catolicismului și de centralizare: el da satisfacție catolicilor anulând toate măsurile luterane împotriva bunurilor Bisericii. Edictul *restitutio in integrum* al lui Ferdinand al II-lea din 6 martie

²²⁹ Era opera lui Ferdinand al II-lea: nobil ceh aliat, pe nume Albert de Valdstein, cunoscut sub acest nume germanizat.

²³⁰ În urma acestei măsuri Wallenstein se va retrage pe domeniile sale din Boemia, iar Tilly îi lua locul în fruntea armatelor imperiale.

1629 impunea înapoierea către Biserica catolică a tuturor bunurilor pierdute după 1552.

În acest context Franța, Spania și Suedia au intervenit brutal în război, dezvoltându-și propriile interese. Victoria lui Ferdinand era cu atât mai îngrijorătoare pentru țările Europei, cu cât aceasta coincidea cu o activare a politicii Habsburgilor din Spania în Italia și în Țările de Jos. O dată cu numirea cardinalului Richelieu în funcția de ministru al lui Ludovic al XIII-lea, în 1624, Franța ieșea dintr-o lungă letargie diplomatică. Fără să acționeze în mod direct împotriva Habsburgilor, el se străduiește să ridice obstacole în calea ambițiilor lor. Regele Danemarcei este cel căruia îi revine acest rol.

Dar Ferdinand intenționa să le dea o lovitură grea pe plan politic. Puternic datorită victoriilor sale, el intenționa să elimine Electorii și să refacă o monarhie ereditară în favoarea Habsburgilor. La Ratisbonne, el propune Dietei să îl aleagă pe fiul său ca „rege romano-german”. Trimisul lui Richelieu, părintele Joseph, a stârnit neîncrederea Electorilor, care au refuzat, în consecință, să îl aleagă pe fiul lui Ferdinand.

După încheierea „războiului danez” (1625-1629), Prusia se va confrunta cu ambițiile suveranului suedez Gustav al II-lea Adolf (1611-1632) de a promova propria politică pe teritoriul german (compensații teritoriale pentru restabilirea finanțelor, deschiderea unor noi drumuri pentru comerț – fierul și arama suedeză și salvarea protestantismului)²³¹. Rezultatul a fost declanșarea războiului din anii 1630-1635²³², a cărui fază ultimă s-a desfășurat sub semnul rivalităților și războiului franco-suedez (1635-1648)²³³.

²³¹ D. Ogg, *op. cit.*, p. 130.

²³² H. Schulze, *op. cit.*, p. 49. N. Ciachir, *op. cit.*, p. 194.

²³³ J. Streisand, *op. cit.*, p. 87.

În perioada 1630-1640, în Germania au fost trimiși cei mai capabili diplomați francezi, pentru atragerea principilor împotriva împăratului. Alianța pe care Franța a încheiat-o cu Suedia „pentru a restabili libertatea Germaniei”²³⁴, au transformat regatul suedez într-un adevărat „mercenar în slujba francezilor”, este adevărat însă, cu interese proprii evidente, privind supremația în Marea Baltică. Suedia, care se dovedise o „putere baltică” în creștere și învinsese recent Polonia, avea în vedere Pomerania și dezaproba instalarea puterii catolice în Germania de nord. Prin Tratatul de la Bärwald, încheiat la 23 ianuarie 1631, Gustav al II-lea Adolf se angaja să intervină în Germania, iar Franța să-i acorde ajutor financiar în valoare de 400.000 *ecu* anual. Suedezii se obligau să respecte cultul catolic și independența Bavariei. La sfârșitul lunii, ei intră în Pomerania și în Mecklenburg. Concomitent a fost încheiat și un tratat secret între Franța și Bavaria, pentru garantarea reciprocă a posesiunilor de pe Rin.

Gustav al II-lea Adolf era un geniu militar. El a început prin a evita lupta împotriva armatei lui Tilly, în scopul obținerii inițiativei. Acesta, probabil pentru a-și forța adversarul să intre în luptă, asediază orașul protestant Magdeburg, în care se afla o garnizoană suedeză. Distrus de un incendiu în circumstanțe neclare, orașul a ajuns un câmp de ruine. Tilly s-a retras către Thuringia, pustiind Saxa (aliată cu suedezii) și îl înfruntă pe Gustav al II-lea Adolf la 17 septembrie, în Breitenfeld. Armata imperială a fost zdrobită.

Gustav al II-lea Adolf era conștient de pericolul pe care îl reprezintă pentru Scandinavia recucerirea catolică a Habsburgilor din Germania. Chiar în momentul în care părintele Joseph (1630) îi convingea pe Electorii de la Ratisbonne să nu cedeze pretențiilor împăratului, regele

²³⁴ *Istoria diplomației*, vol. I, Edit. Științifică, București, 1962, p. 239.

Suediei debarca în Pomerania, primind ajutorul Electorilor²³⁵ protestanți de Saxa și de Brandenburg. Jefuirea de către forțele imperiale ale lui Tilly a orașului protestant Magdeburg va sprijini acest plan, aruncându-i pe principii protestanți, la început ezitanți, în politica lui Gustav al II-lea Adolf. Devenit conducătorul protestanților din Imperiu, regele Suediei începea ofensiva, în câteva săptămâni devenind stăpânul și arbitrul Germaniei. Îndreptându-se spre Rin, Gustav al II-lea Adolf i-a alungat pe spanioli din Mainz. Franța fiind incapabilă să gestioneze noua situație, Gustav al II-lea Adolf hotărăște să acționeze rupând înțelegerea cu electorul de Bavaria, sufletul coaliției catolice. O ofensivă fulgerătoare îl duce la München și îi deschide drumul spre Viena.

Ferdinand al II-lea nu avea altă soluție decât să îl recheme pe Wallerstein. Cu armata refăcută, se alătură lui Maximilian de Bavaria și, cu forțe net superioare ca număr, barează drumul suedezilor spre capitală. Dar armatele catolice nu fac imediat joncțiunea și, în timp ce Wallerstein

²³⁵ Rivalitatea familiilor de Habsburg și Luxemburg aduce pe tron dinastia de Luxemburg, care va rămâne în posesia demnității imperiale pentru aproape un secol. Domnia lui Carol al IV-lea (1347-1378) va conferi o dimensiune aparte raporturilor cu stările privilegiate și Adunărilor reprezentative ale acestora. El a dat instituțiilor imperiale forma definitivă, printr-o operă legislativă care satisfăcea atât ambițiile sale personale, cât și cele ale principilor teritoriali. Numelui său îi este asociată *Bula de Aur* promulgată în două Diete imperiale, întrunite la Nürnberg (10 ianuarie 1356) și Metz (25 decembrie 1356). Fără a inova în domeniul vieții publice, Bula de Aur a fixat în literă de lege „o evoluție veche de mai bine de un secol, care făcuse din imperiu un stat german”, rămânând în vigoare până la desființarea Imperiului romano-german (1806). Documentul stabilea o anumită ordine a principilor electori (*Kurfürsten*) și modalitatea de alegere a suveranului: votul era dat conform principiului majoritar, succesiv de către arhiepiscopii de Trier și Köln, regele Boemiei, contele palatin al Rinului, ducele Saxoniei și, la sfârșit, arhiepiscopul de Mainz. Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 137-138.

îi urmărea pe saxoni în Boemia, Tilly²³⁶ îi înfrunta încă odată pe suedezi în bătălia de la Rain am Lech, în 15 aprilie 1632, unde va fi grav rănit, iar trupele sale învinse. Wallerstein i-a alungat pe suedezi din Nürnberg. La capătul unei lupte nesigure de cinci zile, Gustav al II-lea Adolf renunță și se întoarce spre Saxa, urmărit de Habsburgi. Lupta decisivă s-a dat la Lützen, în ziua de 16 noiembrie 1632. Suedezii au câștigat, dar Gustav al II-lea Adolf a fost ucis în timpul acestei lupte.

Moștenitoarea regatului suedez, Cristina, fiind în vârstă de șase ani, guvernarea a revenit regentului Axel Oxenstiern²³⁷, care a continuat politica germană a lui Gustav al II-lea Adolf. Wallerstein, teoretic în serviciul lui Ferdinand, își arogă atribuții de suveran în castelul său din Boemia, ascultându-i cu bunăvoință pe trimișii lui Richelieu, care îi promitea coroana Boemiei în schimbul unei alianțe împotriva împăratului. Pentru a evita aceasta situație catastrofală, Ferdinand al II-lea i-a ridicat în secret toate funcțiile, ordonând asasinarea lui Wallerstein la 25 februarie 1634.

Ca urmare, catolicii preiau avantajul, conduși de arhiducele Ferdinand (viitorul Ferdinand al III-lea) și generalii lui Wallerstein (Ottavio Piccolomini și Mathias Gallas, care l-au și asasinat), aliați ai împăratului. Ei vor învinge armata protestanților la Ratisbonne, în 26 iulie apoi, cu ajutorul spaniolilor comandați de un alt Ferdinand (fiul lui Filip al III-lea, regele Spaniei și văr cu mai sus menționatul Ferdinand), Cardinalul-Infant în drum spre Țările de Jos, la Nördlingen, în 6 septembrie 1634.

Combi-nația diplomatică a lui Richelieu împotriva Habsburgilor eșua. Eșecul a fost agravat de înfrângerea suedezilor lui Oxenstiern de către armatele împăratului, la

²³⁶ După ce reușise să organizeze apărarea localităților Ratisbonne și Ingolstadt, a murit în acest din urmă oraș.

²³⁷ D. Ogg, *op. cit.*, p. 472.

Nordlingen (1634) și de spectaculoasa împăcare a împăratului cu electorul de Saxa. După o lungă și dificilă perioadă, Ferdinand al II-lea, care nu a făcut decât să consolideze tendințele sale imperialiste, triumfa.

Franța a fost un spectator „interesat” începând cu anul 1627 și stat beligerant din 1635²³⁸. Aliatul său, Bavaria, aflată la început în fruntea catolicismului conservator în Germania, a fost forțată, în urma invaziei suedeze, să se alieze cu împăratul în aceeași cauză, dar pacea din Westfalia o va găsi din nou alături de Franța. Ambițiile Franței au transformat Războiul de 30 de ani dintr-un conflict religios și teritorial, într-un război dinastic. Pentru Richelieu și ministrul spaniol Olivares, timpurile abilităților diplomatice au trecut. Europa statelor naționale, între care pe primul loc se afla Franța, trebuia să pună capăt ambițiilor imperialiste ale Habsburgilor. Se anunța o nouă înfruntare, care va dura mai mult de douăzeci de ani.

Etimologic universală, religia catolică a fost integrată în acțiunile imperialiste ale Habsburgilor. În consecință, pare limpede de ce apărătorii cei mai înverșunați ai independenței statelor au fost reformații. Pentru a pune capăt ambițiilor Habsburgilor, Richelieu a fost obligat să încheie cu reformații o alianță la care nu se gândise niciodată decât cu aversiune. De la începerea războiului, Franța a acționat în special pe cale diplomatică și prin acordarea unor subsidii. Singurele implicații franceze au avut loc în zone periferice ale conflictului: a ocupat Valtelin între 1624-1625, pentru a tăia comunicațiile între Milano spaniol și Austria; ducatul de Mantova și Montferrat, cu ocazia războiului de succesiune al Mantovei (1628-1631)²³⁹; Lorena, în 1633.

²³⁸ *Ibidem*, p. 130.

²³⁹ În legătură strânsă cu războiul se aflau și stăpânirea în Valtelin și succesiunea Mantovei. Valtelin „comanda” drumul care conducea din Milano în Germania și Austria. Ducatul de Mantova poseda cele două

Această politică nu a rămas fără urmări, pentru că Richelieu, cardinalul Bisericii catolice și adversar total al forțelor protestante în interiorul regatului, era în același timp aliatul protestanților străini împotriva Habsburgilor, campion ai catolicismului. În consecință, considerațiile de ordin religios se opuneau celor de ordin politic și dorinței de a pune capăt puterii Habsburgilor, care obținuseră o serie de victorii asupra adversarilor lor. „Regele preacreștin” devenea protectorul recunoscut al protestantismului european (!) Pentru menținerea echilibrului dorit de ea, Franța nu mai avea altă soluție decât să se angajeze direct în conflict. Această angajare a fost precedată de o intensă activitate diplomatică și de negocierea mai multor tratate cu dușmanii împăratului și ai regelui Spaniei: cu Provinciile Unite răsculate „împotriva regelui și Dumnezeuului lor”, prevăzând cu olandezii împărțirea Țărilor de Jos spaniole (*grosso modo* Belgia actuală). În 1635 încheia acorduri cu Suedia, căreia îi promitea Electoratul Mainz, cu Danemarca (oferindu-i Bremenul în schimbul neutralității și cu Bernard de Saxa-Weimar, care va primi Alsacia, în schimbul sprijinului său militar. Cardinal al Bisericii romane, Richelieu reunește protestanții din Europa împotriva împăratului catolic, distribuindu-le în schimb pământurile Sfântului Imperiu.

Începea acum un lung război, în care „protagoniștii dramei” vor dispărea unii după alții. Ferdinand al II-lea va muri în 1637, în timp ce armatele Habsburgilor amenințau Parisul²⁴⁰. În anii 1637 și 1638 ostilitățile sunt marcate de

fortărețe importante, din Mantova și Casal, prin tratatul de la Monzon (1626). Prin tratatul de la Cherasco (1631) Franța obținuse Mantova. În același timp, francezii se aflau în poziția de a disputa cu Spania stăpânirea Italiei septentrionale. A se vedea în acest sens, D. Ogg, *op. cit.*, pp. 130-131.

²⁴⁰ În nord, spaniolii și aliații lor, sub comanda lui Ottavio Piccolomini, a lui Johann von Werth și a Cardinalului-Infant, câștigau

confuzie și un relativ *statu quo*. Când se stingeau Richelieu (1642) și Ludovic al XIII-lea (1643), trupele franceze îndreptaseră situația, învingând Spania la Rocroi (1643).

Ferdinand al III-lea, fiul și urmașul lui Ferdinand al II-lea, i-a respins pe suedezi în Pomerania, punând capăt supremației suedeze, de necontestat, în Germania.

În acest context, în 1641 au început convorbirile pentru deschiderea negocierilor de pace, dorită de toți beligeranții. Această speranță nu se va concretiza decât câțiva ani mai târziu, luptele continuând.

În Germania, comanda trupelor franceze ale contelui Guébriant a fost preluată de mareșalul Turenne. Confruntat cu trupele imperiale ale lui Mercy, acesta va fi sprijinit de ducele Enghien, iar francezii cuceresc pentru scurt timp Fribourg, la 3 august 1644, apoi își întăresc pozițiile pe valea Rinului. Principalele evenimente ale anului 1645 s-au desfășurat în Germania. Torstenson își continua campaniile victorioase în Boemia, Silezia și Moravia, apropiindu-se de Viena. Turenne dorea să o încercuiască, dar va suferi o severă înfrângere din partea lui Mercy, la Mergentheim. Sprijinit de ducele Enghien, ei vor întâlni trupele imperiale într-o a doua bătălie la Nördlingen, în ziua de 3 august, în care Mercy a fost omorât. Dar Torstenson nu poate forța Viena și va fi obligat să se retragă în Boemia, în timp ce francezii își părăsesc cuceririle efemere, devastându-le în timpul retragerii.

Campaniile din 1646 și 1647 s-au desfășurat pe un teritoriu destul de întins, iar succesul operațiunilor desfă-

teren, cucerind în final Corbie (pe Somme), la 15 august. În această situație Parisul era direct amenințat, dar Ludovic al XIII-lea reușea să recucerească, la 14 noiembrie, Corbie. În acest timp, în sud Spania a cucerit Saint Jean de Luz și amenința sud-vestul Franței. La 4 octombrie, generalul suedez Johan Baner îi învinge pe imperiali la Wittstock, ceea ce a contribuit la reechilibrarea situației, relansând tabăra protestantă.

șurate nu indica un învingător decisiv, fiind favorabil ambelor tabere, atât în Italia de nord, cât și în Țările de Jos. Ultima bătălie a acestui mare război a avut loc la Lens, în 19 august 1648: Condé i-a învins atât de sever pe spanioli, încât a determinat semnarea unei păci ale cărei negocieri durau de cinci ani.

Reluând politica lui Richelieu, în 1648 cardinalul Mazarin îl obliga pe împărat să negocieze. Tratatul din Westfalia și Pirinei anunțau sfârșitul definitiv al tentativei de unificare a Europei de către Casa de Austria. Ele dau naștere unei noi Europe, în care se afirma forța triumfătoare a monarhiilor naționale. Echilibrul european învinge, fiind bazat pe teama reciprocă a națiunilor egale ca importanță. Va trebui să se aștepte Revoluția franceză pentru a se naște o ideologie capabilă să justifice o nouă tentativă de unificare europeană.

Pagubele provocate de lupte și deplasarea intensă a forțelor combatante în campanie sau în retragerile grăbite, în debandadă de multe ori, au fost considerabile, de multe ori nemaîntâlnite. Armatele cuprindeau în majoritatea lor mercenari, a căror plată nu era asigurată cu regularitate de către statele care îi angajau. În consecință, soldații, prost plătiți și cu întârziere de multe ori, comiteau jafuri în rândul populației civile, indiferent că era vorba de „dușmani” sau de propria țară. Reflectând acest adevăr, Wallerstein a dezvoltat (dacă nu chiar el l-a inventat) principiul după care „războiul trebuie să finanțeze războiul”, cu alte cuvinte că exploatarea economică a țărilor cucerite trebuie să constituie resursa principală a armatei în timpul campaniei. În consecință, oameni fără scrupule, precum Wallerstein însuși, Liechtenstein sau Hans de Witte, au strâns averi uriașe pe seama populației.

Populația a fost supusă torurilor, a fost în multe locuri masacrată, deși nevinovată, s-au comis violuri și asasinate. Episoade precum devastarea Magdeburgului sau

atrocitățile comise în Palatinat, în Franche-Comté, de exemplu, au marcat spiritele pentru deceniile ce au urmat și au rămas în memoria colectivă pentru mai mult de un secol, alimentând în lanț ciclul infernal de represalii și răzbunare. Unele regiuni din Germania sau din Franța au ieșit din acest interminabil conflict ruinate, devastate și depopulate pentru o lungă perioadă de timp.

După lungi tratative începute încă din 1644 în orașele Osnabrück și Münster, *Tratatele din Westfalia / Westfälische Friede* din 1648²⁴¹ puneau capăt, pe de o parte politicii germane a Habsburgilor (deținători ai coroanei imperiale din 1438 și ulterior, prin Leopold I), pe de altă parte rivalităților dintre catolici și protestanți. Pacea a însemnat triumful politicii cardinalului Richelieu (deși la semnarea tratatelor cardinalul francez nu mai era în viață), pregătind hegemonia Franței în Europa. Restaurând „vechea libertate germană”, prin conservarea puterii principilor teritoriali, tratatele mențineau fărâmițarea politică a Germaniei. Din punct de vedere teritorial urmările au fost mai mult defavorabile. Numărul statelor care alcătuiau Imperiul a fost fixat la 343: 158 laice, 123 eclesiastice și 62 orașe libere „imperiale”²⁴².

Tratatele din Westfalia au încheiat Războiul de 30 de Ani și, simultan, Războiul de 80 de Ani, la 24 octombrie 1648. Negociate timp de mai mulți ani, tratatele au fost semnate în două locuri distincte din motive ce țin de prioritate și de incompatibilitatea religioasă: la Osnabrück, între Sfântul Imperiu, Suedia și puterile protestante²⁴³; la Münster, între Imperiul Habsburgic, Franța și celelalte puteri catolice²⁴⁴. Războiul dintre Franța și Spania nu a fost inclus în dispozițiile acestor tratate. Celelalte tratate au fost

²⁴¹ J. Streisand, *op. cit.*, p. 87-88. H. Schulze, *op. cit.*, p. 50.

²⁴² N. Ciachir, *op. cit.*, p. 145-146.

²⁴³ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 35.

²⁴⁴ *Ibidem*, pp. 36-37.

încheiate, numite și semnate astfel: Tratatul Pirineilor, între Spania și Franța, la 7 noiembrie 1659²⁴⁵; Tratatul de la Vincennes, între Franța și Lorena, în 1661; armistițiul de la Andrusovo, între Polonia și Rusia, în 1667.

Tratatele confereau stărilor și ordinelor imperiale largi puteri temporale și spirituale, autorizându-le să încheie alianțe externe, să ducă o politică externă independentă, sub rezerva de a nu fi îndreptată contra Imperiului. Organizarea Imperiului păstra, în linii mari, structura anterioară: în frunte se afla împăratul, ales pe viață; Consiliul celor opt principii electori (din 1692 numărul crește la nouă, prin principele elector de Hanovra); Dieta imperială (*Reichstag*); Colegiul principilor din cadrul Dietei imperiale (62 principii laici și 36 ecleziastici); Colegiul orașelor (reprezentanții orașelor imperiale). Conform Tratatului de la Osnabrück, constituția Imperiului a fost rescrisă, prerogativele împăratului în politica externă fiind supuse controlului și votului Dietei imperiale (art. 64-65). Articolul 65 schimba paternitatea relațiilor internaționale în Europa: împăratul nu mai putea folosi forța în reglementarea relațiilor internaționale, nici încheia alianțe, fără consimțământul individual al membrilor Imperiului. Prevederile unui alt articol garantau Franței și Suediei dreptul de a interveni în problemele Imperiului, dacă se încălcau principiile menționate în art. 64 și 65. Tratatul de la Münster, prin art. 113 și 124, obliga

²⁴⁵ Spania învinsă ceda Franței localitățile Roussillon și Artois. Chiar dacă tânărul rege al Franței, Ludovic al XIV-lea, se căsătorea cu fiica cea mai mare a lui Filip al II-lea, infanta Maria-Tereza, el era nevoit să renunțe – pentru 500.000 de scuzi de aur – la toate drepturile eventuale asupra succesiunii Spaniei. De asemenea, încheiată sub auspiciile lui Mazarin în 1660, pacea de la Oliva pune capăt războiului dus de tânăra putere suedeză împotriva vecinilor săi danezi și polonezi pentru stăpânirea coastelor Balticii din nord și asigura, în schimbul alipirii teritoriului Suediei, împăcarea polonezilor cu suedezii.

semnatarii să supună „conflictele” care s-ar fi produs unei medieri „prietenești”.

Au fost rezolvate și alte probleme importante, între care libera navigație pe Rin și recunoașterea formală a suveranității Confederației elvețiene și a Țărilor de Jos²⁴⁶. Statele aveau dreptul să ceară *satisfactio* și *assecuratio*. Învingătorii puteau cere dușmanilor să plătească despăgubiri de război.

Consecințele teritoriale nu sunt mari în cazul Tratatelor din Westfalia: Habsburgii cedau Franței un ansamblu destul de confuz de drepturi feudale și de proprietăți asupra Alsaciei; Suedia își realiza ambițiile, primind Pomerania orientală și episcopatele de Boemia și de Verden, asigurându-și controlul estuarelor fluviilor germane Oder, Elba și Weser. Spre deosebire de Alsacia, pe care negociatorii din Westfalia au avut grijă să o separe de Imperiu, aceste posesiuni dădeau regelui Suediei titlul de prinț german și dreptul de a face parte din Dietă: era dreptul de supraviețuire (*droit de regard*), prevăzut de tratat²⁴⁷. În sfârșit, un alt stat german, Brandenburgul, capătă din aceste tratate avantaje cărora viitorul le va arăta importanța. Deja moștenitor al ducatului de Clèves (1614) și apoi al Prusiei (1618), noul Elector de Brandenburg, Frederic-Wilhelm de Hohenzollern, primește Pomerania orientală și o întreagă serie de teritorii situate de-a lungul fluviilor germane (Halberstadt, Minden, Magdeburg).

Pacea din Westfalia demonstra că Europa era totuși departe de un nou echilibru politic, ea continuând să fie teatrul conflictelor dintre statele ce-și disputau preponderența comercială asupra oceanelor și preponderența militară pe continent. Într-adevăr, politica expansionistă incita suveranii europeni, care au adoptat în interiorul

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 36.

²⁴⁷ *Ibidem*.

țarilor lor un sistem de guvernare din ce în ce mai absolutist. Acesta este caracterul distinctiv al lungii domnii a lui Ludovic al XIV-lea (1642-1715)²⁴⁸. Sprijinindu-se pe miniștri competenți (Mazarin, Colbert, Louvois), regele și-a consacrat activitatea slăbirii puterii nobilimii, centralizării administrației, iar pe plan extern, expansiunii până la „frontierele naturale” ale Rinului (idee ce aparținuse lui Mazarin) și hegemoniei europene a Bourbonilor²⁴⁹. De la reclamarea internațională inițială a recunoașterii ocupației de peste un secol a unor puncte importante precum Metz, Verdun, Toul și Münster, Franța va negocia succesiv transferul suveranității acestora spre ea²⁵⁰. A primit, de asemenea, localitatea Brisach, un important punct strategic și de comandă pe Rin, numit și „poarta Strasburgului”. Aranjamentele teritoriale ale Tratatului de la Münster deschideau drumul Franței spre o posibilă invazie în „Rhineland”.

Pacea westfalică legitima ideea suveranității și autonomiei dinastice, dar în acest fel se promova politica de fragmentare a Europei²⁵¹. Cu toate acestea, ideea de solidaritate și interdependență a fost susținută de către unii istorici: este ideea unei societăți a statelor, a unei politici cu trăsături comune, ce include obligații reciproce bazate pe egalitate. Ideea solidarității comune reiese evident din preambulul acestor tratate, prin faptul că se garantează colectiv și se recunoaște suveranitatea Confederației elvețiene și cea a Provinciilor Unite. Obligațiile de menținere a păcii și de acțiune colectivă ar constitui o componentă semnificativă a ordinii stabilite la 1648: se apreciază că Westfalia reprezintă „punctul de plecare în

²⁴⁸ H. Schulze, *op. cit.*, p. 55. *Istoria diplomației*, I, pp. 241-243.

²⁴⁹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 37.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 39.

dezvoltarea dreptului internațional modern”²⁵². Desigur, este vorba mai mult despre „producerea” unei păci și a unei ordini menite să garanteze *acest tip particular de pace*, și nu pacea în general. Pacea s-a pus în termenii hegemoniei habsburgice, evidențiind prim-planul scenei politice europene, deținut de Franța și Suedia. „Libertatea statelor”, ai cărei campioni sunt considerați a fi fost Gustav-Adolf, Richelieu și Mazarin, a constituit obiectivul fundamental al negocierilor. În consecință, Pacea westfalică nu a construit un sistem general al obligațiilor reciproce, care să garanteze limitarea folosirii forței. Războiul era descris ca fiind doar instrumentul ce ar aduce atingere *statu quo*-ului stabilit la Westfalia.

Ferdinand al II-lea dorise să instaureze autoritatea absolută a împăratului asupra Germaniei. Urmașii săi învinși, erau nevoiți să recunoască libertățile principilor germani, care continuau fărâmițarea politică a Imperiului și îl condamnau pe împărat la neputință. „Împăratul iezuiților” a vrut, ca și Carol Quintul și Filip al II-lea, să-și bazeze tentativa hegemonică pe o recucerire catolică a Germaniei. Tratatul de la Westfalia condamnau Sfântul Imperiu să nu mai fie romanic decât cu numele: în statul lui, fiecare prinț putea să aleagă și să impună poporului său religia pe care o dorea. Ele făceau din Sfântul Imperiu o confederație foarte slabă, formată din 350 de principate libere din punct de vedere politic și religios. Din ce în ce mai derizoriu, titlul imperial rămânea supus alegerii Marilor Electori (opt în loc de șapte), Electorul Palatin recâștigându-și titlul electoral pe care Ferdinand al II-lea i-l ridicase. Formula religioasă westfalică a servit ca model ulterior pentru încheierea și a altor tratate, între care cel de la Oliva (1660), care a pus capăt războiului polono-suedez²⁵³.

²⁵² *Ibidem*.

²⁵³ *Ibidem*, p. 38.

Arhitecții tratatelor de la Westfalia au găsit soluții pentru problemele religioase și de hegemonie, care de acum înainte se vor permanentiza. Balanța puterilor se baza pe emergența și preeminența Franței Suediei. Acești „arhitecți” nu au anticipat puternica afirmare a Franței prin Ludovic al XIV-lea, încorporarea conflictelor coloniale în sistemul statelor europene, declinul precipitat al Suediei, ridicarea Prusiei și Rusiei. Pacea va fi incompletă și la nivelul particular, și la cel general. Neînțelegerile dinastice (războaiele de succesiune ale Spaniei și Austriei), conflictele coloniale vor genera un nou sistem politic european: Westfalia va rămâne „umbra unei idei constructive”²⁵⁴.

După un secol de războaie, Habsburgii au fost nevoiți să constate eșecul ambițiilor lor. Tentativele lor hegemonice bazate pe cucerirea catolică au sfârșit printr-un eșec în Europa statelor naționale. Rând pe rând, Filip al II-lea al Spaniei, apoi Habsburgii din Viena au fost înfrânți în încercarea de a realiza aceste proiecte ambițioase. Noul echilibru european, așa cum reiese din tratatele de la Westfalia și din Pirinei, se bazează pe dubla preponderență a Franței în Europa occidentală și a Suediei în Europa de nord. Dar ar fi simplist să se reducă Europa la aceasta preponderență franco-suedeză. Europa statelor naționale, care iese întărită din eșecul Habsburgilor, este cu mult mai complexă. Lipsită de visul ei imperial, Austria rămâne o putere națională de prim-plan, Prusia se afirmă în ciuda tulburărilor prin care a trecut, Anglia și-a consolidat vocația maritimă și colonială, iar Rusia, ieșită din izolarea pe care a cunoscut-o în timpul perioadei sale de constituire, începe să privească spre Europa. Noi state au luat ființă, altele s-au consolidat și vor zdruncina și complica echilibrul european. Epoca echilibrului statelor naționale începe la mijlocul secolului al XVII-lea.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 43.

Promovarea unei asemenea politici a destabilizat o mare parte a continentului, mărinđ numărul conflictelor²⁵⁵: cu Spania (1667-1668)²⁵⁶, unde un rege Bourbon va urca pe tron; cu Olanda (1672-1678) și cu Liga din Augsburg (1688-1697)²⁵⁷; cu Marea Britanie, ca și cu Olanda, Austria, Prusia, Portugalia, pentru a pune capăt tratatelor de la Utrecht și Rastadt (1714)²⁵⁸, care păreau să confirme că Austria devenise din nou putere dominantă în Germania. Păcile de la Karlowitz – Rastadt (1714) și Passarowitz (1718) au adus noi posesiuni teritoriale Imperiului, spre profitul Casei de Austria. Astfel, războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701-1714) marchează începutul declinului hegemoniei franceze în Europa și ascensiunea Prusiei. Congresul de la Utrecht²⁵⁹, deschis în februarie 1712, a fost urmat de semnarea, după lungi tratative, a două tratate de pace: Tratatul de la Utrecht (11 aprilie 1713) între Franța și Spania, de o parte, și Anglia, Olanda, Brandenburg și Savoia, de altă parte; Tratatul de la Rastadt (7 martie 1714), între Franța, Spania și Imperiul german.

Rapida extindere a teritoriului Prusiei și transformarea ei într-o mare putere constituie, în secolele XVII-XVIII, unul din cele mai importante evenimente din istoria Europei. De acum, Prusia rămânea cel mai puternic dintre statele germane, detașat vizibil prin forță și organizare. În secolul al XVII-lea acesta a continuat să-și formeze o forță militară recunoscută. Fondată și fortificată de dinastia de

²⁵⁵ *Ibidem*, pp. 38-39, 41.

²⁵⁶ *Istoria diplomației*, I, p. 242.

²⁵⁷ W. Oppenheim, *Habsburgii și Hohenzollernii, 1713-1786*, All, București, 1998, p. 4. În Războiul Ligii de la Augsburg majoritatea statelor germane s-au aliat cu Austria și, pentru prima dată, Ludovic al XIV-lea a fost învins.

²⁵⁸ J. Streisand, *op. cit.*, p. 92. W. Oppenheim, *op. Cit.*, p.4. N. Ciachir, *op. cit.*, p. 150.

²⁵⁹ *Istoria diplomației*, I, pp. 281-282.

Hohenzollern, Prusia se afirmă prin marii electori, electorii și ulterior regii săi ca adevăratul exponent al Germaniei divizate în lupta pentru unitatea ei politico-statală. Frederic Wilhelm, cunoscut sub numele de „Mare principe elector” (*Großen Kurfürsten*), a reușit să proclame regatul Prusiei, la Königsberg (15 ianuarie 1701), iar după trei zile să se încoroneze rege: Frederic Wilhelm I²⁶⁰. Titlul său a fost confirmat și prin Tratatul de pace de la Utrecht, în anul 1713²⁶¹. Prusia devenea un stat cu prestigiu recunoscut în Europa, o „provocare pentru Austria”²⁶². Sub impulsul „regelui soldat” (*Soldatenkönig*)²⁶³ Frederic Wilhelm I (1713-1740) și al lui Frederic al II-lea „cel Mare” (1740-1786)²⁶⁴, va începe să-și dispute întâietatea.

Filosofia politică a lui Frederic Wilhelm I a fost simplă: Prusia, stat divizat și slab, putea fi transformată într-o țară puternică și unită prin instituirea unor finanțe sănătoase și a unei armate numeroase și bine echipate²⁶⁵. Deși în perioada respectivă Prusia era al zecelea stat al Europei ca teritoriu și al doisprezecelea ca populație, forța sa militară era întrecută doar de cele ale Rusiei, Franței și Austriei. Armata devenea instituția principală a Prusiei. Mai mult ca niciodată, din secolul al XVII-lea războiul devine o artă. Generalii sunt artizani ai câmpurilor de bătălie, sunt criticați sau idolatrizați. „Războiul sancționează luxul și fastul; el învață sobrietatea și abținerea; el dezrădăcinează tot ceea ce este efeminat”, spunea Frederic al II-lea (1740-1786).

²⁶⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 57. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 101.

²⁶¹ *Istoria diplomației*, I, pp. 281-282.

²⁶² Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 95. Asupra rivalității austro-prusace din această perioadă, vezi *Istoria diplomației*, I, pp. 286-292.

²⁶³ J. Streisand, *op. cit.*, p. 94.

²⁶⁴ Acestui rege nu i se pot contesta nici talentul militar, nici iscusința diplomatică. Prin iscusite raționamente „filosofice”, acest „filosof de la Sans-Souci” (palatul-reședință de la Potsdam) reușea să-și ascundă adevărata fire de despot. *Istoria diplomației*, I, p. 287.

²⁶⁵ W. Oppenheim, *op. cit.*, p. 36.

Tratatele încheiate în urma numeroaselor războaie din această perioadă au dezechilibrat Europa au suprimat ambițiile europene ale Spaniei, care pierdea Țările de Jos. Neapole, Sardinia și Toscana reveneau Austriei. Prusia și Savoia deveneau regate, aceasta din urmă obținând și Sicilia. Prusia se afla în mijlocul „dezordinii germane”: trebuie să devină puternică sau să moară. Franța păstra o poziție dominantă. Dar marele câștigător este Hanovra, care a reușit să-și facă recunoscută dinastia ca stăpână a Angliei și obținea Gibraltarul (din 1713 în stăpânirea Angliei, prin Tratatul de la Utrecht²⁶⁶). În Anglia dinastia germană nu era recunoscută și se reclamă reîntoarcerea lui Iacob al III-lea. Prusia a devenit treptat candidatul cu cele mai mari șanse în competiția cu Austria.

Întreg secolul al XVIII-lea a fost dominat de politica germană orientată în lupta pentru supremație dintre Austria și Prusia. Austria, sub sceptrul lui Carol al VI-lea, continua să considere dominația asupra Germaniei ca fiind un dat și aluneca astfel pe panta periculoasă a automulțumirii față de o stare de fapt ce nu mai convenea Prusiei²⁶⁷. Anul 1740 va fi cel al schimbării echilibrului puterii²⁶⁸, când Frederic al II-lea, profitând de lipsa de experiență a Mariei-Tereza (23 de ani), a lansat un atac neașteptat asupra moștenitoarei tronului austriac, în chiar anul urcării ei pe tron, 1740²⁶⁹,

²⁶⁶ *Istoria diplomației*, I, p. 282.

²⁶⁷ W. Oppenheim, *op. cit.*, pp. 6-7.

²⁶⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 104-105. W. Oppenheim, *op. cit.*, pp. 59-60. Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, pp. 109-110.

²⁶⁹ Moștenitoare a tronului imperial după ce tatăl său, împăratul Carol al VI-lea, a impus ratificarea actului *Pragmatica sanctio* în întreg Imperiul. Hotărârea astfel stabilită în anul 1713 asigura succesiunea la tronul imperial și pe linie feminină. A fost supusă și aprobării Dietei transilvane, în anul 1722 (*de successione Foemini Sexus in Principatum in casu defectus Stirpis masculine in Augustissima Domo Austriaca concluderant*). Direcția Națională a Arhivelor Statului, Filiala Sibiu, *Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu*, Act

cerând să-i cedeze Silezia în schimbul recunoașterii ei ca împărăteasă. Începea războiul de succesiunea a Austriei²⁷⁰. Campaniile care s-au succedat (1740-1748) au avut implicații și consecințe din cele mai variate, actori care au intrat și au ieșit din coaliții în funcție de interesele proprii. Maria-Tereza a ripostat cu o energie neașteptată: s-a apropiat de Anglia, de Rusia și Provinciile Unite și a scos Prusia din coaliție, cedându-i Silezia. Apoi i-a alungat pe francezi din Boemia. Anglia a mediat încheierea primului război austro-prusac în 1742²⁷¹. Armata engleză i-a alungat pe francezi pe Rin, în ciuda faptului că Frederic al II-lea refăcuse alianța cu Franța, atacând din nou Austria. La 11 mai 1745, Maurice de Saxa obținea o strălucită victorie asupra trupelor anglo-austriece la Fontenoy, aproape de Tournai. Între timp, la Frankfurt, Maria-Tereza determina alegerea soțului său în fruntea Imperiului, sub numele de Francisc I (1745). De acum încolo se va vorbi despre dinastia de Habsburg-Lorena, și nu doar despre Habsburgi.

Prusia va triumfa în tratatul de la Aachen / Aix-la-Chapelle care, la 18 octombrie 1748, pune capăt războiului de succesiune al Austriei²⁷². Franța nu a impus nimic, deși ar fi fost în măsură să anexeze Țările de Jos austriece. Ea a recunoscut soțului Mariei-Tereza de Habsburg dreptul la coroana imperială, Ludovic al XV-lea considerând cu nai-vitate că în acest fel va pune capăt războiului de succesiune. După negocierile de pace, contele de Saint-Séverin, care reprezenta curtea de la Versailles, nu a cerut nimic pentru Franța: „Maiestatea Sa preacreștină are grijă să facă pacea

nr.1/1722, fila 9; a se vedea și Gh. Bichicean, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, CHBeck, 2008, p. 121.

²⁷⁰ Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, Ed. Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș, 2008, pp. 153-156.

²⁷¹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 111.

²⁷² Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 111. *Istoria diplomației*, I, p. 288.

nu o pace negustorească, ci una regală”, anunța el plenipotențiarilor uimiți²⁷³.

Diplomația europeană nu a putut împiedica ocuparea Sileziei de către regele Prusiei, Frederic al II-lea. Este pentru prima oară când diplomația accepta cucerirea unei provincii fără nicio justificare. Acest precedent nu va fi uitat. În consecință, Frederic al II-lea apare ca singurul câștigător al războiului. Silezia a revenit definitiv Prusiei. Războiul de șapte ani (1756-1763)²⁷⁴ a fost urmarea acestei pierderi teritoriale, pe care împărăteasa Maria Tereza spera să o recapete „chiar dacă trebuia să-și dea pentru aceasta și ultima fustă”²⁷⁵. Războiul, care a antrenat ca forțe principale Austria, Prusia, Franța și Rusia, nu a modificat frontierele niciunui stat european implicat, deși a fost unul din cele mai importante din istoria secolului al XVIII-lea. În anul 1762, Frederic al II-lea era disperat: armatele rusești intraseră în Berlin, iar războiul cu Franța se prelungea. Moartea țarinei Elisabeta (5 ianuarie 1762) și urcarea pe tron a lui Petru al III-lea nu numai că au determinat retrocedarea teritoriilor, dar au dat Prusiei un aliat. În 1763, numai Austria și Prusia mai erau puternic angajate în luptă. Prin Tratatul de la Hubertusburg (15 februarie 1763)²⁷⁶ au fost puse bazele viitoarei hegemonii a Prusiei în Germania, iar Austria pierdea Silezia pentru totdeauna.

Evenimentele ulterioare au antrenat și celelalte puteri europene, rivalitatea austro-prusacă evidențiind și multe perioade de destindere, puncte de vedere comune, precum împărțirea Poloniei. În fapt, Polonia devenise deja obiect de partaj între marile puteri din prima decadă a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Între Sankt-Petersburg și Berlin deja se ajungea la un acord în acest

²⁷³ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 154.

²⁷⁴ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 60-61.

²⁷⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 155.

²⁷⁶ H. Schulze, *op. cit.*, p. 61.

sens din 1764²⁷⁷. După războiul ruso-turc declanșat în 1768, Prusia a participat la împărțirea Poloniei (1772), alături de Austria și Rusia²⁷⁸. În 1778 Frederic al II-lea anexează de la Austria markgrafatele Ansbach și Bayreuth, învingându-i pe Habsburgi în pretenția de succesiune la tronul Bavariei²⁷⁹. Seria de războaie victorioase îmbinată cu abilitatea diplomatică, au avut ca rezultat o expansiune fără precedent a Prusiei. Creșterea teritorială a fost însoțită de dublarea populației. Sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost dominat de o politică expansivă și de slăbire a Austriei în perspectiva realizării unității germane. Unul din principalele obiective ale Prusiei, prin aplicarea planului elaborat de ministrul Hertzberg, fost și cucerirea unor teritorii în dauna Poloniei, subminarea influenței Rusiei și impunerea propriei influențe. În consecință, având în vedere acțiunile militare preconizate de coaliția contrarevoluționară, anti-franceză, Prusia a cerut să se procedeze la a doua împărțire a Poloniei, ca o compensație pentru războiul contra Franței. Mai mult chiar, regele Prusiei a refuzat să mai participe la acțiuni militare până când nu primea teritoriile poloneze cerute. În 1793, la cea de-a doua împărțire a Poloniei, Prusia își extindea teritoriile, primind orașele Danzig (Gdansk), Torun și Poznan²⁸⁰. În 1795 – consecință și a războaielor conduse de Tadeusz Kosciuszko, din 1794 –, Prusia își trimitea trupele spre Varșovia și Cracovia. Deși izolată prin alianța secretă dintre Rusia și Austria, la finele războiului Prusia va primi Varșovia.

Concluzia pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea nu poate fi decât una: la moartea lui Frederic al II-lea, Prusia

²⁷⁷ N. Ciachir, *op. cit.*, pp. 214-215.

²⁷⁸ M. Tymowski, *Une histoire de la Pologne*, Noire sur Blanc, 1993, pp. 63-64. *Istoria diplomației*, I, pp. 282-283 (inițial, propunerea de împărțire a Poloniei a fost respinsă de Maria Tereza.)

²⁷⁹ W. Oppenheim, *op. cit.*, pp. 144-145.

²⁸⁰ *Istoria diplomației*, I, pp. 382, 394. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 68-69.

militară și agresivă devenise o mare putere central-europeeană, o contrapondere a monarhiei habsburgice²⁸¹. Procesul de omogenizare națională se punea în mișcare, declanșat de reformele militare ale lui Scharnhorst, Gneisenau și Clausewitz²⁸².

2. Decăderea Imperiului

Șocul care va provoca prăbușirea Imperiului german va veni din Vest, după ce în 1789 izbucnea Revoluția franceză²⁸³: forțele burgheze elimină ordinea feudală; separația puterilor și drepturile omului devin garanțiile libertății și egalității tuturor cetățenilor. Revoluția franceză nu s-a extins în Germania. Dacă s-au desfășurat mișcări sporadice, care au vizat reducerea discrepanței privilegiilor dintre nobilime și burghezie, dacă marile spirite ale epocii au văzut în Revoluția franceză zorii unei ere noi, a lipsit totuși scânteia care să pună „focul pe praful de pușcă”. Atunci când centralismul francez s-a pregătit pentru reîntoarcerea la monarhie, structurile federaliste ale Imperiului german au împiedicat dezvoltarea ideilor revoluționare, fără a lua în calcul că Franța, țara natală a Revoluției, se erija în adversar, ca putere de ocupație. Din lupta îndreptată contra lui Napoleon se năștea o nouă mișcare națională, care va atinge apogeul odată cu războaiele de independență.

De la început, Republica franceză și-a asumat rolul de eliberatoare a popoarelor: la 19 noiembrie 1792, Convenția lansa o provocare Europei monarhice, adoptând un decret care acorda „fraternitate și ajutor tuturor popoarelor

²⁸¹ Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 70. M. Tymowski, *op. cit.*, p. 69.

²⁸² G. Hermet, *op. cit.*, p. 110. Armata era curățată de ofițeri și mercenari, care erau, deja, prea numeroși.

²⁸³ P. Miquel, *op. cit.*, p. 261-281. J. Streisand, *op. cit.*, p. 117.

care doreau să-și recapete libertatea [...]”. Acest „război de propagandă” a avut un mare ecou în Europa²⁸⁴, iar Germania a fost afectată mult de schimbările sociale. În țările Confederației Rinului, apoi în Prusia (la îndemnul lui Stein, Hardenberg, Scharnhorst, W. von Humboldt), au fost aplicate reforme care au făcut să dispară barierele regimului feudal, constituind preludiul instaurării unei societăți burgheze liberale, aptă să-și asume responsabilitățile; șerbia a fost abolită, a fost garantat accesul la meserii, s-a instituit autoadministrația comunală, iar egalitatea în fața legii a fost ridicată la rang de principiu, serviciul militar a devenit obligatoriu. În același timp, o serie de proiecte nu au fost realizate. Cea mai mare parte a cetățenilor nu participau, încă, la exercitarea puterii legislative, și doar cu unele ezitări câțiva principii, în particular din sudul Germaniei, vor adopta o Constituție pentru statele lor.

Rivalitatea dintre Austria și Prusia, grefată pe tendința de dominație a principatelor germane, se afla la ora provocărilor. Formată în 1785, „Liga principilor germani”, condusă de Prusia, a constituit mai mult un mijloc de luptă imaginat de aceasta împotriva Austriei, decât un mijloc de emancipare pentru Germania. Nu se putea naște o mișcare revoluționară din atitudinea principilor germani, pentru că nu exista niciun centru politic. Constatând această incapacitate, Göthe spunea germanilor: „În zadar sperați voi germanii să formați o națiune. Dar acesta este pentru voi un motiv în plus pentru a deveni oameni liberi: și puteți face asta”²⁸⁵. Însă pentru a da oamenilor libertatea, era nevoie de o revoluție ca și în Franța, revoluție ce nu era posibilă decât printr-o mișcare concertată și vastă, care presupunea o viață națională puternică și unită. Însemna oare aceasta că eșecul

²⁸⁴ A se vedea pe larg: Jean Jauré, *Histoire socialiste de la Révolution française*, Tome V, *La Révolution en Europe*, Edition de la Librairie de l'Humanité, Paris, 1923, *passim*.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 8.

unei revoluții în Germania era definitiv? Desigur, este dificil de dat un răspuns, având în vedere că imaginea Franței revoluționare domina deja de trei ani Europa. Chiar fără a avea un orizont clar al evenimentelor, țărani din Germania au auzit de abolirea obligațiilor feudale. Pentru a preveni o ridicare a maselor, unii principii au adoptat o serie de reforme, iar alții, precum principele de Hessa, au trecut la represalii. La peste un sfert de secol de „Germania luminilor” (*Aufklärung*), presa se afla în pericol, discuțiile politice în locurile publice erau interzise și, de teama revoluției, corespondența era violată²⁸⁶.

Cu toate acestea, ideile revoluționare continuau să se răspândească, fiind susținute de personalități ale lumii culturale și politice. Fichte sugera nevoia luptei revoluționare, în sensul că nu este suficient să aperi gândirea liberă, trebuie să lupți, pentru că principii vor răspunde cu violență oricărei cereri de reformă; trebuie acționat ofensiv, trebuie denunțat sofismul și dejucate orice planuri ale dușmanilor libertății²⁸⁷. La Fichte animarea crizei revoluționare este urmarea adoptării filosofiei kantiene a libertății, transformată într-o forță de luptă. În acest om sărac, care traversa pe jos toată Germania în căutarea sensului vieții sale, exista un fel de mândrie plebeiană „à la Jean-Jacques”, dar cu mai multă ținută morală, constanță și măsură. În anul 1793, Fichte – pe atunci în vârstă de 31 de ani – lansa la Zürich primul său manifest politic pentru Germania, intitulat: „Libertatea de gândire, reclamată principilor Europei care o oprimă”. Revendicând acest drept nelimitat al spiritului, Fichte a evitat orice cuvânt jignitor la adresa principilor, având în vedere că în Germania cei mai mulți dintre ei au știut să respecte libertatea de gândire. El afirma că mișcarea de emancipare nu poate fi oprită.

²⁸⁶ *Ibidem*, pp. 192-193.

²⁸⁷ *Ibidem*, p. 192.

Deși la început încercările de intervenție contra Franței revoluționare nu s-au concretizat, Prusia și Austria continuau acțiunile de sprijinire a monarhiei franceze. În februarie 1791, între Viena și Berlin au început tratative secrete în vederea unei acțiuni comune împotriva Franței. În acest sens, la 27 august 1791 cele două state au lansat „Declarația de la Pillnitz”, prin care amenințau cu intervenția armată²⁸⁸.

Lovitura militară din 9-10 noiembrie 1799, înlăturând Directoratul (1795-1799), a deschis „epoca napoleoniană” și „lupta pentru Europa”. Prusia și Austria vor eșua lamentabil în încercarea lor de a se implica prin forță în problemele interne ale Franței, declanșând riposta armatelor Revoluției. În fața repetatelor victorii, puterile europene se înclinau pe rând în fața lui Napoleon. Relațiile dintre Prusia și Franța nu s-au schimbat decât după Marengo, cea dintâi înțelegând să nu mai mențină starea de război cu francezii. Regele Prusiei a ieșit din *statu quo*, oferindu-se să medieze între beligeranți. La cea dintâi întâlnire cu Napoleon, la 8 noiembrie 1800, noul ambasador al Prusiei, italianul Lucchesini, a putut înțelege că Prim Consulul nu avea nevoie de mediere²⁸⁹. Dar subtilul ambasador a reușit să se înțeleagă cu Talleyrand și Beurnonville asupra indemnizației pe care Prusia urma să o primească drept compensație pentru teritoriile pe care le pierduse pe malul stâng al Rinului. În tratatul din 23 mai 1802, Berlinul recunoștea schimbările intervenite în Italia și primea episcopiile Paderborn și Hildesheim, o parte din episcopia Münster, Eischfeld cu Erfurt și alte teritorii, mai puțin importante. În încercarea de a frâna intențiile hegemonice ale Franței, Anglia, Austria, Rusia și Turcia s-au coalizat²⁹⁰.

²⁸⁸ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol. II (1789-1919), București, 1998, p. 14.

²⁸⁹ Fr. M. Kircheisen, *op. cit.*, p. 18.

²⁹⁰ *Istoria diplomației*, I, p. 401. Pacea cu Austria (Luneville, 1801) și cu Anglia (Amiens, 1802), care a pus capăt celei de-a doua coaliții, a

În primăvara anului 1801, Napoleon nu protestase când Prusia a ocupat Hanovra, care era unită cu Anglia printr-o alianță personală. Cu toate acestea, Napoleon nu va ezita să ocupe Hanovra la 26 mai 1803, pentru a avea un „obiect de schimb” în situația unor viitoare negocieri de pace cu Anglia. De această dată, Prusia a păstrat o atitudine rezervată față de acțiunea Franței.

O uriașă redistribuire a proprietăților va avea loc în detrimentul micilor seniori, precum și al posesiunilor eclesiastice. Deznodământul *Reichstag*-ului de la Reces, din 1803, ilustrează faptul că patru milioane de supuși și-au schimbat suveranul. Principalii beneficiari ai acestei bulversări teritoriale sunt statele de importanță medie.

Tânărul țar Alexandru proiecta o alternativă interesantă pentru Europa începutului de secol XIX, scop în care a alcătuit o serie de instrucțiuni, pe care le-a transmis ambasadorului Rusiei la Londra, în anul 1804. Acestea au stat la baza memorandumului scris de italianul Scipione Piatloli, pentru Ministerul rus de Externe, de unde rezultă trei idei esențiale: domnia constituționalismului; independența națiunilor europene, bazată pe principiul naționalităților; federalizarea Europei²⁹¹. Instrucțiunile date ambasadorului său la Londra scoteau în evidență principiul naționalităților: „Ar fi necesar [...] ca fiecare stat să fie alcătuit din popoare omogene, care să poată să se înțeleagă între ele și să se armonizeze cu guvernul care le conduce”²⁹². Aceste idei, care vor reveni în 1919, s-au bucurat de o mare apreciere în rândul intelectualilor noului curent european de la începutul anilor 1800, fiind analizate cu atenție de Metternich și Castlereagh, ministrul englez de externe. Ideile țarului Alexandru I au avut impact și asupra primului ministru Pitt,

fost de scurtă durată. În anul 1805 începea lupta contra celei de-a treia coaliții.

²⁹¹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 119.

²⁹² *Ibidem*, p. 120.

în 1804, dar acesta aprecia că Rusia era interesată de promovarea propriilor interese în stabilirea unei noi ordini internaționale. Cazul Poloniei îi sugera discrepanța sugestivă ce exista între promovarea ideilor liberale și acțiunile diplomatice ale țarului²⁹³, care urmărea crearea unei Polonii supuse suzeranității Rusiei.

Cu toată presiunea diplomației franceze, influențat de țarul Alexandru I, Frederic Wilhelm al III-lea va semna la Potsdam (3 noiembrie 1805) convenția de alianță prin care se angaja să lupte împotriva Franței²⁹⁴. O iscusită manevră a baronului Haugwitz, reprezentantul lui Frederic Wilhelm al III-lea, care a așteptat rezultatul bătăliei de la Austerlitz, a condus la schimbarea atitudinii Prusiei și încheierea unui tratat de alianță cu Napoleon. Harta Germaniei princiare a fost profund modificată prin pacea de la Presburg, semnată la 26 decembrie 1805²⁹⁵. Franța anexa teritoriile din partea stângă a Rinului. Principii statelor dispărute s-au mutat în alte părți ale Germaniei.

Pentru Napoleon, „soarele de la Austerlitz” (2 decembrie 1805) continua să strălucească, iar această victorie a determinat schimbarea poziției Prusiei. Atât timp cât Marea Armată franceză rămânea neînvinsă, ideea națională era incapabilă să creeze mari dificultăți împăratului, și de aceea populația Prusiei nu a început „să se miște” decât după dezastrul napoleonian în Rusia. Politica franceză în Germania a fost orientată la început numai către alianța cu cele trei mari țări din Germania de sud²⁹⁶. La 6 august 1806, împăratul Francisc al II-lea abdică²⁹⁷, punând în acest fel capăt dominației Austriei în Germania. Imperiul romano-

²⁹³ *Ibidem*, pp. 120-121.

²⁹⁴ *Istoria diplomației*, I, p. 408.

²⁹⁵ P. Miquel, *op. cit.*, p. 303.

²⁹⁶ Fr. M. Kirchseisen, *Napoléon*, Tome second (1806-1812), Paris, Librairie Plon, p. 11.

²⁹⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 71.

german era desființat de armatele lui Napoleon Bonaparte: șaisprezece state din Germania apuseană au constituit la 12 iulie 1806 „Confederația Rinului” (*Rheinbund*)²⁹⁸, pusă sub protectorat francez, cu capitala la Frankfurt pe Main. Au intrat în Confederația Rinului: principele primat Dalberg, regii Bavariei și de Wurtemberg, Marele duce de Baden, marele duce de Hessa-Darmstadt, ducii de Nassau-Usingen, de Nassau-Weilburg, de Hohenzollern-Sigmaringen, de Aremberg, principii de Salm-salm, de Salm-Kyrburg, de Isenburg-Birstein, de Lichtenstein și de Layen. Ei își păstrau suveranitatea, fiind obligați să acorde sprijinul militar cerut de Napoleon. Confederația Rinului nu s-a închis în vara anului 1806, primind în continuare: marele duce de Würzburg și ducii de Saxa (Saxa-Weimar, Saxa-Gotha, Saxa-Meiningen, Saxa-Hildburghausen). Aceste state se obligau să furnizeze contingente de trupe armatei franceze. Tratatul de alianță cu principii germani a fost elaborat în secret și semnat la Paris la 16 iulie 1806, deși a fost datat 12 iulie²⁹⁹. Se apreciază că puțini au fost germanii care s-au întristat în mod sincer³⁰⁰.

În acest fel a luat sfârșit dominația Austriei în Germania. Imperiul romano-german era desființat de armatele lui Napoleon Bonaparte, beneficiarul „moștenirii” Revoluției. În toamna anului 1806 s-au produs o serie de schimbări în situația politică a Europei. Politica lui Napoleon în Germania, organizarea Confederației Rinului – care încălca vizibil interesele Prusiei –, faptul că teritoriul Hanovrei, promis Prusiei, a făcut obiectul unei tranzacții

²⁹⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 124. O asemenea Confederație a mai fost formată începând cu anul 1254: *Confederația Rinului*, care și-a asumat rolul de a restabili unitatea vastului Imperiu după căderea Hohenstaufenilor, proiect zădărnicit de ostilitatea episcopilor și a principilor teritoriali.

²⁹⁹ Fr. M. Kircheisen, *op. cit.*, p. 12.

³⁰⁰ Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 47.

între Franța și Anglia au determinat guvernul prusac să-și reorienteze politica externă către o alianță cu Rusia și Anglia³⁰¹. În acest scop, la 1 iulie 1806 s-a semnat la Berlin o convenție secretă, prin care Frederic Wilhelm al III-lea și-a confirmat fidelitatea față de Rusia. După răspunsul pozitiv al Rusiei, Anglia promite la rândul ei subvenții Prusiei, dacă va adera la *cea de-a patra coalțiție* (1806-1807). În consecință, la 1 octombrie regele Prusiei a dat un ultimatum de retragere în termen de 10 zile a trupelor franceze dincolo de Rin. Răspunsul lui Napoleon a fost fulgerător: într-o campanie care nu a lăsat nici cea mai mică speranță Prusiei, a pătruns din Bavaria de Nord și Thuringia în Prusia, înfrângând rezistența armatelor germane la Jenna și Auerstädt (14 octombrie), cucerind o mare parte din teritoriu și ocupând Berlinul (28 octombrie 1806).

Tratatul de la Tilsit (1807) restabilea pacea, în detrimentul Prusiei. Cu acest prilej Napoleon a impus recunoașterea de către Rusia și Prusia a unui regat situat pe teritoriul german care nu fusese încă creat: Westfalia. Împreună cu vechile principate Heesa-Kassel, Braunschweig, Stolberg-Wernigerod, Paderborn și alte câteva teritorii prusace, Napoleon a format un regat tributar pentru cel mai tânăr dintre frații săi, Jérôme. Înainte de a lua în stăpânire aceste teritorii, tânărul rege (avea 23 de ani), s-a căsătorit la Paris cu principesa Ecaterina de Württemberg (22-23 octombrie 1807). Noul regat a fost încorporat în Confederația Rinului. Napoleon a părăsit Königsbergul la 13 iulie 1807, mulțumit că îngenunchease Prusia și îl învinsese de două ori pe Alexandru³⁰².

În Austria, Metternich era convins că numai o confruntare armată cu Franța va împiedica dezmembrarea Imperiului său. Războiul Austriei cu Franța era necesar, o

³⁰¹ *Istoria diplomației*, I, p. 410.

³⁰² Fr. M. Kirchsen, *op. cit.*, p. 65.

altă explicație regăsindu-se cu claritate în instrucțiunile date la 29 ianuarie 1809 generalului conte Wallmoden, de a cere ajutor Angliei: „Dorința Austriei, dacă va reuși să distrugă sistemul tributar al lui Napoleon, este de a vedea toți principii reintrând în posesiunea statelor ce le aparțineau legitim înainte de a fi uzurpate de Napoleon. Acest principiu privește în mod particular Spania; apoi, în Italia, pe regele de Neapole, papa, regele Sardiniei; în Germania, regele Prusiei, principele elector de Hessa, ducele de Brunswick, regele Angliei în privința Hanovrei și, în sfârșit, ducatul actual al Varșoviei în profitul Prusiei”. Aceste cuvinte exprimau pentru prima oară de o manieră categorică și clară, care nu urmărea interese dinastice – ca în cea mai mare parte a războaielor precedente –, că Austria chema Europa la luptă contra omului (Napoleon Bonaparte) care era în curs de a schimba profund harta Europei și că monarhia dunăreană era hotărâtă să sprijine suveranii europeni pentru a reintra în posesiunea vechilor lor domenii.

După 1806, reformele ordonate de Napoleon Bonaparte au fost complete în Prusia: Hardenberg a îmbunătățit administrația, Scharnhorst și Gneisenau au reorganizat armata după modelul imperial, a fost înființată o universitate, iar țăranii au rămas supuși seniorilor³⁰³. Confederația Rinului creată în 1806 s-a dovedit a fi o mare grupare eterogenă de teritorii vasale, fără legătură între ele. Doar două state depindeau direct de împărat: marele ducat Berg, administrat de Napoleon după plecarea lui Murat, și regatul Westfaliei, lipsit în 1810 de țărmurile sale de la Marea Nordului. În cel din urmă, introducerea sistemului napoleonian a fost complet, constituind pentru Germania un fel de „stat model”. Nobilimea era nemulțumită din cauza pierderii privilegiilor, dar se consola acceptând funcții și onoruri. Burghezia a fost, ca și în alte locuri, marea bene-

³⁰³ Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 366-367.

ficiară a transformărilor. Napoleon nu era decât protectorul celorlalte state ale Confederației, care au suferit anumite transformări, fără a le fi afectat regimul politic. După ce Marele Ducat al Varșoviei a fost oferit ducelui de Saxa, Napoleon a început și acolo procesul de reforme, calchiat după modelul francez. Întrucât nu se putea sprijini pe burghezie, aceasta fiind inexistentă, el a încercat să atragă nobilimea. În consecință, dacă reforma statului a fost aplicată, reforma socială a fost atenuată sau neaplicată.

Perioada 1795-1815 se poate numi „Europa franceză”³⁰⁴. După înfrângerea Prusiei, Napoleon a pregătit invadarea Poloniei și a Rusiei (1806), care se integrase „Blocadei continentale”³⁰⁵. În anii 1807-1808 armatele franceze au intrat în Portugalia și Spania. Depășind ușorul reflux din 1809, Franța relua pregătirile de război contra Rusiei, pe care o va ataca la 23/24 iunie 1812³⁰⁶. Înfrânt la Borodino (7 septembrie 1812) și confruntat cu asprimea unei ierni neobișnuite, Napoleon ordonă retragerea. Era începutul sfârșitului: cea de-a șasea coaliție, cea mai puternică, una forțele Angliei, Rusiei, Prusiei, Suediei, Spaniei și Portugaliei contra Franței.

La finele lunii iunie 1813, după negocieri prealabile cu reprezentanții Rusiei și Prusiei, Metternich și-a asumat rolul de mediator, propunându-i lui Napoleon condiții de pace între care multe priveau direct Prusia: desființarea Marelui Ducat al Varșoviei și împărțirea teritoriului acestuia între Austria, Prusia și Rusia; alipirea Danzigului la Prusia și evacuarea tuturor fortărețelor prusace; restabilirea independenței orașelor Ligii Hanseatice. Reacția lui Napoleon a fost un adevărat acces de furie: „*Vă spun doar la revedere* – i-a strigat lui Metternich la sfârșitul

³⁰⁴ P. Miquel, *op. cit.*, p. 282.

³⁰⁵ Asupra blocadei, a se vedea și J. Streisand, *op. cit.*, pp. 139-141. Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, pp. 26-27.

³⁰⁶ *Istoria diplomației*, I, p. 422.

întrevederii de la Dresda, din 28 iunie – *ne vom întâlni la Viena!*³⁰⁷.

„Bătălia națiunilor”, desfășurată lângă Leipzig între 16-19 octombrie 1813, a fost pierdută de francezi. Imperiul lui Napoleon se prăbușea. În dimineața zilei de 31 martie, Frederic Wilhelm al III-lea pășea în fruntea trupelor sale, alături de țarul Alexandru I, pe străzile Parisului. La 6 aprilie 1814 Napoleon abdică, dar exilarea în insula Elba nu a însemnat resemnarea totală, fiind urmată de cele „100 de zile” (10 martie 1815 – 22 iunie 1815). Aceste zile nu au mărturisit decât o „umbră” a Franței napoleoniene. La 26 februarie 1815 Napoleon Bonaparte a părăsit în secret insula și, la 1 martie, debarca aproape de Fréjus, anunțând: „*l'Aigle va voler de clochere en clocher jusqu'aux tours de Notre-Dame*”. Urcând prin Alpi spre nord („drumul lui Napoleon”) era aclamat de populație, iar mareșalul Ney i se alătura. În seara de 20 martie împăratul intra la Tuileries, de unde regele Ludovic al XVIII-lea fugise în dimineața aceleiași zile. Pentru consolidarea noului regim, Napoleon i-a cerut lui Benjamin Constant să redacteze o nouă Constituție: „Actul adițional constituțiilor Imperiului”. Napoleon nu a reușit să atragă burghezia liberală de parte sa, mai mult chiar, aceasta se arăta nemulțumită de autoritarismul său și de dorința de reluare a războaielor. La 25 martie suveranii Europei s-au coalizat din nou în jurul Angliei, iar la 18 iunie 1815 Blücher și Wellington obțineau victoria decisivă la Waterloo. Revenit la Paris, Napoleon a abdicat în favoarea regelui Romei, proclamat Napoleon al II-lea la 22 iunie³⁰⁸. Viitoarea Europă viitoare va fi a „Sfintei Alianțe”.

Ce a însemnat pentru Germania această epocă? În puține cuvinte Mary Fulbrook rezumă astfel: „Reorgani-

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 425.

³⁰⁸ Englezii îl vor deporta pe Napoleon Bonaparte în insula Sfânta Elena, în mijlocul Atlanticului de sud, unde va și muri, în anul 1821.

zată, exploatată și cotropită, Germania apărea, către 1815, într-o formă foarte diferită. „Sfântul Imperiu Roman de națiune germană”, care servise drept cadru politic pentru mai multe secole, dispăruse. Noua ordine a Europei, stabilită în urma Congresului de la Viena din 1814-1815 (care a înlocuit pacea din Westfalia, 1648), a inaugurat o nouă perioadă în istoria Germaniei”³⁰⁹.

Unificarea Europei sub egida Franței a rămas un vis care nu ținea cont de realitățile economice, sociale, politice și culturale ale epocii. Dimpotrivă, cuceririle exacerbau peste tot sentimentele naționale, exploatate de către suverani dacă nu era amenințată supremația aristocrației. Rezistența internă a început să crească treptat. Patriotismul cultural s-a transformat în patriotism politic, exacerbat de cucerire și îndreptat contra Imperiului. Desigur, este consecința unui secol de acumulări și potențări ale spiritului uman, care în Germania au găsit un teren cât se poate de fecund: Epoca Luminilor³¹⁰.

Cu siguranță, introducerea ideilor egalitare ale Codului Civil și lupta, chiar slabă, contra feudalității și atotputerniciei Bisericii, raționalizarea administrației, au dat o lovitură mortală societății Vechiului Regim, dând naștere mișcărilor naționale și liberale care vor zgudui Europa în secolul al XIX-lea. Principiul care va triumfa va fi cel al „suveranității statelor-națiune”, și nu al „suveranității dreptului”, cum își dorea Immanuel Kant³¹¹.

A urmat episodică stăpânire a Prusiei de către Napoleon, epoca în care Fichte exalta naționalismul german în Prusia, prin ale sale „Discursuri către națiunea germană”. În anul 1806, Hegel a prevăzut „sfârșitul istoriei” în victoria ideilor Revoluției franceze și universalizarea unui

³⁰⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 77. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 123.

³¹⁰ A se vedea *infra*: „4. Spiritualitatea germană în expansiune”.

³¹¹ A. L. Ivan, *Sub zodia „Statelor Unite ale Europei”*, Ecco, Cluj-Napoca, 2006, p. 44.

Stat care să încorporeze principiile libertății și egalității. Această schimbare globală a lui Hegel, reflecta modificările în conștiință și ideologie, care până la urmă afectează și lumea materială.

3. Europa „Sfintei Alianțe”. Noua Confederație germană, creație a Congresului de la Viena³¹²

Revoluția franceză și Imperiul au stimulat sentimentul național în Europa în diferite moduri. Acesta rezulta, în primul rând, din principiile proclamate de Revoluție, precum cel al drepturilor popoarelor de a dispune singure de soarta lor. Exaltarea „Marii națiuni”, dominația politică, economică și militară a Franței în Europa au suscitat reacții naționale antifranceze în Prusia, Spania, în Tirol sau Italia. Suveranii europeni au înțeles că numai împreună pot lupta împotriva mișcărilor naționale. Într-o Europă marcată încă de „Vechiul Regim” feudal, agrar și autoritar, sentimentul național își găsea sursa în reîntoarcerea la tradiție. Acesta este și cazul Germaniei, unde națiunea apărea ca un corp viu, cu rădăcini adânci în istorie, și unde limba, cultura, miturile în totalitate constituiau spiritul național (*Volksgeist*).

Congresul de la Viena, remodelând harta Europei, a ignorat total aspirațiile naționale³¹³. Alexandru I, Metternich, Talleyrand și Castlereagh au sfârșit prin a accepta schimbarea și au stabilit soarta popoarelor continentului. Început în octombrie 1814, Congresul s-a încheiat

³¹² În acest sens, a se vedea și Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 368-379.

³¹³ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 135.

la 9 iunie 1815, cu puțin înainte de bătălia de la Waterloo. Actul final cuprindea 121 articole și 17 anexe. Deși la Congres au participat majoritatea statelor europene mari, mijlocii și mici, actul final a fost semnat de șapte puteri: Austria, Anglia, Rusia, Prusia, Franța, Suedia și Portugalia; Spania a refuzat semnarea acestuia³¹⁴.

Puterile coalizate și-au împărțit „beneficiile” victoriei fără a lua în seamă aspirațiile popoarelor³¹⁵: Anglia și-a asigurat stăpânirea mărilor, ocupând importante poziții strategice; Rusia devenea puterea dominantă în Europa orientală; Prusia ocupa Danzig, anexa Pomerania suedeză, o parte din Saxonia (în schimbul părții pe care o pierduse din Polonia) și, ce este mai important, cea mai mare parte din Renania, devenind vecina Franței și marea putere a Germaniei nordice; Austria a renunțat la Belgia, dar obținea Tirolul în Alpi, Provinciile iliriene, Lombardia și Veneția, domina Adriatica și Parma, iar arhiduci austrieci s-au instalat în principatele italiene Toscana și Parma. Franța a plătit greu prețul înfrângerii sale. Pentru a o izola, s-au constituit trei „state-tampon”: regatul Țărilor de Jos, reunind Belgia și Olanda, Confederația elvețiană, regatului Piemont adăugându-i-se Genova. Teritorial, Franța era redusă la granițele din anul 1792.

Dând o nouă structură Europei, Congresul de la Viena a spulberat speranțele numeroșilor germani de a vedea instaurat un stat național unitar și liberal, mate-

³¹⁴ N. Ciachir, *op. cit.*, pp. 42-44. Principii Țărilor Române erau la curent cu desfășurarea Congresului, primind informații asupra evoluției tratativelor de la Viena. Interesul lor era justificat, cunoscut fiind că se manifestau încă intenții pentru cedarea unor teritorii ale Principatelor. Domnitorul I. Caragea (1812-1818), de pildă, primea informații prin intermediul cavalerului de Gentz. În capitala Austriei se afla și Tudor Vladimirescu (Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 55).

³¹⁵ G. Hermet, *op. cit.*, pp. 171-172. M. Tymowski, *op. cit.*, p. 73.

realizând de fapt politica germană a lui Metternich³¹⁶. Confederația germană (*Deutschen Bund*)³¹⁷, care înlocuia vechiul Sfânt Imperiu Roman de națiune germană, nu era decât o reunire destul de inconsistentă a 39 de state suverane. Nu era un stat federal (*Bundesstaat*), ci mai mult o federație de state (*Staatenbund*). Acestea nu au decât un singur organ comun, Dieta de la Frankfurt. Nu este vorba, oricum, de o adunare aleasă, ci de un Congres „al celor cu puteri depline”. Confederația nu era în măsură să hotărască decât dacă Prusia și Austria, puterile dominante, erau de acord. Misiunea sa principală, în perioada deceniilor ce vor urma, consta în reprimarea liberalismului și a ideilor de unitate. Presa și publicațiile urmau să fie supuse unei severe cenzuri, întreaga activitatea politică fiind practic prohibită.

Menținerea *statu quo*-ului stabilit la Congres și reprimarea mișcărilor naționale erau obiective urmărite și prin actul semnat la Paris în ziua de 26 septembrie 1815 de către Alexandru I, țarul Rusiei, Francisc I împăratul Austriei, și Frederic Wilhelm al III-lea, regele Prusiei³¹⁸. În mai 1821, Metternich îi spunea țarului Alexandru I: „Scopul rebelilor este unul și același, anume de a răsturna starea de lucruri existentă [...] Sunt convins că este imposibil să o păstrezi și să o reformezi în spiritul justiției și al rațiunii, atâta timp cât masa poporului este în mișcare”³¹⁹.

Tratatele din 1815 asigurau echilibrul european, dar îngreădeau aspirațiile naționale. Noua hartă a Europei se

³¹⁶ Contele Klement Metternich (1773-1859) a fost numit ministru de externe al Imperiului Habsburgic în ajunul semnării Tratatului de la Schoenbrunn (14 octombrie 1809), care îngenunchea total Austria după înfrângerea celei de-a patra coaliții. *Istoria diplomației*, I, pp. 417, 433.

³¹⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 77. A se vedea și Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 55, Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 128.

³¹⁸ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, pp. 134-135. *Istoria diplomației*, I, p. 438.

³¹⁹ *Apud* G. Hermet, *op. cit.*, p. 171.

conforma de fapt principiilor „Vechiului Regim”: asigura echilibrul între marile puteri și fixa frontierele europene pentru un secol, până în anul 1914. Atât Congresul de la Viena, cât și Sfânta Alianță consacrau intrarea în forță a Rusiei în Europa Centrală. Polonezii și italienii au fost sacrificați: cei dintâi au rămas împărțiți între Prusia, Austria și Rusia; cei din urmă au fost lăsați, în mare parte, la discreția Habsburgilor³²⁰. Prusia a înlocuit Austria prin extinderea sferei de influență asupra Confederației germane³²¹. După contrarevoluția din 1848-1849, această Confederație va fi menținută într-o structură creată de Metternich, devenind în acest fel miza principală a rivalității austro-prusace. Congresul de la Viena nu a inclus în discuții problema turcă, astfel că Alexandru I se va feri să acționeze în Balcani fără asentimentul monarhiilor aliate. Această lacună a fost acoperită de principiul general al balanței puterilor, iar Europa aștepta ca „problema orientală” să devină noul punct de intersectare a intereselor, mai ales după expansiunea Rusiei în regiune. Anglia împreună cu Franța și Austria vor susține Turcia în fața intereselor manifeste ale Rusiei³²².

Începând cu 1815, ultimii o sută de ani din istoria Europei au fost definiți de un echilibru strategic pe care toate marile puteri europene îl apărau în interiorul continentului, în sensul că nicio națiune nu poate deține o poziție dominantă. Revoluția franceză, cu efectele ei, a determinat țările europene să se recunoască în sistemul „Europei lui Metternich”³²³. O *Mitteleuropa* care evidenția o idee despre Europa Centrală de influență germanică, pentru că Metternich era ostil ambițiilor de expansiune teritorială spre est, care ar fi pus în pericol un principiu sfânt

³²⁰ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, II, p. 54.

³²¹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 134. J. Streisand, *op. cit.*, p. 160.

³²² *Ibidem*, p. 155.

³²³ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 84-85.

de echilibru³²⁴. De-a lungul întregului secol al XIX-lea, revendicările naționale vor încerca să răstoarne Europa Congresului de la Viena. Ca urmare, principala preocupare a monarhilor va rămâne menținerea ordinii instaurate prin tratatele din 1815, înăbușind orice tentativă revoluționară, indiferent dacă aceasta era de inspirație liberală sau națională. Acesta era „obiectul” tratatului Sfintei Alianțe, inspirat de misticismul religios, semnat în septembrie 1815 între țarul Rusiei, regele Prusiei și împăratul Austriei. Mai realistă, Anglia a prevăzut și inițiat un sistem de congrese europene periodice – Cvadrupla Alianță –, pentru a analiza și rezolva problemele continentului³²⁵. Castlereagh a susținut formarea Cvadruplei Alianțe (20 noiembrie 1815), întărind ceea ce fusese stabilit prin Tratatul de la Chaumont și Viena excluzându-l pe Napoleon și pe oricare membru al familiei sale de la tronul Franței³²⁶. Considerând că Revoluția franceză a creat un mare pericol pentru statele europene, semnatarii se angajau să se consulte și să adopte orice măsură s-ar fi dovedit necesară „pentru liniștea Europei”³²⁷. Cvadrupla Alianță a constituit mai mult o Ligă pentru menținerea păcii în fața pericolului pe care îl constituia Franța, și nu un sistem de guvernare a Europei sau pentru rezolvarea în general a conflictelor³²⁸.

Semnatarii Alianței au convenit să acționeze prin toate mijloacele pe care le considerau necesare pentru asigurarea „prosperității națiunilor și menținerea păcii în Europa”. Sub influența cancelarului austriac Metternich, congresele au început prin a lua hotărâri asupra interven-

³²⁴ Jaques le Rider, *Mitteleuropa*, Polirom, Iași, 1997, p. 16. Conceptul *Mitteleuropa* va rămâne marcat de ideologia pangermanistă, asociat teoriei spațiului vital elaborate de Haushofer.

³²⁵ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, pp. 166-167.

³²⁶ *Ibidem*, p. 129.

³²⁷ *Ibidem*.

³²⁸ *Ibidem*, p. 131.

țiilor militare în Europa între 1817-1823, sfârșind prin înăbușirea mișcărilor revoluționare care amenințau „opera” Congresului. Din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, expresia *balance of power* își va schimba semnificația³²⁹. De la 1880 la 1890, se va pune problema „balanței militare”, prin cele două alianțe coalizate în jurul Germaniei și Franței.

Congresul de la Viena a ținut cont de aportul Prusiei la înfrângerea lui Napoleon și îngenuncherea Franței. În parte, interesele i-au fost satisfăcute. Spunem „în parte”, întrucât sunt relative la interesele Austriei. Cu o populație de 11 milioane de locuitori, Prusia rămânea în eșalonul doi al puterilor europene. Cu toate acestea, dinastiile germane se afirmau în Europa, instaurându-se, mai mult sau mai puțin confortabil, în țări din sud-estul Europei. Bavaria a jucat un rol important în crearea Greciei independente, prin intermediul suveranului său și al opiniei publice: noua Grecia, străbătută încă de sechelele stăpânirii otomane, se va naște ca stat sub diferite „protectorate”. Odată cu regele Othon, va cunoaște „enclava romantică a istoriei sale”. Ideea exprimată de Ludovic de Bavaria era că „Europa are o enormă datorie față de Grecia... Ei îi datorăm artele și științele”. Pe acest drum se angajează și artiștii: autor de portrete ale luptătorilor greci, desenatorul Karl Krazeisen pleacă în Grecia înrolat ca simplu soldat în acest batalion. După bătălia de la Navarin și pacea de la Andrinopol, care consacra influența rusă în principatele dunărene, Poarta a fost constrânsă la negocieri. La 3 februarie 1830 a fost creat un stat grec, încă vasal sultanului prin plata tributului și al cărui guvern dorea un prinț ales de către cele trei puteri semnatare ale tratatului de la Londra.

La 6 februarie 1833, Otto de Bavaria, cel de-al doilea fiu al lui Ludovic I, debarca în Grecia, asistat de trei

³²⁹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 155.

regenți și de preceptorul său. El urma să devină rege la majorat, în anul 1835. Visul grec al Wittelsbach s-a realizat: în paralel cu programul său de construcție neogreacă la München, Ludovic I de Bavaria, își instala fiul în vârstă de 17 ani în reședința de la Atena. Dar tânărul rege nu știa nimic de Grecia³³⁰. Consiliul de regență era condus de către un jurist liberal, contele Joseph von Armansberg (1787-1853). Au fost aduși și 3 500 de soldați bavarezi și funcționari³³¹. Statul și administrația au rămas străine poporului grec. Când regele s-a căsătorit cu Amalia de Oldenburg, prințesă protestantă, grecii ortodocși s-au declarat nemulțumiți: Grecia lui Othon era o creație străină, mitizată, care se confrunta cu o realitate dură, dar și cu intervenția marilor puteri, care îl împiedicau pe rege să devină popular. Edmond About (*La Grèce contemporaine*, 1854)), membru al Institutului, scria: „Regele și regina au rămas germani; ei iubesc Grecia la fel cum este iubită o proprietate”. În 1862, o revoltă a garnizoanei îl alunga pe Othon de pe tron. Acesta va reveni în Bavaria, refuzând să abdice, și va muri la Bamberg, cinci ani mai târziu.

Cu totul altul a fost destinul lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen în România, tânărul ofițer de artilerie care în 1866 urca, adus de I. C. Brătianu, pe tronul princiar, netezind drumul spre independență (1878) și viitorul regatului României.

Ordinea internațională creată în 1814-1815 este supusă controverselor. Chiar artizanii acesteia nu au acceptat în totalitate conturul noii Europe. Condominiul marilor puteri a constituit un instrument principal pentru a

³³⁰ Grecia independentă număra 50000 km² și opt sute de mii de locuitori.

³³¹ Contele Joseph von Armansberg, profesorul Ludwig von Maurer și generalul Wilhelm Freiherr von Heydeck (1788-1861) au condus în 1826 echipa de consilieri militari trimiși de Ludovic I pentru a forma noua armată greacă.

elimina orice modificare a principiului legitimității (poziția Prusiei și Austriei) sau a noii organizări teritoriale, o încercare de echilibrare a puterilor (în opinia declarată a Marii Britanii). În fapt, noua ordine asigura un control riguros și împiedica orice deviație de la linia stabilită în noul „concert european”³³², astfel că războiul va fi cel mai bun mijloc de a menține această balanță.

Țarul Alexandru I, Metternich, Talleyrand, Castlereagh și reprezentantul Prusiei (probabil Stein) au creat un sistem care să supravegheze ambițiile statelor. Cu toate acestea, secolul al XIX-lea, care a condus la creșterea mișcărilor naționale, de democratizare a societăților și la declinul imperiilor, a impus reconsiderarea fundamentală a principiilor politice pe care se baza Europa. Balanța de putere creată în 1815 se baza pe sistemul *istoric* al statelor și imperiilor, iar noua tendință era constituirea statelor-națiune. Noua ordine va exprima orinetarea popoarelor europene spre libertate și democrație.

4. Spiritualitatea germană în expansiune

Germania secolului al XVIII-lea traversa o perioadă de mare avânt cultural³³³. Renașterea limbii germane ca limbă literară ocupă fotoliul de lider al perioadei iluministe, în timp ce religia și teologia oferă încă pretexte de dispută între catolici și protestanți. Filosofia europeană a secolului al XVIII-lea este caracterizată prin încrederea în rațiune, prin intermediul căreia omul poate, singur, să aibă acces la cunoaștere, critica autorităților tradiționale (religioase și politice), invitația la a gândi și a judeca independent, optimism: este iluminismul sau *siècle des Lumières*, *die*

³³² Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, pp. 138-139

³³³ În privința pregătirii în universități: H. Schulze, *op. cit.*, pp. 28-29.

Aufklärung sau *the Enlightenment*. Varianta germană a iluminismului, apărută mai târziu decât cele franceză și engleză, afirma un nou relativism cultural și un nou raționalism³³⁴, prin Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Samuel von Pufendorf (1632-1694) sau Christian Wolf (1679-1754). Desigur că cel mai mare gânditor iluminist german, Immanuel Kant (1724-1804), a surprins cel mai bine politica iluministă germană. Împreună cu Hegel³³⁵, el este fondatorul filosofiei germane moderne. Postulatul unității implică în noțiune riscul de a uita diversitatea, divergențele și conflictele, care fac din această filosofie un adevărat „câmp de bătaie” (Kant). Expresia „filosofia Luminilor” nu este o invenție târzie a istoricilor ideilor pentru a găsi o formulă sintetizatoare: o serie de filosofi ai secolului al XVIII-lea și-au înscris explicit gândirea în acest orizont. În articolul „Ce sunt Luminile?”, din 1784, Kant scria: „Iluminismul este ieșirea omului din starea de minorat de care el însuși s-a făcut vinovat. Minoratul înseamnă neputința de a se servi de propriul său intelect fără a fi condus de altcineva. Acest minorat provine din vina noastră, dacă motivul său nu este o deficiență a intelectului, ci lipsa de hotărâre și curaj în a face uz de el fără conducerea altuia. *Sapere Aude!* Să ai curaj să-ți folosești propriul intelect! Iată deviza Luminilor”³³⁶.

Se afirma un nou mod de guvernare, în care suveranul domnea „după rațiune și în scopul binelui public” în efortul de reînnoire politică, economică și socială și care corespunde idealului căutat cu precădere de către filosofi francezi. Mișcarea reformatoare angajată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îi are ca exponenți pe Frederic al II-lea al Prusiei, care suprimă Șerbia, Ecaterina

³³⁴ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 115-116, 118, 121.

³³⁵ *Ibidem*, p. 139.

³³⁶ P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca 1984, pp. 7-8.

a II-a a Rusiei sau chiar Francisc al II-lea de Habsburg, care încuraja învățământul și a îmbunătățit sistemul judiciar, care se erijează în adepți ai „despotismului luminat”, admirat de Voltaire. Dar idealul căutat nu a fost atins, demonstrând că progresul și autoritarismul nu se pot acomoda: „totul pentru popor, dar fără popor”. Un asemenea ideal de autonomie trebuia să se intersecteze în mod necesar cu problema socială și politică: „Pentru aceste lumini nu se cere nimic altceva decât libertatea și cu adevărat libertatea cea mai inofensivă [...] adică aceea de a face din rațiune o utilitate publică în toate domeniile. Acum însă eu ascult cu măhnire: *Nu gândiți!* Ofițerul spune: *Nu gândiți, executați!* Finanțistul: *Nu gândiți, plătiți!* Preotul: *Nu gândiți, credeți!* [...] Peste tot există o limitare a libertății” (I. Kant, „Ce sunt Luminile?”)³³⁷.

La orizontul acestei revendicări se profilează problema republicană: sub conceptul „Republică”, și nu sub cel de democrație, a fost gândit un regim care își datorează instituțiile și legile numai voinței autonome a cetățenilor. Naivitatea lui Kant în acest punct constă numai în aceea că a gândit că această libertate era „inofensivă”. De fapt, filosofia Luminilor nu putea fi decât o luptă împotriva autorităților și a prejudecăților. Ascultarea discursurilor acestei epoci însemna un risc. În acest sens, Diderot spunea: „Trebuie să ne grăbim să ne apropiem de filosofia populară, dacă vrem ca filosofii să meargă înainte, să ne apropiem poporul în punctul în care el este filosoful”.

Pe căi diferite, Berkeley, Rousseau, D. Hume și Kant au formulat interogații cu privire la puterea rațiunii. Cel care va îndrepta însă o critică virulentă împotriva Luminilor va fi Hegel (*Fenomenologia spiritului*, Partea a VI-a). Principalele sale reproșuri vizau sectarismul și abstractizarea: sectarismul, întrucât filosofii Luminilor ar fi

³³⁷ Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 321-322.

operat o împărțire irefutabilă între rațional și irațional (obscurantism și religie), incapabilă să conceapă raționalitatea în acțiune în cultura religioasă; abstractizarea, pentru că gândirea ar fi neglijat condițiilor pozitive de realizare a libertății. Încercarea asumării unei „religii naturale”, în limitele „simplei rațiuni”, mărturisită de acest formalism, nu va avea alt efect decât să provoace misticismul și reîntoarcerea romantică a sentimentului. În fond, voința de a gândi „prin sine” nu este prin ea însăși o garanție suficientă a raționalității³³⁸.

Raționalismului Luminilor i se poate reproșa o oarecare naivitate: de a nu-și fi interogat suficient limitele proprii și de a nu fi reflectat asupra propriilor presupuneri. Este limpede că acest raționalism participă la susținerea credinței și că această credință se substituie în progresul istoric vechii escatologii. Oare „gânditorii liberi” nu sunt, după cum spunea Nietzsche, decât teologi care se ignoră? După două secole s-a format o „mitologie a Luminilor”. Reconsiderarea acestei perioade, fără a o examina suficient, are valoarea unei trădări a exigențelor celor dintâi filosofi ai aceluia timp. Una din formele cele mai avansate ale acestei examinări se află în analiza pe care Adorno și Horkheimer, filosofi ai Școlii de la Frankfurt, au consacrat-o istoriei raționalismului: în toate timpurile, *Aufklärung*, în cel mai larg sens al gândirii progresiste, a avut drept scop să-i elibereze pe oameni de frică și să le redea suveranitatea. Programul Luminilor avea ca țintă eliberarea lumii de magie. Luminile propuneau distrugerea miturilor, sprijinirea imaginației pe știință. Dar pământul „luminat” în întregime strălucește sub semnul calamităților ce triumfă pretutindeni. De aceea, când este vorba de fundamentarea criticii de înstrăinare, este necesar să se facă apel la principiul autonomiei schițat de Adorno și Horkheimer.

³³⁸ *Ibidem*, pp. 322-323.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unele curente culturale, avându-l ca reprezentant, printre alții, pe marele poet Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), s-au împotrivit iluminismului, promovând și valorificând la maximum posibilitățile expresive ale limbii germane. În jurul anului 1770, când se afirma mișcarea *Sturm und Drang*, iar Goethe publica romanul *Werther*, se afirmă romantismul german. „Grupul de la Jena”, constituit în jurul lui Fichte, devenea prima școală care încerca să teoretizeze un concept ce releva mai mult o atitudine, decât o teorie filosofică³³⁹. Romantismul german devine expresia naționalismului latent, traumatizat de către ocupația franceză³⁴⁰. Schimbul de generații privește spiritul tradiționalist de la Heinrich Heine până la frații Iacob și Wilhelm Grimm, care marchează acest schimb de generații.

Spiritualitatea germană a fost dominată de personalitatea lui Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), Friedrich Schiller (1759-1805) sau Gottfried Herder (1744-1803), promotorul „naționalismului cultural”³⁴¹. Istoria muzicii clasice respira aerul german al acestei perioade: Johann Sebastian Bach (1685-1750), Joseph Haydn (1732-1809), Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791), Ludwig van Beethoven (1770-1827) sunt nume de mare rezonanță și aparțin istoriei universale³⁴². Ultimul amintit între aceștia, Beethoven, chiar dacă aparține clasicilor, apare ca un precursor al romantismului în muzică, deschizând calea unor muzicieni de excepție, între care Weber, Schumann, Franz Schubert, Mendelsn-Bartholdy sau Wagner. Cu adevărat se susține afirmația că de la sfârșitul secolului al XVIII-lea Germania era cunoscută ca „țara poezilor și a filosofilor” (*Land der Dichter und Denker*).

³³⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 74.

³⁴⁰ I. Horga, *Europa secolului al XIX-lea*, Oradea, 2000, p. 244.

³⁴¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 66.

³⁴² *Ibidem*, p. 79.

Se urmărea, chiar dacă nu ca regulă generală, voința unei amprente culturale germane în Europa. În Grecia, de exemplu, în timpul regelui Othon (1833-1862), una dintre primele sale realizări a fost crearea Departamentului arheologic guvernamental. În august 1834 începea, simbolic, restaurarea Partenonului, sub conducerea lui Leo von Klenze. Au sosit și alți arhitecți germani, care au realizat o serie de proiecte generoase. Schaubert și Kleanthis au pus la punct un plan grandios pentru noua Atenă, simplificat apoi de von Klenze. Se dorea transformarea Atenei, distrusă, într-o capitală europeană. Karl Friedrich Schinkel i-a supus regelui Othon proiectul spectaculos al unui palat regal pe Acropole. Bavarezii au ridicat Academia, Universitatea, Biblioteca Națională, Spitalul Militar, Muzeul de Arheologie, Școala de Arte Frumoase.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea este martora „culturii germane imperiale”, în care curentul ce reprezenta noua entitate politică, al unificării, se întretăia cu reacțiile critice la adresa noii societăți. Este perioada în care s-au afirmat personalități de talie universală, precum Thomas Mann în literatură, Richard Wagner în muzică, Fr. Nietzsche sau Max Weber, întemeietori ai unor noi orizonturi în filosofie, politică și în domeniul teoriei sociale. Opera lor nu a fost niciodată depășită prin valoare și erudiție³⁴³.

³⁴³ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 182.

V. GERMANIA SUB IMPACTUL REVOLUȚIILOR INDUSTRIALE

1. Revoluțiile industriale: un impact pozitiv

Dacă revoluția franceză a provocat un adevărat seism în istoria Germaniei, revoluția industrială îi va aduce acel „plus” de care avea nevoie pentru a se afirma ca putere economică, putere ce îi va susține efortul de unificare. La începutul secolului al XIX-lea Europa se situa în epoca „mercantilismului dezvoltat”. Caracteristicile principale rezidă în monopolizarea comerțului, crearea unui număr impresionant de manufacturi, de companii comerciale, acapararea unor piețe noi, protecționism și sporirea stocurilor de metale prețioase. Se dezvoltă o adevărată rețea de porturi, piețe și târguri europene. În Germania ele dețineau rolul principal în schimburile comerciale locale și internaționale: Hamburg, Leipzig, Königsberg³⁴⁴. Marile drumuri comerciale străbat Europa de la Vest spre Orient și de la Nord la Sud, spre Balcani și Mediterana, contribuind la integrarea statelor în circuitul european.

Creșterea acumulării și a circulației capitalurilor, plasamentele în companii comerciale și coloniale, dezvoltarea comerțului maritim în special au determinat apariția băncilor. De aceea ele au fost situate, la început, în marile porturi ale lumii, între care și Hamburg (1613). Sfârșitul

³⁴⁴ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 28.

secolului al XVIII-lea marchează debutul Revoluției industriale în Anglia (1780)³⁴⁵, țară care va dejuca ambițiile napoleoniene de hegemonie europeană prin dezvoltarea economică și prin creșterea imperiului colonial. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, industrializarea s-a extins și în alte regiuni modificând echilibrul puterilor, care se va deplasa de la vechile puteri dominante către țări care posedau în același timp resursele și organizarea ce le permiteau exploatarea tehnologiile și noilor mijloace de producție.

Revoluția industrială înceta să mai fie „un proces îndelungat”, care se difuzează încet. Pe continent existau însă particularități în ceea ce privește schimbarea echilibrului de forțe, echilibru care nu avea totdeauna în avangardă economia. Emergența Prusiei, de pildă, este legată de o „revoluție militară”, pentru că la început puterea sa nu a fost veritabil de tip industrial, dar era însoțită de o dezvoltare economică și de o infrastructură corespunzătoare³⁴⁶.

Cele câteva conflicte majore – între care războiul Crimeei, războaiele pentru unitatea Italiei și a Germaniei, războiul franco-prusac – vor condamna la regres societățile a căror infrastructură industrială nu era suficient dezvoltată. Aceasta întrucât, se știe, pentru a întreține armate mari și a

³⁴⁵ A se vedea în acest sens T. S. Ashton, *The Industrial Revolution (1760-1830)*, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, Londra-New York-Toronto, 1955, *passim*; Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, Ed. Thausib, Sibiu, 2000, pp. 28-36. Revoluția industrială reprezintă o transformare profundă a economiei, marcată de utilizarea mașinilor, folosirea energiei cărbunelui și o nouă organizare a producției. Expresia „revoluție industrială” a apărut mai târziu decât fenomenul în sine – către anul 1820, în Anglia – pentru a desemna un ansamblu de inovații ce marchează ruptura cu economia agricolă și artizanală care au dominat lumea până atunci; idem, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 380-387. Teoretician la revoluției industriale din Anglia este creditat Adam Smith (A. Maurois, *Istoria Angliei*, pp. 190-191).

³⁴⁶ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 30.

deține noile armamente mult mai complexe și costisitoare, în curs de a transforma natura războiului, este nevoie de putere economică. Pentru Germania impactul revoluției industriale a însemnat punctul de sprijin spre adevărata transformare în putere europeană: dintr-o țară agrară, ea devenea un centru marcant al capitalismului industrial³⁴⁷.

După 1850, revoluția industrială cucerea Italia de Nord, Germania și Statele Unite. Industriile minieră și metalurgică au preluat „ștafeta” textilelor ca industrii de pionierat ale revoluției industriale, după anul 1850. Utilizarea generalizată a mașinilor cu aburi necesita cantități crescânde de cărbune. Dezvoltarea mașinilor stimulează producția de fontă și transformarea să în oțel³⁴⁸. Progresele permit reducerea cantității de cărbune necesară pentru producerea unei tone de fontă. Transformarea fontei în oțel a fost facilitată de „sistemul Bessemer” (1856), care constă în suflarea de aer cald în convertizor, prin cuptorul Maartin-Siemens (1864) care îmbunătățește calitatea oțelului, apoi prin procedeul Thomas-Gilchrist (1879) care permite utilizarea minereurilor de fier fosforat, precum cel din Lorena.

Forța aburului și oțelul domină industria germană³⁴⁹. Cele două inovații schimbă profund structura economiei și propulsează Germania în prima linie a țărilor Europei. În anul 1850, producția de oțel a Germaniei o depășea pe cea a Franței: 6,7 milioane față de 4,4 milioane tone. Cărbunele se exploata în zona Aachen și în zona meridională a Renaniei. Exploatarea minieră a antrenat, după 1840, dezvoltarea industriei metalurgice a grupului Krupp la Essen³⁵⁰. Industriile minieră, siderurgică și construcțiile

³⁴⁷ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 133.

³⁴⁸ T. S. Ashton, *op. cit.*, pp. 39-41, 65-66.

³⁴⁹ Christian conte von Krockow, *Germanii în secolul lor, 1890-1990*, All, București, 1999, p. 19.

³⁵⁰ Pentru această perioadă, vezi W. Manchester, *Armele lui Krupp*, București, 1973, pp. 80-83.

mecanice (fabricarea mașinilor, șantierelor navale, construcția de căi ferate, locomotive și vagoane) devin, treptat, sectoarele motrice ale economiei.

Cea de-a doua revoluție industrială, începută din anii 1880³⁵¹, a fost caracterizată de bogăția a două industrii: una nouă, de aluminiu fabricat pe baza bauxitei, și cealaltă – regăsită și reînnoită – chimică, a cărei folosire industrială s-a mărit simțitor. Aceste condiții noi au provocat, evident, reșezarea ierarhiei puterilor economice. Europa, în frunte cu Marea Britanie, realiza 62% din producția industrială mondială și controla comerțul internațional (1880). Preeminența Marii Britanii era amenințată de Germania, care începuse o expansiune irezistibilă: producția de cărbune și oțel, chimia, construcțiile mecanice au făcut-o în câțiva ani puterea industrială cea mai dinamică a Europei. După ce în SUA și Rusia începea extragerea sistematică a petrolului, acesta își va găsi o largă întrebuințare, de mare viitor, prin inventarea de către germanul Deimler a motorului cu explozie (1883)³⁵².

Istoria radioactivității a început odată cu descoperirea de către germanul Röntgen în 1895 a razelor X, capabile să traverseze corpurile opace. Aproape în același timp (1896) francezul Becquerel a stabilit bazele radioactivității, apoi în 1898, Pierre și Marie Curie au reușit să izoleze un prim corp radioactiv (radium). Ei au recunoscut caracterul atomic al radioactivității, fără a putea preciza însă natura fenomenului³⁵³.

Aceste descoperiri par a fi fost umbrite de cele realizate la începutul secolului al XX-lea, după anul 1900. Teoriile elaborate de către doi savanți germani, Max Planck și Albert Einstein, au răsturnat conceptele tradiționale cu

³⁵¹ P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, I, All, București, 1998, pp. 7-8.

³⁵² Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 39.

³⁵³ Idem, *Introducere în istoria modernă universală*, p. 190.

privire la natura Universului. În anul 1900 Planck a formulat teoria cuantică, iar Einstein a început să publice, în 1905, teoria relativității (materia nu este altceva decât energie concentrată)³⁵⁴.

Beneficiară a revoluției industriale a fost și agricultura, foarte diversificată și aflată în curs de modernizare. În Prusia suprafața fermelor depășea frecvent 100 hectare, iar în perioada 1820-1840 a avut loc un mare proces de expropriere a micilor țărani³⁵⁵. În general se practica agricultura extensivă, și numai regiunile occidentale ale Germaniei se caracterizau prin practicarea agriculturii extensive. Mari proprietăți funciare se aflau în zona de nord-vest a Germaniei (Hanovra, Westfalia, Schleswig-Holstein). Creșterea animalelor și viticultura însoțeau cultivarea pământului. Agricultura a fost susținută de nașterea unei piețe care pune în evidență vânzătorii (oferta) și clienții dispuși să cumpere (cererea). Dar piața rezultă mai întâi din importanța creșterii demografice, iar Germania cunoștea un salt spectaculos în acest domeniu, astfel că de la 23,5 milioane locuitori în 1816, în primul deceniu al secolului al XX-lea populația sa depășea 60 milioane. Această creștere a avut consecințe și asupra mișcării migratorii în afara Germaniei. Direcțiile spre care se îndreptau europenii, înțelegând și germanii, erau America, Asia Centrală, Australia, Noua Zeelandă și Africa de Sud. Pentru o jumătate de secol, între 1851 și 1910, Germania s-a situat pe locul al doilea, după Marea Britanie, în privința numărului emigranților. Punctul culminant a fost atins în perioada 1881-1890, cu 1580000 de emigranți, după această perioadă manifestându-se o scădere vizibilă (numai 274 000 între 1901-1910).

Revoluționarea transporturilor a însoțit, firesc, procesul profund de transformare a economiei germane. Transporturile favorizează circulația oamenilor și a mărfurilor. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui

³⁵⁴ *Ibidem.*

³⁵⁵ I. Horga, *op. cit.*, p. 37.

de-al XIX-lea, transporturile devin mult mai ușoare datorită construirii drumurilor cu „îmbrăcămintă” mai solidă, macadam (tehnica pietruirii drumului cu piatră de râu, cuburi de granit sau andezit). Inventatorul acestui tip de drum care îi poartă numele, John Loudon Macadam (1756-1836), va deveni cel dintâi mare administrator al transporturilor³⁵⁶. Acest tip de drumuri se impune după anul 1820, fiind capabil să suporte sarcini grele; se dezvoltă de asemenea canalele de navigație, care permit transportul produselor grele, precum fierul sau cărbunele³⁵⁷. Costul transportului terestru scade deja de două-patru ori. Prusia și-a amenajat căile rutiere cu finanțare din partea unor societăți pe acțiuni. Lungimea rețelei germane de drumuri a evoluat de la 25000 km în 1835 la 115000 km în 1873.

Începând cu anul 1830, utilizarea aburilor bulversează condițiile de transport. Asocierea celor două invenții – șina de oțel și locomotiva cu aburi – dă naștere „drumului de fier”, care acoperă Europa între 1840 și 1880, stimulând industria siderurgică, ajutând la dezvoltarea băncilor care plasează public acțiunile companiilor, permițând oamenilor și mărfurilor să circule cu rapiditate și cu cheltuieli mai mici. În Germania, darea în exploatare a primei căi ferate a avut loc în anul 1835, deschisă între localitățile Nürnberg-Fürth, prima linie de importanță economică fiind Leipzig-Dresda (1871)³⁵⁸, aceasta marcând începutul industrializării. Statul își va asuma rolul de antreprenor al construcției căilor ferate, investițiile cele mai ridicate fiind făcute între 1840-1860. Germania era interesată și de căile ferate ale Americii latine, ale Chinei și în special ale Imperiului otoman, ca și ale României³⁵⁹.

³⁵⁶ T. S. Ashton, *op. cit.*, p. 87.

³⁵⁷ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 31-32.

³⁵⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 142.

³⁵⁹ Este notorie marea „afacere Bagdadbahn”: 4000 km de drum construiți la începutul secolului al XX-lea cu capital majoritar german, echipate cu material german și limitate de un culoar de 30 km de o

Grație inventării vaporului cu aburi (*steamer*), care are câștig definitiv de cauză asupra vaporului cu pânze (*clipper*) către 1880, transporturile maritime cunosc progrese identice celorlalte sectoare economice. Navigația cu nave cu aburi se face deja pe Dunăre (1830) și Oder (1831), iar din concurența curselor regulate oceanice ia naștere compania maritimă „Hamburg-America” (1851). Pentru Germania însă, era vitală construirea unei rețele de canale interne, și de aceea regularizarea cursurilor de apă a luat o mare amploare după 1820. Ca urmare, la finele secolului al XIX-lea rețeaua germană amenajată de canale și transport pe apă însuma șase mii km³⁶⁰.

Progresele tehnice au favorizat expansiunea revoluției industriale. Secolul al XIX-lea este marcat de o prodigioasă dezvoltare a spiritului științific și tehnic. De aceea, învățământul german a susținut puternic impactul revoluțiilor industriale. În Prusia, accentul pus pe învățământul tehnic și științific este evidențiat de faptul că între 1850-1870, de pildă, o treime dintre elevii din învățământul secundar frecventau școli medii tehnice (*Realschulen*). La nivelul învățământului superior, specialiștii se formau în *Technischehochschulen*. Dezvoltarea societăților științifice, a revistelor de circulație internațională, congresele care reuneau periodic elitele cercetătorilor au permis circulația descoperirilor, confruntarea ideilor, făcând din Europa nucleul cercetării științifice. Germania se situa în frunte în acest domeniu, în special în privința chimiei, astronomiei și fiziologiei, datorită instalațiilor moderne și unor echipe de savanți străluciți.

Planeta se afla la „ora tehnicii europene”. La finele secolului al XIX-lea, principalele invenții tehnice apar-

parte și de alta în care toate concesiunile miniere erau acordate Germaniei). Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, p. 392.

³⁶⁰ Apud I. Horga, *op. cit.*, p. 29.

țineau Europei. O primă descoperire revoluționară fusese făcută în 1860, de către germanii Kirchoff și Bunsen: analiza spectrală, care a revoluționat astronomia, permițând cunoașterea compoziției chimice a astrelor. Următoarele invenții au privit *electricitatea* și *radioactivitatea*. Teoria electromagnetică a luminii a fost elaborată de englezul Maxwell în 1873 și confirmată experimental de germanul Hertz, care a dovedit că oscilațiile electrice se propagă în spațiu prin unde, ca și lumina.

Istoria radioactivității a început odată cu descoperirea razelor X, capabile să traverseze corpurile opace, de către germanul Röntgen în 1895. Aproape în același timp (1896), francezul Becquerel a stabilit bazele radioactivității, apoi, în 1898, Pierre și Marie Curie au reușit să izoleze un prim corp radioactiv (radium). Ei au recunoscut caracterul atomic al radioactivității, fără a putea preciza însă natura fenomenului.

Aceste descoperiri par să fi fost umbrite de cele realizate la începutul secolului al XX-lea, după anul 1900. Teoriile elaborate de către doi savanți germani, Max Planck și Albert Einstein, au răsturnat concepțele tradiționale cu privire la natura Universului. În anul 1900 Planck a formulat teoria cuantică, iar Einstein a început să publice în 1905 teoria relativității (materia nu este altceva decât energie concentrată).

2. Triumful liber-schimbului (1846-1880)

Transformările capitalismului în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se remarcă printr-o serie de transformări ale întreprinderilor, renovarea sistemului bancar sau dezvoltarea burselor de valori.

Organizarea societății industriale a dat naștere unui mare număr de teorii economice și sociale. Liberalismul

economic este o moștenire a filosofiei epocii Luminilor. Având ca punct de plecare ideile acesteia, fiziocrații francezi – pentru care pământul era unica sursă a bogăției – considerau că orice intervenție a omului nu poate decât să împiedice mecanismele naturale ale economiei. Cuvântul lor de ordine – *laissez faire, laissez passer* – semnifică tocmai faptul că acestea trebuie lăsate să acționeze fără nicio intervenție. Într-o Europă dominată până atunci de protecționism, Anglia inaugura în anul 1846 „liber-schimbului”. Revoluția industrială a preluat și dezvoltat principiile de organizare economică cu impact politic.

Dacă în Europa insulară domina liberalismul, în Germania, ca și în Franța de altfel, dominau principiile protecționismului și dirijismului. Debutul economiei moderne merge împotriva curentului acestor tendințe „reacționare”. În 1834 se constituie *Deutscher Zollverein* (Uniunea Vamală germană)³⁶¹, care stabilește o piață internă omogenă. Cele 18 state germane grupate în jurul Prusiei în această Uniune Vamală, cu o populație de peste 23 milioane locuitori, au făcut pasul pe calea liber-schimbului. Talerul prusac a devenit unitatea de schimb în cadrul Uniunii. Începuturile Marii Depresiuni vor repune în discuție liber-schimbului. Dificultățile economice, care au atins în primul rând agriculturile europene, apoi toate sectoarele economice, vor forța guvernele, sub presiunea opiniei publice, să revină la protecționism. Reîntoarcerea la protecționism a fost pentru Germania un laitmotiv promovat de o coaliție de mari proprietari aflați la putere și condusă de Bismarck, care adopta în 1879 Legea vamală prin care se promova această politică.

În Germania s-au dezvoltat cu precădere întreprinderile mici și mijlocii. Industrializarea a condus, treptat, la nașterea marilor firme cu structuri profund transformate.

³⁶¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 144.

Creșterea întreprinderilor s-a făcut prin autofinanțare, concentrare sau înțelegeri. Cea mai mare parte a întreprinderilor s-au dezvoltat la început fără a face apel la bănci, dar reinvestindu-și beneficiile (autofinanțare). Pentru a face față concurenței, ele vor proceda la concentrări³⁶². Acestea puteau fi orizontale, când fuzionau întreprinderi ce practicau aceeași activitate, sau verticale, când priveau întreprinderi sau activități complementare. Krupp, de pildă, adăuga minelor sale de cărbune uzine constructoare de mașini, fabrici de arme³⁶³ și șantiere navale. Pentru a rezista concurenței păstrându-și independența, firme din același sector încheiau între ele acorduri de cartel (înțelegeri) prin care își împărțeau piața și stabileau prețurile.

Industrializarea a condus, treptat, la nașterea marilor firme cu structuri profund transformate³⁶⁴. Pentru a dispune de capitalul necesar cumpărării mașinilor din ce în ce mai costisitoare, apoi pentru a amortiza costul prin vânzări masive pe o piață supusă unei concurențe puternice, întreprinderile trebuiau să fie de mari dimensiuni. În acest fel s-au născut firme puternice în industria textilă (*Dollfus-Mieg* în Alsacia) sau în metalurgie (*Schneider* la Creusot, *Krupp* în Ruhr), în care lucrează mai multe mii de muncitori.

Legătura între industrie și bănci se strânge tot mai mult. Băncile germane au acceptat operațiuni diverse, susținând nu doar industria, ci și agricultura. Patru dintre acestea se fac repede cunoscute, și anume „cei 4D”³⁶⁵: *Darmstädter Bank*, *Diskonto-Gesellschaft*, *Deutsche Bank* și *Dresdner Bank*. În același timp s-au dezvoltat și cooperativele bancare. Europa dispunea și de o rețea bancară

³⁶² Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, pp. 40-41.

³⁶³ Cu privire la armele performante fabricate de Krupp (în 1843 Alfred Krupp fabrica „prima țeavă de armă cu o ușoară conicitate”), vezi W. Manchester, *op. cit.*, pp. 94, 126-131.

³⁶⁴ T. S. Ashton, *op. cit.*, pp. 50-51.

³⁶⁵ I. Horga, *op. cit.*, p. 25.

extrem de perfecționată, precum și de principalele piețe financiare ale lumii: Berlin și Frankfurt, a căror principală preocupare era să alimenteze enormele nevoi financiare ale economiei germane. Această bogăție, amplificată de veniturile rezultate din exploatarea coloniilor, permitea plasmamente în străinătate. Europa a realizat investiții de 200 miliarde franci-aur în lume, din care trei pătrimi reveneau englezilor, germanilor și francezilor.

Revoluția industrială și schimburile pe care le-a antrenat au provocat o dezvoltare fără precedent a comerțului mondial. Între 1830 și 1860 comerțul mondial a cunoscut o creștere medie anuală de 4%, comparabilă cu creșterea producției industriale. În aceste schimburi Germania asigura 9% din comerțul mondial, pentru ca în anul 1900, alături de Franța și Marea Britanie, să cumuleze 44% din comerțul mondial³⁶⁶. Expansiunea ei financiară va fi la fel de rapidă. Investițiile germane se plasau în primul rând în Austro-Ungaria, apoi în Imperiul Otoman, statele din sud-estul Europei, Spania și America Latină³⁶⁷.

³⁶⁶ P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, I, p. 11.

³⁶⁷ I. Horga, *op. cit.*, p. 61.

VI. TRANSFORMĂRI SOCIALE ȘI POLITICE

1. Ascensiunea burgheziei

În țările europene societatea s-a modificat lent și diferit. Universul rural s-a dovedit a fi mult mai conservator față de oferta și efectele revoluției industriale, foarte încet chiar în transformări în Europa de Est și Sud. Permanența lumii rurale este o cauză. Ea poate fi definită și explicată printr-o serie de trăsături. Majoritatea țărilor europene au rămas dominate de marea proprietate. Marii proprietari nobili germani de la estul Elbei (*Junkers*)³⁶⁸ țineau încă în dependență familiile de țărani de pe domeniile lor. Șerbia persista și în Imperiul Habsburgic (1848). Din cauza condițiilor de existență precare și a mentalității conservatoare, credințele și ideile lumii rurale evoluau încă mult prea încet.

Transformările au început să-și facă simțite efectele în lumea rurală abia către finele secolului al XIX-lea. Intervin în acest sens pozitiv o serie de factori: dezvoltarea căilor ferate, răspândirea și difuzarea presei, extinderea învățământului primar, serviciul militar, deplasările temporare ale muncitorilor etc. Toate acestea au avut ca efect deschiderea comunității rurale și acceptarea înnoirilor, lăr-

³⁶⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 41.

girea orizontului țărănimii, îmbunătățirea simțitoare a vieții satelor, diminuarea particularităților regionale și chiar un recul al vieții culturale rurale spre profitul modelelor de viață și gândire din mediul urban.

Concurentul principal al vechiului regim devenea burghezia³⁶⁹. În această categorie intrau membri burgheziei în devenire, liber-profesioniștii, savanții, înalții funcționari publici, negustorii, industriașii și bancherii³⁷⁰. Dacă la început era atât de diversificată, burghezia își va recontura apoi dimensiunile, lansând pe scena politică în primul rând reprezentanții marii burghezii. Beneficiară a prosperității economice din anii 1850-1873, marea burghezie a devenit clasa dominantă în țările Europei Occidentale. Bancheri, mari oameni de afaceri, funcționari, magistrați, ofițeri superiori etc. constituiau un grup de mari notabili asemănători nobilimii prin condițiile lor de existență. Această mare burghezie s-a constituit în veritabile dinastii, precum Schneider și Krupp în industrie, Rothschild în domeniul bancar etc. Mica burghezie, cu venituri mai scăzute, visa la stilul de viață al marii burghezii.

În țările în care nu exista o tradiție liberală, clasele mijlocii s-au îndreptat spre formațiuni extremiste. În Germania și Austro-Ungaria perpetuarea dominației sociale a aristocrației sau a marii burghezii a barat clasei mijlocii orice posibilitate de ascensiune socială. De aceea, aceasta s-a îndreptat frecvent către organizații care optau pentru transformarea radicală a organizării politice sau sociale. Din rândurile ei s-au recrutat militanții și cadrele social-democrației germane, conducătorii anarhiști sau cei ai naționalismului pe cale a se constitui.

³⁶⁹ von Krockow, *op. cit.*, p. 19.

³⁷⁰ J. Kocka, *Les bourgeoisies européennes au XIX-ème siècle*, Paris, 1996, p. 17.

2. Social-democrația germană

Industrializarea și creșterea considerabilă a proletariatului au determinat, în mod firesc, apariția mișcării sindicale. În absența unei legislații sociale, muncitorii trăiau în condiții mizere. Tensiunile sociale au provocat acțiuni violente, printre care ridicarea țesătorilor silezieni în 1844, o insurecție ce va fi înăbușită de armata prusacă. Mișcarea muncitorilor nu s-a mai manifestat decât lent și cu ezitări. În Germania sindicalismul a căpătat un caracter politic, cunoscând o represiune severă³⁷¹. Primele organizații sindicale s-au dezvoltat la începutul anilor 1860. După realizarea unității germane (1871), organizația „Sindicatelor Libere” întreținea relații strânse cu Partidul Socialist, devenind o filială a acestuia. Începând cu 1878, când Bismarck angaja lupta contra socialismului, sindicatele au fost dizolvate. A fost permisă doar funcționarea asociațiilor profesionale locale și apolitice. Cu toate acestea, mișcarea sindicală se va revitaliza, astfel că în primul deceniu al secolului al XX-lea la un număr de 4 500 000 muncitori nivelul de sindicalizare era de 28%³⁷².

În noua ordine socială, țărănimea încearcă să-și definească noul rol și loc. Secolul al XIX-lea înfățișează încă o lume rurală foarte complexă, cu o structură diversificată, în care țăranii nu erau singurele personaje. De aceea, a prezenta lumea rurală doar prin imaginea țăranului, de condiție mai bună sau mai săracă, ar fi insuficient. Mari sau mici proprietari funciari, fermieri și arendași, cu toții împreună dau imaginea unei societăți pe cale de a depăși acea „lume rurală tradițională”. Este adevărat că rezolvarea problemei agrare a așteptat și în Germania o perioadă destul

³⁷¹ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 52.

³⁷² I. Horga, *op. cit.*, p. 112.

de mare de timp. Edictul de regularizare, din 1811, a fost începutul.

Germania este prima țară în care s-a constituit un partid socialist puternic. Ferdinand Lassalle a fondat în 1863 Asociația Generală a Muncitorilor. Aceasta apăra un ideal reformist, considerând că instrumentul eliberării clasei muncitoare nu era revoluția, ci cucerirea pe cale pașnică a puterii prin sufragiu universal. Întemeiat pe idei contrare acestei Asociații de către August Bebel și Wilhelm Liebknecht, în 1869, Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Germania³⁷³, care se revendica de la Internaționala I, promova cucerirea puterii politice prin forță, transformarea revoluționară a societății și acțiunea internațională a muncitorilor. În 1875, la Congresul de la Gotha, s-a realizat unificarea celor două partide socialiste germane. Noua formațiune a luat denumirea de Partidul Social-Democrat (SPD). Programul său era un compromis între ideile lui Lassalle și cele ale lui Liebknecht. În ciuda protestelor lui Marx, acesta a trebuit să facă o serie de concesii lassallienilor, acceptând chiar teoria „legii ariene a salariilor” (formarea capitalului implică profituri care nu pot fi realizate decât din salariile muncitorilor) și nemaiamintind de preluarea puterii prin revoluție. Acest partid a făcut progrese rapide, fiind pe punctul de a-l neliniști pe Bismarck, care în 1878 a declanșat împotriva lui o violentă represiune.

După ce, în urma alegerilor, au obținut primele locuri în Parlament, anarhiștii s-au raliat luptei împotriva socialiștilor. Lupta lor împotriva folosirii Parlamentului de către socialiști a continuat și la Internaționala a II-a, în 1889. Anarhiștii au încercat să combată reformismul în primele trei Congrese internaționale, din anii 1889, 1891 și 1893. Congresul din 1893 a aprobat o moțiune care

³⁷³ H. Schulze, *op. cit.*, p. 92.

exclusea toate corpurile nesindicale ce nu recunoșteau nevoia acțiunii parlamentare. Următorul Congres, din 1896, includea totuși anarhiști delegați de sindicate. Ei au fost însă asaltați când au încercat să vorbească, o moțiune din partea social-democraților germani Karl Liebknecht, August Bebel și Eleanore Aveling (fiica lui Marx) interzicând prezența „antiparlamentarilor” la viitoarele congrese.

3. Evoluție sau revoluție?

La jumătatea secolului al XIX-lea, socialismul devine, treptat, politică. Alături de teoreticieni, câțiva socialiști s-au lansat într-o luptă politică pentru a schimba societatea, imaginând una în care nu există proprietate privată și unde fiecare se poate bucura de bunurile comunității după nevoi. Alții, conducători ai unor societăți secrete, au înțeles să schimbe societatea prin revoluție. Karl Marx și Friedrich Engels au pus bazele unui socialism „științific” și autoritar.

Între anii 1840-1850, atunci când Karl Marx (1818-1883)³⁷⁴ și-a elaborat teoria, el nu avea niciun motiv să creadă că sistemul capitalist intra în criza finală, așa cum ulterior a fost convins că va putea demonstra³⁷⁵. Pentru marxiști democrația este mai întâi socialistă, ea trebuie gândită „în termeni de clasă”, nu de indivizi. În *Manifestul Partidului Comunist*³⁷⁶, Marx proclama că primul pas în revoluția proletariatului este cucerirea puterii politice. Și, printr-o ironie a soartei, într-un moment în care milioane de

³⁷⁴ O succintă analiză comparată a ideilor lui Marx și Hegel, la Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 139-141.

³⁷⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 50-51.

³⁷⁶ K. Marx, Fr. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 1998, pp. 10, 29.

oameni aspirau la o libertate pe care nu au avut-o, se anunța această democrație unanimitară, de masă. Aici se află miezul doctrinei sale: societatea fără clase – sau redusă la una singură – este o societate unanimă, un „monolit” care nu poate cunoaște conflicte interne, întrucât, ipotetic, acestea sunt legate de existența claselor. Marxismul este un sistem monist integral și monolit. În acest fel s-ar putea explica și mica importanță pe care o acordă alegerilor: electorii pot doar să ratifice perspectivele prestabilite de partidul unic, dând contur unei armonii la fel de prestabilite.

Conform doctrinei marxiste, istoria oricărei societăți până în zilele noastre este istoria luptei de clasă³⁷⁷. Pentru aceasta lupta de clasă devenea „motorul” istoriei. Aceste contradicții se puteau rezolva numai prin victoria comunismului. Pentru a obține victoria, muncitorii trebuiau să-și constituie un partid de clasă care, după revoluție, va stabili un regim autoritar – „dictatura proletariatului” – și va socializa mijloacele de producție distrugând prin forță rezistența capitalismului. Lupta de clasă se manifestă atunci când forțele de producție ale societății ajung în contradicție cu relațiile de producție. De aici rezultă tensiuni care opun clasa dominantă și clasa dominată, cea din urmă sfârșind prin a învinge. În secolul al XIX-lea Marx și Engels considerau că lupta de clasă opune burghezia și proletariatul. Cea dintâi era amenințată de o criză ce rezulta din contradicțiile capitalismului: pentru a obține profitul necesar dezvoltării afacerilor, capitaliștii micșorau salariile muncitorilor; din această cauză aceștia nu mai puteau cumpăra bunurile produse, și capitalismul s-ar afla astfel amenințat de criză. Om liber și sclav, patrician și plebeu, nobil și șerb, într-un cuvânt, opresori și oprimați aflați în opoziție perpetuă, au purtat o luptă neîntreruptă, când deschisă, când închisă, care se sfârșea întotdeauna fie prin transformarea revoluționară a

³⁷⁷ *Ibidem*, p. 10.

societății, fie prin ruina comună a claselor în luptă. Înstrăinat în capitalism, omul trebuie să conștientizeze această înstrăinare, care devine astfel o etapă importantă spre obținerea libertății sale. Dar mai trebuie ca ea să se materializeze în acțiune, ca proletariatul să se regăsească în munca sa și, în consecință, să distrugă proprietatea privată. Proprietatea privată nu poate fi distrusă atâta timp cât este protejată de stat și morală. Ca urmare, proletariatul trebuie să cucerească puterea politică și să folosească în acest scop „violența pentru a distruge violența” căreia i-a fost victimă. Ajuns la putere, proletariatul va distruge proprietatea privată și celelalte „cauze” ale înstrăinării sale. Anunțând disoluția ordinii existente până atunci, proletariatul nu făcea decât să exprime secretul propriei sale existențe, considerându-se dizolvatorul efectiv al acelei ordini mondiale.

VII. GERMANIA ÎN REVOLUȚIA EUROPEANĂ DE LA 1848

1. Contextul european

Favorizată de gravele dificultăți economice, susținută de liberali și democrați, revoluția din 1848 a cucerit cea mai mare parte a popoarelor Europei. Când, în anul 1830, monarhia Bourbonilor din Franța s-a prăbușit și a apărut statul independent al Belgiei, s-au produs primele fisuri în sistemul instaurat în 1815. În 1848, „sistemul” creat la Viena a primit o nouă lovitură, fiind vizibil afectat definitiv.

Evenimentele anului 1848 în Confederația germană pot fi înțelese doar urmărind drumul statelor spre unificare și rolul pe care Prusia îl avea de jucat în acest scop³⁷⁸. Confederația germană nu dispunea de armată la nivel central. Lupta împotriva Franței lui Napoleon începuse să întărească legăturile între germani, indiferent dacă vorbim de Bavaria sau Würtemberg. Mișcarea națională unitară câștiga tot mai mulți adepți. Scriitori, profesori, studenți, toți visau la renașterea Imperiului german. Prusia regroupase statele germane în *Zollverein* (1834), ceea ce subliniază interesul economic al unității. Austria, prin Metternich, viza însă menținerea vechiului edificiu al Confederației germa-

³⁷⁸ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol. II (1789-1919), București, 1998, pp. 109-110.

nice, dominat de Austria. De aceea, în Imperiul austriac mișcarea națională s-a amplificat. Când în 1830 în Franța a izbucnit revoluția, Metternich s-a temut că aceasta se va extinde și în statele germane. Prusia urmărea eliminarea influenței austriece, iar deputatul de Württemberg propunea chiar excluderea Austriei din Confederație.

Revoluția europeană de la 1848 a fost grăbită de criza economică din perioada 1846-1847. Aceasta a provocat foamete, șomaj și mizerie în rândurile maselor populare și o vie nemulțumire în rândul celor din comerț și industrie. Ridicarea Parisului în februarie 1848 și răsturnarea monarhiei lui Ludovic-Filip au dat semnalul luptelor, insurecția pariziană găsimd ecou în Confederația germană. Și revoluția austriacă din martie 1848 a susținut revendicări naționale, nu doar în Imperiul Habsburgic, ci și în Germania. În Austria, mișcarea vieneză din 13 martie l-a obligat pe Metternich să fugă³⁷⁹ și pe împăratul Ferdinand să acorde o nouă Constituție. Austria, „cheia” de boltă a ordinii europene, se clătina amenințător.

2. Revoluția

În luna martie, mișcările izbucnesc în toate statele Confederației, impunând revendicări guvernelor. La 18 martie³⁸⁰, liberalii prusaci deveneau stăpâni pe Berlin, obligându-l pe regele Frederic-Wilhelm al IV-lea să sancționeze o nouă Constituție. Într-un impuls romantic, regele hotăra să fie alături de popor și, la 21 martie, a străbătut pe un cal străzile Berlinului înfășurat în drapelul revoluționar: negru, roșu, auriu³⁸¹. Unul după altul, principii

³⁷⁹ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 116.

³⁸⁰ J. Streisand, *op. cit.*, pp. 181-182.

³⁸¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 148.

germani s-au văzut obligați să acorde reforme pe baza revendicărilor revoluționarilor. Încurajați, liberalii au hotărât „reuniunea de la Frankfurt”, într-un Parlament ales prin sufragiu universal, pentru a pregăti unitatea Germaniei. Această adevărată Adunare Națională germană s-a reunit prima oară la 18 mai, în biserica Sfântul Paul din Frankfurt³⁸². Reprezentanții, care nu aparțineau vreunui partid sau vreunei grupări politice, au adoptat măsuri ce vizau politica economică și viitorul statut al țării: o Germanie unită ca stat federal, cu un împărat, un Parlament ales și un guvern responsabil. Ei l-au ales pe arhiducele Ioan, vicar imperial (*Reichsverweser*) și au creat un minister imperial (*Reichsministerium*) lipsit de orice mijloc de acțiune și fără nicio autoritate. Centrul liberal, care urmărea instaurarea unei monarhii constituționale, cu un sufragiu restrâns, era preponderent. Dizolvarea Adunării Naționale, de la aripa stângă la aripa dreaptă, în care se profilau deja viitoarele partide politice, a făcut dificilă crearea unei ordini constituționale. Nici centrul liberal nu a putut surmonta antagonismele existente pe întregul eșichier politic între partizanii unei „Mari Germanii” (*Grossdeutschland*) și cei care reclamau o „Mică Germanie” (*Kleindeutschland*), fără Austria. Dar după ce Austria cerea ca întregul său teritoriu să fie integrat în viitorul Imperiu, susținătorii Miciei Germanii resping propunerea. Deși, cu prețul unor foarte mari eforturi, s-a încercat elaborarea unei constituții democratice care să opereze o simbioză între vechea și noua cartă, care să prevadă instalarea unui guvern responsabil față de Parlament.

Într-o primă fază, Frederic Wilhelm al IV-lea a profitat de dificultățile Austriei și a negociat cu regele Saxoniei și cu cel al Hanovrei crearea „Uniunii Prusiene”, formată din 28 de state din cadrul Confederației³⁸³. Concomitent, Prusia a atacat Danemarca, pentru a o face să-i cedeze

³⁸² H. Schulze, *op. cit.*, p. 85.

³⁸³ *Ibidem*, p. 87.

Schleswigul și Holstein³⁸⁴. La 6 aprilie 1848, fără declarație de război, Prusia intră cu armata în Schleswig și Holstein, iar la 23 aprilie zdrobește trupele daneze în Iutlanda. Presiunea Rusiei – țarul amenința: „Dacă nu se vor astâmpăra în Danemarca, vom intra în Prusia”³⁸⁵ – și teama de Austria îl fac pe Frederic Wilhelm al IV-lea să ezite, astfel că mișcarea națională va eșua. În august 1848, Prusia părăsește Parlamentul de la Frankfurt pe Main³⁸⁶. Pentru a aplana conflictul, în primăvara anului 1849 Adunarea Națională i-a propus, prin liberalii Parlamentului din Frankfurt, coroana imperială ereditară. Frederic Wilhelm al IV-lea, regele Prusiei, o refuză, nedorind ca demnitatea imperială să fie supusă unei mișcări revoluționare. El și-a restabilit puterea absolută și a încercat să obțină coroana cu acordul principilor, reinstalați la putere.

În noiembrie 1850, amenințările Austriei, căreia i se aliașeră Wurtemberg, Bavaria și Saxonia, l-au obligat pe Frederic Wilhelm al IV-lea să renunțe la acest proiect în timpul conferinței de la Olomouc/Olmütz (cunoscută sub numele de „reculul de la Olmütz”)³⁸⁷. Conferința diplomatică a reunit Rusia, Austria și Prusia. În 1851, Confederația germană revine la *statu quo*, iar războiul cu Danemarca încetează.

În luna mai, insurecțiile populare căutau să obțină stabilirea unei Constituții în Saxonia, în Palatinat și în Baden, dar eșuează, marcând stingerea revoluției. Curțile anulează atunci cea mai mare parte a concesiilor făcute poporului, constituțiile fiind revizuite în sens restrictiv. Cum am menționat deja, Confederația germană se restabilise în anul 1851. Mișcările naționale ale „primăverii popoarelor” au eșuat peste tot. Totuși, pentru germani, ca și pentru alte popoare, ele au marcat începutul unității naționale.

³⁸⁴ *Istoria diplomației*, I, p. 505.

³⁸⁵ *Ibidem*.

³⁸⁶ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 150.

³⁸⁷ Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 55.

VIII. ASCENSIUNEA PRUSIEI ȘI UNITATEA GERMANĂ

1. Prusia și Europa în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Perioada anilor 1850-1860 a fost cu siguranță una de răspândire a științei și progresului, de proliferare a instituțiilor culturale³⁸⁸. În anii '50, creșterea economică a fost remarcabilă, Germania transformându-se într-o putere industrială. Cu siguranță însă, ea este la distanță de Anglia în privința nivelului producției, dar ceea ce este important rămâne ritmul său foarte rapid de creștere. Industria grea și construcțiile de mașini sunt sectoarele cele mai dinamice. Pe plan economic Prusia ocupă primul rang în Germania.

Franța, prin împăratul Napoleon al III-lea, și-a fixat drept obiectiv distrugerea ordinii stabilite în Europa de Congresul de la Viena. Considerând că tratatele din 1815 au fost încheiate împotriva influenței franceze, el dorea să favorizeze nașterea unei Europe a naționalităților care ar fi permis Franței să devină arbitrul continentului european. Pentru a-și atinge scopul, a considerat necesar să înlăture influența celor două puteri principale care apărau ordinea de la 1815: Austria și Rusia.

³⁸⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 154-155.

Pentru a destrăma tratatele din 1815 și „a elibera națiunile asuprite”, Napoleon al III-lea trebuia să se sprijine pe o alianță sigură, iar singura posibilă, durabilă și capabilă să dea rezultate, era cu Anglia. Față de monarhiile absolute ale Sfintei Alianțe – Rusia, Prusia și Austria –, pentru Napoleon al III-lea Anglia reprezenta progresul și libertatea³⁸⁹. La 8 octombrie 1853 Turcia soma Rusia să

³⁸⁹ O. Aubry, *Le Second Empire*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 18-20, rue du Saint-Gothard, p. 127. Eroarea lui Napoleon Bonaparte fusese tocmai depărtarea de acest „colos” al timpurilor sale. Dar instrucțiunile dictate ulterior de împăratul exilat în insula Sfânta Elena erau, în esență, favorabile unei asemenea alianțe. Oportunitatea s-a ivit în legătură cu problema „Locurilor Sfinte”, permițându-i să câștige alianța Angliei, pentru a combate Rusia. Se redeschidea „problema Orientală”, născută din destrămarea Imperiului Otoman și pusă pentru prima oară în discuție la Tilsit, între Napoleon și țarul Alexandru. Ea a sfârșit în 1840, aruncând Franța într-un război contra întregii Europe pentru apărarea lui Mehmet-Ali, pașa Egiptului, răsculat împotriva sultanului. Zece ani mai târziu rivalitatea între grecii ortodocși, susținuți de Rusia și catolici, sprijiniți de Franța pentru păstrarea celor douăsprezece sanctuare din Palestina, a redeschis conflictul: în mai 1850, Ludovic-Napoleon a protestat pe lângă Poartă în legătură cu impitatea grecilor. La rândul său, bazându-se pe creșterea puterii sale, țarul Nicolae amenința sultanul care, prins între două focuri, a încercat să tergiverseze luarea unei hotărâri. După zeci de demersuri diplomatice, către sfârșitul anului 1852 problema părea că se va putea rezolva pe cale pașnică, datorită dorinței de reconciliere manifestată de Franța. Dar țarul Nicolae I avea alte intenții: despot auster, în mijlocul popoarelor supuse el se pretindea reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, obligat să impună o ordine riguroasă în Europa. El a reluat visul lui Petru cel Mare: să repună crucea pe catedrala-moschee Sfânta Sofia din Constantinopol. În timp ce transmitea complimente ambasadorului Franței, Castelbaia, țarul propunea trimisului englez, sir Hamilton Seymour, un acord pentru împărțirea teritoriilor otomane: „Avem în brațe un om bolnav, grav bolnav... El poate muri subit. (...) Dacă vom ajunge să ne înțelegem, este mai puțin important ce vor face alții”³⁸⁹ (la întâlnirile din 9 și 14 ianuarie și 21 februarie 1853). Nicolae oferea Angliei și Egiptul și Creta. Principatele române Moldova și Valahia, Serbia și Bulgaria urmau să

evacueze Principatele. Omer pașa își concentrase deja trupele la Dunăre, în fața armatei lui Gorciacov. În acest timp, diplomații făceau eforturi de pace, iar Franța, Anglia, Austria și Prusia s-au aliat pentru mediere, pentru evitarea războiului. Acesta va izbucni, însă, în urma distrugerii flotei turce la Sinope³⁹⁰.

În acest moment Napoleon al III-lea propune direct Angliei ocuparea Mării Negre de către cele două flote. Mult mai iritată decât Parisul, Londra salută această ofertă, astfel că Franța și Anglia se vor alătura Turciei și, în 1854, declarau război Rusiei: la 10 aprilie 1854 a fost încheiată o alianță între Franța și Marea Britanie, pentru apărarea Imperiului otoman³⁹¹. Lordul Palmerston vedea în ocuparea Principatelor Române un *casus belli* pentru sultan. În fapt, chiar Tratatul de la Berlin din 1854 considera că ocuparea Principatelor Române prejudiciază interesele politice, economice și morale ale Austriei, Prusiei și Confederației germane, fiind un *casus belli*. Relațiile diplomatice au fost rupte. Ambasadorii Rusiei au părăsit Londra și Parisul, iar Seymour și Castelbaiaș, Sankt-Petersburg.

devină independente sub protectorat țarist. În privința Constantinopolului, țarul afirma că nu urmărește ocuparea lui. Anglia a refuzat, fără a se arăta însă indignată de propunerea Rusiei. Ministerul de externe a răspuns că este adeptul *statu quo*-ului: dacă moștenirea „omului bolnav” se va deschide, numai un Congres european va putea hotărî în acest sens. Pentru a protesta contra unei hotărâri a sultanului în această problemă și mizând pe sprijinul Austriei, în anul 1853 țarul Nicolae I intra cu armatele în Principatele Române, aflate sub suzeranitatea Imperiului otoman. Propunerile de compromis, pentru evitarea unui război, au fost respinse când de Sankt Petersburg, când de Constantinopol.

³⁹⁰ La 30 noiembrie escadra lui Osman pașa, adăpostită în acest port, a fost atacată de forțele superioare ale amiralului Nahimov. Consecințele au fost dureroase: patru mii de morți, orașul Sinope ars. O singură navă turcă, vaporul *Taif*, a putut scăpa. *Ibidem*, p. 132.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 135.

Războiul Crimeei (1853-1856)³⁹² a dezvăluit înăpoierea și slăbiciunile Imperiului țarist. Țarul urmărea să mențină cu orice preț Sfânta Alianță de la Viena. Napoleon al III-lea dorea războiul, el trebuia să-și ia revanșa contra Rusiei: în primul rând personal, pentru modul înjositor în care a fost tratat de țarul Nicolae când a fost încoronat; în al doilea rând dinastic, pentru a răzbuna înfrângerea lui Napoleon Bonaparte (unchiul său)³⁹³.

Iritată de poziția Rusiei în războiul Crimeei, după o perioadă de nesiguranță în orientarea ei – Bismarck spunea despre Frederic Wilhelm al IV-lea că politica regelui Prusiei seamănă cu un pudel care și-a pierdut stăpânul și se agață zăpăcit când de un trecător, când de altul³⁹⁴ – Prusia va adopta o poziție netă contra țarului. În fapt, situația Prusiei nu era amenințată de acest conflict, iar o eventuală prăbușire a Turciei nu afecta interesele ei vitale³⁹⁵. Linia politică a Prusiei era deja direcționată: înlăturarea Austriei din planul luptei pentru realizarea unității germane.

³⁹² Pentru amănunte cu privire la acest război, a se vedea și E. V. Tarle, *Războiul Crimeii*, Ed. de Stat pentru Literatură Științifică, București, 1952, *passim*.

³⁹³ O. Aubry, *op. cit.*, p. 133-134. Un război victorios contra Rusiei ar fi repus Franța și suveranul ei pe scena politică europeană. În legătură chiar cu pretextul religios al conflictului, împăratul se simțea la adăpost, prin aprobarea primită din partea catolicilor francezi. Napoleon al III-lea a încercat să-și demonstreze eforturile de conciliere, adresând o scrisoare personală țarului Nicolae I, în momentul în care flotele franceze și engleze intrau în Marea Neagră. La 29 ianuarie el îi propunea un aranjament onorabil: navele anglo-franceze se vor reîntoarce în Mediterana, în același timp în care trupele rusești evacau Principatele române: „Dacă M<ajestatea> V<oastră> răspunde cu un refuz, atunci Franța, ca și Anglia, va fi obligată să lase armele să hotărască, în război, ceea ce ar putea fi astăzi hotărât de drept și de rațiune”. Țarul a refuzat cu aroganță: „Rusia va ști să arate în 1854 ceea ce a fost în 1812” (retragerea lui Napoleon).

³⁹⁴ *Istoria diplomației*, I, p. 568.

³⁹⁵ *ibidem*, p.567.

Cu toate amabilitățile lui Nicolae I, sub presiunea concertată a Angliei și Franței, la 20 aprilie 1854 Frederic Wilhelm al IV-lea a alăturat Prusia în războiul împotriva Rusiei.

Englezii și francezii au asediat Sevastopolul, pe care l-au cucerit la 27 august 1855. Înfrângerea Rusiei mărturisea arhaismul unei țări incapabile să suporte un război de anvergură și distrugea un mit, existent din 1815, cel al unei Rusii puternice. Congresul de la Paris, reunit în perioada 25 februarie – 30 martie 1856³⁹⁶, a fost prezidat de contele Walewski, ministrul de externe al Franței.

Rusia a fost marea perdantă în urma războiului și a hotărârilor Congresului de la Paris. Congresul nu a soluționat și „problema italiană”, în ciuda aportului militar al Piemontului. Deși Cavour prezentase un memoriu, Metternich a răspuns: „Italia nu este decât o noțiune geografică”. Unificarea s-a realizat prin război, ca și cea a Germaniei. Discuțiile aprinse și interesele divergente în privința unirii Principatelor Române au împărțit marile puteri în trei tabere. Franța, prin glasul contelui Walewski, Rusia – care, ca țară învinsă, dorea să obțină o pace cât mai puțin defavorabilă –, Prusia și Italia (ambele urmărind scopuri identice, adică realizarea unității politice) s-au pronunțat fără rezerve pentru unirea Principatelor; Anglia s-a pronunțat cu rezerve, știut fiind faptul că ori de câte ori se redeschidea „problema orientală”, interesele ei puteau fi atinse prin împărțirea „moștenirii Imperiului otoman”; Austria și Turcia au fost de la început împotrivă, ambele fiind „beneficiare” ale stăpânirii unor teritorii românești de importanță majoră pentru imperiile lor, susținând că „popoarele” celor două Principate nu doresc unirea³⁹⁷.

³⁹⁶ *Ibidem*, pp.578-583.

³⁹⁷ S-a hotărât consultarea lor în cadrul Divanurilor Ad-hoc, organe consultative cu reprezentare socială largă. Falsificarea alegerilor în Moldova de către caimacamul Nicolae Vogoride a provocat un

În țările europene societatea s-a modificat lent și diferit. Universul rural s-a dovedit a fi mult mai conservator la oferta și efectele Revoluției industriale, foarte încet chiar în transformări în Europa de Est și Sud. Permanența lumii rurale este o cauză. Ea poate fi definită și explicată printr-o serie de trăsături. Majoritatea țărilor europene au rămas dominate de marea proprietate. Marii proprietari nobili germani de la estul Elbei (*Junkers*)³⁹⁸ țineau încă în dependență familiile de țărani de pe domeniile lor. Șerbia persista și în Imperiul Habsburgi (1848). Condițiile de existență precare și o mentalitate conservatoare, credințele și ideile lumii rurale evoluau încă mult prea încet.

Transformările au început să-și facă simțite efectele în lumea rurală abia către finele secolului al XIX-lea. Intervin în acest sens pozitiv o serie de factori: dezvoltarea căilor ferate, răspândirea și difuzarea presei, extinderea învățământului primar, serviciul militar, deplasările temporare ale muncitorilor etc. Toate acestea au avut ca efect deschiderea comunității rurale și acceptarea înnoirilor, lărgirea orizontului țărănimii, îmbunătățirea simțitoare a vieții sateilor, diminuarea particularităților regionale și chiar un recul al vieții culturale rurale, în profitul modelelor de viață și gândire din mediul urban.

Concurentul principal al vechiului regim devenea burghezia³⁹⁹. În această categorie intrau membri burgheziei în devenire, liber-profesioniștii, savanții, înalții funcționari

adevărat scandal diplomatic, iar un nou război a putut fi evitat doar prin compromisul realizat de Franța și Anglia, în urma întâlnirii dintre suveranii celor două țări la Osborne. În ciuda manevrelor Turciei și a hotărârii Conferinței de la Paris din 1858, cele două Principate Române s-au unit, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn la 5 și respectiv 24 ianuarie 1859 (Iași și, respectiv, București). Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 98.

³⁹⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 41.

³⁹⁹ Christian conte von Krockow, *Germanii în secolul lor (1890-1990)*, All, București, 1999, p. 19.

publici, negustorii, industriașii și bancherii⁴⁰⁰. Dacă la început era atât de diversificată, burghezia își va recontura dimensiunile lansând pe scena politică în primul rând reprezentanții marii burghezii. Beneficiară a prosperității economice din anii 1850-1873, marea burghezie a devenit clasa dominantă în țările Europei occidentale. Bancheri, mari oameni de afaceri, funcționari, magistrați, ofițeri superiori etc. constituiau un grup de mari notabili asemenea nobilimii, prin condițiile lor de existență. Această mare burghezie s-a constituit în veritabile dinastii precum Schneider și Krupp în industrie, Rothschild în domeniul bancar etc. Mica burghezie, cu venituri mai scăzute, visa idealul de viață al marii burghezii.

În țările în care nu exista o tradiție liberală, clasele mijlocii s-au îndreptat spre formațiuni extremiste. În Germania și Austro-Ungaria perpetuarea dominației sociale a aristocrației sau a marii burghezii au barat clasei mijlocii orice posibilitate de ascensiune socială. De aceea, aceasta s-a îndreptat frecvent către organizații care optau pentru transformarea radicală a organizării politice sau sociale. Din rândurile ei s-au recrutat militanții și cadrele social-democrației germane, conducătorii anarhiști sau cei ai naționalismului pe cale a se constitui.

2. Unificarea Germaniei: diplomație, foc și sabie

În acest context european, Prusia făcea pași importanți pe calea unificării Germaniei. Războiul Crimeei a fost o șansă, iar poziția adoptată de Prusia a fost, în final, cea

⁴⁰⁰ J. Kocka, *Les bourgeoisies européennes aux XIX-ème siècle*, Paris, 1996, p. 17.

mai avantajoasă. Germania trăia drama unei fărâmițări teritoriale excesive, situație percepută negativ de oamenii de cultură din spațiul german. În sprijinul ideii unui stat național modern german, au fost aduși nu o dată și factorii geografici. De aceea, în Germania determinismul geografic a avut o evoluție aparte începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și pe parcursul secolului al XIX-lea. Pentru că a folosit datele geografice în fundamentarea politicii externe a statului german și pentru înțelegerea realităților internaționale din secolul al XIX-lea, Friedrich Ratzel a fost considerat, pe bună dreptate, un precursor al geopoliticii: „Idealul pentru o mare politică, ce revendică puterea mondială, constă în combinarea factorilor continentali și maritimi”⁴⁰¹. Treptat, personalitățile politice și culturale din spațiul german se vor racorda la teoriile care justificau imperiile coloniale și a fost elaborată doctrina pangermanismului. Considerând „întinderea” drept fundamentul unui stat, Friedrich List (1789-1846) solicita în scrierile sale „dreptul la dimensiune” al Germaniei, o expansiune în toate direcțiile.

Visul de unitate a fost al germanilor. Întărirea potențialului economic a încurajat afirmarea politică a burgheziei liberale. În ciuda limitelor impuse de Constituția de la 1850, o dată cu creșterea economică burghezia liberală a început să obțină o importanță electorală tot mai mare. Partidul German al Progresului (*Deutsche Fortschrittspartei*), fondat în 1861, devine principala formațiune politică a Parlamentului și refuză să voteze bugetul după ce guvernul încercase să practice o politică militară reacționară⁴⁰².

Pentru a sparge rezistența deputaților liberali, în 1862, pe fondul crizei constituționale existente, regele

⁴⁰¹ În acest sens, a se vedea și Gh. Bichicean, *Introducere în istoria modernă universală*, pp. 450-451.

⁴⁰² Liberalii dezaprobau desființarea miliției (*Landwehr*), controlată de clasa de mijloc, și vroiau să limiteze serviciul militar de la trei la doi ani. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 157.

Prusiei îl numește cancelar pe Otto von Bismarck⁴⁰³. Acesta a deținut funcția timp de 19 ani. Reprezentant al vechii nobilimi din Pomerania, el însuși bărbat al „Vechiului Regim”, nu era preocupat decât de creșterea Prusiei și a puterii dinastiei regilor săi din familia Hohenzollern. Chemat la putere, Otto von Bismarck nu abandonează forța, și guvernează câțiva ani fără să obțină din partea Parlamentului autorizarea bugetară impusă prin Constituție. Autoritar, el a reușit să spargă rezistența deputaților, ridicând impozitele prin decret și impunând bugetul. Partidul Progresului nu a îndrăznit să practice o opoziție oferită de cadrul parlamentar.

După revoluția de la 1848/49, Prusia și Austria își vor defini pozițiile europene. Două concepții concurente se vor înfrunta de acum în Europa Centrală: cea a unei *Europe dunărene*, dominată de Austro-Ungaria⁴⁰⁴, și cea a unei *Mittleeuropa* sub influență germană. După „retragerea de la Olmütz”, Prusia visa să unifice în jurul ei principii germani într-un imperiu conservator și autoritar, din care Austria urma să fie eliminată. Încă din perioada 1840-1850, Prusia devenise centrul opoziției liberale din Germania. Rusia privea cu neliniște acțiunile Prusiei, îngrijorată de faptul că fundamentele monarhiei absolute prusace se vor clătina⁴⁰⁵. Această atitudine se raporta atât posibilității realizării unității germane printr-o acțiune revoluționară „de jos”, prin răsturnarea monarhiei, cât și situației unei unificări „de sus”, sub conducerea unei Prusii constituționale care, întărită astfel, putea amenința echilibrul european.

⁴⁰³ H. Schulze, *op. cit.*, p. 94. Amănunte privind activitatea lui Bismarck în calitate de cancelar al Reich-ului, în Fr. Avemari, *Otto von Bismarck – Kanzler und Christ.*, Brunnen: Gießen und Basel, 1937, *passim*.

⁴⁰⁴ În acest sens, a se vedea și Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 440-444.

⁴⁰⁵ Pentru amănunte, *Istoria diplomației*, I, pp. 500-502.

Wilhelm I, succesorul și fratele lui Frederic-Wilhelm al IV-lea, era un bărbat credincios „Vechiului Regim”. El a beneficiat de ușoara creștere economică a Prusiei, care deținea bogata regiune industrială Renania-Westfalia, a dezvoltat rețeaua de căi ferate și industria, lărgind considerabil și consolidând *Zollverein*-ul german organizat de Prusia. Încercările austriece de a distruge sau de a se alătura Uniunii Vamale, în 1865, au eșuat⁴⁰⁶. Wilhelm I va întâmpina serioase obstacole politice odată cu creșterea Partidului Liberal, care a înțeles că trebuie să controleze finanțele monarhiei și să o constrângă să reia politica de unificare. Sfântul Imperiu romano-german, redefinit prin pacea din Westfalia (1648) și menținut până la 1806, a înfățișat structuri imperiale în care instaurarea absolutismului era împiedicată de un edificiu instituțional care limita puterea suveranului⁴⁰⁷. În perioada următoare, reactualizarea ideii de Reich se îndepărtează de realitatea istorică a Sfântului Imperiu dizolvat în 1806⁴⁰⁸. Noua ideologie „imperială” promova tradiția medievală, mitizată de figura legendară a lui Carol cel Mare sau Frederic Barbarossa. Misiunea pe care o propagă această tradiție redefinește limpede „ideea Reich-ului”.

Este contextul în care Bismarck își începe activitatea de cancelar. O serie de reprezentanți ai Partidului național-liberal german devin susținătorii politicilor bismarckiene, promovând la rândul lor idei și soluții pentru realizarea unității germane. Chiar și marele istoric Leopold von Ranke (1795-1886), identificat o lungă perioadă de timp cu ideile liberale, se asociază spiritului conservatorist și ideilor de creare a statelor naționale⁴⁰⁹: Europa, fondată pe o civilizație comună, expansivă și dinamică, trebuie să permită

⁴⁰⁶ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p.153.

⁴⁰⁷ Gh. Bichicean, *Monarhia*, pp. 138-153.

⁴⁰⁸ *Apud* Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 52.

⁴⁰⁹ *Apud* I. Horga, *op. cit.*, p. 218.

crearea unor națiuni diverse, mai ales în cazul marilor puteri. Discipolii săi, în special prin glasul lui Treitschke, au apărut legitimitatea tinerelor popoare de a-și constitui state naționale, fiind cu predilecție amintiți germanii, italienii, popoarele balcanice. Intelectualii erau pregătiți să se ralieze omului care va ști să dea viață visului de unitate statală națională al germanilor. Acesta a fost Bismarck. Practicând sistematic o politică de pace și de alianțe, el a căutat să asigure Reich-ului o poziție solidă în noul echilibru al forțelor europene. Succesele externe îi permit lui Bismarck să-și consolideze poziția, destul de precară. Peste toate însă, el și-a consacrat eforturile întăririi armatei, în care vedea instrumentul unificării Germaniei în jurul Prusiei. Militarii prusaci nu au rămas indiferenți față de curtoazia manifestată de cancelar și s-au manifestat ca mari susținători ai unității germane. Otto von Bismarck a rămas fidel realizării unității după formula „Miciei Germanii”⁴¹⁰. El știa foarte bine că va întâmpina împotrivirea tuturor marilor puteri continentale, care unindu-și forțele puteau zdrobi Prusia. Prin urmare, a încercat să obțină neutralizarea cel puțin a Franței și Rusiei, prevăzând că războiul hotărâtor trebuia purtat împotriva Austriei, contracandidatul în realizarea unității germane.

Bismarck a realizat unitatea germană cu prețul a trei războaie⁴¹¹. În noiembrie 1863, la moartea regelui Danemarcei, Frederic al VII-lea, cancelarul a încercat să rezolve în favoarea Prusiei și fără sprijinul Austriei problema stăpânirii ducatelor Schleswig și Holstein⁴¹². Succesul ar fi însemnat consolidarea poziției Prusiei în fruntea

⁴¹⁰ *Istoria diplomației*, I, p. 605.

⁴¹¹ Pentru amănunte: H. Helmet, H.-J. Usczeck, *Preussisch-deutsche Kriege von 1864 bis 1871*, Deutscher Militärverlag, Berlin, 1967, *passim*; Andriana Stiles, *Unificarea Germaniei: 1815-1890*, All, București, 1998.

⁴¹² H. Schulze, *op. cit.*, pp. 94-95.

Confederației germane și a procesului de unificare germană. Pretextul unui război cu Austria îl constituia doar angajarea „războiului ducatelor” (1864-1865). Intervenind în complicata problemă de succesiune în legătură cu ducatele Schleswig și Holstein, proprietate a regelui Danemarcei Cristian al IX-lea, dar membre ale Confederației germanice, inițial Prusia a luat inițiativa unei intervenții comune cu Austria. Convenția de la Gastein (14 august 1864)⁴¹³ prevedea împărțirea și administrarea ducatelor între Prusia și Austria. După intervenții militare comune, la 30 octombrie 1864 a fost semnat tratatul de pace între Danemarca, de o parte, și Prusia și Austria, de altă parte. După „războiul Ducatelor”, Prusia și Austria vor constrânge danezii să cedeze Schleswig și Holstein, administrate la început în mod colectiv de către cele două puteri (*condominium*⁴¹⁴).

Abil diplomat, Bismarck a urmărit de la început anexarea celor două ducate, și ulterior s-a orientat spre un conflict deschis cu Austria. Înainte de a începe războiul cu Austria, Bismarck a încercat să o convingă să părăsească de bună voie Confederația germană, oferindu-i în schimb anexarea României, Bosnia și o parte din Serbia⁴¹⁵. Franța trebuia menținută într-o stare de neutralitate prietenoasă. Pentru aceasta, într-o discuție personală la Biaritz în toamna anului 1865, Bismarck i-a sugerat împăratului Napoleon al III-lea că în schimbul neutralității Franței nu ar avea nimic de obiectat dacă aceasta ar fi anexat Luxemburgul⁴¹⁶. Pretextând „o rea administrare” a ducatului Holstein, încredințat Austriei, Prusia invadea acest teritoriu, declanșând în acest fel războiul cu Habsburgii. Mai târziu, Bismarck mărturisea că niciodată nu i se întâmplase să mizeze totul pe o carte: avea împotriva sa Austria, Bavaria, Saxonia,

⁴¹³ *Istoria diplomației*, I, pp. 623-624.

⁴¹⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 95.

⁴¹⁵ *Apud* N. Ciachir, *op. cit.*, p. 170.

⁴¹⁶ *Ibidem*, p.163. *Istoria diplomației*, I, pp. 624, 626-627.

Hanovra, Württemberg, Baden, Hessa, Nassau și Frankfurt. Mai mult chiar, în Prusia conflictul dintre rege și Landtag nu era stins, iar Bismarck era acuzat în mod deschis de provocarea unui război fratricid⁴¹⁷.

Va urma însă destul de repede triumful deplin al diplomației lui Bismarck. Zdrobiți la Sadova pe 3 iulie 1866, austriecii vor fi obligați să semneze pacea de la Praga, cedând Prusiei toate ducatele și provocând astfel dizolvarea Confederației germanice⁴¹⁸. În 1867, Bismarck, care anexase statele Germaniei Centrale, va impune principiilor admiterea constituirii unei Confederații a Germaniei de Nord⁴¹⁹, plasată sub conducerea regelui Prusiei, care regrupa toate statele germane de la nord de Main: Bismarck este numit cancelar federal al noii Confederații. Noua entitate politică a fost mai mult un stat federal

⁴¹⁷ Istoria diplomației, I, p. 629.

⁴¹⁸ H. Schulze, *op. cit.*, p. 97. Slăbită de revoluțiile interne, de criza economică și de războaiele din care ieșise învinsă „pe toate fronturile” (eșecurile armatei imperiale în războaiele cu Franța și Italia în 1860, apoi în fața Prusiei în 1866), Austria va fi constrânsă să abandoneze neoabsolutismul și să caute un aliat. Având obiective identice, în dorința de refacere a Ungariei „milenare”, în 1867 s-a creat dualismul austro-ungar, împăratul austriac fiind ales și „rege apostolic al Ungariei”. De acum înainte dubla monarhie apărea ca un colos, dar un colos fragil, iar compromisul va împinge Europa pe un drum periculos (Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 63). Crearea monarhiei bicefale este expresia naționalismului de existență (I. Horga, *op. cit.*, pp. 224-225). Criza celor două monarhii a zdruncinat sistemul absolutist restabilit în 1849. Dar, în timp ce Austria evolua spre democrație, Ungaria rămânea „împietrită” într-un sistem dominant aristocratic. În urma împărțirii teritoriilor monarhiei, maghiarii „din oprimați devin opresori” (Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 71). Uniunea din 1867 a fost singura soluție posibilă. Imperiul Austro-Ungar cuprindea două state distincte: Cisleitania (Austria) și Transleitania (Ungaria), fiecare având Camere legislative și guverne proprii. Organe comune, sub egida împăratului, erau Ministerele Finanțelor, de Război și Externe.

⁴¹⁹ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 97-98 (*Norddeutsche Bund*).

(*Bundesstaat*) decât o federație de state (*Staatenbund*)⁴²⁰. Ea excludea, pe lângă Austria, statele germane din sud: Bavaria, Württemberg, Hessa-Darmstadt.

După cum cel dintâi război, împotriva Danemarcei (1864), l-a provocat după o logică impenetrabilă pe cel deal doilea, împotriva Austriei (1866), tot astfel acesta din urmă a atras un al treilea, contra Franței (1870). Pentru a convinge statele Germaniei de Sud, neîncrezătoare în Prusia, să accepte unitatea, cancelarul a căutat un adversar comun tuturor statelor germane. Îl vor ajuta „gafele” lui Napoleon al III-lea. El a început prin a-l discredita pe împărat în ochii principilor germani, aducându-le la cunoștință compensațiile teritoriale pe care Napoleon al III-lea le-ar fi reclamat în Germania, în schimbul neutralității din timpul războiului dintre Prusia și Austria pentru unificarea Reich-ului⁴²¹. La cererile repetate ale lui Napoleon al III-lea, Bismarck a declarat că nu crede posibil să cedeze Franței teritorii germane de frontieră, decât în cazul în care populația acestor regiuni ar accepta. În privința Luxemburgului, nu a lăsat să se înțeleagă că ar fi fost de acord cu anexarea sa de către Franța⁴²². Atunci, într-un gest final prin care dădea totuși o speranță, Bismarck a cerut lui Benedetti ca Franța să formuleze în scris toate doleanțele ei teritoriale. A fost „arma ucigătoare” cu care cancelarul a reușit să convingă și să atragă statele Germaniei de Sud în război de partea sa. Apoi s-a folosit de un pretext pentru a-l provoca și a-l face să declare război Prusiei în iulie 1870. În acest fel va înlătura și ultimele ezitări ale statelor Germaniei de Sud. A înfrânt rezistența Franței în războiul din 1870-1871, susținut de o dispută diplomatică în legătură cu problema tronului Spaniei⁴²³.

⁴²⁰ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 159.

⁴²¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 98.

⁴²² *Ibidem*, p. 635.

⁴²³ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 98-99.

Declanșat la cel dintâi pretext care s-a ivit – o scrisoare trimisă de Bismarck, intenționat injurioasă (*Emser Depesche*), ca răspuns la dorința franceză de a constrânge regele Prusiei să renunțe în viitor să pună un Hohenzollern pe tronul Spaniei –, războiul a sfârșit printr-o serie de înfrângeri ale Franței. Acestea au culminat cu capitularea lui Napoleon al III-lea, încercuit la Sedan la 1 septembrie 1870, după o bătălie remarcabilă prin rapiditatea cu care von Moltke a surprins trupele franceze. Toate eforturile guvernului francez format de republicani de a ridica armele și de a redresa situația militară s-au dovedit inutile.

Franța a fost obligată să semneze armistițiul din ianuarie 1871, apoi să accepte în luna mai „pacea de la Frankfurt”⁴²⁴, care prevedea anexarea de către Germania a Alsaciei (fără Belfort), a nordului Lorenei (incluzând Metz) și obligația de a plăti despăgubiri de război în valoare de 5 miliarde franci-aur⁴²⁵. În timp ce, învinsă, Franța pierdea Alsacia-Lorena și era supusă unor obligații financiare uriașe, unificarea Germaniei se înfăptuia. Elanul patriotic provocat de aceste ostilități au determinat unirea statelor din Sud cu Confederația Germaniei de Nord, punând bazele celui de-al doilea Reich⁴²⁶. La 18 ianuarie 1871, regele Prusiei, Wilhelm I, era proclamat împărat în Sala Oglinzilor de la Versailles⁴²⁷. Constituția celui de-al doilea Reich preciza că această entitate politică nouă este un stat federal, în care monarhiile constitutive își mențineau puterea

⁴²⁴ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, II, p. 183.

⁴²⁵ A se vedea și M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 92.

⁴²⁶ A se vedea în acest sens G. Hermet, *op. cit.*, p. 155.

⁴²⁷ Mulțumirea nu a fost generală, nici cea așteptată. A existat o anumită reticență din partea principilor, și chiar o mâhnire din partea împăratului ales: ceea ce realizase Bismarck era mai degrabă o extindere a puterii prusace, decât crearea unui entuziasm naționalist pentru o Germanie unită. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 160.

internă, în timp ce politica externă și războiul constituiau probleme naționale. Este consecința doctrinei statului instituționalizat (*Institutioneller Flächenstaat*) elaborată în Germania secolului al XIX-lea pe baza „dreptului teritorial” (*Genossenschaft*), și nu în virtutea legăturilor personale⁴²⁸. Bismarck – și în egală măsură Cavour pentru Italia – au postulat ideea că statul prevalează asupra societății ca motor al națiunii.

Parlamentul (*Reichstag*) se alegea prin sufragiu universal masculin, secret și avea drept de veto⁴²⁹. Deputații aveau puteri limitate (*cum limitata potestas*). Inițiativa legislativă aparținea Consiliului federal (*Bundesrat*)⁴³⁰, alcătuit din delegații statelor federate. În acest Consiliu Prusia avea drept de veto. Adevărata putere aparținea împăratului, cancelarului, miniștrilor, funcționarilor și comandanților armatei. Împăratul și cancelarul său dețineau puterea supremă. Pierderea controlului asupra problemelor militare de către Reichstag (1883), prin controlul bugetului militar, a condus la creșterea puterii armatei și, în mod fatal, a provocat o mare fisură în politica externă germană. Primul Război Mondial este o dovadă în acest sens.

⁴²⁸ *Apud* G. Hermet, *op. cit.*, p. 156.

⁴²⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 107.

⁴³⁰ *Ibidem*.

IX. AL DOILEA REICH: MODELUL AUTORITAR GERMAN (1871-1890)⁴³¹ SAU „IMPERIUL LUI BISMARCK”

1. Consolidarea unității „Imperiul lui Bismarck”

Unitatea Germaniei nu a fost rezultatul unei hotărâri populare, ci al unui acord princiar încheiat „la vârf”. Preponderența Prusiei a fost, fără îndoială, zdrobitoare. De aceea, se poate considera că noul Imperiu este o „Mare Prusie”. Victorioasă asupra Franței în 1871, Germania își va exercita dominația asupra Europei timp de două decenii, sub abila cărmuire a lui Bismarck⁴³². În această Europă *cu preponderență germană* (1871-1890), crizele din Balcani și rivalitățile coloniale i-au permis lui Bismarck să devină arbitru continentului.

Hotărât să interzică Franței orice război de revanșă, cancelarul german s-a preocupat de izolarea ei. Neliniștit de refacerea rapidă a acesteia, gândindu-se că Germania are

⁴³¹ Pentru amănunte privind perioada 1871-1890 vezi H. Schulze, *op. cit.*, pp. 107-114.

⁴³² P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, I, All, București, 1998, p. 59.

nevoie de timp pentru a-și consolida unitatea, Bismarck trebuia să facă în așa fel încât Franța să nu-și găsească aliați în Europa. El va încerca și va reuși să constituie o serie de alianțe cu state uneori rivale între ele, fiind mai puțin important conținutul lor, cât faptul de a deturna aceste state de la o alianță cu francezii. „Sistemele bismarckiene” au avut ca scop menținerea Europei în situația de la 1871, favorabilă Germaniei. În 1873, împăratul Germaniei forma, împreună cu cel al Austriei și țarul Rusiei, „Alianța celor Trei Împărați”, care nu a întârziat să se dizolve în fața intereselor rivale ale Austriei și Rusiei în Balcani.

Zece ani mai târziu, în 1882, Bismarck constituia, cu Austria și Italia, „Tripla Alianță”, sistem defensiv îndreptat împotriva Rusiei și Franței. În același timp, el a semnat un tratat cu Rusia și a determinat Italia, Spania și Anglia să încheie „Înțelegerea mediteraneeană” (1887), îndreptată contra ambițiilor hegemonice ale Rusiei și Franței. Mai mult chiar, a reușit să determine puterile europene să se lanseze în expediții coloniale care le vor întoarce unele împotriva celorlalte. Germania, deși se alăturase mai târziu împărțirii lumii, poseda al treilea domeniu colonial (în special în Africa), cu 3 milioane km² și 16 milioane locuitori. Belgia domina cea mai mare parte din Congo, în timp ce Italia a pus mai târziu stăpânire pe Eritreea, Somalia și Libia (aceasta din urmă din 1912)⁴³³.

Perspicacitatea lui Bismarck și puterea sa de penetrare în sfera problemelor externe contrastează puternic cu vederile sale mărginite în politica internă. Ceea ce justifică lipsa de înțelegere a mișcărilor democratice. În ochii săi „opозиția politică” și „inamicul Imperiului” erau sinonime. El a luptat cu înverșunare, dar fără mare succes, contra aripilor stângi a burgheziei liberale, a catolicilor angajați

⁴³³ Pentru politica externă comentată, vezi H. Schulze, *op. cit.*, pp. 113, 125. Sunt și urmările Conferinței „coloniilor” de la Berlin (1885).

politic, ca și împotriva organizațiilor muncitorești, supuse practic prin „legea asupra socialiștilor” pentru 12 ani (1878-1890) unui regim de excepție. De aceea el și-a îndepărtat masele muncitorilor, al căror efectiv creștea considerabil, și acesta în ciuda adoptării unei legislații sociale foarte avansate pentru acea epocă. Curând se va produce „reîntoarcerea la reacțiune” (1878-1890). Începând cu anul 1878, Bismarck și-a modificat politica, rupând compromisul cu național-liberalii. Principalul pericol pentru viitor îi apărea de acum mișcarea socialistă. Criza economică, care atinge agricultura începând cu anul 1873 și împiedică dezvoltarea industriei din 1880, îl va obliga să ridice drepturile de vamă. Marile bănci germane au supraviețuit crizei din 1873, inaugurând o nouă epocă a capitalismului financiar. Această situație a creat, din nefericire, noi condiții pentru renașterea spiritului antisemit⁴³⁴.

2. Modelul autoritar german

Sub influența Prusiei, Imperiul german (*Reich*), compus din 25 state care-și păstrau legile, promova o politică autoritară. Un guvern imperial era însărcinat cu problemele comune: diplomație, armată, marină, justiție, transporturi, comerț. Puterea executivă era exercitată de împărat, care își delega puterile cancelarului, responsabil doar în fața sa. Cele două adunări își împărțeau puterea legislativă – *Bundesrat*, care grupează reprezentanții celor 25 de state, și *Reichstag*, cu deputați aleși prin sufragiu universal și egal (masculin). Dieta imperială nu avea nici o influență asupra formării guvernului. Totuși, putea influența

⁴³⁴ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 163. Cu toate că bancherul Bleichröder era evreu, iar alții, precum Rothschild, dobândeau reputație internațională.

exercitarea puterilor guvernamentale, participând la elaborarea legilor imperiale și făcând uz de puterea sa bugetară. Cancelarul Reich-ului nu era responsabil decât în fața împăratului, dar trebuia să facă efortul de a atrage de partea politicii sale majoritatea deputaților din Reichstag. Dreptul de vot recunoscut cetățenilor din diferitele landuri (*Länder*) nu era încă omogen. Prusia și-a imprimat tradițiile acestui sistem de guvernare (feudale, militare, autoritare). Împăratul (*Deutscher Kaiser*) era și rege al Prusiei, iar Adunările erau dominate de o majoritate prusacă⁴³⁵. Rezultă că regimul nu putea fi nici democratic, nici parlamentar: pe de o parte, împăratul putea proclama starea de asediu, de altă parte, Reichstag-ul nu putea demite cancelarul.

Unsprezece dintre statele germane confederate erau supuse, încă, unui regim electoral de clase în care sufragiul funcționa pe baza censului de avere. Pentru alte patru state era prevalent vechiul sistem de repartizare corporativă a mandatelor. Statele Germaniei de Sud, cu o mai mare tradiție parlamentară, au reformat la începutul secolului regimul electoral. Baden, Württemberg și Bavaria își ajustează sistemul aplicat la nivelul Dietei imperiale. Burghezia, care și-a consolidat poziția economică, profită de dezvoltarea industrială a Germaniei pentru a-și extinde influența. Aristocrația și corpul ofițerilor, compus în majoritate din nobili, continuă să domine societatea.

Partidele reprezentau mai puțin doctrine, cât interese. Partidul conservator era dominat de marii proprietari funciari de la est de Elba (*Junkers*), atașați cu devotament împăratului. Național-liberalii constituiau partidul burgheziei industriale și comerciale din vestul țării. Importanța lor va crește odată cu dezvoltarea industriei, remarcabilă în Germania după anul 1871. Acest partid dorea consolidarea unității germane și se pronunța pentru un regim parla-

⁴³⁵ H. Schulze, *op. cit.*, p. 107.

mentar, laic, care să mențină liber-schimbul, favorabil industriei și comerțului. Opoziția se exprima prin alte partide, precum: Partidul de Centru (*Zentrum*), care grupa catolicii, ostili oricărei centralizări într-o țară majoritar protestantă; social-democrații, care făceau progrese rapide odată cu creșterea numărului muncitorilor; partide protestatare, în regiunile anexate (Polonia, Alsacia și Lorena etc.).

Pentru continuarea dublei sale politici, Bismarck se va sprijini pe o majoritate care grupează conservatorii și *Zentrum*. Puțin interesat de doctrine, Bismarck se va alia cu național-liberalii, un compromis care va dura de altfel destul de puțin (1871-1878). Cu ajutorul lor însă, el va impune votarea în Reichstag a legilor ce permiteau consolidarea unității germane. În același timp, el angajează o adevărată luptă împotriva Bisericii Catolice, considerată o forță de dezmembrare a Imperiului. În acest scop a obținut votarea și aplicarea unei serii de legi, în urma cărora Compania iezuiților va fi dizolvată, căsătoria civilă devenea obligatorie, iar nominalizarea preoților era supusă acceptului autorităților civile. Este vorba de *Kulturkampf*, sau „lupta pentru civilizație”⁴³⁶. În septembrie 1873, cu prilejul vizitei regelui Victor-Emmanuel la Berlin, Bismarck – atunci în plin *Kulturkampf* – se plângea că Italia, prin legea sa de garanții și prin achiziția teritoriului pontifical, făcuse Sfântul Scaun inviolabil⁴³⁷. El propunea ca Italia să autorizeze debarcarea unui detașament german la Civita Vecchia – unde, spre marea nemulțumire a Italiei, crucișătorul francez „Orinoco” se afla la dispoziția papei din 1870 – pentru a înainta spre Roma în scopul rezolvării *Kulturkampf* prin forța armelor. Miniștrii italieni au respins cu diplomatie propunerea, având satisfacția de a vedea că „Orinoco” a fost rechemat din Italia de către mareșalul

⁴³⁶ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 110-111.

⁴³⁷ H. W. Steed, *op. cit.*, pp. 403-404.

MacMahon, succesorul lui Thiers ca președinte al Republicii franceze. Relațiile italo-germane s-au îmbunătățit ulterior, urmare a vizitei împăratului Wilhelm I la Milano, în aprilie 1875. În 1881, obosit de *Kulturkampf* și în drum spre Canossa, Bismarck va începe împăcarea cu sentimentele catolicilor germani și va iniția o campanie în favoarea independenței papalității. Susținut de Austria, el propune ca Italia să fie invitată să revizuiască legea garanțiilor, pentru a o pune de acord cu exigențele catolice, cerând în același timp convocarea unei conferințe internaționale pentru reglementarea situației papei⁴³⁸.

Membre ale Triplei Alianțe din 1882, Germania, Austrio-Ungaria și Italia și-au acomodată interesele uitând vechile rivalități. Era în avantajul Germaniei, pentru care *Drang nach Triest* (interesul pentru Adriatică) a rămas un factor mai practic al politicii sale europene decât *Drang nach Osten* austro-ungar, sau visul unui „marș spre Salonic”. Oamenii politici italieni și austrieci au înțeles că metoda Germaniei pentru a rămâne „stăpâna Triplei Alianțe” consta în împiedicarea relațiilor directe între Roma și Viena, prin crearea de suspiciuni reciproce între cele două capitale. În acest fel, acestea erau obligate să recurgă permanent la „bunele oficii” ale Germaniei. Prințul Bülow declara la un moment dat, că singurele alternative între Austro-Ungaria și Italia sunt alianța sau războiul, dar alianța nu va fi niciodată atât de cordială încât să poată împiedica posibilitatea unei rupturi și, pe de altă parte, relațiile austro-italiene nu vor fi niciodată atât de rele încât să împiedice menținerea alianței⁴³⁹.

În această Germanie autoritară, acțiunea de guvernare a lui Bismarck a fost dominată de trei obiective, care vor îndrepta liberalii împotriva lui: stabilirea protecțio-

⁴³⁸ Pentru detalii, *ibidem*, pp. 406-411.

⁴³⁹ *Ibidem*, p. 416.

nismului, din 1879; lupta contra minorităților protestatare, în urma politicii de germanizare a teritoriilor anexate, care va da naștere unor repetate conflicte în Polonia, Alsacia și Lorena, întrucât Bismarck și succesorii săi au încercat, cu mai puțină brutalitate, să „germanizeze” provinciile poloneze din Reich și Alsacia-Lorena, atașate de la francezi în 1871; represiunea contra socialiștilor, care urmăreau elaborarea unei legislații sociale foarte avansate, calificată ca „socialism de stat”. În acest context, liberalii germani reclamau reîntoarcerea la liber-schimb și stabilirea unui adevărat regim parlamentar, care să permită controlul responsabilității guvernului în fața Reichstag-ului. Conservatorismul readus în prim-planul scenei politice în anul 1880 a reafirmat atitudinea lui Bismarck față de socialiști. După Congresul de la Gotha (1875), SPD și membrii săi au fost considerați dușmani ai Imperiului (*Reichsfeinde*). Profitând de cele două atentate asupra împăratului, fără nicio legătură între SPD și acele evenimente, cancelarul a reușit să impună în 1878 o lege antisocialistă, deși socialiștii își mențineau reprezentarea parlamentară. Cu toate acestea, Bismarck s-a aflat la originea unor legi de asistență socială, care au îmbunătățit situația muncitorilor.

X. GERMANIA DUPĂ BISMARCK PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1890-1914). NAȘTEREA LUMII BIPOLARE

1. Politică și societate după Bismarck. Economia *made in Germany*

Puterea Germaniei crescuse simțitor de la începutul secolului al XIX-lea, pe toate planurile. Treptat, Bismarck a devenit victima propriului său sistem, tânărul împărat Wilhelm al II-lea reușind să-l îndepărteze în 1890 (în vârstă de 75 de ani, Bismarck și-a înaintat demisia)⁴⁴⁰. Împăratul dorea să domnească el însuși, dar îi lipseau cunoștințele și perseverența. Mai mult în vorbe decât în fapte, el făcea o figură de despot războinic. Sub conducerea lui, Germania începe să intervină în problemele mondiale. Căutând să ajungă din urmă marile puteri, care luaseră un avans considerabil, Imperiul se izolează din ce în ce mai mult. În politica internă, Wilhelm al II-lea îndulcește pozițiile sale față de muncitori, văzând că tentativele pentru câștigarea proletariatului rămân fără efect. Cancelarii săi practică o serie de coaliții schimbătoare, de tendință conservatoare și burgheză. În timpul guvernării Caprivi (1891-1894), s-a

⁴⁴⁰ von Krockow, *op. cit.*, p. 7. H. Schulze, *op. cit.*, p. 114.

încercat trecerea către „un nou curs”⁴⁴¹, manevrând între diferite grupuri de interese. După demisia forțată a acestuia, în urma unor intrigi de care se pare că nici împăratul nu era străin, a urmat guvernarea lui Hohenlohe (1894-1900). O perioadă destul de confuză, în care forța „solidarității de interese” a fost canalizată agresiv în politica externă, mai ales după numirea amiralului von Tirpitz ca secretar de stat pentru marină (1897). Social-democrația, deși era una din formațiunile susținute de milioane de alegători, rămânea exclusă de la putere. Guvernările ulterioare, conduse de Bülow și Bethmann Hollweg, nu au reușit nici ele să formeze o bază parlamentară stabilă, care să nu mai fie vulnerabilă în fața grupurilor de presiune, multe susținute de oligarhia industrial-bancară în care se implicau nume precum Stumm și Krupp.

Din punct de vedere economic, o fractură existentă încă de la difuzarea revoluției industriale tindea să se cronicizeze. Europa devenea bipolară atât economic, cât și militar. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, contribuția Marii Britanii la realizarea schimburilor comerciale s-a diminuat destul de puternic, scăzând în următorii 50 de ani de la 25% (în 1860) la puțin peste 15%. Londra își va păstra însă renumele de prim port maritim al lumii, devansând New York, Anvers, Rotterdam și Hamburg, jumătate din flota britanică continuând să navigheze pe toate mările globului datorită activității de *tramping* (navigare fără itinerar fix, la cerere). Supremația englezilor va fi tot mai mult contestată. Anglia se va lovi și va trebui să țină din ce în ce mai mult seama de politicile protecționiste ale partenerilor săi comerciali, europeni și extraeuropeni, de creșterea puternicilor concurenți, între care SUA și mai ales Germania, a cărei contribuție la comerțul mondial trecea de la 9% în 1880 la peste 13% înaintea Primului

⁴⁴¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 174-177.

Război Mondial. Germania a datorat expansiunea activităților comerciale costului relativ scăzut al producției sale industriale și mai ales cutezanței comercianților săi, care străbăteau toate căile lumii, metodelor sale comerciale și practicării *dumping*-ului.

Germania se transforma într-o societate industrializată. Progresul wilhelminian până în anul premergător intrării Germaniei în Primul Război Mondial este mai evident în cifre⁴⁴²: creșterea de patru ori a căilor ferate; triplarea circulației mărfurilor și a tonajului flotei comerciale; extracția de cărbune s-a dublat, iar producția de fontă a crescut de aproape trei ori. Viitorul și dorința de a se situa și de a rezista pe o poziție fruntașă în competiția mondială depindeau de două condiții: marfă de calitate și produse noi. Obligatorietatea desemnării provenienței produselor de export, obținută de englezi în 1887, s-a impus cu acel *made in Germany* ca semn al calității. În domeniile industriilor de viitor – chimie, farmaceutică, optică și mecanică fină, electrotehnică – Germania ocupa poziția de vârf. În domeniile industriei grele și textile, ocupa locul doi. Pe drumul recunoașterii internaționale se situau nume precum AEG, Siemens și Halske, Robert Bosch, Carl Zeiss, Bayer etc. În 1913, participarea la exportul mondial (13%) a însemnat pentru Germania un excedent de 0,2 miliarde dolari, iar investițiile în străinătate se cifrau la 5,8 miliarde dolari.

Succesul este pe deplin explicabil: în primul rând, păstrarea și dezvoltarea unui sistem educațional pliat pe necesitățile țării; în al doilea rând, cercetarea științifică sistematică. De la începutul secolului al XIX-lea, reforma universitară a lui Humboldt a fost centrată pe erudiție și cercetare, iar fondarea Universității din Berlin în 1810 a fost deosebit de rodnică (astăzi Universitate din Berlin îi poartă numele)⁴⁴³.

⁴⁴² H. Schulze, *op. cit.*, pp. 118-119.

⁴⁴³ von Krockow, *op. cit.*, pp. 27-28.

Creșterea demografică rămânea, evident, un mare câștig pentru Germania: dacă în 1871 populația sa număra 41 milioane locuitori, în 1910 se ridica la 64 milioane. Când a izbucnit Primul Război Mondial, populația Germaniei număra 67,7 milioane locuitori. Această situație reprezintă aproape în întregime creșterea populației urbane. S-a înregistrat și un progres social evident. Standardul de viață creștea permanent, timpul de lucru a fost stabilit la 56-60 ore muncă, săptămâna de lucru de șase zile, ceea ce făcea realizabil orizontul de 48 ore muncă săptămânal. Statul german a început să-și construiască rețeaua de politici sociale. Dacă în 1839 Prusia emitea deja un regulament pentru protecția muncitorilor copii și adolescenți, în 1871 Reich-ul înăsprea măsurile de protecție, iar în 1878 începea inspectarea fabricilor.

Planurile de asigurare socială au fost anunțate într-un discurs de către împărat în anul 1881⁴⁴⁴. După ce Bismarck a introdus asigurarea medicală pentru muncitori (1883), asigurarea în caz de accidente (1884) și cele de invaliditate și bătrânețe (1889), în 1891 a fost adoptată prima lege de protecție a muncii⁴⁴⁵. Măsurile de asistență socială nu erau exclusiv rezultatul politicii lui Bismarck, ci urmau perioadei de depresiune economică declanșate în 1873, care a creat sărăcie și a îngrijorat aproape întreg spectrul politic, nu doar pe socialiști.

A avut loc și o extindere fără precedent a urbanizării, poate comparabilă doar cu începuturile procesului de urbanizare din Evul Mediu. La finele anului 1890, Germania traversa un al doilea val rapid de industrializare. Cu aceste realizări se prezenta Germania în anii premergători Primului Război Mondial, realizări care au influențat mult formarea și dotarea unei armate cu o forță recunoscută

⁴⁴⁴ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 165-166.

⁴⁴⁵ von Krockow, *op. cit.*, pp. 30-31.

pe plan mondial. În primul rând construirea flotei militare, marina fiind o expresie a modernității specifice. Ea a fost subordonată direct Reich-ului.

2. O lume bipolară

La sfârșitul secolului al XIX-lea, rivalitățile statelor vor contura alte coaliții, prin care Europa bipolară continua să trăiască prin Tripla Alianță (Puterile Centrale) și Tripla Înțelegere (Antanta).

La 19 aprilie 1877, erijată în „protectoarea creștinilor din Balcani”, Rusia intra în război contra Turciei⁴⁴⁶. Diplomația rusă a contactat Austria, de la care a obținut, prin două înțelegeri succesive (1876 și 1877, la Reichstadt și Budapesta), „neutralitatea prietenoasă” în perspectiva unui război cu Poarta. În schimb, în situația victoriei, Rusia garanta Austriei anexarea Bosniei-Herțegovina. Învinsă, în februarie 1878 Poarta a fost obligată să semneze Tratatul de la San Stefano, prin care recunoștea independența Serbiei, României și Muntenegrului. Clauza principală, care va nemulțumi marile puteri europene, a fost crearea unui principat bulgar autonom – „Bulgaria Mare”, care domina Balcanii și era plasată sub protectorat țarist⁴⁴⁷, asigurând Rusiei controlul Strâmților, ieșirea la Marea Mediterană prin Marea Egee și apropierea, la fel de periculoasă, de Marea Adriatică.

Intervenția marilor puteri europene a obligat Rusia să renunțe la Tratatul de la San Stefano și să accepte convocarea unui nou Congres de pace la Berlin, care și-a început lucrările la 1 iunie 1878. Concertul european, creat într-o altă structură la 1856, a consacrat independența

⁴⁴⁶ R. Mantran (coord.), *Istoria Imperiului otoman*, All Istoric, 2001, pp. 439-440.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, p. 441.

Belgiei, României, Serbiei și Muntenegrului⁴⁴⁸. Le-au urmat Bulgaria și Creta.

Rusia nu se putea manifesta ca mare putere, așa cum și-ar fi dorit, fiind obligată din nou să accepte condițiile impuse de celelalte puteri europene⁴⁴⁹. Austria era total nemulțumită, întrucât nu i se „oferise”, conform înțelegerilor secrete, Bosnia-Herțegovina, declarată autonomă, și își vedea amenințat visul de a-și impune autoritatea în Balcani. Anglia considera Rusia, stabilită confortabil în Bulgaria, un pericol amenințător pentru drumurile spre Indii deschise prin Mediterana odată cu darea în folosință a canalului de Suez. În consecință, niciuna nu puteau accepta tratatul. Cele două puteri au impus întrunirea unui congres internațional. Prin tratatul de la Berlin, semnat la 1/13 iulie 1878, Rusia a fost nevoită să renunțe la cea mai mare parte a cuceririlor sale, iar Bulgaria a fost redusă la dimensiuni „convenabile” marilor puteri.

În anul 1879 se încheia o alianță militară între Germania și monarhia habsburgică (*Zwei-Kaiser-Bündnis*)⁴⁵⁰. Tripla Alianță a finalizat în anul 1882 efortul politico-militar deja materializat între Germania și Austro-Ungaria. Tratatul s-a semnat în 20 mai 1882 la Viena, pentru o perioadă de cinci ani. Italia va adera la Alianță în același an, iar România în 1883, printr-un tratat secret⁴⁵¹. Motivele României au fost întemeiate pe încercarea de a găsi un mijloc de protecție contra presiunilor Rusiei,

⁴⁴⁸ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 167.

⁴⁴⁹ H. W. Steed, *La monarchie des Habsbourg*, Librairie Armand Colin, Paris, 1914, pp. 326-327.

⁴⁵⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁵¹ Sub impulsul lui Carol I (1866-1914), România se va apropia foarte repede de Germania: prin semnarea tratatului secret, devenea al patrulea membru al Triplei Alianțe; a se vedea și interesantul articol semnat de T. Sarmant, „Entre aigle allemand et coq gaulois”, în *Armées d'aujourd'hui*, n° 213, sept. 1996, pp. 65-66.

manifestate mai ales în 1877-1878. Tripla Alianță a rezolvat conflictul mai vechi dintre Germania și Austro-Ungaria, menținând deschisă rivalitatea franco-germană. În acest fel, neînțelegerile și slăbiciunile celorlalte puteri europene au făcut din Germania bismarckiană arbitrul Europei până în 1890. Germania dorea să regleze problemele sale cu Franța, de care se simțea amenințată după războiul din 1870-1871.

În această încercare, Germania căuta aliați cu care să nu rivalizeze, așa cum era de pildă cazul Marii Britanii în problema coloniilor. Urmărind să contracareze influența Rusiei în Balcani, Austro-Ungaria se alia Germaniei. Disensiunile nu vor întârzia să apară. Bismarck a putut neutraliza efectele unei alianțe austro-germane amenințătoare pentru Rusia, negociind în 1884 un tratat secret ruso-german, pentru a împiedica Rusia să caute un aliat în Franța⁴⁵². Congresul coloniilor constituie un moment în care puterile se înfruntă. Disputa colonială accentua divergențele dintre state, iar Germania era direct interesată să pătrundă în zona Africii Ecuatoriale. În acest context, Bismarck a convocat la Berlin Congresul coloniilor, la 25 noiembrie 1884⁴⁵³. Ulterior, în timpul tulburărilor din Bulgaria, Bismarck considera că Tratatul austro-german era inefficient, dacă Austro-Ungaria și Rusia se confruntau. Din punct de vedere tehnic, Bismarck își putea apăra conduita argumentând că, întrucât Tratatul austro-german fusese încheiat numai în perspectiva unui atac posibil al Rusiei, îndreptat contra uneia sau alteia dintre cele două puteri contractante, și pentru că, pe de altă parte, Tratatul ruso-german de „contrasiguranță” nu angaja Germania împotriva Rusiei decât în cazul unui atac al Austro-Ungariei contra Rusiei, nu exista nicio contradicție între angajamentele luate de Germania, mai ales că Tratatul austro-german nu o angaja să acorde

⁴⁵² H. W. Steed, *op. cit.*, pp. 325, 331.

⁴⁵³ N. Ciachir, *op. cit.*, II, p. 217. H. Schulze, *op. cit.*, p. 125.

ajutor Austro-Ungariei în cazul unui atac contra Rusiei⁴⁵⁴. Desigur, moral ar fi fost imposibil de adoptat o hotărâre care să determine care dintre cele două părți era agresorul. Împăratul Germaniei și contele Caprivi, care în 1890 au anulat Tratatul de contra-siguranță întrucât crea „o situație prea complicată”, au făcut totuși proba sensului comun pe care îl dădeau acestuia.

Poziția puternică a Germaniei se resimțea tot mai mult în relațiile internaționale. Începutul anului 1887 prevestea o încordare a relațiilor dintre Berlin și Paris. La cinci ani de la încheierea Triplei Alianțe, o convenție italo-germană recunoștea dreptul Italiei de a ataca Franța, beneficiind de sprijinul militar al Germaniei, dacă francezii ar încerca să-și extindă influența în Africa de Nord. Izolând Franța, Bismarck își putea permite să o atace oricând, dacă reușea să atragă și Rusia de partea Germaniei, invocând instalarea unei bariere răsăritene în calea influenței franceze. Diplomația germană nu se conducea după scrupule. În octombrie 1898, împăratul Wilhelm al II-lea (1888-1918) efectua o vizită oficială în Imperiul otoman – fiind singurul șef de stat european primit de Abdul-Hamid –, după care a vizitat Țara Sfântă, unde s-a declarat apărător atât al catolicilor, cât și al protestanților⁴⁵⁵; apoi, la Damasc, apăsa pe coarda panislamistă, asigurându-i de întreaga sa protecție pe cei trei sute milioane de musulmani. Vizita împăratului a marcat o schimbare reală în relațiile germano-turce, chiar a celor cu puterile europene în general. Era un semn că, după retragerea lui Bismarck și sub impulsul lui Wilhelm al II-lea, Germania se lansa în *Weltpolitik*, făcându-și simțită prezența și în Africa, America Latină și

⁴⁵⁴ H. W. Steed, *op. cit.*, pp. 332-333.

⁴⁵⁵ R. Mantran (coord.), *op. cit.*, pp. 477-478. Vizita imperială a fost precedată de venirea la Istanbul a unei importante delegații de oameni de afaceri germani, condusă de directorul Deutsche Bank. Ideea construirii căii ferate de la Bagdad de către germani a fost acceptată.

Extremul Orient. Deja din anul 1830 ofițeri prusaci, între care și von Moltke, se ocupau de modernizarea și instruirea armatei otomane: asistăm la o „germanizare” a acesteia⁴⁵⁶. Interesele economice au determinat însă reacția celorlalte puteri europene: în anturajul sultanului existau partizani ai Angliei; Rusia se simțea amenințată în acțiunile sale comerciale, dacă linia contruită de germani depășea Anatolia. Apoi, se punea problema zonelor de influență, întrucât prin promovarea intereselor Germaniei Addul-Hamid încerca să neutralizeze ingerințele rușilor și ale britanicilor. Această politică a avut drept consecință apropierea anglo-rusă, deși în anul 1889 împăratul Wilhelm al II-lea propunea guvernului britanic să adere la Tripla Alianță. Atitudinea Germaniei, dovadă a puterii de care dispunea, s-a manifestat și cu prilejul Conferinței de la Haga – prima încercare internațională de limitare a înarmărilor (1899) –, pe care o va „torpila”.

Îndepărtarea lui Bismarck din viața politică, dând curs noii politici europene a Germaniei, va determina și apropierea dintre Franța și Rusia. Ca urmare, în vestul îndepărtat al Europei, la țărmul Atlanticului, se va naște cea de-a doua coalțiție. Ea se baza pe acordurile bilaterale încheiate între Franța și Rusia, pe de o parte, și dintre Anglia și Franța, pe de altă parte⁴⁵⁷. Alianța franco-rusă s-a încheiat în anii 1891-1893. De la pactul consultativ din 1891, Franța și Rusia vor negocia în 1892 o serie de înțelegeri militare, pentru ca în 1893 acordul între cele două țări să fie ratificat. Săvârșind acte ostile la adresa Rusiei, Germania a contribuit la accelerarea încheierii acordului acesteia cu Franța. Convenția militară ruso-franceză era ratificată în ianuarie 1894⁴⁵⁸. Documentul conținea preve-

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 479.

⁴⁵⁷ În acest sens, Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁵⁸ *Apud* N. Ciachir, *op. cit.*, p. 223.

deri dure, clar îndreptate împotriva Germaniei: dacă Franța va fi atacată de Germania sau de Italia susținută de Germania, ori dacă Rusia face obiectul unei agresiuni din partea Germaniei sau Austro-Ungariei, cele două state semnatare vor folosi toate forțele disponibile pentru a lupta împotriva Germaniei (art.1).

Odată cu înființarea celui de-al doilea „bloc militar”, lumea bipolară devenea realitate. La formarea alianțelor a contribuit decisiv și cursa înarmărilor⁴⁵⁹. La scurt timp de la crearea blocului franco-rus (1893/1894), după ce o perioadă se întrevedea chiar un conflict între Anglia și Rusia, cele două puteri se vor apropia prin intermediul Franței. În fața noii situații create în Europa, în anul 1904 Anglia și Franța încheiau așa-numita *Entente cordiale*⁴⁶⁰. Francezii au făcut presiuni diplomatice asupra Angliei pentru a accepta acordul cu Rusia. Reticenți, englezii nu îl vor accepta decât după declanșarea primei „crize marocane” (1907)⁴⁶¹. Criza a fost consecința imixtiunii Germaniei în Maroc, aflat în sfera de influență franceză⁴⁶². Discursul împăratului Wilhelm al II-lea, în 31 martie 1905, a provocat o vie tensiune între cele două țări. Sistemul bismarckian s-a dovedit fragil după retragerea celui ce îl construise din viața politică. Singură la început contra Germaniei, Franța va primi sprijinul Angliei, în același timp în care englezii acceptau și colaborarea cu Rusia. În același an, 1907, se puneau bazele Antantei (Tripla Înțelegere).

Crizele care vor urma nu vor angaja coalițiile în confruntări decisive. „Criza bosniacă” a fost cauzată de diferendele existente între Serbia și Austro-Ungaria în

⁴⁵⁹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁶⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁶¹ Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 172. Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 116.

⁴⁶² P. Milza, S. Bernstein, *Istoria secolului XX*, I, p. 62. Kalevi J. Holsti, *op. cit.*, p. 172.

problema bosniacă (1908). Prin rescriptul imperial din 5 octombrie 1908, Francisc Iosif anexa Bosnia și Hertegovina, contând pe sprijinul militar al Germaniei. A fost, într-adevăr, un triumf al diplomației germane și austro-ungare. Agravarea relațiilor franco-germane declanșează a doua „criză marocană” (1911), urmată de presiunile militare germane asupra Franței în Maroc⁴⁶³. Germanii acceptă ocuparea portului Casablanca de către francezi, iar intervenția brutală a Angliei în sprijinul Franței îi determină pe germani să se resemneze. Războaiele balcanice (1912-1913) sunt ultimele mari evenimente care au precedat declanșarea războiului mondial. Toate, împreună, au constituit o parte din cauze și preludiul Primului Război Mondial.

3. Către Primul Război Mondial

Primul Război Mondial este consecința directă a nașterii lumii bipolare, a tendințelor de reîmpărțire a lumii și a sferelor de influență. Acest echilibru instabil născut din divergențele marilor puteri europene a declanșat o catastrofă mondială. La începutul secolului al XX-lea, Europa exercita o influență preponderentă asupra restului lumii, datorită avansului tehnic și științific pe care îl deținea, a puterii sale industriale și comerciale și a abundenței capitalurilor. Doar Statele Unite și Japonia puteau concura, prin putere economică și militară, statele bătrânului continent.

Tensiunile internaționale se înmulțesc. La acest început de secol marile puteri s-au grupat, cele două blocuri opuse – Tripla Alianță și Tripla Înțelegere – confruntându-se o perioadă de timp doar pe terenul diplomației. Divizarea Europei își află cauzele în gravele tensiuni internaționale, ascuțite de rivalitățile apărute odată cu expansiunea econo-

⁴⁶³ P. Miquel, *op. cit.*, p. 469.

mică de la finele secolului al XIX-lea. Austro-Ungaria și-a văzut blocate de politica Rusiei intențiile expansioniste în direcția Mării Egee. Imperiul său se confrunta și cu dificultăți interne, din cauza mișcărilor de eliberare națională ale slavilor de sud (croați, sloveni, bosniaci etc.), ale cehilor și românilor.

Germania se afla în fața unei opoziții de interes economic, devenise a doua putere industrială a lumii după SUA. Împăratul Wilhelm al II-lea dorea să-i asigure o poziție strategică, materii prime, piețe de desfacere și spații pentru investiții. La 25 iunie 1888 împăratul Wilhelm al II-lea ținea un discurs înflăcărat în Reichstag, prin care își făcea cunoscute intențiile „pacifiste”⁴⁶⁴: să urmeze drumul tatălui său, să obțină încrederea statelor germane, a poporului german și recunoașterea externă a puterii Germaniei; obiectivele cele mai importante constau în asigurarea în exterior, pe plan militar și politic, a securității Imperiului și controlarea respectării legilor imperiale. În domeniul politicii externe s-a arătat ferm hotărât să mențină pacea cu toată lumea: „Germania nu are nevoie de o nouă glorie militară, nici de noi cuceriri... Alianța noastră cu Austro-Ungaria este cunoscută în toată lumea. Eu văd în această alianță defensivă baza echilibrului european... Relații istorice asemănătoare și nevoile naționale de asemenea ne unesc cu Italia. Sunt satisfăcut să constat că alianțele încheiate cu Austro-Ungaria și Italia îmi permit să întrețin cu grijă relații de prietenie personale cu împăratul Rusiei, relații care răspund propriilor mele sentimente, ca și intereselor Germaniei”. De aceea și-a lansat țara într-o politică mondialistă. Dezvoltarea marinei sale militare îngrijora Marea Britanie, care deținea supremația mărilor. Interesele germane se ciocneau și de cele ale Franței, atât în Europa, cât și în spațiile coloniale, Asia și Africa.

⁴⁶⁴ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 127.

Toate marile puteri europene se pregăteau de război. După ce în 1887 se reînnoia Tripla Alianță, în anul 1912 se reînnoiește și Tripla Înțelegere. Acordul militar ruso-francez va fi dublat de semnarea unui acord de cooperare militară și navală între Franța și Anglia. Războiul era dorit, iar împăratul german afirma chiar: „cu cât mai repede, cu atât mai bine”⁴⁶⁵, fiind sprijinit de elitele militare, în rândul cărora se afirmau generalul Moltke și amiralul Tirpitz.

Într-un articol apărut în ziarul german *Die Post* (24 februarie 1914)⁴⁶⁶ se afla însă întreg adevărul cu privire la viitorul război, care era așteptat: „Franța nu este încă pregătită pentru război. Anglia este preocupată de dificultățile interne și coloniale. Rusia se teme de război, întrucât se confruntă cu revoluția internă. Prin urmare, noi va trebui să așteptăm ca adversarii noștri să fie pregătiți, sau trebuie să profităm de momentul acesta favorabil pentru a provoca o hotărâre? Iată problema grea care trebuie tranșată. Armata austriacă încă ne este fidelă și utilă. Italia rămâne ferm atașată Triplei Alianțe, și chiar dacă preferă încă menținerea păcii [...] știe că dacă Germania este învinsă, ea va fi prada ușoară a violenței Franței și Angliei, pierzând poziția sa independentă în Mediterana. De asemenea, noi putem conta pe poziția Turciei și a României. Noi deținem încă toate atuurile și vom putea menține comanda politicii europene printr-o ofensivă hotărâtă, ne vom putea asigura viitorul. Aceasta nu înseamnă însă că va trebui să provocăm noi războiul; dar acolo unde se manifestă un conflict de interese nu va trebui să dăm înapoi [...] pretextul contează prea puțin; căci nu este vorba de aceasta, ci de întreg viitorul nostru care este în joc.” Poziția României și a Italiei nu va fi însă cea așteptată de germani și aliații ei. Dar ultimele responsabilități rămân un subiect foarte controversat.

⁴⁶⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁶⁶ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 128.

Din perioada napoleoniană, Europa nu mai cunoscuse războaie de anvergură, care să angajeze toate forțele militare și economice ale tuturor statelor continentului. Toate țările însă, în special Franța și Germania, au promovat în deceniul premergător războiului mondial o politică internă în care înarmarea ocupa un loc privilegiat. Pentru aceasta s-au folosit toate oportunitățile pe care știința modernă le putea oferi. Strategiile elaborate erau în mare măsură grefate pe posibilitățile tehnicii de luptă. Germaniei, adepta unui război de anvergură, de distrugere fără menajamente, declanșat cu rapiditate, i se opunea o strategie franceză bazată pe un război cu participare națională, desfășurat pe fronturi largi, susținut de coaliții militare. Desfășurarea ostilităților va demonstra că războiul-fulger (*Blitzkrieg*) preconizat deja de germani nu se putea încă materializa, că forțele vor fi măcinate treptat prin uzura unui război de poziție.

4. Criza din vara anului 1914 și pretextul „Sarajevo”. Războiul

Străbătută de crize și angajată într-o serie de războaie de mai mică anvergură, Europa devenea tot mai instabilă. Pentru „reglarea conturilor” era nevoie de un pretext. Acesta s-a ivit la 15/28 iunie 1914, când, aflați în Bosnia la manevrele militare desfășurate cu prilejul aniversării bătăliei de la Kosovopolje (1389), arhiducele Franz-Ferdinand, moștenitorul tronului Austriei, și soția sa, ducesa de Hohenburg, au fost asasinați la Sarajevo⁴⁶⁷. Autor a fost

⁴⁶⁷ A se vedea în acest sens și M. N. Popa, *Primul război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, pp. 151-153. R. Mantran (coord.), *op. cit.*, pp. 522-523.

studentul Gavriilo Princip, membru al unei societăți secrete legate de mișcarea naționalistă iugoslavă.

Guvernul de la Belgrad nu avea, cu siguranță, nici un amestec, dar câțiva ofițeri sârbi au participat la pregătirea atentatului⁴⁶⁸. Deși împăratul Franz-Joseph înclina spre prudență⁴⁶⁹, guvernul și Statul-major al armatei de la Viena estimau că era momentul de a folosi atentatul ca pretext pentru a rezolva definitiv problemele cu Serbia. Obținând sprijinul Germaniei⁴⁷⁰ prin acordul împăratului Wilhelm al II-lea (5 iulie 1914), guvernul austro-ungar a pregătit un ultimatum pe care l-a remis Serbiei în 23 iulie, orele 18⁴⁷¹, în momentul în care președintele Franței, Raymond Poincaré, în vizită oficială la Sankt-Petersburg, se pregătea să se reîntoarcă în țară, făcând dificilă comunicarea între cele două țări⁴⁷².

Berlinul și Viena sperau ca, acționând foarte repede, să deschidă conflictul în Balcani calculând termenii ultimatumului în așa fel încât guvernul de la Belgrad să nu îl poată accepta. De fapt, numai articolul 6, care impunea participarea reprezentanților Austriei la ancheta din Serbia pentru a determina responsabilitățile atentatului, a fost respins de Belgrad. Acest motiv a fost suficient pentru ca Austria să declare război Serbiei la 15/28 iulie 1914 și să înceapă bombardarea capitalei acesteia.

Atacarea Serbiei și posibilitatea pierderii influenței în Balcani nu au lăsat Rusia indiferentă. Obținând asigurările lui Poincaré și conștientă de încetineala pregătirilor, de la 29 iulie a decretat mobilizarea parțială, iar pe 30 a decretat mobilizarea generală. De aceea, „vinovatul” părea a fi nu Austro-Ungaria, ci Rusia, așa cum rezultă din

⁴⁶⁸ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁶⁹ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 159.

⁴⁷⁰ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁷¹ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁷² *Ibidem*, pp. 155-156.

telegrama cancelarului german Bethman Hollweg către ambasadorul Germaniei la Paris (31 iulie 1914): „În ciuda eforturilor noastre de mediere încă în curs și a faptului că noi nu am luat nicio măsură de mobilizare, [Rusia] a ordonat mobilizarea întregii sale armate și a flotei, deci împotriva noastră. Noi am declarat starea de amenințare cu războiul care trebuie urmată de mobilizare dacă într-un termen de 12 ore Rusia nu încetează toate măsurile de mobilizare împotriva noastră și a Austro-Ungariei. Mobilizarea înseamnă inevitabil război. Vă rog să întrebați guvernul francez dacă în situația unui război între Germania și Rusia el va rămâne neutru. Răspunsul trebuie dat în termen de 18 ore”⁴⁷³. Telegrama conținea un post-scriptum cu mențiunea „Secret”: dacă guvernul francez declară că va rămâne neutru, să notifice acestuia că Germania se simte obligată să-i impună ca garanție a neutralității sale cedarea fortărețelor Toul și Verdun. Acestea vor urma să fie ocupate de trupele germane și restituite după ce războiul cu Rusia se va încheia. Franța a respins cererile Germaniei. În Franța, spiritul antigerman era alimentat, creându-se o stare de emoție colectivă, în timp ce la Berlin, în fața statuii lui Bismarck, mulțimea striga „*Nach Berlin*”⁴⁷⁴.

S-a declanșat un mecanism ireversibil. După ce la 15/28 iulie Austro-Ungaria a declarat război Serbiei, au urmat în ordine: asasinarea lui Jean Jaurès la cafeneaua „Croissant” din Paris (31 iulie)⁴⁷⁵; la 1 august, Germania

⁴⁷³ Gh. Bichicean, *op. cit.*, nota 43, pp.129-130; cu privire la cererea Germaniei adresată Rusiei la 31 iulie privind demobilizarea armatei, vezi și P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p.66.

⁴⁷⁴ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 162-163

⁴⁷⁵ Jean Jaurès (1859-1914) afirma: „A pregăti dezarmarea Europei este sarcina cea mai nobilă și cea mai imediată care se pune în fața lumii civilizate. Omenirea este urmărită de un blestem dacă, pentru a-și dovedi curajul, este osândită să ucidă veșnic. Poate că, până la urmă, oamenii își vor da seama că pentru a avea pace, Europei nu-i lipsește decât un lucru: să creadă în pace”. Jaurès era încă plin de

declara război Rusiei⁴⁷⁶; decretarea mobilizării generale în Germania și Franța (2 august); la 3 august, Germania declara război Franței și Belgiei, la 4 august, armata germană viola frontiera belgiană⁴⁷⁷, iar Marea Britanie declara război Germaniei; la 5 august, Austro-Ungaria declara război Rusiei. Conflictul s-a generalizat, și toată Europa se va afla curând sub arme. După ce la 4 februarie 1915 împăratul Wilhelm al II-lea a semnat actul de declanșare oficială a războiului submarin, în ziua de 7 mai

forță. După discursuri cobora de la tribuna de unde domina masele electrizate de cuvântul său puternic și pasional și se amesteca în mulțime. A fost un mare spirit, care nu își lua nicio măsură de precauție pentru securitatea sa. Amenințările cu moartea nu l-au speriat niciodată, nu le lua în serios. După Congresul socialist din 14-18 iulie 1914, animozitatea presei reacționare anunța furtuna. Ea a denaturat și falsificat cuvintele lui Jules Guesde, pretinzând, contra lui Jaurès, că greva generală, chiar internațională și simultană, ar fi fost o crimă de înaltă trădare contra socialismului. Presa, între care *Action Française* din 18 iulie 1914 (nr. 199, p. 1, col. 2-3), a tăiat cuvintele „contra socialismului”, pentru a putea declara că Jules Guesde îl acuza pe J. Jaurès de trădare a patriei (Franța). Într-o conferință la Bruxelles, vorbind despre amenințările războiului, Jaurès spunea: „Attila este pe marginea prăpastiei, dar calul său se poticnește și încă ezită”. S-a opus, așa cum de altfel a făcut toată viața, ca Franța să accepte un rol de subaltern. El și-a încheiat discursul, cel mai frumos din viața sa, prin cuvinte profetice: „După începerea războiului, va fi antrenată întreaga lume. Dar, pe măsură ce consecințele și dezastrele vor lua amploare, popoarele vor spune celor responsabili: Mergeți voi acolo și Dumnezeu să vă ierte”. La 31 iulie, cu puțin înainte de ora 8 seara, a mers la redacția ziarului *l'Humanité*, după care a coborât la „Croissant”, la doi pași de redacția ziarului, unde a fost asasinat la ora 10 fără 20 de minute, cu două focuri de armă trase prin geam. Ch. Rappoport, *Jean Jaurès. L'Homme, le penseur, le socialiste, avec une lettre d'Anatole France et une lettre autographe de Jaurès*, Paris, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, Marcel Riviere, 1925, pp. 82-83, 85, 87-88. În același sens, M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 163-165.

⁴⁷⁶ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁷⁷ P. Miquel, *op. cit.*, p. 476. H. Schulze, *op. cit.*, p. 129. M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 161-162.

submarinul german U-20 scufunda pachebotul „Lusitania”⁴⁷⁸. Acțiunea și bilanțul – 1200 morți, dintre care 128 americani – au declanșat vii proteste în Statele Unite⁴⁷⁹. La 2 aprilie 1917, după alte atacuri germane, Woodrow Wilson se adresa Congresului american cu mesajul în care afirma schimbarea politicii față de Germania: „Property can be paid for”⁴⁸⁰. Patru zile mai târziu, Statele Unite declarau război Germaniei, dar intrarea propriu-zisă în vâltoarea războiului s-a produs în ianuarie 1918. Wilson preciza că America nu a declarat război poporului german, ci guvernului imperial ce se afla la putere.

Germania înlocuia ideile promovate de Revoluția franceză de la 1789 cu cele de „datorie, ordine și dreptate”, afișând deja „principiul conducător”. Era o nouă concepție pentru o nouă ordine europeană și mondială, promovată printr-o armată pătrunsă de „spiritul german”. Un spirit care vedea în ideile Revoluției franceze un atentat la valorile democrației, o invitație la dezordine. După începerea războiului, împăratul juca în Germania un rol total nesemnificativ, iar cancelarii slabi se înclinau în fața comandamentului suprem al armatei, al cărui creier era generalul Erich Ludendorff. Mareșalul Paul von Hindenburg, care purta titlul de șef al armatelor, juca un rol secundar.

„Războiul scurt” a fost doar o iluzie⁴⁸¹. În august 1914 au fost deschise în Europa trei mari teatre de acțiuni militare: Frontul de Vest, de la frontiera elvețiană până la Marea Nordului, pe care se înfruntau armatele germane cu cele franceze, belgiene și britanice; Frontul de Est, între Carpați și Marea Baltică, pe care luptau armatele ruse împotriva unor armate germane și austro-ungare, Frontul

⁴⁷⁸ R. D. Heffner, *op. cit.*, pp. 241-242.

⁴⁷⁹ I. Cănănaș, *O istorie documentară a SUA*, Editura Agatha, 2003, p. 171.

⁴⁸⁰ R. D. Heffner, *op. cit.*, pp. 243, 247-250.

⁴⁸¹ P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.* p. 70. M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 181-188 (1914: „Campania surprizelor”).

Balcanic, de pe Dunăre și Java, unde forțele sârbo-munte-negrene luptau împotriva celor austro-ungare⁴⁸². Primele operații militare din acest dintâi război mondial au îmbrăcat în Vest forma „războiului fulger închis”, pentru ca în iarna anilor 1914-1915 să se ajungă la „războiul de poziție”. Pe Frontul de Vest războiul de poziție se va substitui războiului manevrei, fiind astfel așezate ferm premisele prelungirii în timp a confruntării militare. Analizând rezultatele războiului la sfârșitul campaniei anului 1914, într-o cronică publicată în revista *România Militară*⁴⁸³ se sublinia că războiul de câmp a îmbrăcat caracterul absolut al războiului de asediu și pe care știința militară l-a denumit „război de pozițiune”. Stabilitatea războiului de poziție, rezultată din „îngroparea” a milioane de soldați în tranșee, adăposturi consolidate, fortificații diverse, din crearea unor fronturi continue, a determinat căutarea unor soluții strategice și tactice noi. Generalul Erich von Falkenhayn, succesorul lui Helmuth von Moltke la conducerea Marelui Cartier General german din 13 noiembrie 1914, a renunțat la acțiuni decisive în Vest (1915), optând pentru operații ofensive de mai mare amploare în Est⁴⁸⁴. În perioada 26-30 august 1914 germanii, sub comanda generalilor Von Hindenburg și Ludendorff, au repurtat o victorie de prestigiu contra Rusiei în sudul Prusiei Orientale (bătălia de la Tannenberg). Înfrângerile în război și activitatea germanilor, care au ocupat teritoriile occidentale, au încurajat sentimentele naționaliste, precipitând dezmembrarea imperiului.

⁴⁸² Gh. Bichicean, *Fortificațiile și războiul de poziție. Campania românească din vara anului 1917*, în vol. *1917 pe Frontul de Est* (coord. Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu), Editura Vrantop, Focșani, 1997, p. 47.

⁴⁸³ Apud *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1987, pp. 130-131.

⁴⁸⁴ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 48.

Deși în invadarea Franței de către germani „Planul Schlieffen”⁴⁸⁵ părea să aibă succes, contraofensiva franceză condusă de generalul Gallieni arunca armatele într-una din cele mai lungi bătălii: Marna, 6-13 septembrie⁴⁸⁶. Armatele au încercat să debardeze într-o „cursă pe mare”. Între 22 septembrie-15 noiembrie 1914, forțele germane și franceze au desfășurat o serie lungă de bătălii pe Oise și Somme, în Artois și Flandra, denumite generic „Cursa de mare”, care au încheiat războiul de mișcare pe Frontul de Vest, dând naștere războiului de poziție⁴⁸⁷.

În consecință, după înfrângerea germanilor în bătălia de la Marna, conflictul „îngheață” în Vest, transformându-se într-un război de poziție care va atinge paroxismul în ambele tabere. Începea un război de durată, în forme neprevăzute, în care factorii economici și morali au devenit preponderenți. Frontul nu mai era „decât o tranșee continuă, soldatul trebuia să se protejeze contra focului teribil al mitralierelor, grenadelor, obuzelor, minelor, barajelor de artilerie”⁴⁸⁸. Casca se generalizează și, în curând, și masca de gaze⁴⁸⁹. Ofensive scurte încercau să „descopere adversarul”, să-l demoralizeze și epuizeze.

Anul 1915 a fost marcat de intrarea Italiei (23 mai) și a Bulgariei în război (3 septembrie), cea dintâi în tabăra Antantei, a doua alături de Germania și Austria, formând *Cvadrupla Alianță*⁴⁹⁰. Acțiunile pe Frontul de Est au luat amploare. Strategia lui Falkenhayn a fost denumită „strategia epuizării”, sau „a scopurilor limitate”, urmărind

⁴⁸⁵ *Ibidem*. Conform acestui plan, Franța urma să suporte primul „soc”.

⁴⁸⁶ von Krockow, *op. cit.*, pp. 112-113. M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 184-186.

⁴⁸⁷ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 200-201.

⁴⁸⁸ În România fortificațiile au fost prevăzute cu un adaos de cupole mobile tip „Schumann”. Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁸⁹ R. Dubrenil, Y. Trotignon, *Le monde du XX-e siècle*, Paris, 1984, p. 35.

⁴⁹⁰ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 202-203.

paralizarea forței ofensive rusești. Luptele din Dardanele au fost dublate de bătălii navale în Marea Neagră. În iulie 1914, Turcia se angajase în negocieri cu ambasadorul Germaniei, von Wangenheim. Alianța părea, pentru unii, un „accident al Istoriei”, o aventură alături de militarismul prusac⁴⁹¹, dar alegerea făcută de sultanul Mehmed al V-lea era cât se poate de logică: într-o Europă transformată în câmp de luptă, dorința de revanșă, în special contra Rusiei, în fața căreia cedase chiar o parte din Anatolia și insule din mările Egee și Mediterana. În august 1914 crucișătoarele germane „Goeben” și „Breslau” s-au refugiat în apele teritoriale ale Turciei, declanșând protestul Angliei. În 27 august, Poarta închidea Strâmtoarele, iar la 21 octombrie, prin intermediul lui von Wangenheim, soseau la Istanbul primele lăzi cu aur german⁴⁹². Efectul a fost cel așteptat: a doua zi (22 octombrie), porturile rusești din Marea Neagră au fost atacate; la 2 noiembrie Rusia declara război Porții, secondată de Anglia și Franța în 5 noiembrie 1914. Lupta Strâmtoarelor era o consecință logică a acestor evenimente. În anul 1915, ofensivele germane și austro-germane în Est, contra rușilor, în prezența generalului Mackensen, au avut un succes limitat.

Campania din anul 1916 s-a încheiat, de asemenea, fără un verdict decisiv pe frontul de Vest. După „marele asalt” elaborat de Falkenhayn la Verdun (21 februarie-iunie 1916), timp de șase luni câmpul de bătălie a fost un infern: peste 500000 de morți, răniți sau dispăruți⁴⁹³. În anul 1918, mareșalul Ludendorff, justificând opțiunea comandamentului german, scria: „Din punct de vedere strategic, Verdunul fusese foarte bine ales ca punct de atac. Această fortăreață a servit totdeauna ca punct de plecare periculos,

⁴⁹¹ R. Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 523.

⁴⁹² *Ibidem*, p. 524. Armata turcă era echipată și înzestrată după modelul german.

⁴⁹³ P. Miquel, *op. cit.*, p. 483. Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 49.

care amenința în mod serios comunicațiile noastre, fapt dovedit în 1918 în chip dezastruos pentru noi”⁴⁹⁴. Evenimentul important al anului 1916 l-a constituit, desigur, intrarea României în război, în tabăra Antantei (14/27 august), prin declarația de război făcută Austro-Ungariei; la 17/30 august, Germania declara război României, iar Bulgaria, pe 19 august/1 septembrie⁴⁹⁵.

Din anul 1917, succesul războiului va aparține, treptat, Antantei. Înfrângerile Germaniei sunt nu doar urmarea acțiunilor militare, ci și a blocadei economice⁴⁹⁶ instituite de Anglia și Franța de la începutul conflictului. La finele anului 1917 Germania este în pragul colapsului economic și al foametei. Din iulie 1917, guvernul Bethmann Hollweg fusese înlocuit de o dictatură militară, în frunte cu generalii Ludendorff și Hindenburg⁴⁹⁷. În aceeași vară se fonda *Deutsche Vaterlandspartei*, partid de dreapta ce sprijinea conducerea militară⁴⁹⁸. Intrarea SUA și a Mexicului⁴⁹⁹ în război alături de aceasta a fost decisivă, constituind cel mai mare succes al alianței atât din punct de vedere economic, cât și militar. Zimmerman, ministrul de externe al Reich-ului, solicitase ambasadorului german în Mexic să propună acestei țări atacarea SUA, promițându-i în schimb Texasul, Arizona și Noul Mexic.

Anul 1917 a fost însă defavorabil Antantei, datorită în primul rând ieșirii Rusiei din război. La 15 martie 1917, țarul abdică în favoarea fratelui său Mihail. Incapabil să pună capăt mișcărilor și să rezolve problemele cu care se

⁴⁹⁴ A se vedea Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁹⁵ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 245-254.

⁴⁹⁶ P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, pp. 73-74, 78.

⁴⁹⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁹⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁹⁹ I. Cănanău, *O istorie documentară a SUA*, Editura Agatha, 2003, p. 171. Z. Zamfir, *Istoria universală contemporană*, București, 2003, p. 57.

confrunta Imperiul, și acesta va abdica, la 16 martie, marcând sfârșitul dinastiei Romanovilor. De la revoluția burgheză la revoluția bolșevică (februarie-octombrie 1917) nu mai era decât un pas. Condițiile au fost create. Căderea țarismului lăsa loc celor două organe ale puterii: guvernul provizoriu și Sovietul. În martie-aprilie 1917 au apărut divergențele în problema războiului: Sovietul preconiza o pace fără anexiuni și despăgubiri de război; guvernul dorea continuarea războiului. Criza va determina căderea primului guvern provizoriu.

Pentru salvarea revoluției, în martie 1918 Lenin a impus semnarea păcii de la Brest-Litovsk. Ca urmare, în prima jumătate a anului 1918, Germania și Puterile Centrale vor obține cel mai important succes diplomatic și militar: semnarea păcii de la Brest-Litovsk (3 martie) și a păcii de la București (7 mai), prin care Rusia și România erau scoase din război. Pacea de la Brest-Litovsk a fost semnată de reprezentanții Puterilor Centrale (Austro-Ungaria, Germania, Bulgaria, Turcia) și cuprindea 13 articole și anexe cu acordurile suplimentare (tarife vamale, taxe pe mărfuri, schimb de prizonieri, repararea daunelor etc.). Articolele principale priveau: încetarea războiului, demobilizarea completă a armatei ruse și dezarmarea navelor de război. Rusia pierdea un teritoriu de 780 mii km², cu 56 milioane de locuitori. Finlanda devenea independentă, Ucraina era separată de Rusia sovietică, devenind stat distinct, în dependență față de Germania, ca și Țările Baltice, teritoriile poloneze. Dar, la opt luni după capitularea Germaniei, pacea devenea nulă.

La 5/18 februarie 1918 avea loc o discuție între generalul Averescu și von Mackensen, la Bufta. Mackensen cerea ca prima problemă ce urma a fi rezolvată de România să fie aceea a dinastiei, având în vedere că regii acestei țări, din dinastia domnitoare a Prusiei, au luptat contra Germaniei. Averescu a replicat spunând că nu poate

conveni la „decapitarea” suveranului său și a cerut audiență la Kaiser pentru a-l susține pe regele Ferdinand I. Neavând o alternativă mai bună, Germania acceptă „un Ferdinand docil”. Cu toate acestea, la 27 februarie/11 martie 1918, generalul Averescu își prezintă demisia. Noul guvern, condus de Al. Marghiloman, acceptă condițiile de pace impuse de Germania. Ion I. C. Brătianu afirma că Marghiloman „s-a supus unei opere tragice, dar patriotice”⁵⁰⁰. Pacea a fost semnată la Cotroceni, în 24 aprilie/7 mai 1918, în condiții grele: Dobrogea rămânea ocupată, România primea acces la mare pe un drum comercial spre Constanța; zona muntoasă, cu 131 comune și sate, cu o populație de 724 mii de locuitori, intra sub jurisdicția Austro-Ungariei; Germania stabilea pentru 90 de ani monopolul asupra petrolului etc. În concluzie, se instaura un regim de ocupație. România era împărțită în două: un teritoriu ocupat (Oltenia, Muntenia, Dobrogea) și altul aflat sub administrarea guvernului României (Moldova și Basarabia), de la Iași. Regele Ferdinand I nu a ratificat tratatul, pe care de altfel îl va și denunța la 4 noiembrie 1918, România reintrând în război.

Frontul de Est părea să indice un succes al Germaniei și al aliaților săi. Dacă „bătălia Kaizerului” din martie 1918⁵⁰¹ dăduse noi speranțe Puterilor Centrale și pe frontul de Vest, contraofensiva franceză condusă de mareșalul Foch, sprijinit de generalii Pétain, Haig și Pershing, a rupt frontul german până la linia Siegfried, răsturnând decisiv situația: Germania zăcea la picioarele învingătorilor, iar Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia își acceptau soarta cu umilință. Din vara anului 1918 se prefigura prăbușirea: în 18 iulie 1918, la o zi după ce ultima

⁵⁰⁰ *Apud* N. Ciachir, *Istoria relațiilor internaționale*, pp. 242-243.

⁵⁰¹ Ar fi trebuit să fie ultima pe acel front, unde germanii dețineau supremația. Parisul era bombardat de uriașul tun „Die Dicke Bertha”, construit la uzinele Krupp, ceea ce provoca o panică generală. M. N. Popa, *op. cit.*, p. 404.

ofensivă germană a eșuat, a început o nouă ofensivă a Antantei. În Lorena, ofensiva franceză avea drept obiectiv invadarea Germaniei⁵⁰². Mareșalul Foch dispunea de 100 divizii de rezervă, care urmau să se confrunte cu doar 17 divizii comandate de Ludendorff.

Situația Germaniei se agrava treptat, din cauza situației de pe front și a crizei interne. Ea se confrunta și cu o revoluție internă, care îi va da lovitura de grație. Dar sfârșitul tragediei se apropia⁵⁰³: la 28 septembrie capitulează Bulgaria, urmată la 30 octombrie de Turcia, iar pe 4 noiembrie Austro-Ungaria. Propunerile din 3 octombrie 1918, de încetare a acțiunilor militare și pace necondiționată, au surprins și șocat chiar și responsabilii civili⁵⁰⁴. La 25 octombrie, după ce respinsese în mod public ideea unei capitulări militare, cerută de președintele american W. Wilson, generalul Ludendorff a fost înlocuit cu generalul Wilhelm Groener, care și-a stabilit drept scop „salvarea armatei”⁵⁰⁵. Parlamentul a luat act de situația creată. La 1 noiembrie 1918, împăratul a respins ideea abdicării. La 3 noiembrie, Reich-ul era zguduit de răscoala marinarilor din flota militară staționată la Kiel, urmată de mișcări revoluționare la Hanovra, Braunschweig și în alte localități, la 7 noiembrie München-ul, capitala Bavariei, fiind ocupat de insurgenți.

Politica de pace propusă de Wilson va fi acceptată. La 5 noiembrie 1918, secretarul de stat Robert Lansing trimitea o notă guvernului german, invitându-l să accepte, în numele puterilor occidentale învingătoare, negocierile de

⁵⁰² P. Miquel, *op. cit.*, p. 491. von Krockow, *op. cit.*, pp. 115-116.

⁵⁰³ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 133-135.

⁵⁰⁴ von Krockow, *op. cit.*, p. 115. M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 years*, German Historical Institut, Cambridge University Press, Washington, DC 2006, p. 41.

⁵⁰⁵ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 428.

armistițiu și tratatul de pace, bazat pe „cele 14 puncte” wilsoniene⁵⁰⁶. Cancelarul Max von Baden și generalul Groener au fost de acord cu condițiile păcii propuse de președintele american, considerând, în același timp, că abdicarea împăratului Wilhelm al II-lea era necesară. La 9 noiembrie 1918, în localitatea Spa, împăratul a abdicat, fugind, cu sprijinul armatei, în Olanda⁵⁰⁷. În aceeași zi, Germania era proclamată republică. La Berlin izbucnise insurecția generală, iar cancelariatul a fost preluat de social-democratul Ebert⁵⁰⁸. Germania semna capitularea la Compiègne, în ziua de 11 noiembrie 1918⁵⁰⁹.

5. Nori grei deasupra Germaniei.

Conferința de Pace de la Paris (1919)

Războiul s-a încheiat, iar pierderile au fost imense și neimaginabile. Peste 8 milioane morți, 6 milioane invalizi, scăderea drastică a natalității și un declin economic fără precedent, acesta este succintul bilanț al Primului Război Mondial⁵¹⁰. Franța s-a implicat în mod deosebit în orga-

⁵⁰⁶ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 41-42.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, p. 42. A se vedea și M. N. Popa, *op. cit.*, p. 429; H. Schulze, *op. cit.*, p. 135. Oficial, împăratul Wilhelm al II-lea abdică la 29 noiembrie 1918, când se afla în Olanda.

⁵⁰⁸ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 42.

⁵⁰⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 135.

⁵¹⁰ P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, p. 103. Cifra este încă discutabilă. Succinta analiză a lui P.P. Negulescu relevă că, după calculele profesorului elvețian Hersch (Geneva) publicate în *Revue de Paris* din 1 februarie 1935, 13 milioane de oameni au fost uciși și 22 milioane răniți. Pentru pierderile din spatele frontului, exista o teamă inexplicabilă față de o cifră ce ar fi depășit orice închipuire: s-a admis cifra de circa 50 milioane pierderi umane. P.P. Negulescu, *Destinul omenirii*, Nemira, București, 1994, p. 25.

nizarea Conferinței de pace, planul de desfășurare a dezbatărilor fiind elaborat sub directa supraveghere a lui Clemenceau. Profund marcată de război, Franța proclama dreptul de a-și asigura securitatea slăbind la maximum vechiul rival și vecin, Germania⁵¹¹, întrucât suferise pierderi mari în război: „*Faptul războiului nu poate fi uitat – se adresa Clemenceau americanilor, la 28 martie 1919 –, America n-a văzut acest război de aproape în primii trei ani; în acest timp, noi am pierdut 1,5 milioane de oameni*”⁵¹².

Ideea fundamentală promovată la Conferința de pace de la Paris pare a fi fost: „O nouă Europă!”⁵¹³. Conferința și-a desfășurat lucrările în perioada 12 ianuarie–28 iunie 1919, în prezența Statelor Unite ale Americii și în absența Rusiei (în urma încheierii Tratatului de la Brest-Litovsk, ea a rămas izolată), ceea ce avea să antreneze consecințe neprevăzute⁵¹⁴. Ședințele au avut caracter protocolar, întrucât „cei 4” au decis totul: Georges Clemenceau, președintele Conferinței, Th. W. Wilson, Sir George David Lloyd și Vittorio-Emmanuele Orlando.

La masa tratatelor s-au așezat nu atât țări, cât dezacorduri, rivalități, ambiții politice și hegemonice. Niciodată în istoria lumii trei țări și trei oameni – Woodrow Wilson, Georges Clemenceau și David Lloyd George –, nu au avut o putere atât de mare în luarea unor decizii care vor configura viitorul lumii⁵¹⁵. Tratatetele din 1919-1920 reconfigurau harta Europei, afectând în special stăpânirile germane, austriece și maghiare din centrul și estul Europei. Derogările de la principiul enunțat de președintele Wilson

⁵¹¹ Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 26-27. P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁵¹² M. N. Popa, *op. cit.*, p. 445.

⁵¹³ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 131.

⁵¹⁴ Jean-Marie Le Breton, *Europa centrală și orientală între 1917 și 1990*, Cavallioti, 1996, p. 16.

⁵¹⁵ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 203

în celebrele „14 puncte” (8 ianuarie 1918)⁵¹⁶, care dorea ca „noile frontiere să se supună unei logici geografice și etnice”⁵¹⁷, au influențat hotărârile Conferinței de pace. Crearea Societății Națiunilor va deveni realitate⁵¹⁸. O temerară încercare de apropiere și colaborare între popoare, de a statornici noi principii și norme ale dreptului internațional, de a asigura pacea și securitatea în lume, care a grupat „elita cugetătoare a lumii întregi”⁵¹⁹. Wilsonianismul este un concept născut în acele timpuri tulburi, fiind asociat „celor 14 puncte” și ideii de Ligă a Națiunilor, realităților internaționale și sfârșitului războiului⁵²⁰.

Clemenceau, considerat „părintele victoriei” (*Père-la-victoire*)⁵²¹ a trebuit, totuși, să țină cont de opoziție, de mișcările sociale, de poziția britanică exprimată prin Lloyd George și de poziția americană, președintele Wilson amenințând cu retragerea Statelor Unite de la conferință⁵²². Dezvoltarea bolșevismului în Europa Centrală și de Est, amenințarea unei revoluții „roșii” generalizate, care includea și Germania, au dat în final păcii de la Versailles caracterul unui obstacol în fața comunismului în Europa⁵²³.

⁵¹⁶ *Ibidem*, pp. 39-41. A se vedea textul „celor 14 puncte”: I. Cănanău, *op. cit.*, pp. 173-179.

⁵¹⁷ Jacques Le Rider, *op. cit.*, pp. 40-41. P. Miquel, *op. cit.*, pp. 492-493.

⁵¹⁸ Cuvântarea lui W. Wilson din 1919 în Liga Națiunilor, R. D. Heffner, *op. cit.*, pp. 250-255.

⁵¹⁹ Gh. Buzatu (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 159.

⁵²⁰ Divergențele au format două grupări: „internaționalistii progresiști” și „internaționalistii conservatori”. Wilson a întreținut relații cu ambele grupări, în mod special cu internaționalistii progresiști. M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 111-112.

⁵²¹ *Ibidem*, p. 94.

⁵²² Cu privire la concesiile Statelor Unite, a se vedea R. D. Heffner, *op. cit.*, pp. 224-225.

⁵²³ O situație comparabilă cu cea din perioada postbelică: în mod fățiș U.R.S.S. amenința cu bolșevizarea Europei până la Atlantic, iar intervenția americană – prin „planul Marshall” – a contribuit la salvarea democrației.

În mare majoritate, opinia franceză susținea politica lui Clemenceau, adică o pace dură, o replică la maniera în care Bismarck a impus-o în 1871. În acest scop, Clemenceau a reușit să elaboreze o strategie prin care să țină sub control situația și care să îi permită încheierea unei păci cu Germania atât în interesul Europei, cât și în cel al Franței: realizarea unității democrațiilor occidentale; satisfacerea intereselor geostrategice și economice franceze; convorbiri secrete cu Germania, dar numai pentru întărirea propriei poziții⁵²⁴.

Eric Goldstein descria existența curenților dominate de sentimente antigermane ca fiind dominante la sfârșitul războiului⁵²⁵. În Anglia existau două orientări fundamentale: una ce urmărea echilibrul european, în care să își găsească locul și o Germanie democratică; o puternică orientare antigermană în ceea ce privește condițiile păcii și poziția față de Germania. „Germany Can Pay. Germany Must Pay”, scria la 28 octombrie 1919 în *The Times*⁵²⁶. Din perspectiva britanică a strategiei negocierilor, problema reparațiilor ar fi trebuit să facă parte din aspectele ce priveau viitoarea balanță franco-germană în vestul Europei, în spiritul continuării tradiției politicii de menținere a „balanței de putere”. Englezii considerau că o asemenea politică menținea Germania în afara sferelor de putere, blocând în același timp planurile expansioniste ale Franței. Estul european intra în aceeași ecuație de putere, urmând să fie inclus în grupul „Noua Europa”. În consecință, Europa de Est urma să fie parte în *the balance of power*, pentru a nu provoca turbulențe în balanța Vestului european⁵²⁷.

⁵²⁴ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 171-182.

⁵²⁵ *Ibidem*, pp. 222-223. Eric Goldstein se încadrează pe linia istoriografiei keynesiste.

⁵²⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁵²⁷ *Ibidem*, pp. 159-160.

„Problema germană” a fost cea dintâi rezolvată, având la bază „cele 14 puncte” ale președintelui Wilson, deși cu unele rezerve⁵²⁸. La 20 aprilie 1919, guvernul german a fost invitat să își trimită reprezentanții la Paris, pentru a lua act de condițiile stabilite de puterile învingătoare în vederea semnării păcii. Deși a considerat clauzele proiectului de tratat deosebit de grele, unele chiar imposibil de realizat, Germania a fost nevoită să cedeze în fața exigențelor aliaților. Nu au fost luate în considerare nici propunerile Ministerului de Externe german, exprimate prin vocea lui Ulrich Graf Brockdorff-Rantzau, care în problema reparațiilor de război se angaja să refacă distrugerile de pe teritoriul Belgiei și din nordul Franței, din timpul ocupației germane, fără a se obliga la despăgubirile implicate de războiul submarin⁵²⁹. În privința *statu quo*-ului, Ministerul de Externe german propunea ca pentru protecția statelor și a minorităților să se instituie reguli noi de drept internațional, se declara de acord cu constituirea Ligii Națiunilor și, prin eminentul expert în drept internațional și pacifist Walther Schücking, invita statele să fie de acord cu o propunere mai radicală decât a președintelui W. Wilson: crearea unui Parlament mondial⁵³⁰. Brockdorff-Rantzau reflecta poziția predominantă în Ministerul de Externe. Chestiunea reparațiilor va primi forma finală în „directivele” pentru pace ale delegației din 12 aprilie 1919: reparațiile pentru pagubele produse de războiul submarin rămâneau în continuare o cerere considerată îndreptățită, iar în privința participării la reconstrucția Belgiei și a nordului Franței, Germania se obliga să furnizeze echipamente și materiale. Problema pericolului pe care îl reprezenta bolșevismul a fost constant

⁵²⁸ În acest sens, a se vedea M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 46; Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 32-35; M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 441-442.

⁵²⁹ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 46.

⁵³⁰ *Ibidem*.

reluată în cursul discuțiilor, ceea ce implica eliminarea neînțelegerilor dintre Germania și puterile occidentale cu privire la acest subiect⁵³¹. În consecință, Germania trebuia să primească un tratament special cu privire la dezvoltare, printr-o promovare în termeni economici realiști⁵³². Oprirea înaintării bolșevismului spre centrul Europei a fost cartea pe care mizau germanii în primirea sprijinului economic. În acest scop, Franța preconiza formarea unei noi „bariere estice”, alcătuită din Polonia, Cehoslovacia și România, în fața unor tendințe expansioniste din partea Austriei, Germaniei sau Rusiei. În aceeași problemă, obiectivul Statelor Unite era cu totul altul, acestea angajându-se prin acordul încheiat la Bruxelles în 15 martie 1919 să exporte alimente în Germania, cu plata imediată în numerar. A fost considerat singurul succes major al reprezentanților Germaniei, în contextul implementării armistițiului. În celelalte probleme, Germania va resimți severitatea termenilor păcii.

Discuțiile au fost reluate la 7 mai 1919, problema financiară aflându-se la baza acestora. Încă din aprilie 1919, Carl Melchior, bancher și expert financiar german, a cerut să se deschidă negocierile cu privire la aspectele financiare ale armistițiului. Comisia aliată de experți a adoptat o atitudine dură, sugerând ca Germania să fie obligată la plata a o sută de milioane mărci-aur, iar suma să fie prevăzută anual în buget. Melchior și Max Warburg, partenerul său de afaceri, au acceptat ideea, cu condiția inserării în tratat a contribuției la reconstrucția Belgiei și Franței de nord. Pentru Warburg, acceptarea acestei oferte era singura alternativă pentru a nu respinge tratatul. Era un compromis cu privire la definirea termenului „reparație” din nota lui Lansing și

⁵³¹ *Ibidem*, pp. 210-211.

⁵³² *Ibidem*, pp. 49-50, 97. S-a pus la un moment dat chiar și problema încurajării, a sprijinirii Rusiei în refacerea economică, având în vedere resursele de care dispunea.

din „cele 14 puncte”. Cu toate acestea, oferta inovativă a celor doi experți financiari germani a provocat reacții diferite în cabinetul de la Berlin. Brockdorff-Rantzau, ajuns mediator între delegați și autoritățile din Berlin, a cerut insistent guvernului să includă oferta lui Melchior în contrapropunerile germane finale. O condiție centrală a acestei oferte era ca Germania să își mențină integritatea teritorială din 1914 – doar dacă teritoriul german era micșorat „ca o consecință a dreptului la autodeterminare al locuitorilor din Alsacia și Lorena, din Schleswig și din unele părți ale provinciei Poznan.”⁵³³ Cu alte cuvinte, germanii își luau măsurile de precauție, în situația în care votul populației din aceste teritorii ar fi fost favorabil separării de Germania, dar, în compensație pentru această ofertă de reparații, nu a fost dispusă să accepte altceva. În fața poziției rigide adoptate de puterile occidentale, Ministerul de Externe a cerut guvernului să respingă semnarea tratatului, motivând că „adversarii nu au fost satisfăcuți de propunerile rezonabile ale Germaniei”⁵³⁴. S-a dezbătut chiar ideea unei rezistențe militare, dacă aliații vor încerca să impună semnarea tratatului sau să ocupe Germania, susținută prin vocea generalului Wilhelm Groener. Poziția exprimată de Groener în 23 iunie 1919 a fost în mare parte similară celei a predecesorului său, Erich Ludendorff, din octombrie 1918⁵³⁵. Dezbaterile din iunie 1919 au consemnat căderea cabinetului Scheidemann. S-a format un nou guvern socialist de centru, autorizat de Reichstag să semneze tratatul⁵³⁶.

Germania și *Sistemul Versailles*⁵³⁷. Tratatul fundamental cu Germania, cuprinzând 440 de articole, s-a semnat

⁵³³ *Ibidem*, pp. 54-55.

⁵³⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁵³⁵ *Ibidem*, p. 213.

⁵³⁶ *Ibidem*, pp. 56-57.

⁵³⁷ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 443-457. H. Schulze, *op. cit.*, p.137.

în Sala Oglinzilor de la Versailles, la 28 iunie 1919⁵³⁸; semnatarii erau Clemenceau, W. Wilson și Lloyd George, din partea puterilor învingătoare; de partea cealaltă, copleșiți de gravitatea momentului și de povara clauzelor cuprinse în tratat, membrii delegației germane, condusă de contele Ulrich Graf Brockdorff-Rantzau. Din punct de vedere teritorial, Germania pierdea Alsacia și Lorena în profitul Franței, Schleswig-ul în cel al Danemarcei⁵³⁹, iar regiunea Saar a fost plasată sub tutela Ligii Națiunilor⁵⁴⁰: în total, teritoriul Germaniei se micșora cu 1/8, iar populația cu 1/12⁵⁴¹. Administrarea regiunii Saar a fost încredințată unui număr de cinci delegați, unul desemnat de Franța, unul de către populația din Saar și trei de către Societatea Națiunilor, cu condiția ca aceștia să nu fie nici francezi, nici germani. Comisia avea puteri suverane. La 25 iunie 1922 au avut loc alegeri pe baza sufragiului universal restrâns, pentru formarea unei adunări consultative, care să ajute Comisia. Dreptul de vot a fost acordat, în virtutea ordonanței din 24 martie 1922, oricărei persoane majore ce avea domiciliul în Saar de trei ani, dar nu erau eligibili decât cei născuți pe acest teritoriu.

Granițele Poloniei au fost cel mai greu de stabilit. Problema minorităților a făcut obiectul „Tratatului minorității poloneze” (*micul Versailles*), semnat la 28 iunie 1919, la scurt timp după semnarea Tratatului de pace cu Germania⁵⁴². Poznan și o parte din Prusia Orientală au fost cedate în profitul Poloniei. Orașul Danzig, cu populație

⁵³⁸ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 447.

⁵³⁹ R. Johannet, *op. cit.*, p. XXXI. Problema Schleswig-ului fusese ridicată deja după agresiunea prusacă din 1804.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁵⁴¹ M. N. Popa, *op. cit.*, p. 448. A se vedea și P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 96-98.

⁵⁴² Pentru amănunte, a se vedea: M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 249-274, 313-335.

majoritar germană, nu a revenit Poloniei, ci devenea un oraș liber, sub tutela Societății Națiunilor⁵⁴³. Poloniei i se recunoștea doar un acces la mare sub forma unui „coridor” în Prusia Occidentală („coridorul polonez” va fi, într-un fel, călcâiul lui Ahile pentru a doua conflagrație mondială, întrucât despărțea Prusia Orientală de restul Germaniei). În perioada 1919-1923 aproximativ 700.000 de germani au părăsit teritoriul polonez⁵⁴⁴.

Problema Lituaniei a constituit, de asemenea, o nouă provocare. Reamintim că în anul 1905, profitând de tulburările revoluționare, o Adunare care a reunit la Vilnius peste 2000 de delegați veniți din toate părțile Lituaniei revendica autonomia, la îndemnul Germaniei. În toamna anului 1917 a fost creată la Vilnius o *Taryba* lituaniană formată din 20 de membri, tot la îndemnul Germaniei, pentru a reclama de această dată independența: aceasta va fi proclamată la 16 februarie 1918⁵⁴⁵. Rivalitatea poloneză față de poziția Germaniei în cazul Lituaniei, câteva suspiciuni legitime ale aliaților, competiția germano-anglo-ruso-baltică în 1919 (problema „brigăzii de fier”) invazia bolșevică (din 1919 în iulie 1920) au întârziat soluționarea definitivă a problemei lituaniene și delimitarea exactă a teritoriului acesteia⁵⁴⁶. Fără a nega realitatea unei limbi și a unei istorii lituaniene, a fost pusă la îndoială existența unei națiuni lituaniene propriu-zise și s-a putut susține că această națiune, inventată la Berlin (ca *națiune*) în 1916, nu se putea menține decât datorită intervențiilor germano-sovietice. Când, la începutul iernii 1918-1919, Germania evacua Belarus (Rusia Albă) și Lituania „geografică”, ea le trecea, de fapt, în mâinile bolșevicilor. Dacă bolșevicii se abțineau

⁵⁴³ R. Johannet, *op. cit.*, p. XXIX-XXX; Jean-Marie Le Breton, *Europa centrală și orientală între 1917 și 1990*, Cavallioti, 1996, p. 17.

⁵⁴⁴ Jacques Le Rider, *op. cit.*, p.40.

⁵⁴⁵ R. Johannet, *op. cit.*, p. XLVI.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, p. XLVII. K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 220.

să intre pe teritoriul „etnografic” lituanian, germanii continuau să inspire politica lituaniană și să-i sprijine armata. Incidentul care a probat pentru viitor existența Lituaniei l-a constituit problema Vilniusului. Ocupat de bolșevici în perioada ianuarie-aprilie 1919, Vilnius, al cărui caracter polonez nu era contestat de nimeni, a fost ocupat în luna Paștelui 1919 de către Pilsudski. La alegerile din 8 ianuarie 1922, comisia însărcinată cu întocmirea listelor electorale a înregistrat pentru Vilnius un total de 152400 votanți, dintre care 64% polonezi, 9% lituanieni, 11% evrei, 16% belaruși, ruși și letoni, iar din punct de vedere religios 78% erau catolici⁵⁴⁷. În total au fost înregistrați 389825 alegători, dintre care s-au fost prezentat la urne 250000. Alegerile au fost favorabile anexării teritoriului lituanian la Polonia, hotărâre votată în Dieta Poloniei la 20 februarie. Ceremonia oficială a avut loc la Vilnius, în 18 aprilie 1922.

O situație asemănătoare a fost creată și de stabilirea granițelor Boemiei⁵⁴⁸, în care trăia, de asemenea, o importantă populație de origine germană. Încercarea de a crea în Boemia trei republici autonome, care să formeze o „Boemie germană” în jurul orașului Reichenberg, a eșuat. Germania a fost obligată să renunțe la prevederile Tratatelor de la Brest-Litovsk și București⁵⁴⁹, iar trupele sale din Africa de Est erau obligate să capituleze.

Pe plan militar, Germaniei i-au fost impuse măsuri dure: interzicerea serviciului militar obligatoriu; armata cu un efectiv de o sută de mii de oameni – la cererea expresă a lui Lloyd George –, din care 5000 ofițeri pentru securitatea internă și paza granițelor⁵⁵⁰; interzicerea de a deține artilerie grea, aviație militară, blindate și flotă (sabordată la Scape

⁵⁴⁷ R. Johannet, *op. cit.*, p. XLIX.

⁵⁴⁸ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁴⁹ Art. 433 al Tratatului, M. N. Popa, *op. cit.*, p. 449; K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁵⁰ P. Miquel, *op. cit.*, p.495. M. N. Popa, *op. cit.*, p. 442.

Flow, în nordul Scoției, la 26 iunie 1919), inclusiv submarine. Fluviile Rin, Elba și Oder au fost internaționalizate; malul stâng al rinului și 50 km de la malul drept al acestuia erau demilitarizate⁵⁵¹. Malul stâng al Rinului, ocupat de trupele Antantei, a fost restituit treptat: zona Köln, 1925; zona Koblenz, 1930; zona orașului Mainz, 1935. Regiunea Saar a fost pusă sub protecția Societății Națiunilor pentru o perioadă de 15 ani, urmând ca, prin plebiscit, să se hotărască dacă revine Franței sau Germaniei⁵⁵².

Consecințele de ordin economic vor fi la fel de severe. În afara despăgubirilor de război, ce se ridicau la 132 miliarde mărci⁵⁵³, Germania era deposedată de toate coloniile sale din Africa, Pacific și China, plasate sub tutela marilor puteri învingătoare sub formă de *mandat* al Ligii Națiunilor. Considerată vinovată de război, Germania nu mai trebuia să posede un potențial economic care să-i permită renașterea militară.

Poziția puterilor aliate în prima conflagrație mondială se dovedea deja, cel puțin în parte, conciliantă. În spiritul gândirii britanice, de pildă, consecințele tratatului de la Versailles pentru Germania se pot rezuma astfel: în est i-au fost restrânse granițele; în sud s-a interzis unirea cu Austria; în apus s-a demilitarizat o vastă regiune industrială

⁵⁵¹ Cu privire la negocierile între puterile occidentale în acest sens, a se vedea M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 99.

⁵⁵² Conform art. 49 din tratat. M. N. Popa, *op. cit.*, p. 448.

⁵⁵³ Titulescu și *strategia păcii*, pp.116-117. Din totalul pagubelor și cheltuielilor României pentru purtarea războiului, Conferința de la Spa (5-16 iulie 1920) i-a repartizat cota de numai 1% din cele 132 miliarde mărci-aur reparații germane (față de 72,6 miliarde lei aur cât s-a cerut și de 31,1 miliarde recunoscute de Comisia reparațiilor) și 10,55% din cele orientale. Delegația română, cu N. Titulescu și I. Cantacuzino în frunte, nu a fost admisă la discuții; a se vedea și H. Schulze, *op. cit.*, p.141.

germană; armata și flota germană au fost desființate; i-au fost luate toate coloniile, care au fost predate sub formă de teritorii mandatare; i s-a impus să accepte plata unei imense despăgubiri de război⁵⁵⁴. De aici și ezitățile – ca să nu spunem de la început concesii cu un suport mai mult moral – din perioada interbelică.

Celelalte tratate s-au semnat în perioada 1919-1920⁵⁵⁵. Austria a semnat tratatul la Saint-Germain-en-Laye, la 10 septembrie 1919⁵⁵⁶: recunoștea realitățile politico-statale create din ruinele fostei monarhii; i se impunea demobilizarea armatei și reducerea forțelor sale militare până la 30000 de oameni. Articolul 88 al tratatului conținea prevederea imperativă cu privire la *Anschluss*. Aceasta era consecința tratatelor începute de Otto Bauer, ministrul de externe al Austriei, cu guvernul german privind *Anschluss*: se dorea materializarea dorinței ca Austria să devină „parte componentă a Republicii Germane”⁵⁵⁷. Reacția aliaților a fost imediată și energică: chiar de la început, în Tratatul cu Germania, secțiunea VI: Austria, articolul 80 interzice această uniune.

Tratatul cu Ungaria a fost semnat la Trianon, în 4 iunie 1920⁵⁵⁸, iar cel cu Turcia la Sèvres, pe 11 august 1920⁵⁵⁹. Turcia a fost o mare perdantă a războiului: Mesopotamia și Palestina reveneau Angliei, Franța primea Siria, iar Arabia Saudită devenea independentă⁵⁶⁰. Tratatul cu Turcia a fost anulat după victoria revoluției conduse de Mustafa Kemal Atatürk, Turcia semnând un nou tratat la

⁵⁵⁴ M. Gilbert, R. Gott, *Conciliatorii*, București, 1966, p. 30.

⁵⁵⁵ Privind ambiguitățile tratatelor, P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 98-99.

⁵⁵⁶ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 450-451.

⁵⁵⁷ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 59.

⁵⁵⁸ M. N. Popa, *op. cit.*, pp. 451-452.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, pp. 454-455.

⁵⁶⁰ R. Mantran (coord.), *op. cit.*, pp. 538-541.

Lausanne, în 1923⁵⁶¹. În sfârșit, Bulgaria a semnat tratatul la Neuilly-sur-Seine, în 27 noiembrie 1919⁵⁶² (granițele cu România erau stabilite în conformitate cu Tratatul de pace de la București din anul 1913).

Tratatele de la Saint Germain și de la Trianon marchează în același timp și „funeraliile” proiectelor de construcție a Statelor Unite ale Austriei-Mari, într-o altă viziune decât cea a lui Aurel C. Popovici⁵⁶³: „În marile cutremure ale lumii, nu echilibristica noastră meschină poate orândui după norme străine naturii păturile care, mișcându-se, prăvălindu-se și legându-se din nou, ascultă de legi superioare, care sunt eterne”⁵⁶⁴.

Nu se poate nega faptul că păcile încheiate la Versailles, Neuilly, Sèvres, Saint-Germain și Trianon au permis, cu toate imperfecțiunile, aplicarea principiului wilsonian ca noile frontiere să se supună unei logici geografice și etnice. În același timp, au *re-creat* instituția „mandatului”⁵⁶⁵. A fost pentru prima oară în istorie când o idee s-a impus în cursul unor reglementări de o asemenea anvergură. Consecințele în general acceptate ale acestei

⁵⁶¹ *Ibidem*, pp. 543-546.

⁵⁶² M. N. Popa, *op. cit.*, p. 454.

⁵⁶³ În anul 1906, Aurel C. Popovici publica, în limba germană, la Leipzig, o lucrare fundamentală de politologie, intitulată *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich (Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei – Mari*, trad. din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939.) El preconiza federalizarea Imperiului și constituirea unor state naționale în interiorul său, *pe principiul autodeterminării*. Doctrina politică a Austriei Mari, așa cum este descrisă în lucrarea lui Aurel C. Popovici, apărută în 1906 la Leipzig, se află în opoziție cu sistemul dualist, despre care autorul scrie că „a purtat în el, dintru început, germenul disoluției” (*op. cit.*, p. 143).

⁵⁶⁴ N. Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac – zece lecții făcute la Iași*, Tipografia ziarului Neamul Românesc, Iași, 1918, p. 117.

⁵⁶⁵ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 190.

intervenții ideologice au fost diferite. Niciun popor sau vreo fracțiune importantă a unui popor nu va fi incorporată împotriva dorinței sale, manifestate, în caz de îndoială, prin plebiscit, într-un stat străin⁵⁶⁶.

În perioada imediat următoare s-au format sau întregit politic și teritorial o serie de state, au fost căutate noi formule de conducere politică. Din punct de vedere politic, Europa s-a împărțit în democrații liberale și totalitarism, marcat de constituirea în 1917 a primului stat comunist: Uniunea Sovietică. Prăbușirea monarhiilor a condus unele state la crearea republicilor: în Germania și Austria s-au instaurat regimuri parlamentare. Democrația liberală s-a dovedit a fi fragilă și va face loc, treptat, regimurilor de dictatură.

Sistemul tratatelor de la Versailles își va arăta destul de curând slăbiciunile. Modificările provocate de Germania vor fi stimulate de spiritul conciliatorist al marilor puteri, în special al Marii Britanii. Concesiile de care s-a bucurat Germania o vor ridica atât economic, cât și militar. Statele Unite ale Americii nu au acceptat noua situație creată și, în toamna anului 1920, Senatul respinge tratatul de la Versailles, precum și participarea la Liga Națiunilor⁵⁶⁷. La insistențele lui Wilson, urmare și a unor concesi făcute Franței și Angliei, în ziua de 28 iunie 1919 a fost adoptat Pactul Societății Națiunilor⁵⁶⁸, care va constitui „Partea I” din Tratatul de pace încheiate cu Germania și foștii ei aliați. Era un moment de cotitură în evoluția relațiilor internaționale: Germania, fiind invitată ea însăși să facă parte din Liga Națiunilor, accepta propunerea președintelui american Wilson, în perspectiva a ceea ce el numea, pentru

⁵⁶⁶ R. Johannet, *op. cit.*, pp. VI-XII.

⁵⁶⁷ După al Doilea Război Mondial, meritele președintelui american W. Wilson au fost recunoscute.

⁵⁶⁸ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 39, 41.

viitor, *peace for justice (Rechtsfrieden)*⁵⁶⁹. Din partea guvernului german, Ulrich K. Graf Brockdorff-Rantzau a cerut admiterea imediată a Germaniei în Liga Națiunilor⁵⁷⁰. Desigur, în spiritul art. 10, Liga Națiunilor nu a fost o organizație de impunere, ci menită să rezolve conflictele dintre părți prin proceduri acceptate de părți, prin înțelegeri acceptate de părți și chiar prin compromis⁵⁷¹. Efectele se vor vedea în 1930, când germanii, italienii și japonezii vor spune „nu” rezolvării conflictelor pe care le creaseră⁵⁷².

Tratatul de la Versailles a confirmat și poziția de neutralitate a Elveției (1919), întărind garanțiile stipulate în favoarea Elveției prin tratatele din 1815, care constituie angajamente internaționale pentru menținerea păcii. Tratatul precizează că orice stat care intră în Societatea Națiunilor devine *ipso facto* garant al acestei neutralități. De aceea, s-a putut afirma că independența Elveției „este în aceasta catedrală de justiție și de pace, una din bazele Societății Națiunilor”, este avantajoasă Ligii Națiunilor, care și-a ales sediul pe teritoriul ei, Geneva fiind desemnată la îndemnul și rugămintea personală a președintelui american Woodrow Wilson.

Ungaria începea contestarea Tratatelor, în special a celui de la Trianon. Vizată direct, România căuta parteneri pentru o alianță cu scop comun, în primul rând printre țările cu aceeași politică revizionistă. În anul 1921 apare în contextul internațional interbelic prima alianță defensivă regională, cu participarea unor state din centrul Europei și Balcani: *Mica Înțelegere*. Fără a constitui formal o alianță tripartită, convențiile și tratatele încheiate între Cehoslovacia, Iugoslavia și România însemnau în realitate o alianță comună defensivă, pentru apărarea independenței

⁵⁶⁹ *Ibidem*, p. 43.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, pp. 44-45.

⁵⁷¹ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 210.

⁵⁷² *Ibidem*, pp. 210-211.

și integrității teritoriale. Întrucât doi din parteneri – România și Iugoslavia – erau țări balcanice, Mica Înțelegere prezenta și un aspect de alianță pentru păstrarea *stau quo-*ului în Balcani.

Exceptând formulele de alianțe interbalcanice care proveneau din afara regiunii, în special din partea Franței, între 1924-1925 s-au desfășurat schimburi de vederi între Atena, București și Belgrad privind posibilitățile încheierii unei alianțe. Guvernul turc se gândea la un „Locarno balcanic” care să se suprapună unui tratat de neagresiune și unei apropieri între țările balcanice și URSS. Aprobând în principiu diferitele propuneri vizând realizarea unei alianțe balcanice, România, care nu avea decât dificultăți relative în relațiile cu celelalte state din Balcani, s-a arătat dispusă să faciliteze soluționarea diferitelor litigii care în acei ani au cunoscut uneori faze de violență, cum au fost incidentele de graniță iugoslavo-bulgare din 1923-1931 sau cele bulgaro-grecești din 1925, în cursul cărora România a jucat rol de moderator. După o serie de inițiative și propuneri, de demersuri diplomatice care urmăreau să creeze o zonă de securitate regională („Balcanii, balcanicilor”), în care România a avut un rol deosebit de activ, la 10 februarie 1934 se semna la Atena *Înțelegerea Balcanică*, între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia. Bulgaria a refuzat să adere, mânată de ambiții asemănătoare Ungariei și susținând că, de fapt, Antanta Balcanică era îndreptată împotriva ei. Prin prezența Iugoslaviei și României în Antantă, se considera că aceasta este o prelungire a Micii Înțelegeri în Balcani. Ca și Mica Înțelegere, Antanta Balcanică nu a avut o finalitate în acțiuni militare comune. Lăsate în voia soartei de către marile puteri europene, victime ale propriilor oscilații și instabilități politice, țările semnatare ale Pactului de la Atena vor fi și victime ale agresiunii fasciste. Forța politicii se va prăbuși sub loviturile politicii forței.

XI. O NOUĂ GERMANIE: DE LA REPUBLICA DE LA WEIMAR LA AL TREILEA REICH⁵⁷³

1. Convulsii postbelice

Bilanțul celor patru ani de război a înfățișat o Germanie slăbită, cu mari pierderi umane și materiale. Cu o suprafață de 470628 km² și o populație de 64,9 milioane de locuitori, Germania era obligată să susțină reparații uriașe, după ce cheltuielile de război atinseseră 160 miliarde de mărci, iar pierderile umane se ridicaseră la două milioane de germani uciși pe front și la cinci milioane și jumătate răniți și prizonieri⁵⁷⁴. Situația economică era în declin încă din perioada războiului. Dacă la început germanii au căpătat încredere în „moneda de hârtie” lansată de Banca Imperială la sugestia lui Havenstein, președintele Băncii, aceasta s-a erodat odată cu primele mari înfrângeri, mai ales după bătălia de pe Marna⁵⁷⁵. Cauza reală este însă că se crease în mod artificial o monedă lipsită de valoare naturală pentru a se umple golurile din buget, formate din cauza efortului de susținere financiară a războiului.

⁵⁷³ Pentru amănunte privind istoria celui de-al treilea Reich vezi G. Layton, *Germania: al treilea Reich, 1933-1945*, All, București, 1999, *passim*.

⁵⁷⁴ *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, p. 82.

⁵⁷⁵ P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 204.

Spre sfârșitul lunii septembrie 1918, conducătorii armatei germane, intenționând clar să nu-și asume responsabilitatea unei păci dezonorante, au cedat puterea unui guvern civil⁵⁷⁶. Înainte de capitulare și de încheierea războiului, Germania, condusă de noul guvern de coaliție al prințului Max von Baden⁵⁷⁷, se confrunta cu val revoluționar fără precedent. Sub conducerea grupării *Spartakus*, la 7 octombrie 1918 a fost elaborat programul revoluției populare⁵⁷⁸. Aceasta a debutat la 3 noiembrie 1918 cu răscoala marinarilor din portul Kiel și a cuprins repede alte mari orașe mari, precum Bremen, Lübeck, Hamburg și Rostock. Se reclamau încetarea imediată a războiului și abdicarea Hohenzollernilor. La 7 noiembrie 1918, monarhia se prăbușea în Bavaria, iar două zile mai târziu prințul Max von Baden transmitea puterea, legitim, liderului SPD, Frederic Ebert, devenit *de facto* președinte al noii Republici germane⁵⁷⁹. Din cauza tulburărilor revoluționare de la Berlin, sub presiunea maselor populare, a fost proclamată Republica.

Constituirea Republicii socialiste libere a fost anunțată la Berlin de către Karl Liebknecht. A fost format un guvern provizoriu, care însă nu a înțeles să dea curs unor revendicări cu caracter socialist. Chiar Karl Liebknecht aprecia că „numai forma revoluției este proletară, conținutul ei este acela al unei revoluții burgheze” și că „Germania nu este încă o republică socialistă, ci o republică capitalistă”⁵⁸⁰. Alianța dintre SPD și statul-major german a pus capăt destul de repede acestei mișcări revoluționare. Pe

⁵⁷⁶ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 193.

⁵⁷⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 136.

⁵⁷⁸ W. Ulbricht, *Prăbușirea Germaniei în primul război mondial și Revoluția din Noiembrie*, București, 1953, *passim*. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 135-136.

⁵⁷⁹ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 42-43.

⁵⁸⁰ *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, p. 84.

fondul unor mari tensiuni interne și al noilor revolte din Berlin, intervenția armată a fost extrem de dură. La 15 ianuarie 1919, cei doi lideri radicali, Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg, au fost uciși⁵⁸¹.

2. Republica de la Weimar

Evenimentele care au urmat au reușit să aducă în prim-planul scenei politice social-democrația (SPD), Partidul Popular Creștin de centru (CVP) și Partidul Democrat German al liberalilor de stânga (DDP). La 19 ianuarie 1919 au avut loc alegeri pentru Adunarea constituantă⁵⁸². Cele trei partide dețineau împreună o majoritate de trei pătrimi pentru „coalitia din Weimar”. Acestea au votat o nouă Constituție, iar la 11 februarie 1919, în același mic oraș Weimar din Thuringia, Adunarea constituantă dominată de social-democrați (37,9%) proclama Republica și alegea primul președinte, în persoana lui F. Ebert. Două zile mai târziu a fost format și cabinetul de coaliție, condus de Scheidemann⁵⁸³. După ce condițiile păcii de la Versailles au fost făcute publice, la începutul verii anului 1919, cabinetul Scheidemann a demisionat.

Cu Republica de la Weimar, Germania devenea o Republică federală constituită din 17 landuri. Conform Constituției din 31 iulie 1919⁵⁸⁴, Germania se va numi *Reich*, organul legislativ fiind *Reichstag*-ul (ales pentru o perioadă de patru ani prin vot universal). În fruntea Reich-ului se afla președintele, ales prin vot direct pentru o perioadă de șapte ani. Puterea a revenit social-democraților.

⁵⁸¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 196-197.

⁵⁸² von Krockow, *op. cit.*, p. 126. H. Schulze, *op. cit.*, p. 136.

⁵⁸³ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁸⁴ R. Johannet, *op. cit.*, p. XLV.

Majoritatea acestora se distanțaseră de mult timp de concepțiile revoluționare originare, asumându-și misiunea organizării tranziției de la vechile la noile instituții. Ea nu va aduce atingere proprietății private industriale și agricole, în schimb va declanșa o acțiune de epurare în administrație și magistratură, ostile republicii. Comandamentul militar nu a fost destituit. Încercările elementelor de extremă stânga de a deturna revoluția pe drumul socialismului, au fost reprimare de armată.

În curentul care domina anii 1920, formațiile politice mai mult sau mai puțin rezervate cu privire la principiile democratice câștigau teren în rândul electoratului, ca și în Parlament. Ambiguu însă, sistemul constituțional indica un compromis între regimul parlamentar și cel prezidențial⁵⁸⁵. Regimul de la Weimar era o „republică fără republicani”, combătută sever de către adversarii săi și apărată fără prea mare convingere de partizanii săi, numită de Haushofer „un amestec de ruină și construcție provizorie”⁵⁸⁶. Marasmul economic de după război și obligațiile impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles în 1919 au creat un scepticism profund cu privire la Republică, ceea ce a dat naștere unei instabilități politice pe plan intern, care lua o amploare din ce în ce mai mare. La primele alegeri parlamentare din 6 iunie 1920, coaliția de la Weimar a pierdut peste o treime din voturi și majoritatea mandatelor în favoarea antirepublicanilor, liberalilor de dreapta din DVP, a social-democraților independenți și a comuniștilor (care au intrat prima oară în Parlament, cu patru reprezentanți)⁵⁸⁷.

⁵⁸⁵ A se vedea analiza lui von Krockow, *op. cit.*, pp. 135-136. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 176-177.

⁵⁸⁶ I. N. Sava, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, București, 1997, p. 119.

⁵⁸⁷ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 64-65; von Krockow, *op. cit.*, p. 127; H. Schulze, *op. cit.*, p. 139: „...o catastrofă pentru Republică”.

În perioada 1919-1923 s-au înregistrat deja multe atacuri la adresa Republicii. Presiunile „Corpurilor Libere” conduse de Kapp (1920-1923) și refuzul armatei conduse de generalul von Seeckt de a lupta împotriva lor, încercările comuniștilor de a prelua puterea în Saxonia (1921, 1923) au creat o situație de profundă criză internă⁵⁸⁸. Până în 1923 Republica s-a sprijinit pe o coaliție de centru-stânga. Guvernul federal a încercat să evite pericolul care venea din partea drepte și din 25 iunie 1922 emitea deja un ordin în apărarea Republicii, legiferat de Parlament peste trei zile. În 1923 Partidul socialist (SPD) a fost înlăturat de la guvernare. Opoziția față de regim s-a grupat în jurul a două partide de dreapta: „Populiștii”, legați de marea finanță și de industria grea, și Partidul Național german (monarhist și pangermanist), sprijinit pe marii proprietari funciari, pe Biserica luterană și armată, cu lideri ca Stresemann (cancelar din 13 august 1923) și Thyssen⁵⁸⁹. În opoziție extraparlamentară se aflau partide care afișau nostalgia Germaniei imperiale, precum Partidul Național-Socialist al lui Hitler. În 1923 armata a intervenit împotriva complotiștilor de la München, conduși de Erich von Ludendorff și Adolf Hitler. Dacă Ludendorff a fost achitat, Hitler va petrece aproape un an de zile în închisoare. La extrema stângă opoziția era reprezentată de KPD (Partidul comunist), care boicotase de asemenea lucrările pentru alegeri și instaurarea Republicii de la Weimar.

Chiar dacă după crizele din 1923 Republica de la Weimar intrase într-o perioadă de stabilizare, aceasta era doar aparentă. Urmărilor politice s-au putut recunoaște în rezultatul alegerilor prezidențiale din 1925, care au confirmat alunecarea spre dreapta a Republicii⁵⁹⁰. După

⁵⁸⁸ M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 66-67. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 152-153.

⁵⁸⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 142.

⁵⁹⁰ P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, p. 182.

moartea celui dintâi președinte al Reich-ului, social-democratul Frederic Ebert, președinte a fost ales fostul mareșal Paul von Hindenburg, candidatul naționaliștilor (1925)⁵⁹¹. Dacă a respectat strict Constituția, el nu va proba niciodată o reală simpatie față de instituțiile republicane. Republicanii suportau și acuzele cu privire la încheierea Tratatului de la Versailles. La alegerile prezidențiale, Ernst Thälmann, președintele Partidului Comunist german, obținuse 1,9 milioane de voturi (6,9%).

O perioadă de timp revitalizarea economiei germane a antrenat o stabilitate politică. A fost doar o iluzie, întrucât inflația s-a dovedit galopantă: marca-aur cu valoarea de 46 mărci de hârtie în ianuarie 1922 ajunge la fabuloasa sumă de 24 milioane mărci de hârtie în 1923 și la un trilion în luna decembrie a aceluiași an⁵⁹². Efectele sunt diferite: per ansamblu, cei bogați au profitat de pe urma „naufraziului” monedei, pe când nivelul de viață al muncitorilor a fost puternic afectat.

Inflația a fost stopată prin reforma economică din 1924, iar până în 1929 în Germania s-a înregistrat o creștere economică globală. Sprijinul bancherilor și oamenilor de stat americani și britanici, preluarea puterii de către Stresemann și „populiști” au creat condiții favorabile salvării mărcii. Reforma economică inițiată de Hans Luther, ministrul finanțelor, prin crearea unei noi monede – *Rentenmark* – a câștigat rapid încrederea populației, și o severă politică deflaționistă a permis reducerea masei monetare și restabilirea echilibrului bugetar.

A fost o stabilizare precară, întrucât economia germană va suporta loviturile crizei mondiale din 1929⁵⁹³. Creșterea economică a rămas un simplu deziderat, pro-

⁵⁹¹ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁹² P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, pp. 178-179.

⁵⁹³ H. Schulze, *op. cit.*, p. 158.

ducția a scăzut considerabil, întrucât în anii 1930 prosperitatea economiei germane se sprijinea pe baze foarte fragile⁵⁹⁴. Datoria externă se ridica la 6,5 miliarde dolari, cu o dobândă anuală de 300 milioane dolari. Aporturile străine de capital, majoritatea de proveniență americană (circa 25 miliarde mărci-aur au fost investite în 1924), se dovedeau insuficiente. Influența crizei în Statele Unite se va resimți puternic în Germania, cu un recul considerabil al exporturilor. Criza a luat o amploare neașteptată în lunile iunie-iulie ale anului 1931. Căderea exporturilor și diminuarea importurilor, pentru limitarea deficitului comercial, au provocat căderea producției industriale. Politica deflaționistă promovată de guvernele Heinrich Brüning (1885-1970) și Franz von Papen (1879-1969) nu a reușit să scoată economia și societatea germană din derivă⁵⁹⁵.

Criza a provocat un adevărat cataclism în cazul regimului de la Weimar, care deja începuse să se clatine sub loviturile unor asociații secrete și ale unor formațiuni paramilitare. Extremiștii, atât cei de stânga, cât și cei de dreapta, exploatează contextul – creșterea șomajului (de la 1,6 milioane în 1929 la 6,1 milioane în februarie 1932⁵⁹⁶), scăderea nivelului de trai – pentru a câștiga noi adepți. O perioadă de acum înainte nu s-au putut constitui în Reichstag majorități capabile să guverneze, iar președintele Reich-ului decidea destinul cabinetelor.

Partidul nazist, nesemnificativ până atunci⁵⁹⁷, care manifesta tendințe profund antidemocratice și un antise-

⁵⁹⁴ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 300-301.

⁵⁹⁵ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 160-162.

⁵⁹⁶ von Krockow, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁹⁷ Dacă în anul 1921 NSDAP număra 3000 de membri, în 1925 ajungea la 27000, iar peste doi ani atingea 72000, dintre care 30000 S.A. (*Sturmabteilungen* = secții de asalt). În acest sens, vezi P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 302; *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, p. 89.

mitism bazat pe o propagandă fals revoluționară, a făcut progrese neașteptate începând cu anul 1930, depășind în 1932 celelalte formațiuni politice: în 1930 a obținut 6,4 milioane de voturi și 207 locuri în Reichstag, iar în 1932 peste 13 milioane de voturi și 230 locuri în Reichstag. Hindenburg a fost cel care a semnat condamnarea la moarte a democrației, când, la 30 ianuarie 1933, l-a numit pe Hitler – „caporalul din Boemia”, conform chiar aprecierii sale disprețuitoare – cancelar⁵⁹⁸. Putere și dezastru, întrucât în afara membrilor partidului său, din cabinetul lui Hitler făceau parte numeroși oameni de dreapta și miniștri „fără etichetă”. Această situație a dat speranța că va fi posibilă o dominație a național-socialiștilor.

⁵⁹⁸ von Krockow, *op. cit.*, p. 137. H. Schulze, *op. cit.*, p. 163.

XII. CONFERINȚE ȘI TRATATE. MARȘUL (NE)FORȚAT SPRE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

*Politica de conciliere a fost rezultatul unei
lenevii a minții, și nu a unei imoralități politice.*

1. Conferințe și tratate. Germania, conciliatorii și sfârșitul Societății Națiunilor

„De umilința de la Versailles și de rușinea Republicii de la Weimar ține neputința militară”⁵⁹⁹: acest slogan pare să fie cel mai potrivit pentru a indica o realitate: echilibrul sistemului Tratatelor de la Versailles era fragil, iar mari juriști germani, între care celebrul Carl Schmitt, au susținut prin scrierile lor acest „adevăr” (lupta împotriva Weimarului, Genevei și Versailles-ului).

În fapt, poziția marilor puteri, a foștilor aliați, era oscilantă și de cele mai multe ori neconcordantă. În noiembrie 1920, Statele Unite ale Americii au respins ratificarea Tratatelor⁶⁰⁰. Pentru ele echilibrul Europei se

⁵⁹⁹ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 166, 186.

⁶⁰⁰ În acest sens, a se vedea M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 191.

putea menține numai prin susținerea Germaniei. Încălcarea flagrantă a sistemului Tratatelor de pace de la Versailles, înarmarea Germaniei și politica agresivă promovată pentru aplicarea unei ideologii sprijinite pe anumite concepții geopolitice, politica de conciliere a Franței și Angliei, sacrificarea Cehoslovaciei și chiar a Austriei prin pasivism și conciliatorism, dispariția Ligii Națiunilor (ca urmare a boicotului promovat de Germania și URSS) sunt puncte de plecare în modificările raportului de forțe ce au urmat Primului Război Mondial. Ascensiunea revizionismului, încurajat de ideologia fascistă și de nazism, instaurarea dictaturii în cea mai mare parte a țărilor europene au determinat statele vizate să încheie tratate de alianță regională și europeană.

Contextul internațional părea a fi favorabil promovării unor politici de securitate mondială, de realizare a unor acorduri care să reglementeze controlul înarmărilor. Acestea au constituit o preocupare majoră în perioada interbelică. La inițiativa președintelui Harding, la 12 noiembrie 1921 s-a desfășurat Conferința de la Washington⁶⁰¹, cu privire la „Reglementarea dezarmării navale”. Au participat SUA, Anglia, Franța, Italia, Japonia, Canada, Australia, Noua Zeelandă, Uniunea Sud-Africană, India, Belgia, Olanda, Portugalia și China. Cele trei tratate încheiate (al „celor 4”, al „celor 5” și al „celor 9”) au admis paritatea flotelor Angliei și SUA, politica „posibilităților egale” în domeniul comerțului cu China, au reglementat tonajul navelor mari și „neagresiunea pentru Pacific” pentru o perioadă de 10 ani. Pe ordinea de zi au fost înscrise problemele dezarmării navale, limitării înarmărilor maritime și terestre, precum și cea a oceanelor. Echilibrarea raporturilor economice ale Occidentului cu URSS și scoaterea acesteia din izolare au constituit obiectul Conferinței de la Genova, din 10 aprilie 1922. Ea nu a avut efecte pozitive, din cauza

⁶⁰¹ *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, pp. 39-40.

rigidității manifestate de ambele părți (a fost continuată de Conferința de la Haga, din 20 iulie 1922, soldată de asemenea cu eșec).

Exploataând insuccesul Conferinței de la Genova și promovând o politică energetică de refacere economică, Germania a încheiat cu URSS „Tratatul de la Rapallo” (16 aprilie 1922)⁶⁰². Un articol secret prevedea trimiterea de tehnicieni germani în Uniunea Sovietică și folosirea teritoriului sovietic pentru a experimenta materiale de război interzise. Au fost reglementate relațiile diplomatice dintre cele două țări și problemele privind renunțarea reciprocă la despăgubirile de război. Jacques Bainville, analist al Tratatului de la Versailles, scria în 1920: „Tratatul de la Versailles a legat alianța între Germania și Rusia. Nu avem dreptul să ne înșelăm... Germanii și rușii nu se iubesc, dar ei sunt, ca să spunem așa, complementari”⁶⁰³.

Sunt ani în care Europa asistă la noi confruntări în rivalitatea franco-germană. În anul 1923, confuzia din perioada interbelică a atins paroxismul: inflația, ocuparea Ruhrului de către francezi, tentativa de puci a lui Hitler, insurecțiile comuniste. Intrigată de politica Germaniei, la 11 ianuarie 1923 fermitatea Franței, sprijinită de Belgia, conduce la ocuparea Ruhrului (până în august 1925). Declărându-se în incapacitate de a executa plata reparațiilor pe anul 1921, guvernul german a reclamat un moratoriu de 6 luni. Dacă Lloyd George a fost de acord, Franța, prin președintele său Raymond Poincaré, a condiționat moratoriul de gajarea minelor de cărbune din Ruhr. Se declanșa „Criza Ruhrului”. În efortul ei de a menține „sistemul de la Versailles” și de a împiedica ascensiunea Germaniei, Franța nu se simțea sprijinită. Controlul extern a fost anulat, iar

⁶⁰² P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 101.

⁶⁰³ Apud N. Ciachir, *Istoria relațiilor internaționale de la Pacea Westfalică (1648) până în contemporaneitate (1947)*, Ed. Oscar Print, București, 1998, pp. 264-265.

ținutul Rinului, eliberat de ocupația militară în iunie 1930, cu cinci ani mai devreme decât prevedea tratatul de la Versailles. Vizibile succese ale diplomației germane au fost obținute sub conducerea lui Gustav Stresemann⁶⁰⁴: evacuarea Ruhrului, eliberarea regiunii Rinului de sub ocupație, anularea controlului extern, reglementarea relațiilor cu vecinii Germaniei, semnarea Tratatului de la Locarno (1925)⁶⁰⁵, intrarea ca membru cu drepturi depline în Societatea Națiunilor (septembrie 1926), noile acorduri privind reducerea și reeșalonarea despăgubirilor de război, redeschiderea problemei frontierelor estice etc.

Politica de conciliere reciprocă a permis reglarea diferendelor între Franța și Germania. Anii 1924-1929 sunt ani de destindere, de apropiere franco-germană, personalitatea lui Aristide Briand (ministru de externe al Franței în perioada 1925-1932) și flerul politic al lui Gustav Stresemann (cancelar, apoi ministru de externe în perioada 1923-1929) dovedindu-se de bun augur în acest sens. Realismul politicii promovate prin cei doi miniștri a permis așezarea relațiilor pe baze solide. Sunt ani ai apropierii franco-germane⁶⁰⁶. Acțiunea diplomatică a lui Gustav Stresemann, în special Tratatul de la Locarno (5-16 octombrie 1925)⁶⁰⁷, și intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor au permis țării sale să recapete egalitatea drepturilor pe plan internațional. Negocierile pentru primirea Germaniei în rândul statelor membre s-au desfășurat în perioada 1924-1926⁶⁰⁸. Cu acest prilej, prin semnarea Pactului Renan, cele două țări au ajuns la un consens în privința frontierelor, inclusiv a celor dintre Belgia și Germania. Marea Britanie și Italia au devenit garanți ai

⁶⁰⁴ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 108.

⁶⁰⁵ H. Schulze, *op. cit.*, p. 145.

⁶⁰⁶ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 210-211.

⁶⁰⁷ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, pp. 27-29, 32-33.

⁶⁰⁸ *Titulescu și strategia păcii*, p. 166.

granițelor vestice, Franța devenind în același fel garantă pentru Cehoslovacia și Italia. Dacă Germania recunoștea în acest fel granițele sale vestice, conform Tratatelor de la Versailles, ea refuza să accepte aceleași angajamente în privința celor orientale. Pactul Renan s-a născut dintr-o dublă voință, Franței și a Germaniei. Germania dorea să înlăture repetarea unei atitudini de tipul ocupării Ruhrului și să se bucure de garanții occidentale pentru frontierele de Vest.

În septembrie 1926, Germania era admisă, la propunerea Franței, în Societatea Națiunilor. Prezența Germaniei revitaliza relațiile sale cu URSS, cu care încheiase din 24 aprilie un tratat. Prin acesta, Germania își garanta neutralitatea în cazul în care URSS ar fi făcut obiectul unei agresiuni din partea unui terț. Și, revenind la Societatea Națiunilor, Germania făcea publică poziția sa și folosirea dreptului de veto în cazul în care s-ar hotărî sancțiuni împotriva URSS. Tratatul de la Berlin (aprilie 1926) părea că pune definitiv Moscova la adăpost de o „cruciadă” antisovietică⁶⁰⁹. La 27 august 1928 Germania s-a alăturat țărilor semnatare ale Pactului Briand-Kellogg, pentru prohibirea războiului, prin semnătura lui Gustav Stresemann⁶¹⁰. Din nefericire, acest pact nu prevedea măsuri concrete pentru evitarea războiului, nu definea în termeni clari agresiunea și agresorul, ceea ce lăsa deschisă posibilitatea unor interpretări „elastice”. În sensul clausewitzian, războiul era un instrument al politicii, o continuare a acesteia cu alte forțe și fără legitimare, iat Pactul Briand-Kellogg îl considera „un act criminal”⁶¹¹.

Trebuie subliniat că pentru Germania strategia aplicată în planul relațiilor economice a fost un util instru-

⁶⁰⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 146. Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 34.

⁶¹⁰ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 125. România a susținut Pactul Briand-Kellogg și aplicarea lui anticipată prin Protocolul de la Moscova din 9 februarie 1929 (*Titulescu și strategia păcii*, p. 193.)

⁶¹¹ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 228.

ment în planul de revizuire a Tratatului de la Versailles. La Paris, în ianuarie 1921, aliații au acceptat o schemă pentru reparațiile de război, totalizând 226 miliarde mărci-aur⁶¹². Contraoferta Germaniei se ridica la 30 miliarde mărci-aur, plătibile parțial în *loan*, parțial în anuități pe 25 de ani. După lungi negocieri, la 25 aprilie aliații au stabilit totalul datoriilor la 132 miliarde mărci-aur, cerând ca prima tranșă de 1 miliard mărci-aur să fie plătită în luna septembrie amenințând că vor ocupa Ruhrul dacă Berlinul nu se conformează. Argumente care susțineau „distrugerea economiei germane” în situația în care aliații nu acceptau noi reduceri și reeșalonări au fost înaintate de către Melchior la Londra în februarie 1922, la întâlnirea cu Sir Robert Horne, și de Max Warburg în memorandumul intitulat „Problema germană”, adus la cunoștința oamenilor de afaceri și politicienilor cu prilejul vizitei efectuate în Statele Unite în toamna anului 1922⁶¹³. Dacă la sfârșitul anului 1921 aliații și-au menținut poziția, insistând ca Germania să transfere la fiecare 10 zile 30 milioane mărci-aur, în martie 1922 au acceptat o reducere provizorie pentru 720 milioane mărci-aur. Susținută de politica SUA, Germania va obține facilități și reeșalonări ale reparațiilor de război datorate, conform Planului Dawes (9 aprilie 1924)⁶¹⁴. În august 1929, prin adoptarea planului Young, se stabilea o nouă cifră totală a despăgubirilor, cu o medie anuală redusă față de prevederile planului Dawes⁶¹⁵.

La început Germania a încercat să anexeze din punct de vedere economic Austria, pe care urma să o supună inte-

⁶¹² M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 410.

⁶¹³ *Ibidem*, p. 412.

⁶¹⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 143. *Titulescu și strategia păcii*, pp. 122-124. M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, pp. 436-437.

⁶¹⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 207.

reselor sale militariste. Tentativa de *Anschluss* economic⁶¹⁶ a declanșat reacția de teamă a Italiei, care va încerca să se opună, întrevăzând extinderea influenței germane în Balcani (Mussolini a aprobat interesele revizioniste ale Ungariei și Bulgariei, pe care a înțeles să le susțină. Prin Tratatul de la Tirana [1926 și 1927] își va extinde protecția asupra Albaniei). În martie 1931, Curtius, noul ministru de externe, și cancelarul austriac Schober semnav un proiect de Uniune vamală. În fața opoziției categorice a Franței, Austria va trebui să renunțe repede la acest proiect. Concomitent, pentru a face presiuni asupra occidentalilor, Germania s-a apropiat de Uniunea Sovietică. După „Acordul de prietenie și neutralitate” semnat la Berlin în aprilie 1926, schimburile economice între cele două țări s-au amplificat. Criza economică declanșată în 1929, care a afectat Germania destul de puternic, a oferit căi diplomatice de revizuire pașnică. Atinsă puternic de criză, Germania adresa un apel, în anul 1931, președintelui american Hoover⁶¹⁷. Acesta s-a finalizat favorabil pentru germani: un moratoriu de un an asupra datoriilor dintre state. Un an mai târziu, Conferința de la Lausanne (16 iunie 1932) limita datoria germană la 3 miliarde⁶¹⁸. Ceea ce însemna, practic, anularea datoriilor germane. La 16 septembrie 1932, Germania cerea din nou egalitate de tratament în domeniul înarmărilor și, în fața refuzului, părăsea Conferința de la Geneva cu privire la dezarmare⁶¹⁹.

Sub presiunea continuă a Germaniei și manifestând deja o politică de concesi, care se va dovedi în final catastrofală, la 11 decembrie Conferința reprezentanților Franței, Angliei, Germaniei, Italiei și SUA recunoșteau

⁶¹⁶ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 212.

⁶¹⁷ *Ibidem*, p. 213.

⁶¹⁸ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 122.

⁶¹⁹ M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 43. M. F. Boemeke, G. D. Feldman, Elisabeth Glaser (ed.), *op. cit.*, p. 511.

„egalitatea în drepturi” privind înarmarea Germaniei. Cu toate acestea, Conferința va fi torpilată de cele două puteri care, obținând o serie de concesii, au stat la originea declanșării celui de-al Doilea Război Mondial: Japonia părăsea Societatea Națiunilor în martie 1933, iar Germania în luna octombrie a aceluiași an⁶²⁰. Pentru că Germania, în primul rând, considera Societatea Națiunilor ca simbol al *statu quo*-ului teritorial al Europei interbelice, iar în al doilea rând, întrucât considera Europa integrată „sistemului francez”, instaurat odată cu Tratatul de la Versailles.

Se părea că un sistem de garanții politice și militare era pe cale de a aduce liniște. În fapt, excluzând repetarea unor acțiuni ale Franței și oferind garanții doar frontierelor stabilite pentru țările Europei de Vest, Pactul Renan a deschis calea agresiunii germane spre est, Germania primind și drepturi în privința înarmării, cu „binecuvântarea” Societății Națiunilor. Sesizând pericolul, în anul 1934 diplomația franceză începea tratative cu sovieticii pentru încheierea unui Pact răsăritean. Franța se oferea garant al viitorului pact, în schimb URSS trebuia să devină garant al Pactului de la Locarno. Germania a refuzat *ab initio* propunerea, ceea ce l-a determinat pe francezul Louis Barthou să favorizeze intrarea URSS în Societatea Națiunilor (1934)⁶²¹. Planurile expansioniste ale lui Hitler nu puteau fi oprite prin astfel de proiecte. Polonia, prima victimă a militarismului german, a refuzat la rândul ei propunerea franceză, motivând că are securitatea garantată. Anglia a torpilat și ea proiectul francez, susținând că tratatele bilaterale sunt suficiente pentru asigurarea securității europene.

Imaginea Europei interbelice nu poate decât să confirme o realitate dureroasă: în primul rând, că începând cu Locarno sistemul de la Versailles își dovedește nepu-

⁶²⁰ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 35.

⁶²¹ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 343.

tința; în al doilea rând, că statele care și-au refăcut unitatea politico-statală, considerate „creații” ale Versailles-ului, au avut marele nenoroc de a situa între Germania și URSS. Sfârșitul sistemului de la Versailles a demonstrat încă o dată, dacă mai era cazul, că „echilibrul” rămâne doar o expresie plăcută în limbajul diplomației. Fragilitatea tratatelor de la Versailles devenea din ce în ce mai evidentă. Întregul sistem primea lovitură după lovitură. Inițiativa trecea de partea Germaniei: aceasta părăsise Conferința pentru dezarmare și Societatea Națiunilor, iar în ianuarie 1936 denunța tratatul de la Locarno și își recăpăta libertatea în materie de armament și independența teritorială.

2. Semnele războiului.

Hitler – un actor (ne)așteptat?

Primele semne ale războiului au apărut în perioada anilor 1929-1935. Regimuri autoritare s-au instalat, rând pe rând, pe continent⁶²² și în alte părți ale lumii. După ce Miklos Horthy a preluat puterea în Ungaria (în 1920, după eșecul Republicii Sfaturilor din 1919), în 1935 se va confrunta cu „crucile cu săgeți” ale fascistului Szalasi⁶²³. Italia fascismului lui Mussolini (1922)⁶²⁴ va sprijini dictaturile instalate în alte țări europene. România consemnează regimul de dictatură impus de regele Carol al II-lea în 1938, iar „Garda de Fier” a lui Corneliu-Zelea Codreanu va deveni „coloana a V-a” în România. Germania, în care nazismul se afla la putere din 1933, sprijinea instaurarea

⁶²² *Ibidem*, pp. 323-325, 341.

⁶²³ P. Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Humanitas, București, 2007, pp. 427-428.

⁶²⁴ P. Milza, *Storia d'Italia. Dalla preistoria ai giorni nostri*, Corbaccio, 2006, pp. 796-815.

dictaturii lui Franco în Spania (1939)⁶²⁵ și în alte țări central și sud-est europene. În fapt, fascismul și nazismul luau cu asalt democrațiile, care vor încerca să iasă din criză pregătindu-se de război.

2.1. Hitler și național-socialismul

Național-socialismul⁶²⁶ nu este o „paranteză” a istoriei, ci un produs al acesteia și al crizei de modernitate, dorind să impună o lume între ordine și supunere. Național-socialismul, prezentat ca o alternativă radicală a liberalismului și socialismului, era în fapt o dictatură⁶²⁷. Führer-ul personifica un mit și se ocupa de toate problemele. Este inutil să mai amintim că toate principiile, în particular cel al apartenenței rasiale, sunt în contradicție flagrantă cu modernitatea. Totul se află în slujba afirmării principiilor Führerului (*Führerprinzip*)⁶²⁸, a comunității rasiale (nazism) și naționale (fascismul italian) pe plan internațional. În Germania, cea care a cristalizat energiile în jurul partidului nazist⁶²⁹ a fost, înainte de toate, ideologia, „nazificarea” fiind în mare măsură facilitată de abolirea monarhiei după Primul Război Mondial. Frick, ministrul de interne al Führerului, explica rațiunile aplicării *Kulturanation* de către

⁶²⁵ J. Perez, *op. cit.*, pp. 770-794.

⁶²⁶ J. Haupel, *Der National Sozialismus*, vol. I-II, München: Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsarbeit, 1998-1989?. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 157-158. Pentru coordonatele principale ale statului național-socialist: E. Collotti, *Germania nazistă*, București, 1969, pp. 66-99; P.P. Negulescu, *op. cit.*, pp. 335-441.

⁶²⁷ *Allemagne. Faits et réalité*, pp. 109-110.

⁶²⁸ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, I, București, 1988, pp. 229-230.

⁶²⁹ În acest sens: E. Bold, I. Ciupercă, *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil?*, Iași, 1995, *passim*. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 299, 304-308.

Nazional-sozialistische deutsche Arbeitspartei (NSDAP): „Pentru național-socialiști, drept este ceea ce slujește popoului german. Nedrept este ceea ce-i aduce necazuri”⁶³⁰.

Partidul național-socialist german al muncii se prezenta, în anul acaparării puterii, ca o adevărată mișcare de tineret⁶³¹, și publica săptămânalul *Völkischer Beobachter*, viitor cotidian. Tineretul era prezent nu doar în partid, ci și în fracțiunea parlamentară. Iată, de pildă, vârstele câtorva dintre conducătorii mișcării: Adolf Hitler – 44 de ani, Hermann Göring – 40, Joseph Goebbels – 36 de ani, Heinrich Himmler (comandantul S.S.) și Martin Bormann – 33, în vreme ce Reinhard Heydrich și Adolf Eichmann abia împliniseră 20 de ani. Toți îi sunt fideli lui Hitler, iar numele lor va face „epocă”: ei sunt artizanii sistemului totalitar⁶³².

Un sistem asemănător era cel instaurat în Italia de *il Duce*. În pofida diferențelor de tradiții istorice și a structurilor socioeconomice, o serie de factori comuni Germaniei și Italiei pot argumenta de ce totalitarismul a fost implantat în aceste țări mai ușor decât altundeva. În 1919, ambele țări s-au simțit frustrate, au pierdut o serie de teritorii. Iar dacă Mussolini a acaparat puterea din 1922⁶³³,

⁶³⁰ *Apud* G. Hermet, *op. cit.*, p. 154.

⁶³¹ Hitler a fost nevoit să lupte împotriva lui Gregor Strasser, principalul oponent în lupta pentru șefia deplină a Partidului național-socialist. A se vedea în acest sens: von Krockow, *op. cit.*, pp. 212-213; P. P. Negulescu, *op. cit.*, pp. 372-373.

⁶³² Începând cu anul 1951, Hannah Arendt va aprofunda noțiunea de totalitarism, conferindu-i o consistență fără egal. O notă de „agresivitate” este evidentă în demersul pe care îl face asupra acestui regim, grefată pe fondul unor suferințe personale. Pe larg, Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994, *passim*.

⁶³³ La 23 martie 1919, Mussolini fonda la Milano gruparea paramilitară *Fasci italiani di combattimento*. La cel de-al doilea Congres Național al Fasciilor, desfășurat la Roma între 7 și 10 noiembrie 1921, a fost fondat Partidul Național Fascist (pentru

Hitler a trebuit să aștepte ca marea criză economică să trimită 6,1 milioane de germani în șomaj⁶³⁴. Partidul național-socialist s-a manifestat în Germania din anii 1930. Steagurile roșii, cântecele militare și uniforme elegante au sedus poporul german, camuflând ceea ce era esențial: ideologia urii. Nazismul și fascismul converg și diferă, în același timp. Nu trebuie să se confunde fascismul italian cu național-socialismul german, pentru că nici ideologiile, nici fundamentele sociale nu sunt identice. Definind național-

amănunte M. Robson, *Italia: liberalism și fascism, 1870-1945*, All, București, 1992, pp. 61-65). În fața nemulțumirilor crescânde și a manifestațiilor populare, statul liberal va încredința în mod tacit fasciștilor sarcina restabilirii ordinii. Partidul dispunea de mijloace financiare importante și s-a angajat în lupta pentru putere. În 1921, alegerile au însemnat un eșec greu de suportat pentru Mussolini. De aceea, cu complicitatea unor liberali și chiar a lui Victor-Emmanuel al III-lea, la finele lunii octombrie 1922 *il Duce* organiza „marșul asupra Romei”. Complicitatea suveranului era evidentă: între posibilitatea reprimării celor 30000 de fasciști și declararea stării de asediu alege „soluția Mussolini”, numit la 29 octombrie să formeze noul guvern. Criza regimului a ușurat ascensiunea lui Mussolini. La 3 ianuarie 1925, el anunța instaurarea dictaturii. În Italia, primii ani ai fascismului au evidențiat rolul crescând al *Ducelui*, în special în adoptarea legilor *fascistissime* (ale apărării statului) la finele anului 1926. Înregimentarea tineretului în organizații paramilitare, recursul la propagandă, represaliile, toate păreau să indice voința conducătorilor fasciști de a se depărta de instituțiile și valorile democrației. Din 1936, fascismul italian se radicalizează, iar totalitarismul este instaurat: partid unic, înregimentarea maselor în organizații paramilitare, puterea deplină a șefului charismatic, menținerea unui sistem de teroare. Mussolini a dezvoltat un triplu rasism (al corpului, al sufletului și al spiritului), puțin diferit de rasismul german și care era fondat în primul rând pe ideea de „rasă inferioară”, și mai puțin pe criterii biologice și antropologice. Specificul regimului mussolinian este politizarea excesivă a societății civile. P. Milza, *Storia d'Italia*, pp. 815-822. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 148-149.

⁶³⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 158.

socialismul germanic, Enzo Collotti⁶³⁵ rezuma: acesta este o economie de război, o economie în care „muncitorul, soldatul, artistul sunt, în definitiv, unul și același lucru”. Este imaginea punctului 10 din programul Partidului Muncitoresc German, redactat în 1920: „Cea dintâi datorie a oricărui cetățean trebuie să fie aceea de a munci, cu mintea sau cu brațele”⁶³⁶. Criza din 1923 a dat o primă șansă Partidului nazist să acapareze puterea. În noiembrie, „puciul de berărie” de la München a eșuat și, prin urmare a dat greș și încercarea lui Hitler de a pune mâna pe putere în Bavaria⁶³⁷. Prin sentința dată la 1 aprilie 1924, Hitler și acoliții săi erau condamnați la cinci ani de închisoare, pentru înaltă trădare. Doar nouă luni va sta Hitler în închisoarea de la Landsberg. Cauza indulgenței era că „sentimentul public rămânea favorabil autorilor mișcării”⁶³⁸. După eliberare, Hitler a încredințat secretarului său, Rudolf Hess, primele capitole ale cărții lui programatice: *Mein Kampf* (publicată în 1925 și reconfirmată într-o „carte secretă” scrisă în 1928⁶³⁹). Hitler a pus în practică un abil program de reorganizare a partidului, eliminând tendințele de stânga ale fraților Stresser și înființând propria sa miliție: SS (*Schutzstaffeln*, brigăzile de protecție⁶⁴⁰). Succesul în alegerile din septembrie 1930 (cu 130 de mandate câștigate)⁶⁴¹ i-a creat lui Hitler o dilemă. Și-a dat seama de eroarea pe care o făcuse neacceptând propunerea cancelarului Brüning de a-l înlocui, cu credința că va ajunge președinte învingându-l pe Hindenburg în turul doi

⁶³⁵ Detalii la E. Collotti, *Germania nazistă*, București, 1969, pp. 100-134.

⁶³⁶ *Apud* P. P. Negulescu, *op. cit.*, pp. 354-355.

⁶³⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 143. von Krockow, *op. cit.*, p. 190.

⁶³⁸ P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 366.

⁶³⁹ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 232.

⁶⁴⁰ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 302-303.

⁶⁴¹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 158.

(1932)⁶⁴². Stupoare: în turul doi Hindenburg învinge, cu 19 milioane de voturi față de 13,5 milioane cât obținuse șeful NSDAP. Insuccesul lui Hitler a oferit prilejul aplicării unor măsuri de stopare a violențelor naziste, de interzicere a milițiilor SS și SA. Nimic nu se putea opune însă marșului partidului nazist și al lui Hitler spre putere. Zilele Republicii de la Weimar erau numărate.

Mișcarea condusă de Adolf Hitler s-a bucurat de sprijinul recunoscut sau tacit al unei părți dintre guvernanți și de ajutorul material acordat de mari monopoluri, între care Emil Kirdorf, Gustav Krupp, Kurt von Schroeder⁶⁴³. O întâlnire cu marii industriași din Ruhr a avut loc în 1929 la Düsseldorf, dar în primele luni ale anului 1932 Hitler s-a apropiat mai mult de marele patronat, de giganții finanțelor și industriei germane. Întâlnirea din 27 ianuarie 1932, tot de la Düsseldorf, a marcat istoria Germaniei și a lumii: magnaților industriei li se promitea o guvernare cu mână forte, stabilitate socială, prosperitate economică prin relansarea industriei de război, noi piețe externe pentru produsele germane, îndepărtarea pericolului comunist. După alegerile din noiembrie, marii industriași înaintau președintelui Reich-ului o adresă prin care cereau ca guvernarea să îi fie încredințată lui Hitler.

Eroare fatală din partea lui Hindenburg, care a semnat condamnarea la moarte a democrației numindu-l pe Hitler – „caporalul din Boemia” – cancelar la 30 ianuarie 1933. Ajunși la putere, minoritari în guvernul constituit la 30 ianuarie, partidul nazist și Adolf Hitler au pus în practică

⁶⁴² Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 216; vezi și H. Schulze, *op. cit.*, p. 160.

⁶⁴³ *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, pp. 92-93. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 304. Cu privire la Gustav Krupp și la „cel mai mare furt al familiei Krupp în perioada cuceririlor nesângeroase din anii '30”, cu referire la uzine din Austria, în special după Anschluss, a se vedea W. Manchester, *op. cit.*, pp. 476-479; pentru participarea la întâlnirile de la Düsseldorf (*ibidem*, pp. 481-483).

un program care să deschidă drumul dictaturii⁶⁴⁴. Lichidarea opoziției comuniste, scoasă în afara legii după „incendierea Reichstag-ului” (27 februarie), și decretul „Pentru protejarea poporului german” constituie baza de plecare în instaurarea dictaturii (28 februarie). Pentru a-și materializa planurile, Hitler trebuia să acapareze Parlamentul.

Alegerile, stabilite pentru 5 martie 1933, nu au adus majoritatea confortabilă pe care NSDAP o visa pentru controlul Reichstag-ului (doar 43,9%). Împiedicându-i pe comuniști și pe social-democrați să participe la redeschiderea Reichstag-ului (23 martie 1933, Potsdam), Hitler a promulgat legea de inabilitare a Parlamentului, astfel încât putea promulga orice lege fără acordul acestuia. În consecință, într-o perioadă scurtă, până în vara anului 1933, conform legii din 14 iulie, Germania a devenit un stat cu partid unic: NSDAP.

Organele parlamentare au fost suprimate sau private de putere. Camera Superioară (*Reichsrat*) a fost desființată, iar sistemul federal, distrus. Conducerea landurilor a fost preluată de naziști. După moartea lui Hindenburg (2 august 1934), Hitler acapara atât funcția de președinte al Reich-ului, autointitulându-se *Führer*, cât și pe cea de cancelar⁶⁴⁵. Comandant suprem, el a preluat controlul Wehrmacht-ului⁶⁴⁶. A fost o schimbare constituțională fundamentală. Într-o perioadă de câțiva ani de existență a Republicii de la Weimar, ideea de democrație și de liberalism nu reușise să se înrădăcineze în spiritul majorității germanilor. Dezordinea endemică în problemele interne ale țării, numeroasele confruntări între adversarii politici, care deseori luau forma unor violente confruntări de stradă, șomajul provocat de criza economică mondială, toate acestea scad încrederea

⁶⁴⁴ În acest sens, vezi P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 306-308.

⁶⁴⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 221-222.

⁶⁴⁶ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 231.

poporului în autoritatea statală. În acest context, „revoluția național-socialistă” a condus la proclamarea partidului unic, la înființarea poliției secrete (*Gestapo*), la programul de epurare rasială, politică și culturală, toate acestea și multe altele urmate de condamnarea la moarte a mai multor milioane de oameni închiși în lagăre de concentrare⁶⁴⁷. „Noaptea cuțitelor lungi” (29/30 iunie 1934) reprezintă finalul unui scenariu al cărui unic regizor și actor a fost Hitler. El și-a aruncat țara și Europa în cel mai teribil război, însoțit de un genocid inimaginabil.

În interior, Hitler a pus în aplicare o serie de programe prin care dorea să reînvie sentimentul național, să câștige populația germană de partea sa, pentru ceea ce intenționa să facă mai târziu, dar și pentru a o ține sub un control sever. *Schönhei der Arbeit* („Frumusețea muncii”), *Kraft durch Freude* („Puterea prin bucurie”) sunt două din programele care pot fi observate în orice regim de dictatură⁶⁴⁸. Pare de aceea limpede că propaganda condusă de Goebbels oferea populației programe care vizau îndoctinarea politică prin distracție.

Dacă poporul german, docil, era supus unui anume conformism, Hitler a pus în aplicare și un plan de debarasare rapidă de aliații săi, obținând practic puteri depline printr-un „vot unanim” al partidelor burgheze. Profitând de situație, a interzis toate formațiunile politice; syndicatele sunt dezintegrate, drepturile fundamentale și libertatea presei, suspendate. Regimul instaurează o teroare implacabilă asupra tuturor indezirabililor, în special împotriva evreilor⁶⁴⁹. Mii de persoane dispar, fără a avea parte de vreo judecată, în lagărele de concentrare. Ura împotriva evreilor a străbătut toate discursurile și faptele lui Hitler. Măsurile

⁶⁴⁷ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 168-170.

⁶⁴⁸ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 224.

⁶⁴⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 110.

antisemite mergeau de la eliminarea fizică a bolnavilor incurabili și a bătrânilor neputincioși la boicotul general și eliminarea evreilor din comerț, bănci, edituri, profesii medicale și juridice, din funcțiile publice și din armată și pierderea cetățeniei, toate acestea prin faimoasele „legi de la Nürnberg” din 15 septembrie 1935 (*Nürnberger Gesetze*)⁶⁵⁰. În pragul înfrângerii – „de parcă înfrângerea ar fi fost un triumf” –, la 2 aprilie 1945, el declara: „Voi fi veșnic recunoscător național-socialismului pentru faptul că i-am nimicit pe evrei în toată Germania și în Europa centrală”⁶⁵¹. Ideologia rasială, cu sens unic, prezenta la un pol voința sacrificiului, de care capabili erau doar arienii, iar la celălalt pol evreii, „paraziții” oricărei societăți, pe care o descompun și, în final, o distrug. O tristă realitate confirmă că în acest „program” îndreptat împotriva evreilor Hitler s-a folosit de intelectualitatea germană. Fără a face un rechizitoriu la adresa acestora, trebuie să facem loc unor reflecții care dezonoarează o parte din elita intelectualității germane, care s-a manifestat atât de nefericit în politica germană antisemită⁶⁵². Hitler anunțase că Reich-ul trebuie să fie „curățat de evrei” (*Judenrein*) și concepute planuri pentru deportarea în masă a acestora într-o rezervație în Madagascar, organizarea unei colonii evreiești în Europa de Est în zona din jurul Lublinului, dar ulterior, după invadarea URSS, „soluția finală” a relevat fața sinistră a programului antisemit. Programul „soluției finale” a fost adoptat în ianuarie 1942, în cadrul Conferinței de la Wannsee, condusă de Himmler⁶⁵³. Exterminarea în masă a evreilor a luat proporții, de la asasinatle săvârșite în Uniunea Sovietică de

⁶⁵⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 169.

⁶⁵¹ von Krockow, *op. cit.*, p. 259.

⁶⁵² Pe larg: M. Weinreich, *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*, Polirom, Iași, 2000, *passim*.

⁶⁵³ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 241-243.

Einsatzgruppen la lagărele de exterminare din Belzec, Treblinka, Auschwitz-Birkenau sau Buschmannshof („lagărele Krupp”, cea mai neagră perioadă din istoria familiei Krupp). Se estimează că numărul total al victimelor este de 6 milioane⁶⁵⁴. Se afirma, la un moment dat, că nu a fost găsit niciun ordin scris dat de Hitler pentru aplicarea „soluției finale”, dar în 7 decembrie 1941, ziua atacului de la Pearl Harbor, Führer-ul a promulgat *den Nacht und Nebel Erlass* („decretul nopții și al ceții”, cunoscut ca „decretul NN”)⁶⁵⁵. Scopul inițial a fost înlăturarea persoanelor care puneau în pericol securitatea Germaniei (*die deutsche Sicherheit gefährden*). Două luni mai târziu, feldmareșalul Keitel a extins aria de aplicare a decretului, incluzând toate persoanele din țările ocupate care fuseseră arestate și opt zile mai târziu erau încă în viață. În această situație „prizonierii vor dispărea fără să lase vreo urmă”⁶⁵⁶.

Din anul 1924, Hitler își anunța în celebra, dar trista lucrare *Mein Kampf* programul politic⁶⁵⁷. Definirea programului său de politică internă și externă exprimă direcționarea înspre: revizuirea „sistemului de la Versailles”; încorporarea Austriei; transformarea Cehoslovaciei și Poloniei în state-satelit ale Germaniei; rezolvarea diferendelor cu Franța prin război; cucerirea URSS și dobândirea supremației mondiale. La originea acestor politici Hitler situa *Weltanschauung* (concepția național-socialistă despre lume)⁶⁵⁸, bazată pe ideea comunității rasiale germane (*Volk*) fundamentate pe „sânge și pământ” (*Blut und Boden*), limbă și cultură, superioară tuturor celorlalte. Sloganul *Heims ins Reich* (întoarcerea la Reich) devine un instrument al propagandei național-socialiste, care va face să erupă faimosul

⁶⁵⁴ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 110.

⁶⁵⁵ W. Manchester, *op. cit.*, p. 626.

⁶⁵⁶ *Ibidem*, pp. 626-627.

⁶⁵⁷ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 164-165. K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 222.

⁶⁵⁸ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 229.

„spațiu vital” (*Lebensraum*)⁶⁵⁹. Conform „Noii Ordini Naziste”, din punct de vedere politic Hitler urmărea crearea unui imperiu german continental. În opinia Führer-ului, Germania nu putea coexista cu o altă mare putere în Europa. Teritoriul trebuia extins pentru a corespunde creșterii populației germane. Acest crez se asociază sintagmei *Volk ohne raum* („Popor fără spațiu”) ⁶⁶⁰, expresie a pangermanismului, care va deveni vinovată pentru devastarea Europei și a lumii în secolul al XX-lea. „Trebuia să aibă un *Lebensraum*, adică spațiul vital pentru populația sa în creștere. De aceea, Polonia și coridorul Danzig trebuiau înghițite”, scria W. Churchill⁶⁶¹. În termeni practici, Hitler pretindea extinderea Germaniei către Rusia și Balcani. Polonia trebuia suprimată cât mai repede, iar partea europeană a Rusiei, colonizată⁶⁶².

⁶⁵⁹ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 223-224. H. Schulze, *op. cit.*, p. 157, von Krockow, *op. cit.*, p. 270. Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 230. Gh. Bichicean, A. Bichicean, *Despre democrație*, ed. a II-a, Burg, 2002, p. 22 (n. 42). Haushofer și-a orientat gândirea spre construcția marilor ansambluri continentale: marele spațiu – *Grossraum* (revista *Zeitschrift für Geopolitik*, fondată în 1924) – devine la Hitler teoria „spațiului vital”: I. N. Sava, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, București, 1997, pp. 116-124. Haushofer s-a confruntat cu național-socialismul. Deși a avut relații privilegiate cu Rudolf Hess, s-a arătat ostil planurilor expansioniste naziste, care urmau să dea lovitura de grație oricăror intenții de constituire a unui „bloc continental euroasiatic” (Haushofer a fost inspiratorul Pactului de neagresiune germano-sovietic). Hitler nu a fost decât un interlocutor distant al lui Haushofer și nu va reține din teoria sa decât ceea ce îi va conveni, în consens cu planurile sale. Haushofer a devenit victima lui Hitler, întrucât s-a opus ca teoria lui să fie deformată și pusă în slujba expansiunii germane. Va fi închis de americani, învinuit de a fi fost „ideologul politicii spațiului vital”; va muri în închisoare.

⁶⁶⁰ I. N. Sava, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁶¹ *Apud Memorial de război*, București, 1976, p. 35.

⁶⁶² K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 223.

Programul lui Hitler reprezintă o deviere extremă de la ideea de *Kulturnation*. Accentele sale exterministe propun o viziune originală asupra universalității națiunii culturale: „Respingând principiile democratice parlamentare, noi susținem dreptul popoarelor de a-și determina propria lor viață. ... Vom ști din nou ce este libertatea, atunci când îi vom fi distrus pe dușmanii libertății [...] care n-au meritat niciodată această libertate”⁶⁶³.

Vinovăția pentru cel de-al Doilea Război Mondial nu aparține exclusiv Germaniei lui Hitler sau politicii externe germane promovate de la Bismarck la Hitler. Ea se împarte, bineînțeles, nu în cote egale, și privește, în special, fragilitatea sistemului de la Versailles, conciliatorismul – spiritul „münchenez” în Franța, atitudinea împăciuitoare a Angliei, abținerea americană –, măsurile inegale cu care a fost apreciată politica agresivă a diferitelor state europene, ineficacitatea Societății Națiunilor, lipsa unui sistem de securitate colectivă. Toate acestea au creat condiții favorabile promovării politicilor revizioniste, revanșarde și umilitoare pentru umanitate. Ele au deschis calea materializării intențiilor agresive ale unor personaje de talia lui Hitler și Mussolini.

2.2. Renașterea Germaniei. Conferințe și tratate sub semnul conciliatorismului

Eliminarea constrângerilor impuse de sistemul de la Versailles în 1919, reunirea populațiilor de origine germană, nevoia de „spațiu vital”, rezolvarea pentru totdeauna a diferendelor franco-germane, toate acestea însemnau război. Germania reușise să pună la punct o adevărată „mașină de război”, care număra deja peste 500.000 de

⁶⁶³ *Apud G. Hermet, op. cit., pp. 153-154.*

oameni. După 1933, Hitler a luat o serie de măsuri pentru întărirea *Wermacht*-ului și a avut o serie de întâlniri cu generali armatei⁶⁶⁴. Încălcând prevederile Tratatului de pace, la 16 mai 1935 Hitler a decretat serviciul militar obligatoriu, anunțând și decizia de a crește efectivele armatei la 36 de divizii⁶⁶⁵ și de a dezvolta industria de război. Economia a fost total pusă în serviciul pregătirilor de război. Toți germanii „lucrători cu mintea și brațul” au fost încadrați în *Deutsche Arbeitsfront* (Frontul Muncii, 1934). În 1935 a fost instituit serviciul muncii obligatorii pentru toți tinerii germani de la 18 la 25 de ani, iar grevele au fost interzise (1938)⁶⁶⁶. Cheltuielile militare au crescut permanent, ajungând de la 24% din totalul cheltuielilor bugetare în 1933-1934 la 58% în 1936-1937. Noile strategii au fost elaborate de ofițeri influenți, cu experiență și prestigiu, precum Ludendorff, unul din colaboratorii lui Hitler. În studiile sale, acesta preconiza organizarea și folosirea unor mari forțe combinate: forța de izbire a tancurilor și bombardamentele de artilerie, însoțite de puternice atacuri aeriene. Viitorul război, văzut ca un „război total”, trebuia să atingă în întregime și sub toate formele popoarele împotriva cărora era îndreptat. Aviația ar putea utiliza pe scară largă armele chimice. Profesori de renume precum Hansian și Bergensdorff, cu largă audiență în cercurile Reich-ului, susțineau că arma chimică „este arma de căpetenie a strategiei moderne”⁶⁶⁷. Pentru edificarea imensului aparat militar, care se va pune în mișcare în anul 1939, cheltuielile Germaniei se ridicau în anul 1936 – conform datelor publicate în ziarul britanic *Manchester*

⁶⁶⁴ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 231.

⁶⁶⁵ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 342.

⁶⁶⁶ *Istorie universală. Epoca contemporană*, I, pp. 93-94.

⁶⁶⁷ *Apud* P.P. Negulescu, *op. cit.*, p. 31.

Guardian – la uriașă sumă de 70 miliarde mărci⁶⁶⁸. În noiembrie 1937, a avut loc o serie de consultări cu comandanții militari pentru elaborarea planurilor de atac în Austria și Cehoslovacia⁶⁶⁹.

În anul declanșării războiului, Germania deținea câteva atuuri deloc de neglijat, care o plasau la „vârf” în supremația militară: demografic, populația Germaniei creștea, după anexarea Austriei și Cehiei, la 85 milioane locuitori; o forță de blindate care număra 3200 de tancuri grupate în 6 divizii *Panzer*, sub comanda lui Guderian; cu un buget de invidiat cu proiecte pe care doar ambițiosul Göring le-a putut realiza, *Luftwaffe* număra peste 4000 de avioane, dintre care 1000 de vânătoare și 1800 de bombardament; neprivilegiate, doar forțele navale militare – *Kriegsmarine* – se situau sub nivelul celor de care dispuneau Anglia și Franța. Peste toate însă, o armată disciplinată, strategii de mare valoare și comandanți foarte bine pregătiți, care în alte condiții decât cele în care s-au „afirmat” s-ar fi putut bucura de elogi.

Cu mai multă forță din 1933, marile puteri europene dădeau primele semne de conciliatorism și nu reacționau. Acesta este considerat anul de naștere a politicii de conciliere⁶⁷⁰. Marea Britanie se afla în prima linie, culpabilizându-se singură după încheierea tratatului de la Versailles. Amărăciunea totală a fost însoțită în Germania de acest sentiment de culpă în Marea Britanie, în care Neville Chamberlaine a dat „tonul” conciliatorismului⁶⁷¹. Pentru conciliatori, prietenia anglo-germană reprezenta o contrapondere esențială față de influența nocivă a Rusiei. Mai mult chiar, preponderența germană în Europa era atractivă:

⁶⁶⁸ *Manchester Guardian* din 16 septembrie 1936, *apud* P.P. Negulescu, *op. cit.*, pp. 33-35.

⁶⁶⁹ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 231-232.

⁶⁷⁰ M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 30.

⁶⁷¹ A se vedea în acest sens K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 234-242.

o Germanie puternică putea împiedica răspândirea comunismului în Europa și putea contribui la crearea unui bloc economic european. Acesta a fost începutul politicii britanice de conciliere, care a găsit suficient de mulți adepți, dar și mulți oponenți, mai ales după ce Hitler a dat curs politicii sale totalitare. Exista și un sentiment de încredere în forțele proprii care, unite cu cele ale Franței⁶⁷², ar fi spulberat orice încercare de „intrare în forță” a Germaniei prin încălcarea tratatelor de la Versailles.

Prima tentativă de aplicare a planurilor hitleriste avea loc în 1934, finalizându-se cu asasinarea cancelarului austriac Dolfuss. Se pregătea anexarea Austriei. Încercările de menținere a frontierelor vor determina totuși Franța să contacteze Anglia și Italia, și, în urma întâlnirii de la Stresa (aprilie 1935)⁶⁷³, cele trei țări își reafirmă fidelitatea față de Tratatul de la Locarno. Peste o lună, Franța a semnat cu URSS un Pact de asistență mutuală, aplicabil în cazul unei agresiuni recunoscute de Societatea Națiunilor (2 mai 1935)⁶⁷⁴. Anul 1936 deschidea Germaniei o perioadă a sfidărilor fără replici. La 7 martie 1936⁶⁷⁵, aceasta a încercat să ocupe în forță Renania, declarată prin tratatul de la Versailles „demilitarizată”⁶⁷⁶, reocupare care redimensiona politica germană. Ministrul de externe german, von Neurath, afirma la 18 mai 1936 că Reich-ul nu va întreprinde nimic pe plan extern „până nu va digera zona renană... De îndată ce fortificațiile noastre vor fi gata și țările Europei centrale vor înțelege că Franța nu poate intra când vrea pe teritoriul german, toate aceste țări vor concepe altfel politica lor externă și o nouă configurație [a Europei]

⁶⁷² M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁷³ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 142.

⁶⁷⁴ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 344.

⁶⁷⁵ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 231.

⁶⁷⁶ P. Miquel, *op. cit.*, p. 513.

va lua naștere”⁶⁷⁷. Nu au existat prejudecăți, întrucât, în fond, Germania „intra în propria sa curte”⁶⁷⁸.

Deși remilitarizarea Renaniei făcea ca Franța să piardă o importantă zonă-tampon între ea și Reich, guvernul francez nu a reacționat⁶⁷⁹, chiar dacă pentru Hitler șansele de succes într-un nou război nu erau decât puțin peste 51%⁶⁸⁰. În fața provocării lui Hitler, Franța și-a menținut poziția defensivă, considerându-se bine protejată la adăpostul liniei „Maginot”. În acest fel, Hitler a putut construi în liniște linia „Siegfried” și plănuia să-și atingă obiectivele; ceea ce era mai important, conform afirmației sale, în patru ani Germania trebuia să fie gata de război. Al treilea Reich devenea, treptat, o forță internațională activă.

Ascensiunea lui Hitler și preluarea puterii în Germania au fost salutate cu simpatie de cei care, în Europa, erau nemulțumiți de *statu quo* și intenționau clar să îl modifice⁶⁸¹. Între acestea se numărau Italia, Spania, Ungaria și Japonia. În fața politicii de conciliere, Italia a găsit la rândul ei de cuviință să-și pună în aplicare planurile expansioniste, să facă o politică de „mare putere”. Cunoscută fiind unificarea târzie a Italiei, aceasta a participat la expansiunea colonială în condiții dezavantajoase. Beneficiind de girul Germaniei, Italia a desfășurat în perioada octombrie 1935 – mai 1936 operațiuni militare contra Etiopiei⁶⁸². Înfrângerea Etiopiei a însemnat triumful agresorului împotriva Societății Națiunilor⁶⁸³, care optase doar pentru sancțiuni comerciale contra italienilor. Rezultatul a fost nul, pentru că în octombrie 1936 Italia a semnat

⁶⁷⁷ *Apud Titulescu și strategia păcii*, p. 154.

⁶⁷⁸ *Apud Mary Fulbrook, op. cit.*, p. 231.

⁶⁷⁹ P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, p. 346.

⁶⁸⁰ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 231-232.

⁶⁸¹ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 35.

⁶⁸² Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 145-148.

⁶⁸³ *Titulescu și strategia păcii*, pp. 204, 215.

cu Germania un protocol ce va sta la baza alianței antibolșevice. Este fundamentul „Axei Roma-Berlin” (25 octombrie 1936), dublată de semnarea „Pactului antikomintern” (25 noiembrie 1936) cu Japonia⁶⁸⁴, la care vor adera mai întâi Italia (1937) și Spania franchistă (1938). După formarea „triunghiului” Berlin-Roma-Tokio, frontul fascist s-a întărit.

Războiul civil din Spania (1936-1939) pare a fi fost o tatonare a reacției marilor puteri occidentale. Situația politică a Europei anului 1936 explică internaționalizarea conflictului⁶⁸⁵. Ca și Italia, Germania s-a arătat interesată de susținerea lui Franco. La 18 iulie 1936, cu sprijinul lui Mussolini și Hitler, a început reprimarea mișcării republicane spaniole⁶⁸⁶. Deși nu poate fi considerat drept cauza fundamentală a declanșării războiului pentru Republică, poziția defavorabilă în care s-a situat Republica spaniolă este urmarea implicării comuniștilor, sprijiniți de URSS. Comuniști care nu au avut niciodată „o noțiune politică constructivă”, după cum susținea cunoscutul scriitor spaniol Unamuno⁶⁸⁷. Nu se poate vorbi în acest caz doar de un complot ruso-comunist organizat de Komintern, chiar dacă la începutul anului 1939, când în Spania nici nu încetaseră încă luptele, guvernele Franței, SUA și Angliei recunoșteau junta militară a lui Franco drept guvern reprezentativ al Spaniei⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 41.

⁶⁸⁵ P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, I, p. 347.

⁶⁸⁶ Dolores Ibarruri, *Singura cale*, București, 1963, pp. 275-277. În războiul din Spania au luptat aproximativ 150000 de soldați trimiși de Mussolini. Nu se cunoaște numărul militarilor germani, dar se știe că 25000 de soldați și ofițeri germani au fost decorați cu medalii speciale.

⁶⁸⁷ Într-un interviu acordat ziarului *Le Matin* din 9 septembrie 1936, *apud* P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁸⁸ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 152.

Politica „pașilor mărunți” în realizarea planurilor lui Hitler își arăta roadele. La 11-12 martie 1938, Austria era ocupată (*Anschluss*)⁶⁸⁹. Democrațiile europene s-au mulțumit să protesteze. Prin lordul Halifax, conciliatorismul și-a spus încă o dată cuvântul: nu era cazul să se aducă problema austriacă în fața Ligii Națiunilor⁶⁹⁰.

Încurajat de rezolvarea problemei austriece, Hitler și-a îndreptat privirile spre Cehoslovacia. Revendicările priveau regiunea sudetă⁶⁹¹, populată majoritar de germani, în același timp vitală pentru Cehoslovacia din punct de vedere strategic (controlul trecătorilor spre Austria și Germania, resurse naturale bogate, uzinele de armament Skoda etc.). În timp ce URSS și Franța, care aveau încheiate tratate cu Cehoslovacia și erau deci obligate să o apere⁶⁹², nu doreau să acționeze singure, Marea Britanie considera problema cehă ca una „minoră”. Mai mult chiar, Parisul recomanda guvernanților de la Praga să facă Germaniei concesiile impuse. Intervenția lui Neville Chamberlain⁶⁹³ și organizarea Conferinței de la München⁶⁹⁴ au amânat începerea războiului. În noaptea de 29-30 septembrie 1938, Hitler, Mussolini, Daladier și Chamberlain semnavă cea dintâi dezmembrare a Cehoslovaciei. Hitler nu a renunțat însă la proiectul de dezmembrare totală a acestei țări. Al doilea act s-a consumat la 2 octombrie, când Polonia ocupa în forță regiunea Teschen, iar Ungaria obținea, în urma primului arbitraj de la Viena, sudul Slovaciei (2 noiembrie 1938). Lovitura finală va fi dată la 15 martie 1939 de către ger-

⁶⁸⁹ H. Schulze, *op. cit.*, p. 173. Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, pp. 154-155.

⁶⁹⁰ M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 155.

⁶⁹¹ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 353. Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 153-157.

⁶⁹² M. Gilbert, R. Gott, *op. cit.*, p. 158.

⁶⁹³ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 239-240.

⁶⁹⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 174.

mani⁶⁹⁵: Slovacia devenea autonomă, Ungaria anexa Rutenia subcarpatică, iar Hitler forma „protectoratul Boemiei și Moraviei”. Cehoslovacia nu mai exista. Ceea ce s-a întâmplat la München a demonstrat că URSS, marea absentă de la acest „dictat” istoric, era eliminată din rândurile marilor puteri. Ziarul *Hamburger Fremdenblau* sublinia: „Eliminarea Rusiei sovietice din concertul marilor puteri, acesta a fost aspectul istoric de la München”⁶⁹⁶. De această situație va profita Germania: URSS, respinsă de marile puteri occidentale în tentativa de a realiza o apropiere și revenire pe scena politică ca factor decident, va bulversa Europa prin pactul încheiat în august 1939.

Uniunea Sovietică bănuia că Franța și Anglia erau în poziție „cu arma la picior” pentru a încuraja Germania să își îndrepte privirile spre Est. caracterul defectuos al tratatelor anglo-sovietice a permis guvernului german să-și intensifice presiunile pentru încheierea unui pact de neagresiune cu URSS⁶⁹⁷. Neînțelegerile dintre puterile europene în privința politicii de adopție față de Germania au condus la semnarea la Moscova, în data de 23 august 1939, a Pactului de neagresiune germano-sovietic („Ribbentrop-Molotov”)⁶⁹⁸, în chiar momentul în care o alianță a Occidentului cu URSS părea mai necesară ca oricând. Relațiile dintre URSS și Germania sunt evidente: atitudinea comună în cadrul Societății Națiunilor, pe care au boicotat-o împreună, experimentarea armelor germane pe teritoriul sovietic, relațiile economice și militare (manevre militare comune), „recomandarea” lui Stalin făcută germanilor de a-l alege pe Hitler sunt câteva din semnalele pe care Occidentul ar fi

⁶⁹⁵ *Ibidem*. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 354.

⁶⁹⁶ *Apud* Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁹⁷ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 159.

⁶⁹⁸ Pentru amănunte, vezi E. Bold, *Pactul Ribbentrop-Molotov: antecedente și consecințe*, Institutul European, Iași, 1998, *passim*; H. Schulze, *op. cit.*, p. 174.

trebuit să le ia în considerare. Hitler a știut să exploateze tergiversările din tratativele sovieticilor cu Occidentul. Pactul a avut efectul unei lovituri de trăsnet. Europa democrată a fost pusă în fața faptului împlinit: războiul nu mai putea fi evitat, iar soarta Poloniei era pecetluită. Pactul era expresia materializării intereselor Germaniei și Rusiei pentru modificarea ordinii existente în Europa și în lume.

3. Războiul

Europa reînarmată era în fierbere, Asia, lăsată pradă furtunii japoneze, iar America, încă dezorientată. Era scena mondială de pe care, începând cu 21 martie 1939, Hitler reia revendicările la adresa Poloniei. La 31 martie declarația pe care Chamberlain o făcea în Camera Comunelor, în favoarea sprijinirii Poloniei, a fost considerată de Hitler un afront⁶⁹⁹. În consecință, acesta cere accelerarea preparativelor pentru încheierea alianței cu Italia, astfel încât „Pactul de Oțel” se va semna la 22 mai, la Berlin⁷⁰⁰. Vrând să lase impresia că militează pentru „o reglare generală a chestiunii germano-polone”⁷⁰¹, începând cu luna octombrie 1938 Germania își înaintează revendicările: la 24 octombrie, Joachim von Ribbentrop pretindea lui J. Lipski, ambasadorul polonez la Berlin, ca Polonia să cedeze Danzigul⁷⁰². A fost prima dată, se pare, când Hitler a pretins oficial un sacrificiu teritorial din partea Poloniei.

După tragedia cehă, Polonia părea că se trezește brusc la realitate. Restituirea portului Danzig devenea tot

⁶⁹⁹ Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, pp. 31-32.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, p. 33.

⁷⁰¹ Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, pp. 50-51.

⁷⁰² Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, București, 1988, pp. 30-31.

mai limpede un pretext de război. „Coridorul în coridor”, așa suna cererea germană, pe care polonezii o respingeau cu vehemență. La 3 aprilie, ferm convinși de existența unei înțelegeri secrete între Polonia și Anglia, Hitler a hotărât aplicarea planului de distrugere a Poloniei: *Fall Weiss* („Planul alb”). Franz Halder notează în *Jurnal de război* că în cadrul consfăturii din 14 august 1939 de la Obersalzberg cu Führer-ul, a fost stabilită clar ordinea de atac împotriva dușmanilor Reich-ului: „Polonia (primul). Anglia (activ), Franța. Rusia nu trebuie să scoată castanele din foc... Neutrii: Norvegia, Suedia, Danemarca vor fi strict neutre datorită convingerilor lor intime... Elveția, Belgia, Olanda. Elveția va rămâne în mod cert neutră”⁷⁰³.

Ordinul de atac a fost dat la 1 septembrie 1939; în aceeași zi, armatele germane invadeau teritoriul polonez, marcând începutul celui de-al Doilea Război Mondial⁷⁰⁴. În „Directiva nr.1”, dată la 31 august 1939, Hitler justifică acțiunea ce urma în acest fel: „1. Acum, când au fost epuizate toate posibilitățile politice de a reglementa prin mijloace pașnice situația de la granița răsăriteană, situație intolerabilă pentru Germania, m-am hotărât la o soluție în forță”⁷⁰⁵. În dimineața zilei de 1 septembrie, Hitler anunța printr-o proclamație poporul german⁷⁰⁶: „Statul polonez a refuzat o lichidare pașnică a diferendelor, pe care am dorit-o, și a făcut apel la arme. Germanii din Polonia sunt persecutați cu sângeroasă teroare și alungați din casele lor. O serie de violări ale frontierei, de nesuportat pentru o mare putere, dovedesc că Polonia nu mai este dispusă să respecte frontiera Reich-ului”.

⁷⁰³ *Apud Memorial de război*, p. 92.

⁷⁰⁴ H. Schulze, *op. cit.*, p. 175. M. Tymowski, *op. cit.*, pp. 117-124. Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, pp. 37-44. Pentru amănunte, vezi L. Hart, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, București, *passim*.

⁷⁰⁵ *Memorial de război*, p. 71.

⁷⁰⁶ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 156.

Opinia publică nu avea de unde să știe că incidentele de la granița polono-germană fuseseră „fabricate” de serviciile secrete ale celui de-al Treilea Reich. Campania din Polonia a fost deosebit de rapidă, marcând debutul succesorilor unui război-fulger (*Blitzkrieg*) care au uimit chiar și elita armatei germane. Germania a aliniat o armată formată dintr-un milion și jumătate de soldați, 2 600 de tancuri și 2 000 de avioane. Într-o săptămână, armata germană se afla în fața Varșoviei. Sprijinul pe care Anglia și Franța l-au acordat Poloniei a fost minor. La început, polonezilor care au opus forței germane o armată cu un milion de soldați, formată în mare parte din trupe de cavalerie, 150 de tancuri și 400 de avioane, le-au fost trimise... încurajări. Abia pe 3 septembrie Anglia declara război Germaniei, urmată, în aceeași zi, de Franța.

Începând cu 17 septembrie 1939, Uniunea Sovietică a pus în aplicare o primă clauză secretă a pactului Ribbentrop-Molotov, atacând la rândul ei Polonia: la ora 4 dimineața, armatele marelui Voroșilov treceau frontiera⁷⁰⁷. Intențiile politice și revendicările teritoriale ale URSS priveau frontierele existente înspre Polonia, România, Finlanda și Țările Baltice. Armata Roșie „înțelegea” să ocupe teritoriile orientale – considerate, conform notei remise de Molotov ambasadorului polonez la Moscova, ca reprezentând părțile apusene ale Ucrainei și Belarus⁷⁰⁸ – luând în prizonierat armatele poloneze regrupate în această parte a țării. La 27 septembrie, Polonia se preda. În virtutea unui nou acord germano-sovietic, la 28 septembrie Polonia a fost împărțită în două zone de ocupație⁷⁰⁹. Sovieticii au continuat acțiunile militare: în noiembrie au atacat Finlanda, care va capitula în 12 martie 1940⁷¹⁰.

⁷⁰⁷ Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, pp. 39-40.

⁷⁰⁸ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 165.

⁷⁰⁹ M. Tymowski, *op. cit.*, p. 118.

⁷¹⁰ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 384.

Rând pe rând, germanii au atacat și ocupat Danemarca și Norvegia⁷¹¹, punând în aplicare „planul Weserübung” (9 aprilie 1940). În fața acestei situații, Anglia și Franța vor renunța la improvizații și vor intra hotărâte în război. Semnalul a fost dat de înlocuirea lui Chamberlain cu W. Churchill. Franța credea în continuare că Hitler nu este interesat să deschidă un front în Vest și că se va îndrepta spre Balcani. Pentru ea începea perioada „războiului ciudat” (*Sitzkrieg*), în septembrie 1939 – mai 1940⁷¹². Paralizarea spiritului de atac al armatei franceze în toamna anului 1939 și moralul de luptă din 1940 se datorau în mod direct „mitului Verdun”. Pétain, învingătorul de la Verdun, devine martorul înfrângerii din 1940. Strânsă în spatele liniei Maginot – un mit, o consecință pacifistă a subconștientului francez⁷¹³ –, apărată la flancuri de munții Ardeni și de neutralitatea Belgiei și Olandei, armata franceză se considera la adăpost de orice atac. Violându-le neutralitatea, Hitler ocupa Belgia și Olanda și, la 10 mai 1940, declanșează atacul asupra Franței⁷¹⁴. Blindatele lui Guderian trec Ardenii, Belgia capitulează la 28 mai, în Franța haosul era general. Prinși într-o „pungă”, aliații s-au retras în jurul portului Dunkerque, singurul port pe care îl mai puteau folosi. Cauze multiple, între care imposibilitatea aviației germane de a asigura zilnic raiduri de bombardament la Dunkerque și încetinirea ritmului ofensivei trupelor germane, au ușurat desfășurarea operațiunii prin

⁷¹¹ Norvegia se declarase neutră în septembrie 1939. Amănunte conform generalului Björn Christophersen, în *Memorial de război*, pp. 108-116. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 61-64, 74-81. P. Milza, S. Bernstein, *op. cit.*, p. 385. H. Schulze, *op. cit.*, p. 175. Acum germanii au desfășurat prima mare operațiune aeropurtată, denumită de acum „manevră pe verticală”.

⁷¹² P. Miquel, *op. cit.*, pp. 525-526. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 66-69.

⁷¹³ von Krockow, *op. cit.*, p. 99.

⁷¹⁴ Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 87-97.

care 338 226 oameni, dintre care aproximativ 140 000 militari francezi și 200 000 britanici, au putut fi evacuați în grabă spre Anglia, în cadrul uneia din cele mai reușite operațiuni: „Dynamo”⁷¹⁵.

La 10 iunie, Italia declara și ea război Franței, îngreunându-i situația și obligând-o să lupte pe două fronturi. La 22 iunie 1940, Franța semna armistițiul la Rethondes⁷¹⁶, în „vagonul lui Foch”, așa cum impusese Hitler ceremonialul. Generalul Franz Halder consemna: „Francezii, dintre care, evident, șeful delegației a fost cel mai simpatic, nu știau deloc că tratativele se vor duce în același loc unde fuseseră duse cele din 1918. Aflând de aceasta, au rămas uluiți și, la început, s-au simțit destul de deprimați”⁷¹⁷.

Noul guvern „de la Vichy” era condus de mareșalul Pétain. În interior, partidul comunist organiza Rezistența. Din Anglia, generalul de Gaulle a reușit să pună bazele „Franței combatante”, care va juca un rol crucial în eliberarea țării. Rolul Franței în cel de-al Doilea Război Mondial nu s-a încheiat. În Anglia lui Churchill s-a pus definitiv capăt compromisurilor. Hitler a înțeles că orice încercare de înțelegere cu Anglia „trebuia abandonată, și a pus la punct planul de invadare a Angliei: *Seelöwe* („Leul de mare”)⁷¹⁸. Operațiunea a declanșat „Bătălia aeriană a Angliei” (13 august 1940). Spre surpriza generală, Anglia, care dispunea de un potențial militar redus, a rezistat. La 12 septembrie, Hitler abandona proiectul, și din acest moment Anglia apărea ca simbol al speranței și rezistenței antihitleriste. Pline de interes cu privire la operațiunea „Leul de mare” sunt consemnările mareșalului Albert

⁷¹⁵ Se vorbea chiar de un ordin dat de Hitler pentru a facilita retragerea aliaților franco-britanici la Dunkerque. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 387. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 129-132.

⁷¹⁶ Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 164-165.

⁷¹⁷ *Apud Memorial de război*, p. 118.

⁷¹⁸ Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 173-174. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 175-181.

Kesselring, care afirma cu privire la cauzele eșecului operațiunii: „Realitatea este că, în lipsa unui plan pentru «Leul de mare», s-a dat «bătăie» cu Luftwaffe pentru a umple pauza până la actul următor: Rusia”⁷¹⁹.

Între 1940-1941, războiul s-a deplasat spre Mediterana și Balcani. Eșecul lui Mussolini în încercarea de cucerire a Greciei (octombrie 1940) a determinat începutul intervenției germane în Balcani⁷²⁰. Înainte de a ataca Grecia, Hitler a fost nevoit să „rezolve” problema iugoslavă, din cauza opoziției întâmpinate la trecerea armatelor germane spre sud. Campania din Balcani urmează unei serii de negocieri cu statele din sud-estul Europei, în urma cărora Ungaria, Bulgaria și România și-au reafirmat atașamentul față de politica Germaniei. Iugoslavia va suporta însă șocul unui război de care nu era responsabilă. La 6 aprilie, una din cele mai mari ofensive – trupele germane treceau simultan frontierele Bulgariei, Ungariei și Germaniei – va înngenunchea și va pune capăt existenței statului sud-slav creat în 1918⁷²¹. A urmat Grecia, și pe 27 aprilie svastica germană flutura pe Acropole⁷²². Apoi Mussolini va implica Germania în războiul din Africa. După oprirea ofensivei italiene în Egipt, Hitler l-a trimis pe Römmele, care, în fruntea Corpului African (*Afrika Korps*), a restabilit echilibrul de forțe (1941).

Concomitent, germanii au accelerat pregătirile de război contra Uniunii Sovietice. De aceea, Europa de Est a constituit un element deloc neglijat de politica germană, pentru chiar neevidenta, încă, rivalitate dintre Germania și URSS. Prin urmare, România și Bulgaria vor deveni „probleme” ale diplomației germane. Poziția geostrategică,

⁷¹⁹ *Apud Memorial de război*, p. 130.

⁷²⁰ Cu privire la acțiunile militare ale Italiei, vezi P. Milza, *op. cit.*, pp. 842-849; Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 194-200.

⁷²¹ Jacques de Launay *op. cit.*, pp. 215-217.

⁷²² *Ibidem*, pp. 217-218. H. Schulze, *op. cit.*, p. 176.

resursele economice și potențialul militar erau necesare pentru atacul contra Uniunii Sovietice. Cele două țări au aderat la Pactul Tripartit⁷²³: România la 23 noiembrie 1940, iar Bulgaria la 1 martie 1941.

Pe de o parte, Germania a înțeles să limiteze revendicările teritoriale ale Ungariei la adresa României, chiar dacă la 30 august 1940 a arbitrat, împreună cu Italia, cesiunea umilitoare de la Viena⁷²⁴; pe de altă parte, a știut să susțină cu promisiuni nemulțumirile României și politica dusă de Ion Antonescu pentru recuperarea teritoriilor pe care URSS le anexase în iunie 1940 (Basarabia și nordul Bucovinei). Evident, după înfrângerea Franței, Hitler își putea permite deschiderea noului front. El va angrena în război statele sud-est europene pe care Stalin le provocase fără a ști intențiile Germaniei, promovând politica forței și impunând cedări teritoriale. Germania a știut să speculeze politica revizionistă a URSS și a Ungariei, limitând însă pretențiile celei din urmă pentru a-și atrage România, care dispunea de o poziție strategică extrem de importantă, de resurse naturale necesare războiului și de o armată bine pregătită.

Drang nach Osten, vis milenar al germanilor, se putea împlini total. La 22 iunie 1941 a fost pus în aplicare „Planul Barbarossa”⁷²⁵, pentru a zdrobi URSS printr-o

⁷²³ Jacques de Launay *op. cit.*, pp. 242-244.

⁷²⁴ Pe larg asupra acestei probleme, O. Matichescu, *Istoria nu face pași înapoi (Logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena)*, Cluj-Napoca, 1985, pp. 127-281.

⁷²⁵ H. Schulze, *op. cit.*, p. 177. Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 71-79 (la 17 decembrie 1940, Jodl îi prezenta lui Hitler, spre aprobare, „directiva nr. 21” sau „planul Barbarossa”). Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 267-271. Data de 22 iunie, duminică, era prima zi de permisie acordată Armatei Roșii de la începutul anului. Stalin nu a dat crezare informațiilor cu privire la atacarea iminentă a URSS de către germani, nici chiar ale agentului Sorge (*ibidem*, pp. 262-266; vezi și Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 77).

acțiune militară fulgerătoare (*in einem schnellledzug*). Guvernul german a căutat să atragă și alte state în „cruciada contra bolșevismului”. Dacă în Europa a găsit aliați, între care Finlanda și România, care aveau motive bine întemeiate, Japonia va refuza cu multă diplomatie coalizarea într-un război antisovietic, neuitând poziția Germaniei într-un moment asemănător⁷²⁶. Pe cel mai larg front cunoscut într-o operație ofensivă (peste 3 000 km), la orele 3 și 30 de minute s-au pus în mișcare aproape patru milioane de oameni, sprijiniți de peste trei mii de tancuri și cinci mii de avioane⁷²⁷. Total surprinse, armatele sovietice au cedat relativ ușor, reușind apoi să stabilizeze frontul pe o linie marcată de orașele Leningrad-Moscova-Stalingrad. Marea ofensivă asupra Moscovei, începută la 2 octombrie 1941, a eșuat. În noaptea de 5-6 decembrie, la o temperatură de – 38°C, sovieticii au declanșat contraofensiva⁷²⁸. În septembrie 1942 trupele germane au fost oprite și în foburgurile Stalingradului. O iarnă năprasnică, temperaturi coborând până la –40°C, rezistența mai mult decât eroică a Leningradului, ajutorul Aliaților și întăririle provenind din

⁷²⁶ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 180.

⁷²⁷ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 158. În cadrul acestei operațiuni, Armatele 3 și 4 române, alături de cele germane desfășurau în cadrul Grupului „general Antonescu”, acțiuni ofensive incluse în planul numit „Ipoteza München”. Generalul Halder consemna în Jurnalul său că în timpul unei mari consfătuiri la Föhrer, din 14 iunie 1941, s-au făcut precizări referitoare la România: „Până la începerea ofensivei, Antonescu va fi formal în fruntea Comandamentului Suprem în România. Trebuie să i se afecteze, în calitate de «stat major de lucru» statul major al armatei 11 [germane, *n.n.*, *G.B.*], care va și exercita conducerea efectivă. Totuși, ordinele acestuia către trupele române trebuie date în numele lui Antonescu. Sarcina misiunii militare constă în a face pe intermediarul între statul major al Armatei 11 și Antonescu” (*Memorial de război*, p. 142).

⁷²⁸ Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, p. 277.

Siberia au susținut pregătirile contraofensive ale sovieticilor.

În anul 1941, conflictul s-a mondializat. Atacul japonezilor asupra flotei americane de la Pearl Harbor, la 7 decembrie 1941⁷²⁹, a provocat intrarea Statelor Unite ale Americii în război. La 11 decembrie, și Germania declara război SUA⁷³⁰. Rămasă singură în fața germanilor, Anglia a reluat legăturile politice și militare cu SUA. Președintele Roosevelt a susținut politica engleză, și, după acordul încheiat în septembrie 1940, Anglia primea deja 50 de distrugătoare vechi americane, iar după aprobarea legii „contractului de împrumut” SUA îi putea împrumuta material de război sub angajamentul restituirii la finele conflictului. Era un credit pe timp nelimitat, nesperat la început de britanici. Pasul decisiv în alianța celor două state se va face în timpul întâlnirii dintre Churchill și Roosevelt, din 9-12 august 1941, prilej cu care s-a semnat Charta Atlanticului. Ținta comună era lupta împotriva Axei. În cursul anului 1942 cele două părți, prin intermediul Angliei, s-au apropiat de URSS, pentru a încheia Marea Alianță împotriva Axei⁷³¹.

După semnarea unui pact în 26 mai 1942, contactele celor „Trei Mari” se vor înmulți. Se deschidea perioada Conferințelor interaliatate⁷³². Din vara anului 1941, URSS era considerată de Marea Britanie, apoi și de SUA ca un aliat și partener cu drepturi și puteri egale în lupta contra

⁷²⁹ În cadrul „Operațiunii Z”; a se vedea Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, pp. 354-355. Declarația de război a Germaniei împotriva SUA, urmare a unei decizii luate inițial în dimineața zilei de 8 decembrie, a fost amânată pentru 11 decembrie (*ibidem*, p. 388.) Asupra controverselor care mai există încă asupra acestui atac, vezi și analiza lui Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 86-99.

⁷³⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 177.

⁷³¹ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 251, 254.

⁷³² Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 163-167.

Germaniei și a aliaților săi din Axă. În cursul primelor întâlniri cu aliații occidentali, conducătorii sovietici au dat limpede de înțeles că nu era nicio problemă pentru ei să renunțe la teritoriile care le-au fost atribuite prin Pactul sovieto-german din august 1939, adică cele trei republici baltice și provinciile orientale ale Poloniei⁷³³. România fiind aliată a Germaniei, teritoriile Basarabiei și Bucovinei de Nord, care, la fel, au făcut obiectul „dezinteresului” german, favorabil URSS, nu au intrat în discuție. Din 1942 sovieticii s-au arătat favorabili și dezmembrării Germaniei, precum și unor modificări teritoriale de detaliu în beneficiul Iugoslaviei (din partea Italiei) și în propriul beneficiu din partea României.

O perioadă destul de lungă de timp, Aliații occidentali au fost evazivi în problema frontierelor occidentale ale URSS, în măsura în care acestea priveau aliatul lor din primele zile ale războiului – Polonia –, pentru apărarea căreia Franța și Marea Britanie intraseră în război în septembrie 1939. Până în 1943, nimic nu a fost prevăzut foarte precis în problema frontierelor dintre Polonia și URSS. După victoria de la Stalingrad, care a dat sovieticilor o aureolă de putere militară, anglo-americanii s-au arătat mai puțin ostili cererilor sovietice și au început să insiste pe lângă guvernul polonez în exil pentru a-l determina să renunțe la provinciile orientale în favoarea URSS. În revanșă, sovieticii s-au arătat dispuși să acorde Poloniei compensații teritoriale în vest, în detrimentul Germaniei. Guvernul polonez s-a opus ferm oricărui abandon al principiului integrității teritoriale a țării, întărindu-și atitudinea și mai mult după descoperirea masacrului de la Katyn⁷³⁴.

⁷³³ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 257.

⁷³⁴ După ce generalul Sikorski a cerut deschiderea unei anchete asupra acestui fapt din partea Crucii Roșii internaționale, sovieticii au rupt relațiile diplomatice cu Polonia, punându-i pe anglo-americani într-o poziție foarte delicată. Moartea accidentală a generalului polonez la 4

Încercările de a relua contactul cu Moscova au rămas în impas, în virtutea refuzului polonezilor de a renunța la provinciile orientale.

De la finele anului 1942 războiul devenea favorabil Aliatilor, în primul rând în luptele navale. Bătălia de la Midway (4-5 iunie 1942) marchează a doua cotitură decisivă, nu doar în Pacific, ci pentru întreg războiul mondial⁷³⁵. În Africa, după pierderea bătăliei de la El Alamein (25 octombrie 1942), germanii au fost obligați să cedeze și începeau retragerea spre vest, încheiată cu capitularea de la Tunis (13 mai 1943)⁷³⁶. Debarcarea americană în Maroc și Algeria (8 noiembrie 1942) le va asigura acestora succesul definitiv în Africa. Pe frontul european, comandamentul sovietic pregătea o mare acțiune militară: contra-ofensiva de la Stalingrad, începută la 19 noiembrie 1942. La 2 februarie 1943, în fața Stalingradului, trupele germane capitulau pentru prima dată (Armata 6 germană, comandată de von Paulus): era a treia „mare cotitură”⁷³⁷ a războiului, ce va lua o cu totul altă turnură.

Pentru Germania, susținerea războiului devenea o sarcină din ce în ce mai grea. Mai mult chiar, orașele germane vor simți din plin efectele bombardamentelor aliate, decizia celor Patru Mari (*the Big Four*) fiind să le intensifice până la capitularea Germaniei și a aliaților

iulie 1943 va fi „favorabilă” aliaților, mai ales că succesorul său părea mai flexibil; a se vedea și Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, pp. 64-65.

⁷³⁵ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, II, București, 1988, pp. 5-12. Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 100-106.

⁷³⁶ Jacques de Launay, *Mari decizii*, I, pp. 407-413.

⁷³⁷ H. Schulze, *op. cit.*, p. 184. Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 107-124. Jacques de Launay, *Mari decizii*, II, pp. 24-28, 31-39. La 24 ianuarie, von Paulus era avansat mareșal, iar la 31 ianuarie a fost luat prizonier. La statul major sovietic se servea prânzul, von Paulus a cerut vodcă, a umplut paharele colaboratorilor săi și a propus un toast: „Pentru cei care ne-au învins, pentru Armata Roșie și șefii săi” (*apud* Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 34).

acesteia⁷³⁸. Deja din iunie 1941 Winston Churchill declara: „*Vom bombarda Germania, ziua și noaptea, cu o intensitate crescândă!*”⁷³⁹. Din martie 1942, raidurile aliate vor deveni tot mai dese și mai intense. În anii următori, bombardamentele asupra Germaniei au atins paroxismul: din 18 noiembrie 1943 până la 24 martie 1944, 28 km² din suprafața Berlinului este devastată, asupra capitalei germane fiind aruncate aproximativ 45 mii tone de bombe⁷⁴⁰. Dresda a avut o soartă și mai grea, raidurile britanice și americane fiind culpabilizate de o parte a oamenilor politici și de opinia publică: peste 135 mii de victime și distrugerii totale pe 18 km² din suprafața orașului. La 28 martie, Churchill însuși cere revizuirea politicii de bombardare a orașelor germane. Moralul populației, în primul rând, și al militarilor germani, în al doilea rând, era distrus, iar *Luftwaffe* fusese eliminată din „competiția” aeriană⁷⁴¹.

În Statele Unite, secretarul de stat Cordell Hull a stabilit un set de măsuri cu privire la planurile ce urmau să se aplice după încheierea războiului. Ministerul britanic de externe elabora planuri asemănătoare. În octombrie 1943, Conferința miniștrilor de externe de la Moscova⁷⁴², după o serie de presiuni asupra lui Hull cu privire la importanța cooperării internaționale postbelice și la necesitatea de a nu se mai reveni la politica sferelor de influență, a acceptat un set de principii cu privire la unitatea Aliaților și colaborarea „în perioada ce urma încheierii ostilităților” („Declarația celor Patru Puteri din octombrie 1943”), incluzând crearea

⁷³⁸ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 248.

⁷³⁹ *Apud* Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 150.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, p. 161.

⁷⁴¹ În repetate rânduri s-a încercat eliminarea fizică a lui Hitler, culminând cu atentatul din 20 iulie 1944. M. Baumont, *Marea conjurație împotriva lui Hitler*, București, 1977, *passim*. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 188-189.

⁷⁴² K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 258.

unei organizații internaționale de menținere a păcii și securității⁷⁴³. La Conferința de la Teheran, care i-a reunit în zilele de 28-29 noiembrie 1943 pe Churchill, Roosevelt și Stalin⁷⁴⁴, s-a discutat problema germană și s-a căzut de acord asupra necesității împărțirii Germaniei. S-a discutat și despre Europa de Est. Stalin dorea o confirmare din partea aliaților săi occidentali în privința posesiunii Țărilor Baltice, punând din nou și problema frontierelor poloneze. Din punctul său de vedere, Polonia, extinsă spre vest cu Pomerania și Silezia, iar la nord cu Danzig și o parte din Prusia orientală, ar fi trebuit să renunțe la teritoriile situate dincolo de „linia Curzon”⁷⁴⁵. Roosevelt lăsa să se înțeleagă că este de acord cu cererile lui Stalin, în timp ce Churchill s-a arătat mai reținut, subliniind totuși că își va da acordul dacă polonezii vor accepta. În cursul acestei conferințe, Stalin, susținut de Roosevelt, a făcut să eșueze proiectul britanic de deschidere a unui al doilea front în Balcani. În măsura în care URSS avea planuri expansioniste în Europa de Est, ideea unei debarcări anglo-americane în această regiune trebuia abandonată total (!). În consecință, renunțarea la proiect a însemnat un succes incontestabil pentru politica sovietică. Al doilea front trebuia deschis, și cât mai repede, în vestul Europei. Cu privire la poziția americană postbelică, s-a hotărât că Statele Unite vor participa cu contingente aeriene și navale pentru menținerea noii ordini în Europa, iar URSS și Marea Britanie cu trupe proprii⁷⁴⁶. La 29 decembrie 1943, Hull a semnat „Planul de înființare a unei Organizații pentru menținerea păcii și securității internaționale”, realizat de către Departamentul de Stat, și l-

⁷⁴³ *Ibidem*, p. 244.

⁷⁴⁴ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 185-186.

⁷⁴⁵ După numele lordului Curzon, inițiatorul proiectului. A se vedea Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, pp. 19, 65.

⁷⁴⁶ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 244.

a trimis la Casa Albă; Roosevelt va aproba acest plan la 3 februarie 1944⁷⁴⁷.

După Conferința de la Teheran, URSS au obținut un nou succes diplomatic: la 4 decembrie 1943, la Moscova s-a semnat Tratatul de prietenie cu guvernul cehoslovac în exil. În cursul întrevederilor dintre Stalin și Beneš, cehul a dat asigurări că în viitorul guvern al Cehoslovaciei libere comuniștii vor ocupa un loc important. Beneš a insistat pe lângă Stalin ca sovieticii să distrugă radical „feudalismul” în Ungaria și Polonia. Ura lui Beneš față de țările vecine l-a determinat să dorească o prezență sovietică activă în Europa Centrală.

Prima lovitură „în plin” dată fascismului a venit din Italia. Debarcarea aliaților în Sicilia și căderea lui Mussolini în iulie 1943 o susțin⁷⁴⁸. Germania va resimți a doua lovitură după decizia de capitulare a Italiei și hotărârea Aliaților la Conferința de la Teheran privind deschiderea celui de-al doilea front în Europa: debarcarea în Normandia. La 6 iunie 1944 a fost pus în aplicare „Planul Overlord”⁷⁴⁹. Zidul Atlanticului se prăbușea, deschizând drum aliaților spre centrul Europei. În august 1944, Parisul era eliberat.

Cei „Patru Mari” (incluzînd și China) au negociat în detaliu asupra noii organizări internaționale la Dumbarton Oaks (Washington, D.C.), în perioada august-septembrie 1944. O mare parte dintre politicienii americani priveau ordinea postbelică respingînd „vechiul sistem” al politicilor de putere, echilibru și sfere de influență, considerînd că se putea construi o ordine mondială alternativă, bazată pe instituții internaționale și unitatea Aliaților⁷⁵⁰. Se insista,

⁷⁴⁷ *Ibidem*, p. 249.

⁷⁴⁸ Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 193-195. J. de Launay, *op. cit.*, pp. 62-66, 77-81.

⁷⁴⁹ A se vedea pe larg: Dwight D. Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, București, 1975, pp. 306-345. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 88-102. Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 125, 129-144.

⁷⁵⁰ K. J. Holsti, *op. cit.*, pp. 245, 252.

diferit de linia wilsonianistă, ca succesoarea Ligii Națiunilor să aibă puteri crescute. În concepția sovietică, această măsură nu trebuia să constituie o refacere a Ligii Națiunilor, care să aibă numai dreptul de a avertiza agresorul, ci să acționeze în forță. Stalin considera consensul drept condiție preliminară a acestei organizații, iar punctul principal în discuțiile din 1944 și 1945 era pentru el stabilirea ca țință principală a acestei organizații a problemei germane⁷⁵¹.

Proiectele cuprindeau crearea unei armate a Națiunilor Unite, cu o forță aeriană (a Națiunilor Unite, la propunerea Uniunii Sovietice) sau forțe din contingente naționale⁷⁵². În ceea ce privește economia, se propunea introducerea în Carta Națiunilor Unite a ideii că pacea trebuie să aibă fundamente atât economice, cât și militare. Legătura între condițiile economice și sursele conflictelor internaționale a constituit o inovare teoretică cu mari semnificații subsecvente. Aceasta va constitui un important instrument în formarea bazelor Consiliului Economic și Social al Națiunilor Unite și în preocupările americane pentru crearea unui mediu financiar internațional liberal⁷⁵³. Viziunea americană postbelică includea și o puternică dimensiune anticolonială, Roosevelt fiind un partizan înfocat al ideii de a ajuta chiar prin război, dacă era necesar, eliberarea coloniilor, încorsetate în „idei arhaice și imperiale medievale”⁷⁵⁴. Carta Atlanticului prevedea aceste măsuri, iar președintele american înțelegea să le aplice la nivel global, și nu doar la teritoriile eliberate de sub puterea Axei. În planurile Departamentului de Stat american, anticolonialismul urma să fie legat de probleme generale postbelice.

În acest timp, Armata Roșie își continua marșul victorios spre vest. Din aprilie 1944, trupele sovietice au

⁷⁵¹ *Ibidem*, p. 256.

⁷⁵² *Ibidem*, p. 245, 257..

⁷⁵³ *Ibidem*, p. 246.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, p. 247.

atins teritoriul României, apoi al Bulgariei, determinând armistițiul și atrăgându-le în războiul contra Germaniei. După „lovitura de palat” din 23 august și înlăturarea regimului antonescian, la 12 septembrie România semna la Moscova Convenția de armistițiu, angajându-se total în război alături de Aliați. La 25 octombrie 1944, întregul teritoriu al României era eliberat. Victoriile sovietice de la începutul anului 1944, prezența Armatei Roșii în Bulgaria, România și o parte a Poloniei au convins destul de repede Aliații să cedeze în fața tuturor cererilor URSS cu privire la Europa de Est. Problema poloneză s-a rezolvat pe loc, prin instalarea de către sovietici a unui Consiliu Național, un adevărat guvern, stabilit la Lublin și care era considerat unicul deținător al autorității legale față de guvernul polonez de la Londra. Eșecul insurecției de la Varșovia (în virtutea imobilismului Armatei Roșii, care în final nu numai că nu a descurajat intervenția în forță a germanilor, dar a bombardat la rândul ei capitala poloneză⁷⁵⁵) a îngreunat misiunea guvernului polonez la Londra. În octombrie 1944, Mikolajczyk, sosit la Moscova în compania lui Churchill, s-a văzut constrâns să accepte frontierele impuse de Stalin și fuziunea guvernului de la Londra cu Consiliul Național din Lublin, cu un avantaj numeric pentru cel din urmă. Dezavuat de colegii săi, Mikolajczyk a fost înlocuit la conducerea guvernului în exil de către socialistul Arciszewski, decis să apere integritatea teritorială a țării sale. Dar acest fapt nu a modificat cursul evenimentelor. Marile puteri aliate erau hotărâte să regleze soarta Poloniei peste capul conducătorilor săi.

Victoriile Armatei Roșii obținute în cursul anului 1944 l-au convins pe Churchill că URSS va deține o poziție puternică în Europa. Acesta a fost punctul de plecare al unor noi proiecte și discuții între cei Patru Mari: deschiderea celui de-al doilea front în Balcani; promovarea unui

⁷⁵⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 175. Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 66.

proiect de constituire a unei federații est-europene; sprijinirea Franței pentru a redeveni o mare putere; menținerea în continuare a alianței anglo-americane; împlinirea visului stalinist de împărțire a sferelor de responsabilitate în Balcani⁷⁵⁶. În memoriile sale, amintind convorbirea avută cu Stalin la 9 octombrie 1944, W. Churchill vorbește de înțelegerea privind sferele de influență, interesele Angliei și ale URSS în Balcani. Înțelegerea, cunoscută sub numele de „acordul procentajului”⁷⁵⁷, privea Grecia, România, Iugoslavia, Ungaria și Bulgaria. Era însă nevoie de acordul Statelor Unite pentru ca acesta să devină viabil.

Spre deosebire de aliații săi, sovieticii nu era interesați în reconstrucția rapidă a Germaniei. La scurt timp după Ialta, Stalin declara: „Istoria demonstrează că Germania are nevoie de o perioadă scurtă – douăzeci sau treizeci de ani – pentru a-și reveni după înfrângere și a redeveni ce a fost”⁷⁵⁸. În continuare, la Teheran și cu orice alte ocazii, Stalin relua această temă în fața interlocutorilor săi. Într-o alocuțiune din 6 noiembrie 1944, el declara că ținta oricărei organizații internaționale postbelice trebuia să fie prevenirea unei noi agresiuni din partea Germaniei⁷⁵⁹.

Concretizarea acordului privind sferele de influență s-a făcut, pentru spații europene mai largi, în cadrul Conferinței de la Ialta (4-11 februarie 1945)⁷⁶⁰, simbolul

⁷⁵⁶ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 253.

⁷⁵⁷ Sferele de influență au fost negociate astfel (prima cifră semnifică influența sovietică, cea de-a doua, a aliaților): România-Rusia 90%, alții 10%; Grecia-Marea Britanie (de acord cu SUA) 90%, Rusia 10%; Bulgaria-Rusia 75%, alții 25%; Ungaria și Iugoslavia: 50%-50%. Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 130. Jacques de Launay, *Mari decizii*, II, p. 295. Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 67.

⁷⁵⁸ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 255.

⁷⁵⁹ *Ibidem*, p. 256.

⁷⁶⁰ Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 287-295. Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, pp. 136-141. K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 252.

împărțirii Europei. Conferința, la care au participat Iosif V. Stalin, Franklin D. Roosevelt și W. Churchill, s-a desfășurat în condiții deosebite, fără ordine de zi, fără interpret oficial, fără stenogramă oficială sau proces-verbal. Ea a stabilit mai întâi soarta Germaniei, al cărei teritoriu a fost împărțit în zone de ocupație atribuite puterilor învingătoare: Statele Unite, Marea Britanie, URSS (ulterior și Franța). În ceea ce privește Polonia, a fost adoptată poziția anterioară a URSS, care făcea din „linia Curzon” noua frontieră polono-sovietică și atribuia Poloniei compensațiile teritoriale în dauna Germaniei. Churchill a reușit totuși să obțină ca noul guvern de uniune națională să pregătească alegerile pentru o Adunare Națională care să organizeze viitoarea Polonie. Șefii Marilor Puteri Aliate și Asociate au convenit, de comun acord, și asupra despăgubirilor de război pe care urma să le plătească Germania (20 miliarde dolari, din care jumătate reveneau URSS), a demilitarizării și denazificării, precum și în privința pedepsirii criminalilor de război. Roosevelt a afirmat cu acest prilej că trupele americane vor rămâne încă trei ani în Europa, după înfrângerea Germaniei⁷⁶¹.

În urma întâlnirii, cei trei participanți la Conferința de la Ialta au publicat o „Declarație asupra Europei libere” (*Declaration on Liberated Europe*)⁷⁶², în care s-a insistat asupra responsabilității celor trei mari puteri asupra viitoarei organizări a „statelor libere și fostelor state-satelit ale Axei în Europa”. Acestea s-au angajat totodată să faciliteze formarea unor „guverne larg reprezentative ale tuturor forțelor democratice”, prin alegeri libere, care să răspundă voinței popoarelor⁷⁶³. În fapt, expresiile „elemente democratice” și „alegeri libere” nu aveau pentru toți aceeași semnificație. Reprezentanții țărilor occidentale erau

⁷⁶¹ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 253.

⁷⁶² *Ibidem*, p. 252.

⁷⁶³ *Ibidem*, pp. 253.

conștienți de acest lucru, dar prezența Armatei Roșii în Europa de Est le făcea dificilă misiunea de a nu da „un cec în alb” sovieticilor în regiunile pe care deja le ocupaseră. Chiar dacă nu sub raportul procentajului, Ialta a însemnat consimțământul privind împărțirea Europei.

Conferința de la Potsdam, din 17 iulie–2 august 1945⁷⁶⁴, desfășurată la aproape trei luni de la capitularea Germaniei, a completat hotărârile luate la Ialta. Stalin venise la Potsdam cu o lungă listă de revendicări: baze militare în Dardanele, tutelă asupra Libiei, autoritate cvadripartită în bazinul Ruhr etc. Pe englezi îi preocupa la fel de mult controlul asupra Ruhr-ului, dar nici ei, nici americanii nu doreau să diminueze puterea Germaniei. Această țară trebuia să rămână unul din punctele de echilibru ale Europei. Americanii au abandonat „Planul Morgenthau”, care prevedea transformarea Germaniei într-o forță agricolă. Ei propuneau menținerea controlului militar și o reducere a nivelului de trai în Germania la nivelul mediu al țărilor Europei, prin aplicarea regulei „celor 3D”: *denazificare*, *dizolvarea* cartelurilor, *demontarea* utilajelor industriale. Dacă la Ialta se discuta despre „Planul Baruch”, care prevedea împărțirea Germaniei în cinci state autonome, la Potsdam acesta nici nu va fi amintit. Sovieticii promovau o politică nouă. După hotărârile de capitulare necondiționată și dizolvare a Kominternului, de la Casablanca (ianuarie 1943), ei au creat la Moscova Comitetul Național al Germaniei Libere (12 iulie), secondat de Federația Ofițerilor Germani (13 septembrie), din care făceau parte militanți comuniști și ofițeri superiori germani: Erich Weinert, W. Pieck, W. Ulbricht, mareșalul von Paulus ș.a. În momentul desfășurării Conferinței de la Potsdam, nu se știa nimic din ceea ce urmărea Stalin. URSS avea câștig de cauză. Consiliul Miniștrilor de Externe ai aliaților a fost însărcinat cu pregătirea Tratatelor de pace cu foștii aliați ai

⁷⁶⁴ Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, pp. 180-182. Jacques de Launay, *op. cit.*, pp. 387-391. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 192-193.

Germaniei, Tratatul german urmând să fie redactat ulterior, liniile politicii ce urma a-i fi aplicată fiind în fapt stabilite, la fel ca și limitele diferitelor zone de ocupație aliate. SUA, Marea Britanie și URSS au confirmat acordul de la Ialta asupra frontierelor Poloniei și a frontierelor apusene ale URSS. Încă o dată, soarta popoarelor Europei de Est a fost fixată în lipsa reprezentanților acestora. Uniunea Sovietică va consimți la rândul ei să declare război Japoniei⁷⁶⁵, pentru a se pune capăt în cel mai scurt timp celui de-al Doilea Război Mondial. Uniunea Sovietică, respingând aderarea la Carta Atlanticului, ieșea din război cu un imens teritoriu anexat: Țările baltice, Karelia, Petsamo, o parte din Polonia, Königsburg, Basarabia, Bucovina și Rutenia în Europa; insulele Kurile, Port Arthur, Sahalin și sfera de influență în Mongolia, în Orientul îndepărtat⁷⁶⁶.

De pe frontul de est și de pe cel de vest, aliații se îndreptau spre Berlin. Între timp, forțele militare germane din Italia capitulau, la 29 aprilie 1945⁷⁶⁷. În zona Berlinului, germanii concentraseră peste 1 milion de oameni, peste 10.000 piese de artilerie, 1500 de tancuri și aproape 3500 de avioane. La 60 de km de Berlin, trupele sovietice pregăteau pentru „Bătălia Berlinului” peste 2.500.000 de oameni, 40.000 de piese de artilerie, 6000 de tancuri și aproape 9000 de avioane⁷⁶⁸. Ofensiva a început în noaptea de 15-16 aprilie 1945. Amenințat din ambele părți, Hitler a refuzat să cedeze și, după o încercare de organizare a „ultimei rezistențe”, s-a sinucis la 30 aprilie⁷⁶⁹. Conform unui ordin dat încă din octombrie 1940, „războiul total”

⁷⁶⁵ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 260.

⁷⁶⁶ *Ibidem*.

⁷⁶⁷ Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 323. P. Milza, *op. cit.*, p. 847. La 28 aprilie 1945, la Dongo, Mussolini a fost executat de partizanii italieni.

⁷⁶⁸ *Istorie universală. Epoca contemporană*, II, pp. 39-40.

⁷⁶⁹ Jacques de Launay, *Ultimele zile ale fascismului în Europa*, București, 1985, pp. 264-266. Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 193-194. H. Schulze, *op. cit.*, p. 187.

impunea „mobilizarea întregului popor german”, în care erau cuprinși toți bărbații între 16 și 60 de ani.

Succesorul lui Hitler a fost amiralul Dönitz. Încercările lui și ale colaboratorilor săi de a câștiga timp pentru a tatona succesiv forțele Marii Alianțe, pentru a evita capitularea necondiționată a Germaniei, au eșuat. Sub loviturile concertate ale Aliatilor, *Wermacht*-ul suferea înfrângere după înfrângere. Nu mai exista nicio posibilitate de negociere, mai ales după capitularea trupelor germane din Italia. Joncțiunea armatelor aliate s-a făcut la Berlin. În fața americanilor la Reims, la 7 mai 1945, Friedeburg și Jodl au semnat capitularea necondiționată; Eisenhower nu a cedat nimic, capitularea intrând în vigoare pe toate fronturile la 8 mai, la miezul nopții⁷⁷⁰. Germanii semnav capitularea necondiționată și în fața sovieticilor, la Berlin, în ziua de 8 mai 1945. În Europa, războiul se încheia. El continua însă la fel de dramatic în Pacific, unde japonezii au adoptat „războiul de sacrificiu” (*Kamikaze*). După Conferința de la Potsdam, prin angajarea URSS în războiul anti-japonez (8 august 1945), se părea că misiunea înfrângerii Japoniei va fi mai ușoară. Dar chiar după intrarea sovieticilor în Manciuria, după ocuparea Filipinelor și debarcarea trupelor lui MacArthur în Okinawa, nu se întrevedeau semne de capitulare. Pentru a pune capăt sacrificiilor umane, președintele Truman a hotărât să folosească arma atomică: la 6 august la Hiroshima și trei zile mai târziu la Nagasaki, japonezii primeau lovitura decisivă. În ziua de 2 septembrie 1945, la bordul cuirasatului american Missouri, Japonia semna actul de capitulare necondiționată⁷⁷¹: se încheia cel de-al Doilea Război Mondial.

În ciuda numeroaselor sale răsturnări, cel de-al Doilea Război Mondial și-a arătat slăbiciunile. Victoriile

⁷⁷⁰ D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 544. H. Schulze, *op. cit.*, p. 190.

⁷⁷¹ *Memorial de război*, pp. 592-595.

inițiale ale Axei au sfârșit prin a sucomba într-un dezechilibru al resurselor, de orice natură, mai grav decât cel din perioada interbelică. Deși la început au reușit să eclipseze Franța și să slăbească Anglia, ele vor fi zdrobite. Odată cu intrarea în război a Statelor Unite, nu mai rămânea decât „punerea în practică a unei forțe irezistibile” (W. Churchill). Germania și Japonia au comis după 1941 o serie de erori politice sau strategice grave, care s-au dovedit ulterior a fi fost decisive. Aceste erori sunt imputabile domeniului economic în cazul „haosului policratic” care se opune coerenței în atribuirea și utilizarea resurselor. La finele anului 1943, arsenalul Aliaților era de trei ori mai mare decât cel al Axei, victoria decurgând, logic, și din această perspectivă. În faza finală a războiului, începând cu 20 iulie 1944, numărul victimelor a fost mai mare decât în toți anii anteriori. Bunuri, sate și orașe în flăcări, precum Würtzburg și Dresda, Berlinul îngenuncheat conturează doar parțial imaginea Germaniei înainte de capitulare, în anul 1945.

În concluzie, liderii celor Trei Mari au elaborat concepții fundamentale diferite în privința ordinii postbelice. La una din extreme se aflau Statele Unite, ale căror planuri fuseseră elaborate de către Departamentul de Stat, cu contribuția lui Cordell Hull. Concepția americană era globalistă și privea transformarea naturii politicii internaționale prin edificarea unor instituții internaționale, instaurarea regimurilor liberale și aplicarea principiului autodeterminării în reconstrucția lumii postbelice⁷⁷². Securitatea americană era ridicată la rang de securitate internațională.

Churchill privea ordinea postbelică în termenii echilibrului de putere militară și teritorială⁷⁷³. În acest scop, pentru a contrabalansa Uniunea Sovietică, el urmărea reșe-

⁷⁷² K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 263.

⁷⁷³ *Ibidem*.

zarea Franței între marile puteri ale lumii, menținerea Imperiului britanic și prezența americană postbelică în Europa. O organizație internațională urma să dețină un rol constructiv în sprijinul rezolvării conflictelor între puterile mici. Churchill era convins că marile puteri vor avea de jucat un rol decisiv și distinct în politicile internaționale. Era necesară continuarea colaborării între aceste puteri, pentru a avea garanția că niciodată nu va mai avea loc o agresiune germană și pentru o politică de pace în general. Colaborarea era necesară și frumoasă, aprecia Churchill, dar nu elimina principiile balanței de putere.

Stalin a rămas același naționalist unilateral până la sfârșit: securitatea sovietică trecea înaintea oricăror alte interese⁷⁷⁴. Instituțiile internaționale vor acționa în concordanță cu opțiunile de securitate ale Uniunii Sovietice, definind în termeni clari că Germania trebuia să treacă în eșalonul doi sau chiar trei al puterilor. Pentru ca în organizațiile internaționale să nu fie promovate interese individuale, URSS impunea consacrarea dreptului de veto absolut.

Clivajul intelectual dintre aceste trei viziuni asupra ordinii postbelice se va accentua. Teoriile și propunerile de pace vor deveni, așa cum se va vedea cu ocazia Conferinței de Pace, în mare măsură incompatibile.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, pp. 263-264.

XIII. GERMANIA ÎN FAȚA UNEI NOI PROVOCĂRI A PĂCII. UN POPOR, DOUĂ ȚĂRI⁷⁷⁵

1. Conferința de Pace de la Paris. Consecințele politice și economice ale războiului

Conferința de Pace a avut loc în palatul Luxemburg din Paris, cu participarea a 32 de state⁷⁷⁶. La 29 iulie 1946, după două luni de la capitularea necondiționată a Germaniei și încheierea războiului în Europa, ministrul de externe al Franței – George Bidault – a declarat deschise lucrările Conferinței de Pace. Timp de patru luni de zile, Conferința a concentrat atenția opiniei publice mondiale. Conferința de Pace era compusă din 21 de țări (intitulate Puterile Aliate și Asociate): 5 membri ai Consiliului Afacerilor Externe (China, SUA, Franța, Marea Britanie și URSS); 16 reprezentanți ai țărilor învingătoare (Australia, Belgia, Belarus, Brazilia, Canada, Etiopia, Grecia, India, Noua Zeelandă, Norvegia, Țările de Jos, Polonia, Cehoslovacia, Uniunea Sud-Africană, Ucraina și Iugoslavia). Ca invitați

⁷⁷⁵ Pentru această perioadă, vezi în special R. Steininger, *Deutsche Geschichte*, 1 Band (1945-1947), 2 Band (1948-1955), Frankfurt am Main, 2002.

⁷⁷⁶ Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, pp. 234-238.

participau Italia, România, Bulgaria, Ungaria și Finlanda, cărorora urma să li se stabilească statutul în război (cobeligerant sau nu). Decizia de a semna tratate de pace cu foștii aliați ai Germaniei s-a bazat tocmai pe faptul că aceste țări ieșiseră din război înaintea capitulării din mai 1945 și declaraseră război Germaniei⁷⁷⁷. Multe din aceste țări aveau deja instalate guverne democratice, angajate și în refacerea relațiilor cu Puterile Aliate și Asociate, iar în convențiile de armistițiu încheiate erau deja prevăzute o serie de exigențe pentru a li se putea recunoaște statutul de cobeligerant. După desfășurarea mai multor Conferințe interaliatate, la 10 februarie 1947 statele învinse au fost invitate să semneze Tratatul de Pace⁷⁷⁸.

⁷⁷⁷ Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 342.

⁷⁷⁸ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 167-169. În ciuda contribuției la înfrângerea Germaniei, România și Bulgaria au fost considerate, ca și Ungaria, care avusese un cu totul alt comportament până la sfârșitul războiului, țări învinse. Convențiile de armistițiu semnate de noii conducători în momentul în care au ieșit din războiul contra Uniunii Sovietice nu lăsau să se întrevadă, cel puțin în cazul României, deznodământul final de la Conferința de Pace. Granițele au fost stabilite fără a ține cont de vechile tratate de pace, cu modificări mai mult sau mai puțin importante, după interesele URSS. Cei trei foști aliați trebuiau să plătească despăgubiri de război în mărfuri sau aur: România – 300 milioane dolari Uniunii Sovietice (în produse); Ungaria – tot 300 milioane dolari, din care 200 milioane Uniunii Sovietice, 50 milioane Cehoslovaciei și tot atât Iugoslaviei; Bulgaria – 70 milioane dolari, din care 25 milioane Iugoslaviei și restul Uniunii Sovietice (cu care nu a fost de fapt în război decât câteva zile). Comisia României s-a deplasat la 11 august 1946 la Paris pentru a formula cereri și amendamente, între care: recunoașterea cobeligeranței (discutată la 27 august 1946); recunoașterea intrării României în război la 24 august 1944 (discutată la 27 august 1946); caracterul limitării excesive a clauzelor privind efectivele militare și armamentele; clauzele economice; despăgubirile de război; lichidarea urmărilor Dictatului de la Viena și restabilirea granițelor în partea de nord-vest (31 august – 5 septembrie 1946). Tratatul de pace a fost semnat de Gh. Tătărescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Voitec și

Problema reparațiilor a avut o însemnătate crucială, în particular pentru URSS. Moscova a impus Germaniei să accepte reparații totale sub forma demontării și preluării utilajelor industriale în valoare de 20 miliarde dolari, din care 10 miliarde pentru Uniunea Sovietică⁷⁷⁹. Decizia finală permitea fiecărei puteri învingătoare să acționeze în acest sens în propria zonă de ocupație, cu excepția URSS, care primea cu titlu suplimentar 25%, sub formă de echipamente, din zonele occidentale. Pare limpede că marele beneficiar al războiului a fost Uniunea Sovietică, țară care și-a deplasat sensibil frontierele spre vest. În cursul Conferințelor de la Teheran și la Ialta sovieticii au determinat deja recunoașterea posesiei Republicilor Baltice – Estonia, Letonia și Lituania – anexate din 1940, ocupate de germani între 1941-1944 și recucerite în cursul iernii 1944-1945. URSS mai anexa nordul vechii Prusii Orientale cu orașul Königsberg (devenit Kaliningrad) dar nu s-a mulțumit să ocupe provinciile orientale ale vechii Polonii și, „respectându-și” promisiunea făcută lui Beneš cu privire la integrarea teritorială a Cehoslovaciei, a impus oficiali-

generalul D. Dămăceanu, la 10 februarie 1947. Bulgaria a ieșit relativ bine pe plan teritorial. Ea păstra Dobrogea meridională, cedată de România în septembrie 1940, dar a trebuit să renunțe la teritoriile grecești și iugoslave pe care le ocupase în 1941. Ungaria revenea la vechile frontiere stabilite prin Tratatul de la Trianon (4 august 1920), cu excepția a trei sate situate pe malul drept al Dunării în fața orașului Bratislava. România recâștiga teritoriile cedate în urma dictatului de la Viena (30 august 1940), dar trebuia să renunțe definitiv la Basarabia și nordul Bucovinei, pe care le cedase URSS în urma ultimatumului din 26-28 iulie 1940. Despăgubirile de război datorate și prevăzute în convențiile de armistițiu au fost confirmate prin Tratatul de Pace. Efectivele militare au fost strict limitate, tratatele autorizând Uniunii Sovietice să mențină trupe în România și Ungaria în scopul asigurării securității comunicațiilor cu zona de ocupație din Austria („cordonul sanitar”). Pentru detalii, vezi în special Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, pp. 238-240, 245, 254-263, 270, 300, 302.

⁷⁷⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 114.

tăților de la Praga cedarea Ruteniei subcarpatice. Acordul sovieto-cehoslovac din 29 ianuarie 1945 consacra abandonarea definitivă a acestor teritorii de către Cehoslovacia. Cu acest teritoriu, Uniunea Sovietică stăpânea ambii versanți ai lanțului Carpat, punând capăt frontierei comune dintre România și Cehoslovacia și înaintând către inima câmpiei maghiare. Aceasta era o poziție strategică de primă importanță. Despăgubirile de război nu erau de fapt decât un mijloc indirect pentru sovietici de a slăbi țările pe care deja le ocupaseră și de a crea aici o penurie de produse alimentare și de materii prime de bază. Toate bunurile germane care se aflau pe teritoriile statelor învinse deveneau, în virtutea tratatelor, proprietatea URSS. Prin confiscarea acestor bunuri (urmare a unor investiții germane considerabile în timpul războiului), sovieticii își impuneau controlul asupra unor importante sectoare economice ale acestor trei țări estice și, în particular, asupra sectoarelor de bază. În Germania și în țările învinse ceea ce nu fusese distrus a fost demontat și recuperat de către ocupanții sovietici, cu titlu de „reparații de război”. A fost afectat în aceeași măsură și potențialul agricol. Recoltele anilor 1944-1945 au fost practic inexistente, și de aici o gravă lipsă de alimente. Dificultățile economice s-au reflectat pretutindeni într-o inflație considerabilă. Și, nu în ultimul rând, este vorba de populația civilă, epuizată moral și psihic de cei cinci ani de război teribil, și ca atare gata să accepte orice schimbare care i-ar fi putut reda speranța unor condiții normale de existență. Se prevedea ca până la încheierea tratatelor de pace țările nominalizate de sovietici să rămână sub ocupația lor. În toată această perioadă, o Comisie aliată de control urma să fie însărcinată cu reglementarea și supervizarea executării termenilor armistițiului sub președinția unui Înalt Comandament Aliat (adică sovietic), cu participarea reprezentanților Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii.

Mai mult decât URSS, Statele Unite erau singura țară pe cale de a se îmbogăți de pe urma războiului, care a reușit să restabilească prosperitatea economică⁷⁸⁰. Ele dețineau monopolul bombeii atomice și, ca urmare, expansiunea lor surprinzătoare⁷⁸¹. La 19 septembrie 1946, George Marshall făcea cunoscută propunerea ajutorului american pentru reconstrucția postbelică (*European Recovery Program*). Era, de fapt, materializarea „doctrinei Truman”⁷⁸² în plan economic, văzută ca singura măsură capabilă să înlăture contaminarea popoarelor occidentale cu politica de bolșevizare a URSS. La 19 septembrie 1946, Winston Churchill lansa, la Zürich, un apel la reconcilierea franco-germană și unitatea Europei. Doi ani mai târziu, între 7-11 mai 1948, se desfășura la Haga „Congresul Europei”, care propunea crearea unei Adunări Europene Constituante. Europa avea nevoie de sprijin financiar pentru a reface o economie devastată de război, într-un plan mai larg de reconstrucție a continentului.

Într-un discurs ținut la Harvard pe 5 iunie 1947, îngrijorat de situația economică a Europei postbelice, generalul Marshall (laureat al premiului Nobel pentru Pace în 1953) a susținut ideea acestui ajutor gratuit pentru țările

⁷⁸⁰ P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, II, p. 20. Pentru poziția și consecințele împărțirii lumii după cel de-al Doilea Război Mondial, pe larg: W. Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston, 1953; Fl. Constantiniu, *De la războiul rece la pacea fierbinte*, Ed. Corint, București, 1998, pp. 106-107.

⁷⁸¹ Era nucleară a fost deschisă de atacul american cu prima bombă nucleară lansată asupra Hiroshimei, la 6 august 1945. Problema armei nucleare, care să determine decisiv învingătorul în război, a fost rezolvată de americani prin „Planul Manhattan”, lansat de Roosevelt în anul 1941. P. Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, ed. a VII-a, CEU, 2000, pp. 32-33.

⁷⁸² Fl. Constantiniu, *De la războiul fierbinte la războiul rece*, București, 1998, pp. 107-109; Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 352-353.

bătrânului continent⁷⁸³. Propunerea a fost înaintată țărilor europene. Conferința de la Paris, începută la 27 iunie 1947, s-a finalizat cu încheierea convenției de înființare a Organizației Europene pentru Cooperare Economică (OECE). În același timp, George Kennan scria, în vara anului 1947, că ideea unei păci mondiale perpetue în concepția Wilson-Roosevelt-Hull se dovedea a fi în acest context prematură și nerealistă⁷⁸⁴. Președintele Truman și secretarul de stat George Marshall au adoptat acest punct de vedere în același an, iar în 1950 prin cunoscutul *National Security Council Memorandum 68*: primordialitatea problemei securității naționale americane va caracteriza atitudinea SUA față de orice parte (stat) ce se va dovedi ostilă, ele rezervându-și dreptul de a recurge la forță, chiar și la folosirea arsenalului nuclear⁷⁸⁵.

De teama concurenței americane, la 2 iulie 1947 URSS a anunțat că refuză planul Marshall, pentru ea și pentru toate țările din sfera sa de influență: „Stalin a văzut *Planul Marshall* nu ca pe o generozitate americană, ci ca pe un berbec de bătut piloni, menit să-i distrugă bariera de securitate din Europa răsăriteană”⁷⁸⁶. O situație specială a apărut atunci în Cehoslovacia, al cărei guvern acceptase în iulie 1947 participarea la Conferința pregătitoare pentru aplicarea Planului Marshall. Conducătorii sovietici au dat de înțeles că acceptarea Planului Marshall va fi considerată ca un „act de ostilitate” la adresa sa. La 10 iulie 1947,

⁷⁸³ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 14, 20. A. Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. 3, Ed. Militară, București, 1993, pp. 52-53. H. Schulze, *op. cit.*, p. 197. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 203-204, 206. G. Marshall a fost șef al statului major american în perioada 1939-1945, apoi ambasador în China (P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, II, p. 37).

⁷⁸⁴ K. J. Holsti, *op. cit.*, p. 286.

⁷⁸⁵ *Ibidem*.

⁷⁸⁶ Joseph S. Nye Jr., *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și istorie*, Ed. Antet, 2005, pp. 114-115.

guvernul de la Praga și președintele Beneš s-au aliniat poziției sovietice, declinând oferta americană. Planul Marshall a intrat în vigoare la 3 aprilie 1948. Planul reprezenta 1,2% din produsul național brut al SUA pentru perioada 1948-1952 și a permis dezvoltarea economică a Europei Occidentale. Odată cu refuzul Planului Marshall de către sovietici, începea adevărata împărțire a Europei. Pentru Germania de Vest, aplicarea Planului Marshall a însemnat o infuzie de 1,5 miliarde dolari, într-o perioadă foarte critică⁷⁸⁷.

O preocupare majoră a Puterilor Aliate și Asociate, ca de altfel a întregii opinii publice mondiale după capitularea Germaniei, a constituit-o judecarea și pedepsirea vinovaților pentru crime de război și crime împotriva umanității⁷⁸⁸. Reprezentanții marilor puteri au convenit asupra acestei chestiuni cu prilejul întâlnirilor interaliat. La 8 august 1945, la Londra, reprezentanții Uniunii Sovietice, Statelor Unite, Franței și Marii Britanii au hotărât înființarea unui Tribunal internațional pentru judecarea și pedepsirea criminalilor de război naziști. Tribunalul și-a început lucrările în ziua de 20 noiembrie 1945 la Nürnberg⁷⁸⁹, și după 403 ședințe publice a condamnat la moarte pentru crime contra păcii, crime de război și crime împotriva umanității pe: Hermann Göring, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Julius Streicher, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Arthur Seyss-Inquart, Wilhelm Frick, Ernest Kaltenbrunner și

⁷⁸⁷ von Krockow, *op. cit.*, p. 291.

⁷⁸⁸ Detalii la A. Poltorak, *Epilogul de la Nürnberg*, Junimea, Iași, 1972, *passim*. A se vedea și Z. Zamfir, *op. cit.*, pp. 348-349; H. Schulze, *op. cit.*, p. 193.

⁷⁸⁹ Tribunalul poate fi vizitat astăzi. În 1945 era una dintre puținele clădiri rămase într-o stare mai bună după bombardarea Nürnbergului. „Sala 601”, unde s-a desfășurat procesul, este deschisă publicului, în afara zilelor în care se desfășoară acolo ședințe de judecată.

Martin Bormann⁷⁹⁰. Era 1 octombrie 1946. După ce pe 9 și 10 octombrie Consiliul de Control pentru Germania a respins cererile de grațiere ale celor condamnați, la 16 octombrie sentința prin spânzurătoare a fost executată.

2. „Cortina de fier” și nașterea „democrațiilor populare”

După terminarea războiului, o „Cortină de fier” care separa două lumi cu vocație universală și care se excludeau reciproc cădea în Europa. Obsedată de nevoia refacerii atuurilor sale, URSS a intensificat acțiunile de impunere a puterii comuniste în țările în care Aliații îi oferiseră „influența”. Metafora „Cortinei de fier” a lui Churchill, din discursul de la Fulton (SUA, 5 martie 1946)⁷⁹¹, avea să sugereze perspectiva ce se pregătea Europei: „De la Stettin, pe malul Balticii la Triest, pe Adriatica, o cortină de fier a coborât de-a lungul continentului european. În spatele

⁷⁹⁰ A. Poltorak, *op. cit.*, pp. 372-382. Sentințele au fost citite una câte una. H. Göring și Robert Levy, conducătorul Frontului Muncii, s-au spânzurat în celula închisorii; Martin Bormann a fost judecat și condamnat în contumacie. Gustav Krupp nu a fost adus în fața instanței, fiind bolnav și complet senil, Curtea pronunțându-se apoi împotriva unui proces în contumacie în cazul lui (W. Manchester, *op. cit.*, pp. 558-559, 748-749, 753-754). Alfred Krupp fusese arestat în dimineața zilei de 11 aprilie 1945, fiind judecat la doi ani după procesul de la Nürnberg. Sentința a fost pronunțată la 31 iulie 1948: 12 ani de închisoare, din care se va deduce perioada scursă de la 11 aprilie 1945, și confiscarea averii (*ibidem*, pp. 734, 756-765, 783). Walther Funk, Reader și Rudolf Hess au fost condamnați la închisoare pe viață, Schirach și Speer, la 20 de ani închisoare, von Neurath, la 15 ani, și Dönitz, la 10 ani închisoare.

⁷⁹¹ Pentru poziția și consecințele împărțirii lumii după cel de-al Doilea Război Mondial, pe larg: W. Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston, 1953. Fl. Constantiniu, *op. cit.*, pp. 106-107.

acestei linii, toate capitalele fostelor state ale Europei Centrale și de Est sunt, de acum înainte, incluse în sfera de influență sovietică”. Politica sferelor de influență, promovată de Stalin și Churchill după întâlnirea de la Moscova din 9-10 octombrie 1944, a triumfat. Înfrângerea militară a Germaniei și aliaților săi antrena *ipso facto* eliminarea regimurilor politice responsabile de politica de alianță în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și reda libertatea țărilor ocupate de cel de-al treilea Reich. Principala problemă a constituit-o umplerea vidului politic și instalarea unor guverne capabile să reconstruiască politic, economic și moral aceste țări. Contextul intern și internațional pentru țările intrate în sfera de influență sovietică nu lăsa nicio urmă de îndoială în privința regimului politic ce avea să fie instaurat în Europa de Est. Un prim factor de care trebuie să se țină cont era că pentru aceste țări, sacrificate pentru ca „tăvălugul roșu” să nu ajungă la Atlantic, nu exista cale de întoarcere. Viitorul lor fusese hotărât. De aceea se impune să avem în vedere falsitatea teoriilor care oferă argumente în privința instaurării comunismului pe calea „revoluțiilor democrat-populare”, întrucât în fapt acestea nu au existat⁷⁹². Putem, în schimb, să vorbim foarte bine de un import de sistem, de un implant de regim, și nu de „revoluții”. Argumentul îl constituie instaurarea regimurilor democrat-populare în prezența trupelor sovietice în aceste țări.

În consecință, este necesar să luăm în considerare modul în care comuniștii, nesemnificativi din punct de vedere numeric la început, au acaparat puterea: în prezența Armatei Roșii și a unor forțe de rezistență „patriotice” conduse de comuniști. Într-adevăr, Armata Roșie ocupa

⁷⁹² Pentru amănunte în privința instaurării comunismului în estul Europei aflat sub influența URSS, vezi și Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 170-172.

România, Bulgaria, Ungaria, partea estică a Austriei și teritoriile germane dintre Elba și linia Oder-Neisse. Ea era însă prezentă, ca țară cobeligerantă și aliată, în Polonia și Cehoslovacia. Numai în Albania și Iugoslavia nu se făcea simțită prezența trupelor sovietice, întrucât eliberarea acestor două țări s-a făcut de către propriile forțe militare de rezistență, formate în majoritate din comuniști. Dacă avem în vedere cuvintele lui Stalin din aprilie 1945, într-o discuție cu delegația iugoslavă condusă de I .B. Tito, nu mai avem nevoie de o argumentare „stufoasă” în această privință: „Acest război nu este ca acela din trecut. Cine ocupă un teritoriu își impune, deopotrivă, propriul său sistem social. Fiecare își impune sistemul până unde înaintează armata sa”.

Transformările produse în perioada 1944-1948 în Europa de Est au condus la același rezultat: preluarea puterii de către partidele comuniste, aliate sau nu cu alte forțe politice simpatizante, și stabilirea, în acest fel, a „democrației populare”.

3. Povara războiului: împărțirea Germaniei

Capitularea celui de-al treilea Reich la 8 mai 1945 echivalează cu dispariția Germaniei ca stat. Aliații constituie patru zone de ocupație, statut confirmat de Conferința de la Potsdam. Aflată într-o stare de mizerie și demoralizare totală, Germania se află „la ora zero”⁷⁹³. Populația suferă, este vânată, „repatriată”, se refugiază, este expulzată și total dezorientată. Ce se întâmplă cu țara lor? Deși în urma acordurilor de la Potsdam (2 august 1945) aliații au impus o „rezolvare umană” a chestiunii populației de origine germană expulzate, peste 1.200.0000 germani au fost nevoiți

⁷⁹³ *Apud P. Milza, S. Berstein, op. cit., p. 43.*

să evacueze teritoriile situate la est de linia Oder-Neisse⁷⁹⁴. Ei se adăugau refugiaților din calea armatelor sovietice⁷⁹⁵, proveniți din fostele teritorii germane, precum și din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia și din alte teritorii din Europa de Est⁷⁹⁶. Aproximativ 330000 de germani care au fugit din teritoriile sovietice au fost prinși în zonele de ocupație sovietică din Germania și Austria și „repatriați” spre URSS cu forța. Dintre aceștia, mai mult de o treime au murit pe drum⁷⁹⁷. Un număr destul de însemnat de germani au rămas la est de linia Oder-Neisse, cruțați de marile valuri de refugieri și expulzări. Cei mai mulți dintre aceștia au rămas în România, aproximativ 360.000⁷⁹⁸.

Conform hotărârii Aliatilor, statul german înceta să mai existe ca entitate politică, iar la 5 iunie 1945 autoritățile militare de ocupație au preluat sarcina administrării țării, fiecare în zona sa de responsabilitate⁷⁹⁹. Conform protocolului de la Londra, din 12 septembrie 1944, și acordurilor consecutive încheiate cu ocazia Conferințelor interaliatate, obiectivul principal era exercitarea totală a suveranității Germaniei. Baza acestei politici a constituit-o împărțirea țării în trei zone de ocupație cu o singură capitală – Berlin – divizată în trei sectoare și un Consiliu de control aliat comun celor trei comandamente. După Conferința de la Ialta a fost admisă și Franța, ca a patra putere de control, acordându-i-se și propria zonă de ocupație.

În perioada regimului totalitar național-socialist fusese interzisă activitatea oricărui alt partid politic în afara NSDAP. În consecință, după capitulare nu existau în Germania partide politice active, refacerea celor desființate

⁷⁹⁴ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 113.

⁷⁹⁵ von Krockow, *op. cit.*, p. 285.

⁷⁹⁶ Jacques Le Rider, *op. cit.*, pp. 42-43.

⁷⁹⁷ *Ibidem*, p. 43.

⁷⁹⁸ *Ibidem*.

⁷⁹⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 112.

de Hitler având nevoie de oarecare timp. Sovieticii au încurajat însă formarea la Moscova, în plin război, a unui Comitet pentru Germania liberă, condus de comunistul Walter Ulbricht, care dispunea și de ziarul *Freies Deutschland*, în care erau expuse idei cu privire la ce ar trebui să devină Germania în viitor. Începând cu 1 mai 1945, comuniștii germani refugiați la Moscova au sosit la Berlin, începând reorganizarea partidului. După terminarea războiului, administrația militară sovietică a pus bazele unei administrații locale provizorii, făcând apel la membrii vechiului partid, dizolvat în 1933. În cursul verii anului 1945 sovieticii și-au dat acordul pentru refacerea sau crearea unor partide politice. În afara partidului comunist (KPD) condus de Walter Ulbricht și Wilhelm Pieck, au fost refăcute Partidul Social-Democrat (SPD), Partidul Democrat-Creștin și Partidul Liberal. La 14 iulie 1945 aceste partide au hotărât formarea Frontului Unit al Partidelor Antifasciste și Democratice, în scopul reconstruirii țării pe baze democratice. Totodată, comuniștii și social-democrații au început tratativele pentru fuzionare. În aprilie 1946, după un congres comun desfășurat la Berlin, s-a format Partidul Socialist Unit din Germania⁸⁰⁰ sau SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*). În octombrie 1946 au avut loc primele alegeri provinciale și municipale. SED a obținut aproape 48% din sufragii, iar liberalii și creștin-democrații, câte 24% fiecare. În martie 1948, după întrunirea partidelor politice și a organizațiilor de masă într-un Congres al Poporului, au fost desemnați membrii unui Consiliu al Poporului însărcinat cu elaborarea proiectului de Constituție.

Din ianuarie 1947, zonele britanică și americană au fuzionat într-o „zonă dublă”, cu conducere proprie: Consiliul Economic⁸⁰¹. În final s-au asociat și francezii

⁸⁰⁰ *Ibidem*, p. 116.

⁸⁰¹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 258.

(„zona triplă”)⁸⁰². În cadrul Conferinței celor Șase Puteri desfășurată la Londra (23 februarie–3 martie și 20 aprilie – 1 iunie 1948) – pentru prima dată cu participarea Țărilor de Jos – Franța, Marea Britanie și Statele Unite se pun de acord în privința ordinii statale comune în zona de ocupație occidentală. La 20 martie 1948, după cea de-a optzeci și doua ședință a Consiliului de Control, mareșalul Sokolovski cerea informații cu privire la negocierile de la Londra⁸⁰³. Răspunsul a fost evaziv.

Reacția sovietică nu a întârziat. La 20 iunie 1948, în zona occidentală are loc reforma monetară și instaurarea mărcii vest-germane în zonele occidentale și în Berlinul de Vest. Războiul rece și înrăutățirea relațiilor dintre URSS și puterile occidentale în urma reformei monetare au fost determinante în hotărârea sovieticilor de a răspunde, în noaptea de 23-24 iunie, prin închiderea drumurilor de acces terestre în Berlin („Blocada Berlinului”)⁸⁰⁴. Măsurile au continuat cu înființarea Comisiei Economice Germane, organizație protoguvernamentală. Toate acestea au contribuit la accelerarea procesului de formare a unui stat german integrat Europei de Est. Anul 1948 adâncea aceste contradicții dintre foștii aliați, iar la încercarea lui Stalin de a înfometa locuitorii Berlinului occidental, aliații vestici au răspuns realizând cu succes un pod aerian⁸⁰⁵. Se declanșa procesul ireversibil al împărțirii oficiale a Germaniei.

După război, în zonele de ocupație occidentale ale Germaniei, produsul național brut reprezenta o treime din cel al anului 1938. Germania de vest postbelică era orientată spre social-democrație, spre o economie de piață socială. Orientare surprinzătoare, dacă avem în vedere chiar

⁸⁰² H. Schulze, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁰³ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 117.

⁸⁰⁴ H. Schulze, *op. cit.*, pp. 198-199.

⁸⁰⁵ H. Kohl, *Am vrut unitatea Germaniei*, Institutul European, Iași, 1999, p. 31. Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, pp. 181-182.

un fragment din conținutul Programului de la Ahlen al Uniunii Creștin Democrat (CDU): „Sistemul capitalist nu este potrivit intereselor vitale de stat și sociale ale poporului german... Conținutul și țelul acestei noi ordini sociale și economice nu mai poate fi lupta capitalistă pentru câștig și putere, ci numai bunăstarea poporului nostru...”⁸⁰⁶. Din 1946, vest-germanii s-au bucurat de ajutorul american. Programul de luptă „împotriva foamei, sărăciei, disperării și haosului” (Planul Marshall) a însemnat pentru perioada 1948-1952 un ajutor determinant de 1,4 miliarde dolari⁸⁰⁷. Cele trei puteri din zonele de ocupație occidentală – SUA, Marea Britanie și Franța – au impus o importantă deflație și reforma monetară din anul 1948, care au situat țara în rândul celor dezvoltate. În 1947, după ce britanicii și americanii și-au unificat zona economică, acolo a fost introdusă o nouă monedă: *Deutsche Mark*. Este un exemplu de economie de piață impusă prin politică. Reforma liberală a economiei germane – o „economie de piață socială” – va declanșa însă „prima criză berlineză” în iunie 1948, inaugurând tulburările războiului rece. La 8 mai 1949, Germania de Vest a fost constituită ca stat independent⁸⁰⁸ prin „Legea fundamentală de la Bonn”, noua capitală a Republicii Federale Germania. Constituția reflecta concepțiile puterilor învingătoare din zona de ocupație occidentală, care la 1 iulie 1948, prin Documentul de la Frankfurt, însărcinau miniștri-președinți germani să elaboreze legea fundamentală. Stat de drept, stat social și federativ, acestea erau principii fundamentale imuabile (art.1 seq., 20, 79).

La 15 septembrie 1949, democrat-creștinul Konrad Adenauer a fost ales cancelar⁸⁰⁹. Noul stat federal reunește

⁸⁰⁶ von Krockow, *op. cit.*, p. 289.

⁸⁰⁷ *Allemagne. Faits et réalité*, pp. 117-118.

⁸⁰⁸ H. Schulze, *op. cit.*, p.1 99.

⁸⁰⁹ A se vedea pe larg: K. Adenauer, *Dokumente aus vier Epochen deutscher Geschichte*, Aachen, 1977, *passim*.

zece landuri, fiecare cu parlamentul și guvernul său și beneficiind de o largă autonomie în anumite domenii (învățământ, justiție etc.)⁸¹⁰. Puterea legislativă aparținea *Bundesrat*-ului, alcătuit din delegații guvernelor din landuri, și *Bundestag*-ului, ales pentru o perioadă de patru ani prin vot universal, după un sistem de scrutin mixt (uninominal majoritar și proporțional). Șeful puterii executive era cancelarul, ales de *Bundestag*.

După împărțirea oficială a țării, RFG a început să fie reintegrată, treptat, în blocul lumii occidentale. Integrarea politică s-a realizat în urma propunerii din 9 mai 1950 a lui R. Schumann (fost ministru al Afacerilor Externe al Franței). Pe baza „Planului Schumann”⁸¹¹ s-a făcut trecerea întregii producții franco-germane de cărbune și oțel „sub o autoritate comună”, pentru ca niciun alt război să nu mai fie, nu doar conceput, „dar și imposibil din punct de vedere material”. Planul a reușit crearea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, care reunea, în afara Germaniei și a Franței, Italia și Belgia, Țările de Jos și Luxemburg. În iulie 1951, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii declară caducă starea de război cu Germania, urmate de URSS în ianuarie 1955⁸¹². Protejarea Germaniei de Vest împotriva intențiilor hegemonice ale URSS, integrarea în comunitatea valorilor și de apărare a democrațiilor occidentale, dorința reunificării țării în pace și libertate, toate acestea au constituit obiective politice supreme. Odată cu abolirea statutului de ocupație, RFG va adera la NATO (5 mai 1955).

Crearea Republicii Democrate Germane la 7 octombrie 1949⁸¹³ venea să consacre o realitate, o schismă

⁸¹⁰ P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 43.

⁸¹¹ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 194.

⁸¹² *Allemagne. Faits et réalité*, p. 119.

⁸¹³ H. Schulze, *op. cit.*, p. 199. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 180-181. Pentru amănunte privind istoria Republicii Democrate Germane, vezi St. Doernberg, *Kurze Geschichte der DDR*, Berlin, 1968, *passim*.

de facto deja existentă. Sovieticii au reacționat la formarea RFG și, începând cu 12 mai 1949, au hotărât desființarea „Blocadei Berlinului”. La 30 mai 1949, o nouă întrunire a Congresului Poporului aproba proiectul unei Constituții, pregătit de Consiliul Poporului. La 7 octombrie 1949, Congresul, numit provizoriu Camera Poporului, l-a desemnat pe Otto Grotewohl ca șef al guvernului provizoriu al noii Republici. Împărțirea Germaniei se înlăptuise: din zona sovietică de ocupație s-a născut Republica Democrată Germană, cu capitala la Berlin⁸¹⁴, care a devenit prin orientare politică „membru deplin” al blocului socialist.

4. Cele două Germanii între dezvoltare și crize⁸¹⁵

Încă de la început, foștii aliați au adoptat politici diferite în zonele lor de ocupație. Uniunea Sovietică intenționa să transforme Germania într-o țară exclusiv agricolă, care să nu-și mai poate reface niciodată potențialul industrial. În mod cu totul opus, americanii și britanicii pun capăt politicii de distrugere a industriei, având și teama unei radicalizări a mișcării procomuniste. Efectele se vor vedea destul de repede.

Activitatea economică a Germaniei de Vest a luat avânt. Între 1950 și 1978, creșterea produsului intern brut, în termeni reali, a avut o medie anuală de 5,5%, plasând-o pe locul doi în lume (după Japonia). În acest fel, în perioada

⁸¹⁴ Pentru istoria Berlinului, capitală a RDG și politica față de Berlinul de Vest: G. Keiderlung și P. Stulz, *Berlin, 1945-1968. Zür Geschichte der Hauptstadt der DDR und der Selbständigen politischen Einheit West-Berlin*, Dietz Verlag, 1970.

⁸¹⁵ În special: R. Steininger, *Deutsche Geschichte*, 3 Band (1955-1974), Frankfurt am Main, 2002.

1950-1985, produsul intern brut a crescut de la 100 la 1845 miliarde DM⁸¹⁶. Rata medie de investiție din PIB a fost de 23%, ceea ce o situa pe același loc doi în lume. Au crescut și exporturile, iar marca germană și-a întărit vizibil valoarea: dacă în 1949 1\$ valora 4,20 DM, în 1989 valora mai puțin de 2\$, ceea ce a făcut ca la adoptarea monedei unice europene 2 DM să valoreze 1€, reflectând realitatea unei economii puternice. „Miracolul” vest-german, care într-o perioadă foarte scurtă a transformat o țară învinsă și marcată de mizerie într-o mare putere economică⁸¹⁷, a fost posibil ca urmare a aplicării Planului Marshall, a unei discipline fără egal în muncă și adoptării unei legislații corespunzătoare. RFG și-a construit prosperitatea printr-o politică economică desfășurată într-un context favorabil, deși ieșise dintr-un război care, aparent, o ruinase⁸¹⁸.

Desigur, în acord cu economia mondială, perioadele de creștere sunt întrerupte de recesiuni. Urmare a măsurilor de stabilizare monetară din 1973 și a primului „șoc petrolier”, în perioada 1974-1975 în Germania de Vest ritmul de creștere scade (consumul, investițiile, exporturile), iar șomajul este în creștere, cu o cotă de aproximativ 8-10%⁸¹⁹. Politica financiară favorabilă relansării economice, aplicată de guvernul lui Helmut Schmidt (cancelar din 1974), dă rezultate atât de spectaculoase, încât începând cu anul 1979 marca germană devine a doua monedă de rezervă a lumii. Și chiar dacă crizele anilor '80 au atins și economia ei, în proximitatea reunificării germane RFG se prezenta cu o creștere economică apreciabilă și o rată a șomajului în scădere.

Miracolul vest-german era, totodată, unul politic. Cu excepția Republicii de la Weimar, Germania nu dezvoltase

⁸¹⁶ von Krockow, *op. cit.*, p. 290. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 195.

⁸¹⁷ von Krockow, *op. cit.*, pp. 293-294. Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 280.

⁸¹⁸ Pentru analiza factorilor favorabili, P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, p. 279.

⁸¹⁹ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 280. P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, III, pp. 93-94.

până atunci un regim democratic. Din 1949 în 1966, țara a fost guvernată de CDU, singur sau în coaliție cu Partidul liberal (FDP). O perioadă de frământări și reorientări în sânul CDU va determina o criză încheiată cu înlocuirea lui Adenauer cu L. Erhard (1963). Pentru a ieși din criză, creștin-democrații formează, sub conducerea lui Kurt Kiesinger, un cabinet de coaliție (1966) cu socialiștii (SPD) până în 1969. SPD abandonase total orice raportare la marxism și la lupta de clasă, devenind treptat un partid tot mai puternic, ceea ce i-a permis ca după alegerile din 1969 să acceadă la guvernare împreună cu liberalii. Cancelar până în 1974 a fost Willy Brandt, fostul primar SPD al Berlinului occidental. Coaliția socialist-liberală se va încheia în 1982, când, în dezacord cu SPD asupra proiectului de buget, FDP decide să părăsească guvernarea. Creștin-democrații revin în forță la guvernare, și noua coaliție CDU-FDP, în frunte cu Helmut Kohl, noul cancelar, relansează puternic politica externă vest-germană în direcția reunificării.

Activitatea economică în țările Europei de Est a fost determinată de transformările ce au avut loc în urma aplicării politicii Moscovei: naționalizarea și cooperativizarea, un sistem de planificare centralizat, planuri cincinale de dezvoltare. Sectoarele private au fost desființate, continuând să funcționeze numai în comerț în Republica Democrată Germană și alte câteva țări (Ungaria, Iugoslavia). În planificarea dezvoltării economice, conducătorii țărilor comuniste au urmat modelul sovietic. A fost acordată prioritate industriei grele. Industrializarea a fost însoțită de o dezvoltare forțată a urbanizării, migrarea locuitorilor din mediul rural spre orașe resimțindu-se ulterior, din cauza „îmbătrânirii” satelor și diminuării forței de muncă într-o agricultură ce nu dispunea de mijloace mecanizate suficiente. Dorința de a dezvolta cu orice preț o industrie grea necesita investiții masive, realizate cu prețul unor mari

sacrificii din partea populației. Sacrificată, producția bunurilor de consum nu putea asigura o bună aprovizionare cu produse de consum curent.

Diferențele între structurile economice, după formarea celor două state germane, sunt evidente și nu necesită prea multe explicații. Economia de piață și economia centralizată, controlată prin planuri cincinale după modelul sovietic, nu pot fi compatibile. Colectivizarea (1952-1953 și 1959-1960) a trecut producția agricolă sub controlul direct al statului⁸²⁰. Agricultură est-germană era însă productivă, avansată și se deosebea mult de alte țări ale blocului sovietic. Mica proprietate țărănească a contribuit la acoperirea cererilor de consum, completând realizările producției colectivizate. Industria a intrat în procesul naționalizării, menținând însă două forme de proprietate: proprietatea de stat și o formă de proprietate comună cu participarea statului. În ciuda dificultăților, deși integrată în economiile mai puțin dezvoltate ale CAER, economia est-germană a progresat, situându-se în vârful ierarhiei lumii comuniste. Specializarea în producție, industrializarea și problema egalizării nivelurilor de dezvoltare economică rămăneau între direcțiile de funcționare ale CAER⁸²¹. Este la fel de adevărat că o sursă importantă a puterii economice au constituit-o relațiile speciale cu Germania de Vest (între altele, comerțul favorabil și lipsa tarifelor). În consecință, nivelul de trai al populației era destul de ridicat, de aceea pare limpede că nemulțumirile nu erau de natură materială, ca în alte țări comuniste.

Valul de nemulțumiri care a urmat morții lui Stalin va îmbrăca în unele țări forme violente. Semnele crizei, traduse de altfel și în tensionarea relațiilor dintre țările blocului sovietic și Moscova, au apărut în anul 1953 la

⁸²⁰ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 286.

⁸²¹ M. Retegan, Al. Duțu, *Război și politică în blocul comunist. Relații româno-sovietice (documente)*, vol. II, Ed. Tritonic, *op. cit.*, pp. 50-51.

Berlin, în Germania de Est⁸²². După primele manifestații de nemulțumire de la Berlin din 16 iunie, împotriva creșterii normelor de producție, la 17 iunie 1953 se declanșa o grevă generală⁸²³, care a atins orașele Leipzig, Dresda și Rostock. Manifestațiile au degenerat apoi, devenind antisovietice. În acest moment au intrat în acțiune forțele militare ale armatei sovietice, inclusiv cu blindate, reprimând sângeros manifestațiile. Dincolo de victimele care au căzut pe străzile Berlinului, peste 20 000 de persoane au fost arestate, o parte fiind condamnate la moarte și executate. Adevăratul beneficiar al evenimentelor a fost Walter Ulbricht, care și-a întărit poziția și în fața conducătorilor de la Moscova, continuând să conducă țara cu mână forte până la moartea sa, în 1973⁸²⁴. Pe fondul încercărilor de destalinizare, politica neostalinistă a lui Walter Ulbricht s-a menținut fără niciun semn de slăbiciune.

Creșterea puterii URSS s-a tradus prin măsuri energice de punere în practică a politicii de formare a unei societăți socialiste în RDG. În 1958, Nikita Hrușciov, succesorul lui Stalin, redeschide „dosarul Berlinului” și lansează un ultimatum prin care cere retragerea aliaților occidentali din Berlinul de Vest în termen de șase luni și transformarea sectorului occidental într-un oraș liber neutru⁸²⁵. Puterile occidentale au respins ultimatumul, dar în timpul președintelui Eisenhower (avusese loc vizita lui Hrușciov în Statele Unite ale Americii) și apoi al lui J.F. Kennedy, au manifestat o oarecare disponibilitate de a devansa exigențele sovietice. Soluția crizei era o nouă confirmare a *statu quo*-ului: URSS tolera inițiativa guver-

⁸²² Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 186. Jean-Marie Le Breton, *op. cit.*, p. 85.

⁸²³ H. Kohl, *Am vrut unitatea Germaniei*, Institutul European, Iași, 1999, p. 31. von Krockow, *op. cit.*, p. 306.

⁸²⁴ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 186.

⁸²⁵ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 121. P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, II, p. 233.

nului est-german de a izola sectorul occidental al Berlinului de estul orașului și împrejurimile prin fortificații care trebuiau să înlocuiască un zid. În paralel, frontiera inter-germană a fost închisă ermetic începând cu 13 august 1961⁸²⁶, prin construirea Zidului, ceea ce a constituit un moment de cotitură pentru Europa și pentru relațiile internaționale, consacrand împărțirea orașului, a Germaniei și a Europei în sisteme opuse.

Pentru douăzeci și opt de ani, Zidul a indus germanilor din est o grea suferință psihologică, care se traduce prin ceea ce un medic din Berlinul de Est a numit „boala Zidului”, boală care a stat la originea a numeroase sinucideri⁸²⁷. Guvernul sovietic „respecta” în acest fel cele trei fundamente „esențiale” ale lui J. F. Kennedy (libertate de acces, prezența puterilor occidentale și securitatea

⁸²⁶ H. Schulze, *op. cit.*, p. 212. von Krockow, *op. cit.*, p. 297. La ordinul lui Erich Honecker tânărul Koch, ofițer cartograf, încadrat în Stasi (poliția politică), exclama: „În sfârșit, vom fi protejați de imperialismul american”. El a inventariat cei 43 km care trebuiau să taie în două Berlinul de la nord la sud. Când manifestanții protestau împotriva acestei oribile lucrări, Koch, cu un picior în Vest și celălalt în Est a trasat o linie albă, lată de 15 cm, de-a lungul Friedrichstrasse. La apostrofările occidentalilor, el răspundea: „Capitaliștii sunt responsabili pentru cel de-al Doilea Război Mondial. Pentru ca niciodată să nu reapară o asemenea situație, trebuie să împiedicăm intrarea lor în țara noastră”. Până în 1966, Koch a rămas un fidel cetățean al RDG, așa cum a dorit tatăl său, membru al partidului comunist. În acel an însă, bunicul său olandez, pe care nu îl văzuse niciodată, i-a vizitat. Sosirea acestuia într-o familie atât de credincioasă regimului nu a fost pe placul poliției politice. La puțin timp după aceasta, tatăl lui M. Koch și-a pierdut serviciul. Revoltat, tânărul Hagen Koch a vrut să-și dea demisia din Stasi, dar a fost amenințat cu închisoarea. Când, la 9 noiembrie 1989, cădea Zidul, Hagen Koch a fost numit de către creștin-democratul Lothar de Maizière (ultimul șef al guvernului ex-RDG) responsabil cu protejarea acestui „monument istoric”. O ironie a destinului...

⁸²⁷ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 19.

Berlinului de Vest⁸²⁸), dar simultan cu fortificațiile, banda morții și a presiunilor, votul „cu picioarele” defavorabil regimului est-german era reprimat. Închiderea frontierei cu sectorul occidental al Berlinului prin construirea Zidului a pus capăt posibilităților de emigrare pentru opoziția regimului. În mod necesar, RDG a intrat în curentul de absorbție al Republicii Federale, pentru că dacă nu existau alegeri libere, exista „votul cu picioarele”: în fiecare an sute de mii de est-germani se hotărau să plece în Occident. Se estimează că în perioada 1950-1961 au emigrat peste 3 milioane de est-germani⁸²⁹.

În ciuda construirii Zidului și a tensiunilor datorate crizei rachetelor din Cuba în 1962⁸³⁰, procesul de înțelegere între cele două superputeri, impus de situația de echilibru nuclear, continua. În consecință, aceasta constrângea Bonnul să caute mai intens căi pentru întărirea frontului defensiv occidental contra presiunii sovietice exercitate în jurul Berlinului și să se alinieze în acest fel tendinței de detensionare a conflictului Est-Vest, iar subsecvent să împiedice o permanentizare definitivă a împărțirii Germaniei.

5. Obstacole în politica de destindere și apropiere

Cu certitudine, dezbinarea învingătorilor a accelerat schimbarea, iar crizele au ajutat procesul tranziției⁸³¹. Noi conflicte în jurul Europei de Est vin să arunce un con de umbră la finele unui deceniu de destindere și la începutul anilor '80. Invadarea Afganistanului de către trupele

⁸²⁸ H. Schulze, *op. cit.*, p. 212.

⁸²⁹ von Krockow, *op. cit.*, p. 297.

⁸³⁰ H. Schulze, *op. cit.*, p. 212. P. Milza, S. Berstein, *op. cit.*, pp. 234-237.

⁸³¹ von Krockow, *op. cit.*, p. 305.

sovietice și promulgarea stării de necesitate în Polonia s-au tradus printr-o degradare a relațiilor Est-Vest, în același fel ca și staționarea rachetelor purtătoare cu acțiune medie (SS.20) în URSS. Recidiva unei confruntări violente devenea amenințătoare. NATO răspundea acestei destabilizări periculoase a echilibrului de securitate hotărând, începând cu anul 1983, modernizarea rachetelor⁸³². Ea propunea în același timp URSS negocieri asupra controlului armamentelor (dubla hotărâre a NATO). Lucrurile reîncep să se miște odată cu inițiativa americană a așa-zisei soluții „Zero”, care prevedea diminuarea numărului de rachete sovietice cu rază medie de acțiune paralel cu renunțarea de către NATO la rachetele Pershing II, ca și la noile rachete de croazieră. Impunând în acest fel o alternativă la reînarmare, pentru a evita orice lacună în materie de securitate, cancelarul federal Schmidt se străduia simultan să circumscrie cât mai mult posibil pagubele în raporturile celor două Germanii. În ciuda exigenței formulate de Erich Honecker de recunoaștere a unei cetățenii est-germane specifice și de revalorizare a „reprezentanțelor permanente” în ambasade (deci după eliminarea semnului distinctiv al unui raport special intragerman) și în ciuda creșterii draconice, de către guvernul RDG, a taxelor de schimb minimal pentru vizitatorii occidentali, cancelarul federal Schmidt s-a deplasat în Est fără a putea obține concesii substanțiale din partea lui Honecker. Îndulcirea crescândă a ideologiei regimului a fost în primul rând o reacție față de mișcările de protest tot mai ample ale unor pături din ce în ce mai largi ale populației vecinei sale, Polonia, unde se cereau reforme economice, libertate și dezarmare.

Dar Estul nu a fost singurul care a suferit pierderi de autoritate în dezbaterile asupra rachetelor. La 1 octombrie 1982, cancelarul federal Schmidt plătea tribut atașamentului

⁸³² H. Kohl, *op. cit.*, pp. 35-37. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 207, 211.

său inflexibil dublei hotărâri a NATO, iar Helmut Kohl, printr-un vot de neîncredere constructiv, devenea noul șef de guvern al unei coaliții UCD/UCS-FDP⁸³³. El păstra continuitatea în materie de politică de securitate în guvernul federal și menținea cooperarea strânsă cu Parisul și Washingtonul, cu voința de a aprofunda și prezerva o Europă unită. Guvernul Helmut Kohl a rămas imperturbabil, în ciuda marilor manifestări pentru pace: în noiembrie 1983, Bundestag-ul și-a dat consimțământul pentru reînarmare. Acesta a întărit credibilitatea Alianței occidentale și a dezamorsat criza NATO. De la mijlocul anilor '80 superputerile încep un nou dialog asupra dezarmării. Noile rachete instalate în Republica Federală puteau fi repede redemontate.

Totodată, liderii est-germani au căutat să prevină eventualele nemulțumiri îmbunătățind nivelul de viață al populației. Datorită nivelului ridicat de dezvoltare industrială și creșterii exporturilor, RDG a cunoscut un ritm de creștere înalt. În 1968, nivelul de viață în Germania democrată era cel mai ridicat din toate țările est-comuniste. Acest an a însemnat mult totuși pentru lumea comunistă și pentru poziția de apropiere față de URSS pe care RDG a adoptat-o cu acest prilej. Ceea ce se întâmpla în noaptea de 20-21 august 1968 în Cehoslovacia a „beneficiat” de o indiferență aproape generală din partea comunității internaționale⁸³⁴. Țări precum RDG și Polonia atrag atenția asupra

⁸³³ *Allemagne. Faits et réalité*, pp. 128-129. H. Schulze, *op. cit.*, pp. 215-216.

⁸³⁴ În scopul intensificării războiului ideologic în țările socialiste, sovieticii condamnă doctrina lui Hrușciiov. Aceasta „contaminase” deja puternic Partidul Comunist din Cehoslovacia cu tot felul de idei antisocialiste. Din punct de vedere economic, Cehoslovacia se prezenta bine și făcea parte din rândul țărilor celor mai dezvoltate, dar în 1967-1968 criza din agricultură a creat probleme serioase. Nemulțumirea începe să crească. „Reformiștii”, antisocialiști, care

„deturnării sensului comunismului”. Primăvara de la Praga era pe cale de a deveni – așa cum s-a și întâmplat – o problemă a întregului bloc socialist⁸³⁵. Dar, la 14 iulie, conducătorii a cinci țări comuniste – URSS, Polonia, RDG, Ungaria și Bulgaria – se întâlnesc la Varșovia. Ordinea de zi este unică: Cehoslovacia⁸³⁶. În noaptea de 20 spre 21 august 1968, armatele „Grupului celor cinci” țări comuniste au invadat Cehoslovacia.

ocupau posturi importante în sânul partidului și în media, profită de nemulțumirea care creștea pentru a-și afirma poziția procapitalistă.

⁸³⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 216-217 .

⁸³⁶ La Praga se desfășura o contrarevoluție, iar situația din Cehoslovacia constituia un pericol pentru blocul sovietic. În scrisoarea adresată liderilor de la Praga, sovieticii cer să se pună capăt situației. Deși relațiile cu URSS păreau a se îmbunătăți, în prima decadă a lunii august Dubcek a făcut o eroare politică: i-a primit la Praga, succesiv, pe Tito (9-11 august) și Ceaușescu (15-17 august). Ambii s-au bucurat de primiri triumfale. Pentru sovietici, apropierea dintre Praga, București și Belgrad însemna o posibilă „Mică Antantă”. Riposta a fost imediată. Trupele ungare, germane, poloneze, bulgare și sovietice au intrat pe teritoriul ceh prin toate frontierele: 400000 oameni, 27 divizii, 6300 de tancuri și 800 de avioane au participat la invazie. Praga a fost ocupată în câteva ore. România nu a participat, persistând în refuzul de a condamna „experiența Dubcek”. *Ibidem*, p. 219.

XIV. FORȚA UNEI IDEI: REUNIFICAREA⁸³⁷

1. Permanența ideii

Republica Democrată Germană rămâne, incontestabil, țara cea mai dezvoltată din întreagă Europă de Est. Sub conducerea lui Erich Honecker ea a intrat într-un nou stadiu de dezvoltare. Dar „Cortina de fier” și „Zidul Berlinului” erau prezente permanent în conștiința colectivă a est-germanilor. Honecker (secretar general al partidului din 1967) menținea țara sub un control „de fier”, ajutat de o poliție politică bine pusă la punct (STASI). Mii de est-germani care au încercat să treacă în Germania federală au căzut victime lângă „Zid”. După vizita lui Honecker în septembrie 1987 – primul șef de stat est-german aflat într-o vizită oficială în RFG⁸³⁸, – acordurile de cooperare, pe toate planurile, dintre cele două țări s-au înmulțit. Cu toate acestea, Honecker și-a manifestat ostilitatea față de Perestroika și politica lui Gorbaciov, continuând să conducă țara într-un sistem strict autoritar.

⁸³⁷ Pentru această perioadă, a se vedea în special: R. Steininger, *Deutsche Geschichte*, 4 Band (1947 – până în prezent), Frankfurt am Main, 2002.

⁸³⁸ von Krockow, *op. cit.*, p. 352. H. Kohl, *op. cit.*, p. 39.

Ideea reunificării nu a fost niciodată abandonată. Reunificarea celor două Germanii era prevăzută în Constituția RFG (*Grundgesetz*), art. 146⁸³⁹, intrată în vigoare la 23 mai 1949. Konrad Adenauer, primul cancelar al Republicii Federale Germania, a mizat încă din anii '50 pe sprijinul Vestului.

În ciuda tuturor măsurilor de autoizolare luate de RDG – de pildă pașapoartele și viza obligatorii pentru circulația în tranzit între Republica Federală și Berlinul de Eest –, a loviturii date de Tratatul de la Varșovia politiciii reformiste de la Praga („primăvara de la Praga”, 1968), eforturile susținute în procesul de detensionare se resimt în Germania federală⁸⁴⁰. În aprilie 1969, Bonnul se declara pregătit să încheie acorduri contractuale cu RDG, situate în stadiul recunoașterii internaționale. Până în acel an, toate guvernele federale conduse de UCD au urmărit consecvent politica promovată de Adenauer: până la realizarea unității germane, guvernul federal este unica ordine legitimată statal a poporului german purtând, de aceea, grija tuturor germanilor dintre Elba și Oder⁸⁴¹.

O etapă determinantă va fi marcată – până la recunoașterea RDG ca al doilea stat german – de asigurarea că Germania de Vest nu va considera niciodată Estul ca o țară străină. Câteva luni mai înainte, la 5 martie 1969, a fost ales președinte Gustav Heinemann, un partizan hotărât al înțelegerii Est-Vest începând din timpul lui Adenauer. Willy Brandt, un bărbat care incarna rezistența activă împotriva dictaturii hitleriste, se afla în fruntea unui guvern federal care își axa energia pe aplicarea unei ordini de pace paneuropene. Parametrii geopolitici erau favorabili. Moscova și Washingtonul purtau discuții asupra limitării

⁸³⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 118.

⁸⁴⁰ *Ibidem*, p. 124.

⁸⁴¹ H. Kohl, *op. cit.*, p. 30.

armamentelor strategice (SALT), și NATO propunea negocieri privind reducerea mutuală și echilibrată a forțelor. La 28 noiembrie 1969, Republica federală adera la Tratatul de neproliferare a armelor nucleare.

După turbulențele politicii interne care au caracterizat Marea Coaliție (războiul din Vietnam, legislația asupra stării de urgență, procesul de la Nürnberg, opoziția extraparlamentară APO, revoltele culturale ale tinerilor universitari/studentești), noul guvern a plasat ștacheta foarte sus, dorind să obțină succese începând cu instaurarea politicii sale de înțelegere, a cărei cheie era, mai întâi, prin necesitate, un acord cu puterea de tutelă a blocului oriental.

În ciuda faptului că debutaseră întrevederile asupra renunțării la forță la Moscova și Varșovia, Bonn-ul și Berlinul de Est sondau în egală măsură posibilitățile de ameliorare a relațiilor bilaterale. La 19 martie 1970, șefii de guvern ai celor două state germane, Brandt și Stoph, s-au întâlnit pentru întâia dată la Erfurt. Această întâlnire a continuat la 21 mai la Kassel. La 12 august 1970, se semna la Moscova tratatul privitor la renunțarea la forță și la recunoașterea *statu quo*-ului⁸⁴². Cei doi semnatori dădeau asigurări privind absența oricărei pretenții de revendicare teritorială contra oricui. Un element integrant al contractului era „Scrisoarea asupra unității germane” – care a fost adăugată mai târziu tratatului asupra relațiilor dintre cele două Germanii –, în care guvernul federal declara că tratatul nu intra în contradicție cu obiectivul său politic de edificare a unui stat pacifist în Europa în care poporul german își va reface unitatea prin liberă autodeterminare. La 7 decembrie, în același an, a avut loc semnarea Tratatului de la Varșovia, care întărea inviolabilitatea frontierei existente (linia Oder-Neisse). Varșovia și Bonnul dădeau asigurări că nu aveau

⁸⁴² *Allemagne. Faits et réalité*, p. 125. Asupra tratatelor semnate în această perioadă de Germania de Vest, vezi H. Kohl, *op. cit.*, pp. 32-33.

nici cele mai mici revendicări teritoriale unul contra celuilalt și anunțau intenția de a aprofunda cooperarea între cele două țări. Într-o „informare” asupra măsurilor umanitare, Moscova își dădea acordul asupra repatrierii germanilor din Polonia și a regroupării familiilor acestora prin Crucea Roșie.

În contrapartidă, în ansamblul acestor tratate, sovieticii deveneau semnatori ai Acordului cvadripartit asupra Berlinului, care confirma în linii mari situația existentă (în vigoare). În termenii tratatului, sectoarele occidentale ale Berlinului nu făceau parte constitutivă din Republica Federală, dar simultan se preciza că Berlinul avea posibilitatea de a se face reprezentat de către guvernul federal în acordurile internaționale. Între altele, „legăturile” dintre Berlinul de Vest și Republica Federală trebuiau să fie îmbunătățite, iar relațiile dintre Berlinul de Est-RDG și Berlinul de Vest lărgite.

După eșecul votului de încredere contra lui Brandt, Bundestag-ul aproba, la 17 mai 1972, tratatele anterioare cu Uniunea Sovietică și Polonia⁸⁴³. Majoritatea deputaților din UCD-UCS s-au abținut. Într-o „rezoluție interpretabilă” cu privire la tratate, Bundestag-ul confirma că acestea nu erau în contradicție cu restabilirea unității germane pe căi pacifiste. În sfârșit, tratatele cu Estul au fost completate și încoronate, în continuare, de întrevederi și convorbiri purtate după iunie 1972 pe baza tratatului dintre cele două Germanii. Realegerea lui Willy Brandt în calitate de cancelar federal, la 14 decembrie 1972, deschidea drumul semnării tratatului, la finele anului. În acest tratat partenerii conveneau să renunțe reciproc la recurgerea la amenințarea sau la folosirea forței, recunoscând inviolabilitatea frontierei dintre cele două Germanii, ca și respectarea independenței și autonomiei fiecăruia din cele două state semnatare.

⁸⁴³ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 126.

Între altele, ei se declarau pregătiți să regleze problemele practice și umanitare. În dreptul calității particulare a relațiilor lor, ei au convenit să creeze „reprezentanțe” în locul ambasadelor tradiționale. Sesizată de guvernul statului bavarez, Curtea Constituțională federală a confirmat constituționalitatea tratatului, cu condiția interpretării corecte: pe plan juridic, Republica federală era identică și, pe plan teritorial, în parte identică cu „Imperiul german”, care nu dispăruse din punct de vedere juridic; preceptul de reunificare înscris în Legea fundamentală și drepturile rezervate celor patru puteri pentru întreaga Germanie nu erau afectate de tratat. RDG nu putea fi considerată ca țară străină, ci doar ca stat național.

În 1973 a fost semnat tratatul de la Praga, între Cehoslovacia și Republica federală. În acest tratat, acordul de la München din 1938 era considerat nul și neavenit „conform prezentului tratat”⁸⁴⁴. Inviolabilitatea frontierelor și renunțarea la forță figurau, de asemenea, în rândurile tratatului.

În ciuda faptului că la Viena se derulau negocieri asupra reducerilor reciproce și echilibrate ale forțelor, că era semnat un acord americano-sovietic asupra limitării armelor nucleare strategice și că, la Helsinki, 35 de state erau reunite în cadrul Conferinței asupra Securității și Cooperării în Europa (CSCE), raporturile RDA cu Republica Federală nu schimbau, practic, nimic. Chiar și Helmut Schmidt se străduia să continue o politică de echilibru. La 16 mai 1974, el l-a înlocuit din funcția de cancelar federal pe Willy Brandt, care a fost nevoit să demisioneze ca urmare a unei probleme de spionaj (afacerea Wilhelm)⁸⁴⁵. După ce în 1982 FDP a folosit metoda constituțională a votului constructiv de neîncredere pentru a

⁸⁴⁴ *Ibidem*, pp. 126-127.

⁸⁴⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 266.

schimba alianța parlamentară spre alianța CDU-CSU, Helmut Kohl a devenit noul cancelar al Republicii Federale a Germaniei, care intra în cea de-a treia mare perioadă politică din istoria sa postbelică, cu un guvern conservator la putere⁸⁴⁶. Începea un drum fără în-toarcere spre reunificarea Germaniei.

Actul final al Conferinței asupra Securității și Cooperării în Europa de la Helsinki (1975), care promitea libera circulație în schimburile transfrontaliere ca și o mai mare respectare a drepturilor omului și cetățeanului, devine unul din fundamentele apelului pentru mișcările de rezistență internă contra regimurilor dure din Europa Centrală și de Est. Republica federală și-a continuat în mod consecvent politica sa de înțelegere și coexistență pentru binele locuitorilor din RDG. De altfel, în 1978, ea convine cu Berlinul de Est asupra construirii autostrăzii Berlin-Hamburg și a repunerii în stare de funcționare a căilor fluviale de tranzit către Berlinul de Vest cu o participare considerabilă la costuri a Republicii federale. Continua chiar și eliberarea contra remunerării a prizonierilor politici din RDG. Bonnul va plăti, în final, aproximativ 3,4 miliarde mărci germane pentru obținerea eliberării a 33755 persoane și pentru regrouparea a 250000 de membri ai familiilor lor⁸⁴⁷.

2. Căderea Zidului Berlinului

Fondată la 7 octombrie 1949, Republica Democrată Germană a rămas un produs al Moscovei, o dictatură comunistă în care forța Partidului Socialist Unificat și prezența Armatei Roșii constituiau sprijinul fundamental. Economia planificată, poliția secretă, întreaga putere a SED

⁸⁴⁶ *Ibidem*, p. 267.

⁸⁴⁷ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 127.

și o cenzură brutală au creat o prăpastie din ce în ce mai adâncă între populație și elitele aflate la putere. Modalitățile de aprovizionare, grație prețurilor fixate de stat și subvențiilor, ofereau acestui sistem închis o anume elasticitate, care a permis individului să-și diversifice viața personală. Marile succese sportive repurtate la scară internațională de către RDG ofereau o anume compensație⁸⁴⁸, ca și faptul că muncitorii au atins foarte repede, în cadrul blocului comunist, cel mai bun nivel al producției industriale și cel mai înalt nivel de viață, în ciuda prestațiilor de reparații extrem de ridicate în favoarea Uniunii Sovietice.

În pofida propagandei, populația își dădea seama din ce în ce mai clar că depășirea economică a Vestului, obiectiv stabilit inițial, rămânea o ficțiune. Epuizarea resurselor și scăderea productivității ca urmare a centralismului și economiei planificate constrâneau regimul est-german să amâne pentru o dată ulterioară executarea promisiunilor făcute. El a fost nevoit să contracteze din ce în ce mai des împrumuturi din Vest. Din cauza regresului înregistrat în sectorul bunurilor de consum, calitatea vieții scădea, în timp ce se degrada și infrastructura (locuințele, transporturile, mediul înconjurător etc.) Un sistem foarte bine pus la punct de denunțare a populației la toate nivelurile, o propagandă mincinoasă permanentă și chemări mincinoase la solidaritate dădeau, mai ales în ochii tinerei generații, un caracter de retorică consolatoare pretențiilor conducătorilor, formulate pentru „clasa muncitoare și partidul său marxist-leninist” (Constituția RDG, art.1). În acest timp, populația reclama o serie de drepturi, între care dreptul la autonomie, la autodeterminare și, înainte de toate, mai multă libertate individuală, ca și creșterea numărului bunurilor de consum și a calității acestora.

⁸⁴⁸ von Krockow, *op. cit.*, pp. 298-299.

O serie de avataruri – staționarea rachetelor, planurile guvernului american de a aplica un sistem de apărare instalat în spațiu – și o politică repetată de „lovituri pe la spate” din partea RDG (construirea Zidului și închiderea Porții Brandenburg, perturbarea liniilor aeriene cu Berlinul) au degradat climatul diplomatic internațional, iar cetățenii est-germani au hotărât să rezolve singuri problemele⁸⁴⁹.

Istoria a consemnat suflul democrației pe care căderea Zidului Berlinului l-a adus Europei, în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1989. În câteva ore, în fața unei lumi care nu mai spera în miracole, incredibilul s-a produs: simbolul divizării Europei și al războiului rece între două blocuri opuse – Zidul Berlinului – s-a prăbușit. Martor al multor evenimente postbelice, Zidul a făcut să curgă sânge încă de la construirea sa într-o noapte caldă a verii anului 1961, însă, paradoxal, acest terifiant edificiu de beton a căzut fără ură sau violență.

De la începutul anului 1989, mii de est-germani au manifestat în favoarea schimbării (*Die Wende*). Ei au fost încurajați desigur de Perestroika lui Gorbaciov⁸⁵⁰ și de îndelunga opoziție contra comunismului din Polonia și Ungaria, în special. Aceasta din urmă lua, la 10 septembrie 1989, extraordinara hotărâre de a înlătura „Cortina de fier” care închidea frontiera sa cu Austria, pentru a lăsa liberă trecerea miilor de est-germani spre Vest⁸⁵¹. Deja din 2 mai 1989 se începuse demontarea instalațiilor de siguranță a graniței, iar la 28 iunie a fost tăiată, într-un gest simbolic, sârma ghimpată a frontierei de către miniștrii de externe ai

⁸⁴⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 130.

⁸⁵⁰ Alegerea lui Mihail Gorbaciov ca secretar general al PCUS în 1985 a deschis calea reformelor (*Perestroika și Glasnost*). H. Schulze, *op. cit.*, p. 221. Despre aplicarea, decepțiile și realizările Perestroikăi: P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, III, pp. 159-163. H. Kissinger, *op. cit.*, pp. 685-686. Joseph S. Nye Jr., *op. cit.*, pp. 123-124.

⁸⁵¹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 131.

celor două țări⁸⁵². În iulie începea marele exod spre Occident. Se apreciază că numai în luna august peste 200 000 de est-germani au călătorit în Ungaria pentru a fugi în Vest⁸⁵³.

Căderea Zidului a fost finalitatea acestui proces sau, mai bine zis, epicentrul „seismului” ale cărui replici au condus la destrămarea URSS doi ani mai târziu. Din punct de vedere geopolitic, căderea Zidului a însemnat sfârșitul secolului al XX-lea / al războiul rece. Este dificil să ne gândim la toți cei care au contribuit la unitatea germană, dar personalități precum George Bush, Mihail Gorbaciov sau Helmut Kohl se impun în prima linie a scenei politice⁸⁵⁴. Gorbaciov era convins că istoria îi va reconsidera rolul, apreciindu-l ca acela care a dorit eliberarea poporului său. Dacă poziția și activitatea lui au creat o adevărată „gorbimanie” în Occident, propria sa țară nu a manifestat față de el decât indiferență. Într-adevăr, Gorbaciov apare în Rusia ca „omul unei reforme imposibile”⁸⁵⁵.

Era din ce în ce mai clar că nu atât utilizarea puterii militare, cât a celei comerciale și „armei” drepturilor omului putea produce schimbarea⁸⁵⁶. Căderea Zidului a însemnat sfârșitul lui Honecker și deschiderea drumului reformelor democratice în Republica Democrată Germania. Conducătorii est-germani au manifestat ostilitate față de evenimentele de la Budapesta și Varșovia. Din cauza strictei supravegheri, locurile de întrunire a opozanților regimului comunist au devenit lăcașele cultului protestant.

⁸⁵² H. Kohl, *Am vrut unitatea Germaniei*, Institutul European, Iași, 1999, pp. 61-71. Sunt deosebit de interesante aprecierile pe care premierul ungar Nemeth le face cu privire la relațiile dintre Honecker și Ceaușescu, pe care îl califică drept „bolnav psihic”.

⁸⁵³ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 295.

⁸⁵⁴ H. Kohl, *op. cit.*, p. 27. von Krockow, *op. cit.*, pp. 348-349. Renata Fritsch-Bournazel, *L'Allemagne unie dans la nouvelle Europe*, Questions au XXe siècle, 1991, pp. 47-48.

⁸⁵⁵ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 235.

⁸⁵⁶ *Ibidem*, p. 231.

Anunțarea distrugerii cortinei de fier între Ungaria și Austria i-a determinat pe mii de est-germani să profite de șansa trecerii în Germania Federală. Autoritățile Germaniei de Est au reacționat închizând frontiera cu Cehoslovacia, loc indispensabil de tranzit spre Ungaria și, de aici, în Austria. Situația părea explozivă în momentul în care Gorbaciov a participat la Berlin la aniversarea a 40 de ani de la fondarea Republicii Democrate Germane⁸⁵⁷. În acel moment, la Berlin, Leipzig și în alte mari orașe est-germane au avut loc manifestații de simpatie față de Gorbaciov. În seara zilei de 6 octombrie, liderul de la Kremlin a luat cuvântul, în cadrul unei ceremonii desfășurate la Palatul Republicii, spunând, între altele, că trebuie să se țină cont de procesul general de modernizare și înnoire care are loc în lumea socialistă și că, în acest context, alegerea formelor de evoluție în viitor „este o hotărâre suverană a fiecărui popor”. În fața inflexibilității lui Honecker, manifestațiile s-au înmulțit: la Dresda, Berlin și Leipzig se scandează „*Wir sind ein Volk*”⁸⁵⁸.

Ziua de luni 16 octombrie 1989 a fost marcată de o manifestație a peste 100 000 de persoane la Leipzig. S-au cerut libertatea presei, alegeri libere, dreptul de a călători în Vest. La 18 octombrie, Erich Honecker a fost constrâns să demisioneze din toate funcțiile de partid și de stat, fiind înlocuit de Egon Krenz⁸⁵⁹. Punctul culminat al manifestațiilor a fost atins în ziua de 4 noiembrie, la Berlin: peste un milion de est-germani, veniți din toate colțurile țării. Între timp, Egon Krenz a plecat la Moscova pentru o întrevedere cu Gorbaciov. La reîntoarcerea lui, Comitetul Central reunit la 7-8 noiembrie a anunțat demisia guvernului și a tuturor membrilor Biroului Politic. Hans Modrow a fost numit în

⁸⁵⁷ H. Kohl, *op. cit.*, pp. 82-83.

⁸⁵⁸ H. Schulze, *op. cit.*, p. 223.

⁸⁵⁹ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 132.

fruntea executivului. Pentru a calma spiritele, guvernul a anunțat deschiderea frontierei cu Germania Federală, începând cu data de 9 noiembrie. În acea zi, autoritățile au renunțat pentru prima dată la folosirea forței pentru înăbușirea demonstrației din Leipzig⁸⁶⁰. Hans Modrow a susținut mult timp ideea a două state germane, susceptibile a constitui pe plan internațional un exemplu de cooperare și coexistență. Declarația lui în fața Camerei Populare a RDG, la 17 noiembrie 1989, reafirma reînnoirea legitimității Republicii Democrate Germane atât ca stat socialist, cât și ca stat german suveran⁸⁶¹.

La 20 noiembrie, peste 200 000 de manifestanți au reclamat la Leipzig demisia lui Krenz, alegeri libere și reunificarea Germaniei⁸⁶². Egon Krenz crezuse că a găsit soluția salvatoare pentru consolidarea situației în RDG prin acordul în privința deschiderii Zidului⁸⁶³. Problema reunificării Germaniei a devenit imediat una internațională, mai ales că fluxul de refugiați a crescut de la 1000-2000 pe zi la o jumătate de milion pe an⁸⁶⁴. La Bonn, cancelarul Helmut Kohl propunea în Bundestag, la 28 noiembrie 1989, un „plan în 10 puncte”⁸⁶⁵ în vederea creării unei structuri federale, preludiv al reunificării. Una din condiții impunea ca, mai întâi, în RDG să se instaleze un guvern democratic legitim (pct. 5). au existat însă și obiecții asupra conținutului planului prezentat de H. Kohl. În discursul ținut la Bonn în 7 februarie 1990, ministrul polonez de externe, Cristophe Skubiszewski, atrăgea atenția asupra frontierelor

⁸⁶⁰ Mary Fulbrook, *op. cit.*, pp. 296-297.

⁸⁶¹ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 30.

⁸⁶² Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 237-238.

⁸⁶³ H. Kohl, *op. cit.*, p. 105.

⁸⁶⁴ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 299.

⁸⁶⁵ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, pp. 27-29.

viitoareii Germanii, întrucât programul în 10 puncte al cancelarului Kohl nu făcea nicio precizare în acest sens⁸⁶⁶.

Zidul „rușinii” a căzut, după ce în după-amiaza aceleiași zile de 9 noiembrie 1989 două aeronave ale aviației federale au aterizat la Varșovia: pentru Helmut Kohl a început o vizită de stat programată de șase zile, cu una din cele mai delicate misiuni⁸⁶⁷. Era vorba de a îndepărta neîncrederea și reținerea polonezilor pe viitor în problema frontierelor. Totul s-a rezolvat în câteva ore, și cancelarul s-a grăbit să revină în țară pentru a fi martor la deschiderea Zidului⁸⁶⁸. Crezuse permanent în rezolvarea „problemei germane”. La sfârșitul anilor '70, când puțini mai aveau curajul de a vorbi despre acest lucru, H. Kohl sfida vocabularul politic utilizând noțiuni precum „problema germană” și „reunificarea”. Andrei Gromîko, ministrul de externe sovietic, l-a întrebat odată: „sunteți, totuși, încă tânăr, cum mai puteți crede în unitate? De ce nu acceptați că în problema germană istoria și-a spus ultimul cuvânt?”⁸⁶⁹ După o jumătate de secol de așteptare, situația devenea din ce în ce mai insuportabilă. La jumătatea lunii decembrie 1989, într-un interviu remarcabil difuzat de televiziunea est-germană, președintele federal Richard von Weizsäcker îndemna germanii din est la răbdare, non-violență și recomanda oamenilor politici și mass-mediei vest-germane să dea dovadă de reținere, pentru a nu sufoca discuțiile⁸⁷⁰. Credința în reunificare a dăinuit și a fost promovată de toți liderii vest-germani. Să ne reamintim discursul aceluiasi președinte federal von Weizsäcker în Bundestag, cu prilejul ședinței comemorative prilejuite de aniversarea a 40 de ani de la sfârșitul războiului în Europa –

⁸⁶⁶ *Ibidem*, p. 159.

⁸⁶⁷ von Krockow, *op. cit.*, pp. 347-348.

⁸⁶⁸ H. Kohl, *op. cit.*, pp. 97-99.

⁸⁶⁹ *Apud ibidem*, p. 35.

⁸⁷⁰ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 37.

8 mai 1985: „Noi toți, vinovați sau nu, tineri sau bătrâni, trebuie să ne acceptăm trecutul”.

Această declarație privind „responsabilitatea comună” a germanilor în fața istoriei menține de fapt deschisă problema reunificării: „Problema germană va rămâne deschisă atâta timp cât poarta Brandenburg va fi închisă”, este formula ce descrie destul de bine ce însemna divizarea Germaniei, des folosită la Berlin la începutul anilor '80⁸⁷¹. Și cât de repede a fost deschisă această poartă, uimind întreaga lume ! Președintele Comisiei Europene, Jacques Delors, afirma în fața Parlamentului Europei, la 17 ianuarie 1990: dacă europenilor le-au trebuit zeci de ani să realizeze deschiderea Uniunii Europene, est-germanilor le-au trebuit doar câteva săptămâni pentru a redeschide Poarta Brandenburg, simbolul unității poporului german. Încrederea lui Kohl a crescut mai mult după vizita pe care a efectuat-o în RDG în martie 1988⁸⁷²: est-germanii erau mai degajați, au vorbit deschis, cu multă încredere și simpatie.

Un moment decisiv în problema reunificării l-au constituit întâlnirile dintre Kohl și Gorbaciov, cu prilejul vizitelor reciproce din anii 1988-1989⁸⁷³. Vizita cancelarului vest-german la Moscova a avut loc în octombrie 1988. Atunci răspunsul lui Gorbaciov în problema reunificării germane a fost sec: cele două state germane aparțin realităților care au fost create în urma celui de-al Doilea Război Mondial, iar istoria nu poate fi scrisă altfel. La 12 iunie 1989, Gorbaciov, însoțit de o numeroasă delegație, a efectuat o vizită în Germania Federală. Poziția liderului de la Kremlin era ușor schimbată, atât în ceea ce privește relațiile URSS cu Germania Federală, cât și în privința viitorului Europei și a reunificării germane. Uniunea Sovie-

⁸⁷¹ *Ibidem*, p. 9.

⁸⁷² H. Kohl, *op. cit.*, pp. 44-45.

⁸⁷³ În privința poziției lui Gorbaciov, *ibidem*, pp. 45-48, 58-59.

tică și Republica Federală aveau să joace în viitor un rol comun important în Europa. Puțin rezervat față de criticile pe care Kohl le-a adus lui Honecker, Gorbaciov accepta că și în RDG ar trebui să existe deschidere spre democrație. Schimbarea atitudinii lui Gorbaciov a fost, probabil, și efectul cordialității deosebite cu care a fost primit, al discuțiilor particulare cu cancelarul federal.

Poziția liderilor RDG a fost în mod fatal una total potrivnică. Enervat de semnarea tratatului germano-sovietic din iunie 1989 și de afirmațiile lui Gorbaciov cu privire la non-intervenția Tratatului de la Varșovia în situația radicalizării mișcărilor democratice în țările comuniste, Honecker a părăsit și lucrările Tratatului. Mai mult chiar, când în august 1989 se aniversa construirea Zidului, conducătorii est-germani continuau să-și elogieze realizările și „puterea economică în creștere”. Propaganda fără limită îl determina pe Honecker să afirme că socialismul „nu poate fi oprit din drumul său nici de încăpățânarea, și nici de prostia omenească”.

3. O singură Germanie

Realitatea reclama măsuri urgente și radicale către unitatea germană. Jurnalistul american Jim Hoagland de la *International Herald Tribune* scria: „Forța care împinge cele două Germanii una către cealaltă este cea a mulțimii în stradă, nu cea a guvernelor sau a altor instituții...”⁸⁷⁴. Voința de schimbare și democrația au triumfat în toate fostele țări comuniste. Mai departe, voința liber exprimată prin sufragiu a desemnat reprezentanții în Adunările Naționale și noii președinți ai țărilor din Est. Dincolo de anii 1989-1990, procesul democratizării s-a derulat cu mai multă sau mai

⁸⁷⁴ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 31.

puțină rapiditate, cu mai mult sau mai puțin succes de la început.

Realizarea unității politice a Germaniei impunea acordul învingătorilor din 1945. În discursul său la forumul mondial de la Davos, ministrul federal de externe Hans-Dietrich Genscher afirma: „Dacă după aproape patruzeci de ani de confruntări există astăzi o șansă pentru o cotitură în relațiile Est-Vest, Occidentul ar comite o gravă eroare istorică lăsând să treacă această șansă...”⁸⁷⁵. În seara zilei de 10 noiembrie 1989, Kohl poartă o serie de convorbiri telefonice cu șefii de stat și de guvern din SUA, Franța și Marea Britanie. Liderii sovietici au fost foarte reținuți la început. Cancelarul federal a făcut din nou o vizită în Polonia, pentru a da garanții și a obține un acord în vederea reunificării Germaniei. Programul în 10 puncte a fost prezentat înaintea întâlnirii dintre Bush și Gorbaciov din 2-3 decembrie 1989 la bordul vasului „Maxim Gorki”, lângă insula Malta⁸⁷⁶. Speranța că Bush îl va susține nu i-a fost dezmințită. Cancelarul poartă însă o amintire de neuitat a vizitei pe care a făcut-o în RDG, la Dresda, în ziua de 19 decembrie 1989, pentru că întâlnirea și discuțiile cu Hans Modrow (președintele Consiliului de Miniștri al RDG) au fost decisive pentru reunificare⁸⁷⁷. La fel ca și alegerile din 18 martie 1990, din RDG, care au determinat derularea evenimentelor viitoare în favoarea unității germane⁸⁷⁸.

O problemă delicată și foarte importantă în drumul reunificării germane a constituit-o statutul viitoareii Germanii față de NATO. De la origine, Republica Federală s-a aflat la intersecția a trei mari provocări ale lumii postbelice: relațiile Est-Vest, Alianța Nord-Atlantică și

⁸⁷⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁸⁷⁶ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 206. H. Kohl, *op. cit.*, pp. 125-127, 137.

⁸⁷⁷ H. Kohl, *op. cit.*, pp. 151-154.

⁸⁷⁸ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 133.

Comunitatea Europeană⁸⁷⁹. Modrow, apoi de Maizière, ca de altfel și alți lideri est-germani, au sugerat un statut de neutralitate. Atunci a apărut ideea convorbirilor „doi-plus-patru”⁸⁸⁰. Prima rundă de convorbiri s-a consumat la 5 mai 1990, a doua la 22 iunie, în Berlinul de Est (cu a-cest prilej s-a propus menținerea a 200000–250000 de militari sovietici în Germania, pentru o perioadă tranzitorie de cinci ani), cea de-a treia la Paris, unde a fost reprezentată și Polonia. Acum s-a stabilit data întrunirii și semnării acordului „doi-plus-patru”: 12 septembrie 1990. Rundele de convorbiri bilaterale interferează cu reuniunile la vârf ale NATO: Rusia trebuia convinsă să accepte că Germania unită va face parte din Pactul Atlanticului de Nord. Acordul statelor învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial era decisiv și a fost obținut la 12 septembrie 1990 prin semnarea, la Moscova, a tratatului „doi-plus-patru”: reprezentanții celor două state germane și cei „Patru Mari” din 1945. „Tratatul asupra reglementării definitive cu privire la Germania, din 12 septembrie 1990”, conține 10 articole și o minută. El consacră realitatea: „Unificarea Germaniei într-un stat cu frontiere definitive reprezintă o contribuție importantă la pacea și stabilitatea europeană”; odată cu unificarea ca stat democratic și pacifist, frontierele Germaniei unite corespund celor două state; Germania și Polonia vor confirma frontiera dintre ele printr-un tratat având forță obligatorie în virtutea dreptului internațional⁸⁸¹. Drepturile și responsabilitățile celor patru puteri relative la Berlin și Germania în ansamblul său își pierdeau funcționalitatea (art. 7) și se stingeau la 3 octombrie 1990, ora 00.00.

Din punct de vedere militar, se reafirma renunțarea, de către guvernele celor două țări, cu privire la fabricarea,

⁸⁷⁹ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 38.

⁸⁸⁰ H. Kohl, *op. cit.*, p. 183. Gh. Bichicean, *op. cit.*, pp. 241, 259.

⁸⁸¹ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, pp. 147-148.

deținerea și controlul armelor nucleare, biologice și chimice, precum și angajamentul Republicii Federale de a reduce într-o perioadă de 3-4 ani efectivele militare la 370 000 oameni (art. 3). Problema retragerii forțelor militare sovietice staționate în fosta RDG a fost rezolvată la Moscova, în cadrul unui acord bilateral germano-sovietic: obligația sovieticilor de a retrage trupele până la 31 decembrie 1994 (acord obținut de Helmut Kohl de la Mihail Gorbaciov cu prilejul vizitei sale oficiale la Moscova, în iulie 1990⁸⁸²) și obligația guvernului german de a vărsa Rusiei suma de 12 miliarde mărci germane pentru a asigura întreținerea trupelor sovietice până la plecare și a facilita reintegrarea lor la înapoierea în țară. Reticența Poloniei cu privire la reunificarea Germaniei a fost îndepărtată definitiv odată cu semnarea la 14 septembrie, la Varșovia, a unui tratat bilateral privind intangibilitatea frontierei germano-poloneze, definită atunci prin linia Oder-Neisse. Tratatul de unificare între cele două state a fost semnat la 31 august 1990, la Berlin. La 3 octombrie 1990, reunificarea Germaniei a devenit realitate, actul festiv desfășurându-se simbolic, în fața clădirii Reichstag-ului. Alegerile generale din 2 decembrie l-au declarat câștigător pe Helmut Kohl, care a devenit primul cancelar al Germaniei reunificate.

4. Consecințe și așteptări

Acest final neașteptat din perioada postbelică a Europei arunca întreaga lume într-o mare perplexitate⁸⁸³. „Reunificarea Germaniei la 3 octombrie 1990 – a fost o

⁸⁸² *Allemagne. Faits et réalité*, pp. 133-134. A fost „unda verde” așteptată de germani pentru realizarea reunificării.

⁸⁸³ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, 1991, p. 10

întâmplare, o necesitate sau nici una, nici alta?”⁸⁸⁴ Este întrebarea cu care începe demersul celui care rămâne în istorie ca unul din artizanii acestui, poate nesperat încă, act de reparație istorică. În noaptea de 2 spre 3 octombrie 1990, în timp ce se intona imnul Germaniei, steagul negru-roșu-auriu a fost înălțat în fața Reichstag-ului.

Europa a hotărât, dar Europa a și reacționat diferit la reunificarea Germaniei. Probleme precum „o hegemonie reînnoită”, „problema germană riscă să fie foarte periculoasă”, „această superputere economică își va regăsi, fără îndoială, fostele câmpuri de expansiune în Mitteleuropa și le va extinde încă spre estul Europei...”⁸⁸⁵ definesc teama care a însoțit frenezia reunificării. Se cuvine să reflectăm însă la cuvintele pe care François Mitterrand le-a rostit la întâlnirea cu Helmut Kohl, cu prilejul vizitei din 4 ianuarie 1990 a cancelarului german: „Germanii numără optzeci de milioane”⁸⁸⁶. Și dacă optzeci de milioane vor să fie împreună, atunci este bine să respecti acest lucru... Franța respectă voința a optzeci de milioane de germani”⁸⁸⁷. După semnarea Tratatului „doi plus patru”, la 13 septembrie 1990, la Moscova a și fost perfectat Tratatul de bună vecinătate, de parteneriat și de cooperare între Republica Federală a Germaniei și URSS, semnat la 9 noiembrie la Bonn⁸⁸⁸. Pentru prima dată drepturile cetățenilor sovietici de origine germană s-au regăsit într-un document de drept internațional.

Devenea evident că realizarea unității statale a poporului german era inseparabilă de destinul întregii Europe⁸⁸⁹.

⁸⁸⁴ H. Kohl, *op. cit.*, p. 27.

⁸⁸⁵ Jacques Le Rider, *op. cit.*, pp. 44-45.

⁸⁸⁶ Cifra mai exactă este de 78,3 milioane locuitori în 1990; *apud* Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 14.

⁸⁸⁷ H. Kohl, *op. cit.*, p. 164.

⁸⁸⁸ Renata Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, pp. 205-206.

⁸⁸⁹ *Ibidem*, p. 11.

Principală putere europeană va trebui să-și asume în viitor un rol eminent în Europa și în lume, dar ce fel de rol? Noua ordine internațională presupune că această țară să părăsească discreția cu care a obișnuit lumea în timpul războiului rece, fără ca prin aceasta să-și neliniștească vecinii europeni, în special Rusia, care va menține trupe în Germania până în 1994. Suficient de mult timp, în perioada războiului rece, Germania nu și-a mai aflat locul tradițional în inima continentului, fiind aruncată într-o poziție marginală. După unificare, noua Germanie a început luarea măsurilor ce se impuneau pentru a răspunde așteptărilor și rezervelor exprimate de principalii săi parteneri internaționali.

Germania trebuie să-și orienteze politica externă în tranziție. Schimbările de atitudine și de perspectivă sunt importante, manifestându-se în timpul Războiului din Golf. La cererea secretarului general al Națiunilor Unite, o unitate de transport a Bundeswer a participat pentru prima dată, în vara anului 1993, la o misiune a „Căștilor albastre” (ONU) în Somalia⁸⁹⁰. Această primă participare a declanșat controverse, dar în iulie 1994 Curtea Constituțională federală a hotărât: Germania poate participa cu forțele sale armate la misiuni în cadrul acțiunilor NATO sau UEO, pentru aplicarea rezoluțiilor Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite. În consecință, trupe ale Bundeswer au participat la acțiunile de menținere a păcii în Bosnia (4000 de soldați, în 1995), sub tutela ONU, și apoi în cadrul SFOR pentru menținerea păcii internaționale (3000 de soldați, în 1997), sub tutela NATO.

Germania s-a angajat ferm pe drumul unificării europene: a susținut reuniunea la vârf a Comunității

⁸⁹⁰ *Allemagne. Faits et réalité*, p. 136.

Europene de la Maastricht (1991)⁸⁹¹, aderarea unor noi țări, cele mai multe din fostul spațiu comunist european, la Uniunea Europeană (Malta, 30 martie 1998) și intrarea în vigoare a Acordului de la Schengen⁸⁹². Pe plan intern, problemele nu erau deloc mai ușoare⁸⁹³.

În Tratatul semnat la 18 mai 1990, privind crearea uniunii monetare economice și sociale între Republica

⁸⁹¹ Tratatul de la Maastricht se poate reprezenta ca un fronton care se sprijină pe trei piloni. Frontonul include obiectivele Uniunii Europene: cetățenie europeană, piață unică, integrare economică și politică externă. Pilonul central (Comunitatea Europeană) include piața internă europeană, politicile economice comune și uniunea monetară. Cei doi piloni laterali reprezintă politica externă și securitatea comună și, de cealaltă parte, cooperarea juridică și polițienească. Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 257.

⁸⁹² „Spațiul Schengen” anticipează realizarea obiectivelor Tratatului de la Maastricht și vizează suprimarea progresivă a controalelor la frontierele comune, instaurând un regim de liberă circulație pentru toți cetățenii ce provin din statele semnatare și din alte state ale comunității ori din terțe țări. *Ibidem*, p. 257.

⁸⁹³ Între altele, judecarea foștilor lideri comuniști. Curtea Federală de Justiție a Germaniei a confirmat condamnarea la pedeapsa cu închisoare a multora dintre înalții responsabili din fosta RDG, al cărei ultim șef de stat și de partid a fost Egon Krenz. Hotărârea a rămas executorie și definitivă, pentru omucideri la granița dintre cele două Germanii, pentru Egon Krenz, în vârstă de 62 ani, și doi vechi responsabili ai Biroului politic al Partidului comunist est-german, Guenter Schabowski (70 ani) și Guenther Kleiber (68 ani). Interogată mai ales cu privire la rolul său în ziua de 9 noiembrie 1989, ziua căderii Zidului, Egon Krenz a răspuns că în acea noapte „nu a curs sânge, ci șampanie”. Întrebat de ce în anii precedenți ordonase să se tragă împotriva celor care încercase să treacă Zidul, Egon Krenz a răspuns că nu avea puterea să împiedice acest lucru, întrucât „aceasta nu era o frontieră inter-germană. Era o zonă militară interzisă între NATO și Pactul de la Varșovia. Fără Cortina de fier în Europa nu ar fi existat divizarea Germaniei. Fără divizare, nu ar fi existat o graniță fortificată. Fără Zid, nici victime. Aceasta a fost logica războiului rece, de care eu nu sunt responsabil”. Se știe, însă, că realitatea este cu totul alta.

Federală a Germaniei și RDG⁸⁹⁴, se menționa alocarea a 115 miliarde de mărci germane, sumă calculată și considerată ca fiind necesară și suficientă pentru refacerea unității statale până în 1994. În realitate, în perioada 1990-1996 au fost transferate din bugetul federal 720 miliarde mărci germane în noile landuri. S-a apreciat greșit că economia est-germană însemna 1200 miliarde mărci germane. Argumentul potrivit căruia economia RDG este a zecea națiune industrială a lumii, nu a avut acoperire, realitatea evidențiind sub 400 miliarde mărci. Pe termen scurt, diferențele sociale și economice dintre est și vest păreau că se accentuează⁸⁹⁵. Cei patruzeci de ani au arătat curând cât de mult s-au îndepărtat germanii unii de alții, mulți est-germani considerându-se mai degrabă „obiecte ale unei anexări”, și nu parteneri în procesul de reunificare. „Reconstrucția Estului”, armonizarea condițiilor de viață din Est cu cele din Vest au rămas obiectivele prioritare ale politicii interne germane. În luna mai a anului 2000, cancelarul federal Schröder și miniștrii-președinți ai landurilor orientale au convenit să mențină prestația de solidaritate pentru reconstrucția Estului până la finele anului 2004. Au mai fost realizate sau lansate reforme prioritare în domeniul securității sociale, al modernizării ecologice, pentru abandonarea, în perspectivă, a energiei nucleare, adoptarea noului Cod al naționalității (aliniat normelor Europei Occidentale și care abandonează principiul filiației în favoarea dreptului nașterii) etc.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ H. Kohl, *op. cit.*, pp. 249-251. Renate Fritsch-Bournazel, *op. cit.*, p. 202.

⁸⁹⁵ Mary Fulbrook, *op. cit.*, p. 302.

⁸⁹⁶ *Allemagne. Faits et réalité*, pp. 140-142.

XV. GERMANIA ASTĂZI⁸⁹⁷

1. Teritoriul și populația

Situată în centrul Europei, Republica Federală a Germaniei are un teritoriu cu suprafața de 357 000 km² și o populație care numără aproximativ 82,1 milioane locuitori, fiind a doua țară ca populație după Federația Rusă. Densitatea demografică de 230 locuitori/km² o plasează între cele mai mari densități. Marea regiune a Berlinului, care a cunoscut o creștere rapidă după reunificare, numără peste 4,3 milioane locuitori. Mari aglomerații urbane se găsesc în bazinul industrial al Ruhrului și al Rinului, în regiunea Rin-Main cu orașele Frankfurt și Wiesbaden, polul economic Stuttgart cu împrejurimile sale, ca și în zonele de mare activitate economică din Bremen, Köln, Dresda, Hamburg, München, Leipzig sau Nürnberg. Unul din trei germani locuiește într-unul din cele 82 de mari orașe cu peste o sută de mii de locuitori.

⁸⁹⁷ Pentru informațiile din acest capitol: Constituția Republicii Federale a Germaniei; *Allemagne. Faits et réalité*, Societäts Verlag, Frankfurt/Main, 2000; Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, 1988; *Istoria lumii în date* (sub conducerea acad. Andrei Oțetea), București, 1969; Dominique și Michèle Frémy, *Quid*, Éditions Robert Laffont, 1993; <http://www.bundespraesident.de>; <http://www.bundesregierung.de>; <http://www.bundestag.de>; <http://www.bundesrat.de>; ; <http://www.eu-kommission.de>.

Alături de germani trăiește o importantă populație aparținând minorităților naționale: sorbi (descendenți ai etniei slave), frizoni (descendenți ai unei populații de origine germanică de pe litoralul Mării Nordului), danezi (în regiunea Schleswig) și rromi de naționalitate germană. Din totalul populației RFG, 7,3 milioane sunt străini, imigranți care au venit și au rămas de bună voie, în cea mai mare parte italieni, spanioli, portughezi, sârbi și turci. Un mare număr de azilanți, în particular din țările comuniste, s-au adăugat în toate perioadele, chiar și după 1990. În anul 1993, de pildă, Germania a primit 322 600 cereri de azil, număr care a scăzut simțitor în ultimii ani.

Relieful Republicii Federale a Germaniei este variat: coline nisipoase și argiloase, câmpii, mari bazine fluviale (între care bazinul Rinului), fiorduri și insule la Marea Nordului (Borkun, Amrum, Föhr) și la Marea Baltică (Helgoland, Rügen, Hiddensee), munți (Zugspitze, Watzmann, Großer Arber) – în chiar inima Germaniei se înalță masivul izolat Harz – și lacuri (Lacul Constanza, Müritz), mari cursuri de apă (Rin, Elba, Dunărea, Main, Moselle) și canale deschise navigației (Main-Dunăre, Marea de Nord-Marea Baltică, Dortmund-Ems). Pe plan climatic, Germania resimte influența vânturilor vestice temperate și reci dinspre Oceanul Atlantic și climatul continental la Est. Fluctuațiile mari de temperatură sunt rare, iar precipitațiile se produc în toate anotimpurile.

Limba oficială este *germana*, care face parte din grupul limbilor indo-germanice și, în cadrul acestora, al limbilor germanice. Aceasta înseamnă că aparține aceluiași grup cu limbile daneză, suedeză, norvegiană, ca și olandeză, flamandă și engleză. Limba scrisă comună este rezultatul traducerii Bibliei de către Martin Luther în secolul al XVI-lea. Limba germană este bogată în dialecte, ceea ce permite recunoașterea regiunii de origine a locuitorilor. Limba germană se vorbește, tot ca limbă oficială, în

Austria, Lichtenstein, în cea mai mare parte a Elveției, în Tirolul de Sud (Italia de Nord), Schleswigul de Nord (Danemarca) și în alte mici regiuni din Belgia, Franța (în Alsacia) și Luxemburg, de-a lungul frontierei germane.

Dintotdeauna Germania a fost împărțită din punct de vedere administrativ-teritorial în landuri. De-a lungul secolelor însă, harta ei a suferit frecvent modificări, din cauza unor evenimente care i-au marcat istoria. Între acestea, cel de-al Doilea Război Mondial a avut ca urmare împărțirea Germaniei și desființarea Prusiei, cel mai mare land. În forma lor actuală, landurile federale au fost constituite în mare parte după 1945. Până la reunificarea din 1990, Republica Federală a Germaniei se compunea din unsprezece landuri, create în zona de ocupație occidentală. Și în zona de ocupație sovietică au fost create landuri, în număr de cinci, din care unele aveau o veche tradiție. Desființate mai târziu din motive politice, cele cinci landuri au fost reînființate după primele alegeri libere din 18 martie 1990 în RDG, fiind identice cu cele desființate în 1952. La 3 octombrie 1990, adeziunea RDG la reunificare a fost însoțită și de cea a landurilor Brandenburg, Mecklemburg-Pomerania occidentală, Saxonia, Saxonia Superioară și Thuringia. De asemenea, Berlinul de Vest a fost unificat cu Berlinul de Est. Astăzi Republica Federală a Germaniei se compune din 16 landuri: Baden-Württemberg (Stuttgart), Bavaria (München), Berlin, Brandenburg (Potsdam), Bremen, Hamburg, Hessa (Wiesbaden), Mecklemburg-Pomerania occidentală (Schwerin), Saxonia Inferioară (Hanovra), Renania de Nord-Westfalia (Düsseldorf), Renania-Palatinat (Mainz), Saar (Saarbruck), Saxonia (Dresda), Saxonia Superioară (Magdeburg), Schleswig-Holstein (Kiel) și Thuringia (Erfurt). Berlin, Bremen și Hamburg sunt orașe-stat. Landurile nu sunt numai provincii, ele sunt în egală măsură state cu suveranitate proprie. Au propria lor Constituție, care, în spiritul Constituției

federale, afirmă principiile statului de drept republican, democratic și social.

2. Sistemul constituțional și instituțiile politice

Constituția Republicii Federale a Germaniei a fost promulgată de către Consiliul parlamentar la 23 mai 1949, după adoptarea ei de către dietele regionale. Este considerată cea mai bună și cea mai liberală lege fundamentală pe care a avut-o vreodată Germania. Pe baza tratatului de unificare a Republicii Democrate Germane cu Republica Federală a Germaniei, preambulul articolului final al Constituției a fost modificat. Noul text atestă că, prin adeziunea RDG, poporul german și-a de-săvârșit unitatea. Începând cu 3 octombrie 1990, Constituția este în vigoare pentru întreaga Germanie reunificată.

Între drepturile fundamentale ale cetățenilor se regăsește dreptul de a refuza îndeplinirea serviciului militar pentru motive de conștiință. Pentru prima dată în Constituția germană este prevăzut dreptul la azil politic pentru străini, redefinit în anul 1993 ca art. 16a din legea fundamentală. Fiecare cetățean are dreptul de a adresa plângeri împotriva Constituției, sesizând în acest sens Curtea Constituțională federală, după epuizarea căilor de recurs, dacă se simte lezat în vreunul din drepturile sale fundamentale prin acțiunile sau deciziile statului.

Constituția poate fi modificată prin votul a 2/3 din membrii Bundestag-ului (Parlament) și a 2/3 din cei ai Bundesrat-ului (Camera Landurilor). Unele dispoziții ale Constituției nu pot face obiectul modificărilor, chiar dacă se obține majoritatea de două treimi. Printre principiile intangibile se numără organizarea federală, separația puterilor, principiile democrației, ale statului de drept și statului social. De asemenea, sunt intangibile proclamarea demni-

tății umane și drepturile fundamentale de egalitate și libertate. O serie de amendamente au fost aduse Constituției pentru armonizarea europeană. De pildă, art. 23, relativ la Europa, declară explicit că Republica Federală a Germaniei aspiră la o Europă unită, cu o structură democratică, de stat de drept, social și federativ.

Regimul politic este caracterizat de cinci principii, înscrise în Constituție: Germania este Republică, democrație, stat federal, stat de drept și stat social. Forma de stat republicană își găsește expresia constituțională în denumirea „Republică federală”. Președintele federal devine, în urma alegerilor, șeful statului. Baza formei statului democratic este suveranitatea poporului: orice autoritate publică emană de la popor. Democrația este indirectă, reprezentativă, ceea ce înseamnă că puterea trebuie legitimată democratic de către popor, prin sufragiu universal. Exercitarea puterii este încredințată organelor puterii legislative, executive și puterii judecătorești. Contrar Constituțiilor landurilor, legea fundamentală federală nu prevede decât în mod excepțional procedura democrației directe: referendumul (*Volksentscheid*) și plebiscitul (*Volksbegehren*), în situația reorganizării teritoriului federal. Constituția a optat pentru o democrație „combativă”, fără a se aduce atingere valorilor democratice.

Alegerea structurii statului federal semnifică faptul că nu doar Federația are calitatea de *Stat*, ci și cele 16 landuri. Suveranitatea lor este limitată la câteva domenii, exercitându-și-o prin propriile organe ale puterii legislative, executive și judecătorești. Acest partaj subliniază respectarea, în mod esențial, a sistemului separației puterilor și echilibrului acestora, prevăzut de Legea fundamentală. Principiul statului de drept, prevăzut de Constituție, îl constituie ideea supremației dreptului. Un element esențial al aplicării lui este separația puterilor. Principiul statului social reprezintă o atașare complementară modernă noțiunii

statului de drept. El obligă statul să protejeze elementele cele mai defavorizate social și să caute realizarea permanentă a unei dreptăți sociale. Statul social se manifestă în sistemul securității sociale și al asistenței sociale.

Instituțiile constituționale ale statului sunt emanația alegerilor libere. *Președintele federal*, ca șef al statului, este ales de către Adunarea federală pentru o perioadă de cinci ani, cu majoritatea voturilor adunării, fiind reeligibil o singură dată. Această adunare este un organ constituțional ce se reunește numai în acest scop, fiind compus din deputații Bundestag-ului și dintr-un număr egal de delegați aleși de parlamentele landurilor. În Adunarea federală mai sunt numite personalități eminente ale statului, chiar dacă nu sunt membri ai vreunui parlament din landuri.

Președintele federal⁸⁹⁸ simbolizează unitatea colectivității politice, a coeziunii și regimului constituțional. El reprezintă Republica federală în relațiile externe și deține o serie de prerogative în numirea înalților funcționari ai statului. El propune Bundestag-ului un candidat pentru funcția de cancelar federal și, la propunerea acestuia, numește și revocă miniștri. Dacă la cererea de acordare a încrederii adresată de cancelar Bundestag-ului acesta refuză, președintele federal poate dizolva Parlamentul la propunerea cancelarului.

Bundestag-ul este adunarea națională a Republicii Federale a Germaniei. Este ales prin sufragiu universal, direct, pentru o perioadă de patru ani. Principalele atribuții sunt: votarea legilor, alegerea cancelarului federal și con-

⁸⁹⁸ Președinții Republicii Federale a Germaniei: Theodor Heuss (FDP) 1949-1959, Heinrich Lübke (CDU) 1959-1969, Gustav Heonemann (SPD) 1969-1974, Walter Scheel (FDP) 1974-1979, Karl Carstens (CDU) 1979-1984, Richard von Weizsäcker (CDU) 1984-1994, Roman Herzog (CDU) 1994-1999, Johannes Rau (SPD) 1999-2004, Horst Köhler (CDU), din 2004-2009, reales la 23 mai ca președinte a Germaniei pentru încă 5 ani..

trolul guvernului. Tehnica adoptării legilor este oarecum diferită. Majoritatea proiectelor de lege emană de la guvern, celelalte fiind prezentate de Parlament și Bundesrat. Proiectele de lege sunt lecturate de trei ori în Bundestag și transmise, ca regulă generală, o singură dată comisiei competente. La cea de-a treia lectură votul este definitiv. O lege este adoptată (în măsura în care ea nu aduce modificări Constituției) dacă primește majoritatea voturilor exprimate. În același timp, trebuie aprobată și de Bundesrat, în măsura în care acest lucru este prevăzut de Constituție.

Deputații din Bundestag sunt aleși prin sufragiu universal, direct, egal și secret. Ei reprezintă totalitatea popoului, nu sunt supuși nici prin mandat, nici prin instrucțiuni și nu sunt supuși decât conștiinței lor. Se constituie în grupuri parlamentare după eticheta lor politică. Chiar dacă deputatul își părăsește partidul, el nu își pierde calitatea de parlamentar, ceea ce subliniază clar independența lor. Independența financiară a deputaților este garantată printr-o indemnizație, a cărei valoare corespunde importanței funcției deputatului. Deputații care au fost membri ai Parlamentului timp de cel puțin șase ani au dreptul la o pensie din momentul în care ating vârsta de pensionare.

Bundesrat-ul reprezintă cele șaisprezece landuri federate și își aduce contribuția în domeniul legislației și administrării Republicii Federale. Contrar sistemului Camerelor Superioare (Senat) din alte state federale, precum Statele Unite și Elveția, *Bundesrat*-ul nu se compune din reprezentanți aleși de popor. El regroupează membri ai guvernelor din landuri sau împuterniciți ai acestora. În funcție de populația lor, landurile dispun de trei, patru sau cinci voturi. Ele nu-și pot exprima sufragiile decât global. Legile impun aprobarea formală a *Bundesrat*-ului în mod particular atunci când privesc interesele lor esențiale. De asemenea, orice modificare a Constituției impune aprobarea *Bundesrat*-ului. Când punctele de vedere

ale Bundesrat-ului și Bundestag-ul nu sunt identice, se recurge la Comisia de arbitraj, formată din membri ai celor două Camere. Conform unui sistem de rotație prestabilit, Bundesrat își alege anual președintele, dintre miniștrii-președinți ai landurilor. Președintele Bundesrat-ului își asumă funcțiile președintelui federal, dacă acesta nu-și poate îndeplini atribuțiile.

Guvernul federal (cabinet) se compune din cancelarul federal⁸⁹⁹ și din miniștrii federali. În cadrul guvernului și față de miniștrii federali, cancelarul federal deține un statut superior și autonom. Doar el are dreptul să formeze cabinetul, să aleagă miniștrii și să înainteze propunerile de numire sau revocare. Câteva ministere sunt menționate în Constituție: Ministerul federal al Afacerilor Externe, Ministerul federal de Interne, al Justiției, al Finanțelor și al Apărării. Ultimele trei ministere trebuie instituite în virtutea Constituției. Cancelarul are largi prerogative pe plan intern și extern, pentru stabilirea direcțiilor politicii guvernamentale. Sistemul guvernamental german este calificat ca „democrație de cancelarie”, întrucât cancelarul federal este singurul membru al cabinetului ales de către Parlament, fiind responsabil în fața acestuia. Această responsabilitate se poate exprima pe calea „votului de neîncredere constructiv”. Dacă Bundestag-ul vrea să-și exprime neîncrederea față de cancelar, trebuie simultan să aleagă successorul, cu majoritate de voturi. Singurul caz până în prezent este cel al cancelarului Helmut Schmidt, care a permis alegerea lui Helmut Kohl (1982).

Nu există o administrație exclusiv federală decât pentru problemele Afacerilor Externe, Serviciilor de plasa-

⁸⁹⁹ Cancelarii federali ai Germaniei: Konrad Adenauer (CDU) 1949-1963, Ludwig Erhard (CDU) 1963-1966, Kurt Georg (CDU) 1966-1969, Willy Brandt (SPD) 1969-1974, Helmut Schmidt (SPD) 1974-1982, Helmut Kohl (CDU) 1982-1998, Gerhard Schröder (SPD) 1998-2004, Angela Dorothea Merkel (CDU), din 2004.

ment, vămi, protecția federală a frontierelor și armata federală. Majoritatea activităților administrative este asumată cu deplină autonomie de către landuri. Competența jurisdicțională a Federației, de pildă, se limitează la Curtea federală constituțională și la Curțile Supreme, care garantează interpretarea uniformă a dreptului. Toate celelalte tribunale sunt tribunalele landurilor. În plan legislativ, acțiunea lor se manifestă permanent prin intermediul Bundesratului.

Curtea federală constituțională, cu sediul la Karlsruhe, veghează la respectarea Constituției. Este activă doar la cerere. Un catalog de tipuri de proceduri prevede cazurile în care se poate face apel la această curte. Orice cetățean care se simte lezat de stat în exercitarea drepturilor fundamentale poate depune o plângere contra Constituției (după ce au fost epuizate căile la tribunalele competente). Curtea federală constituțională soluționează litigiile dintre Federație și landuri sau dintre diferite organe federale. Se compune din două Camere (Senat) care numără, fiecare, opt judecători. Jumătate dintre ei sunt aleși de Bundestag, jumătate de către Bundesrat.

Capitala federală a fost stabilită la 10 mai 1949 în orașul universitar Bonn, situat pe malurile Rinului. După reunificarea Germaniei, Bundestag-ul a hotărât – la 20 iunie 1990 –, cu 337 voturi pentru și 320 contra, mutarea instituțiilor supreme (Parlament și Guvern federal) la Berlin. La 27 septembrie 1996, și Bundesrat-ul a hotărât mutarea la Berlin, încheiată în 1999. Șase instituții nu au fost mutate la Berlin, fiind reprezentate doar printr-un birou. O instituție asemănătoare a fost înființată la Bonn pentru ministerele berlineze. Bonn a primit titlul de „oraș federal”, fiind un mare centru al științei și culturii.

Sistemul juridic. Dreptul Republicii Federale a Germaniei este aproape exclusiv bazat pe dreptul scris. Regimul juridic este fixat de dreptul constituțional, fiind influențat și de cel al Comunității Europene. Dreptul federal

conține aproximativ 1900 de legi și 3000 de decrete. Din perspectivă istorică, dreptul Republicii Federale a Germaniei are la origine în parte din dreptul roman, în parte numeroase surse juridice din diferite teritorii germane. Abia în secolul al XIX-lea, s-a constituit pentru prima dată un drept privat uniform pentru întreg Reich-ul german.

Justiția Republicii Federale a Germaniei se distinge printr-o largă protecție juridică și o specializare foarte exactă. Ea se împarte în cinci categorii. Prima o constituie jurisdicția de drept comun, cu patru niveluri: tribunalul cantonal (*Amtsgericht*), tribunalul regional (*Landgericht*), tribunalul regional superior (*Oberlandesgericht*) și Curtea federală de justiție (*Bundesgerichtshof*). Cea de-a doua este jurisdicția muncii, cu trei instanțe: tribunalul muncii (*Arbeitsgericht*), tribunalul superior al muncii (*Landesarbeitsgericht*) și Curtea federală a muncii (*Bundesarbeitsgericht*). În al treilea plan se situează jurisdicția administrativă, cu: tribunalul administrativ (*Verwaltungsgericht*), tribunalul administrativ superior (*Oberverwaltungsgericht*) și Curtea federală administrativă (*Verwaltungsgerichtshof*). A patra categorie privește jurisdicția socială, cu următoarele niveluri: tribunalul contenciosului social (*Sozialgericht*), tribunalul superior al contenciosului social (*Landessozialgericht*) și Curtea federală a contenciosului social (*Bundessozialgericht*). În sfârșit, jurisdicția fiscală, cu următoarele instanțe: tribunalul de finanțe (*Finanzgericht*) și Curtea federală de finanțe (*Bundesfinanzhof*).

Exercitarea justiției în Republica Federală a Germaniei revine unui număr de 21 000 judecători de carieră, din care mai mult de $\frac{3}{4}$ lucrează în jurisdicția de drept comun. Majoritatea judecătorilor sunt numiți pe viață. În tribunalele cantonale lucrează funcționari de justiție, cadre cu pregătire medie care au urmat o formație specială, dar care nu sunt judecători. Procurorii Republicii, în număr de aproximativ 5 000, lucrează în domeniul procedurilor penale și executării

pedepselor. Alături de judecători și procurori, peste 10 000 de avocați își exercită profesiunea liberală în toate problemele de drept. Toți trebuie să aibă competența cerută pentru funcțiile de judecători, ceea ce înseamnă că trebuie să urmeze studii superioare de drept, urmate de un stagiu de practică, ambele încheiate printr-un examen de stat.

Partidele politice din Republica Federală a Germaniei joacă rolul impus de democrația liberală, de pluralismul politic. Articolul 21 din Constituția federală precizează că organizarea partidelor politice este liberă și trebuie să corespundă principiilor democratice. După primele alegeri din Germania reunificată, în 1990, au fost reprezentate în Bundestag șase partide: Uniunea Creștin-Democrată din Germania (CDU), Partidul Social Democrat din Germania (SPD), Partidul Liberal-Democrat (FDP), Uniunea Creștin-Socială (CSU), Partidul Socialismului Democratic (PDS) și lista convenției Alianța 90/Verzii. Partidul Social Democrat, Uniunea Creștin-Democrată, Uniunea Creștin-Socială și Partidul Liberal-Democrat s-au format în perioada 1945-1947 în landurile federale occidentale. Partidul Verzilor a fost constituit în 1979, la scară federală.

Sistemul electoral este organizat în conformitate cu principiile Constituției. Pentru toate tipurile de adunări reprezentative, alegerile sunt generale, directe, libere, egale și secrete. Toți germanii care au împlinit vârsta de 18 ani, au reședința de cel puțin trei luni în Germania și nu au fost privați de dreptul de vot pot alege sau pot fi aleși. Pentru a fi ales, există și condiția de a deține naționalitatea germană de cel puțin un an. Pentru alegerile în Bundestag, sistemul electoral în vigoare este „un drept de sufragiu proporțional personalizat”⁹⁰⁰. Fiecare alegător are două voturi. Cu primul vot, el alege candidatul din circumscripția sa electorală, conform dreptului de vot cu majoritate relativă: cine obține cel mai mare număr de voturi este ales. Cu cel de-al doilea

⁹⁰⁰ Allemagne. Faits et réalité, p. 175.

vot, alegătorul decide care deputat va ocupa un loc în Bundestag prin intermediul listelor de partide ale landului.

La 18 septembrie 2005, au avut loc alegerile federale germane anticipate, pentru a alege membrii Bundestag-ului Germaniei și implicit viitorul guvern și cancelar federal. A fost o luptă strânsă între cancelarul în funcțiune al Germaniei, Gerhard Schröder (SPD), și Angela Dorothea Merkel, președinta Uniunii Creștin-Democrate din anul 2000. Care a fost motivul organizării alegerilor anticipate? Coaliția care a guvernat până acum Germania, Roșu-Verde (SPD-Verzii), a suferit în ultimul timp înfrângeri și eșecuri importante, culminând cu alegerile pentru Landtagul din Renania de Nord-Westfalia, unde a câștigat coaliția CDU-FDP. CDU conducea în aproape toate landurile federale, rezultatul fiind o politică de blocadă a acestuia în Bundesrat, care are drept de codecizie cu Bundestagul (unde Roșu-Verde avea majoritatea) în domeniile în care și landurile au drept de decizie (educație, interne și cultură, domenii în care guvernul federal nu poate impune nici o politică vreunui land), astfel că s-a ajuns la o situație foarte problematică pentru Germania. La 1 iulie 2005, cancelarul Schröder a cerut președintelui federal Horst Köhler dizolvarea Bundestag-ului, pe motiv că nu mai dispune de susținere majoritară în acest for, și organizarea de noi alegeri pentru Bundestag pe 18 septembrie, după ce în prealabil Bundestag-ul îi acordase un vot de neîncredere (cu concursul parlamentarilor social-democrați). Horst Köhler și Curtea Constituțională au confirmat că această măsură era în concordanță cu Constituția Federală.

Angela Dorothea Merkel, câștigătoarea competiției în fruntea CDU, a devenit astfel cea dintâi femeie cancelar federal al Germaniei⁹⁰¹.

⁹⁰¹ Pentru amănunte, Gerd Langguth, *Angela Merkel*, Ed. RAO, București, 2006: „Nicio altă personalitate politică vest-germană nu a avut o ascensiune atât de rapidă pornind de la un «nimeni politic». La numai un an de la primul ei angajament politic în perioada de tranziție

La începutul mileniului III, Republica Federală a Germaniei are un renume care s-a impus în Europa și pe plan internațional. A instaurat o nouă libertate pentru toate statele sale, iar pe plan extern promovează o politică de pace, angajată total pentru garantarea viitorului planetei. Germania reunificată, situată în centrul Europei, este deplin integrată economiei mondiale. Într-o lume în care legăturile și interdependențele sunt din ce în ce mai puternice, Germania – supranumită „locomotiva economiei europene” – oferă o șansă pentru fiecare. Problemele globale precum dezvoltarea durabilă în țările partenere din Sud și Est, eradicarea subdezvoltării, criminalitatea transfrontalieră etc. sunt „teme cheie” pentru secolul XXI, pe care separat, după modelul „călărețului singuratic”, statele nu le pot rezolva. În această lume în continuă schimbare, Germania este dispusă să-și asume o mare responsabilitate. Atât în cadrul Uniunii Europene, cât și în cel al NATO. Afirmarea și menținerea democrației, puterea economiei sale rămân condiția *sine qua non* pentru rolul pe care Republica Federală a Germaniei îl joacă pe plan internațional.

devenise deja deputat în Bundestag și ministru federal, iar mai târziu secretar general al Uniunii Creștin-Democrate (CDU), fiind prima femeie din istoria unui partid german care a fost aleasă președinte de partid. Ea face parte dintr-o serie de personalități istorice, de oameni «grei» din domeniul politic, începând cu Konrad Adenauer până la Ludwig Erhard, Kurt Georg Kiesinger, Rainer Barzel și Helmut Kohl”. (p. 7) Este fiică de preot, născută (1954) și crescută în RDG, de profesie fizician.

POSTFAȚĂ

În vara acestui an am primit o carte: „Germania. O istorie de la antici la moderni”. Citind-o, înțeleg că ea este dovada unei conștiințe europene pe care toți ar trebui să o avem, în acești ani care pregătesc aderarea României la Uniunea Europeană. Fiindcă această carte este și o istorie europeană, care descrie, deopotrivă, splendorile și crizele unei țări europene însemnate.

Autorul – domnul profesor doctor Gheorghe Bichicean – își dovedește aici incursiunea în cele mai profunde adâncimi ale spiritului uman: cele istorice, respectiv considerațiile care sunt *apriorice fiecărui timp*. Că este așa o demonstrează însăși pasiunea sa pentru istorie. Căci istoria, „glasul mormântului – spune Lamartine –, este eco-ul a tot ce cade pe drumul neamului omenesc”.

Atunci când alege să scrie despre destinul Germaniei, autorul prezintă o Germanie devorată – ca tot ceea ce există – de nemilosul *Cronos*. Alegere prin care autorul devine, *el însuși*, conștiința europeană *actuală*, conștiință cu semnificații cruciale pentru viitorul României.

Ca istoric, autorul demonstrează – și confirmă – gândul lui Tacitus, că sarcina principală a istoriei este să nu treacă sub tăcere virtuțile. Nimic mai dificil, însă, într-o lume a faptelor dispărute, decât să distingi între informația reală și cea de rea-credință, ultima „menită” să distrugă

credibilitatea unor popoare întregi. În această privință – esențială – autorul își asumă o maximă luciditate: cea a responsabilității științifice.

Cartea începe cu primele informații despre germani, care datează din primele secole creștine. Citându-l tot pe Tacitus, autorul evocă, în primele pagini, existența unei solidarități militare supreme: războinicul german nu trebuia să accepte să supraviețuiască șefului său ucis în luptă. Firescul moral al acestui sacrificiu este „un aspect care conferea triburilor germanice un respect binemeritat din partea celorlalte popoare ale Europei”. Apoi, formarea ducatelor germane – a *Land*-urilor de mai târziu –, monarhia electivă a Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, magnitudinea, de natură universală, a acestor monarhi sub aspectul suveranității lor occidentale, relația – întotdeauna importantă – dintre societate și Biserică sau renașterea culturală a Germaniei după „perioada franceză” sunt „capitole” de istorie scrise într-un mod foarte informativ, și nu mai puțin interesant. Nici Republica de la Weimar sau războaiele mondiale și consecințele înfrângerii Germaniei nu sunt excluse din această prezentare concepută pentru cititorii din România. *Viața* acestor timpuri apuse pulsează încă în aforismele oamenilor de stat, alese de autor într-un mod care captează, în modul cel mai sugestiv, semnificația respectivelor momente istorice.

În cuvintele lui Faulkner: *Trecutul nu este mort; el nu este nici măcar trecut*. O temă gravă cum este istoria reclamă sinceritate supremă și din partea celui care scrie *Postfața*. Mi-o asum, așadar, atunci când scriu: *Ca autodidact*, domnul profesor Bichicean se identifică cu pasiunea de intelectual autentic. Mediul academic se (prea) poate să-l fi motivat să scrie această carte – cum apreciază însuși autorul în „Argumentul” său –, dar titlul științific de profesor universitar nu exprimă decât parțial multitudinea lumilor spirituale în care trăiește. Aceste lumi cer

articularea unei judecăți adevărate: este gândul de constantă considerație științifică și intelectuală, care mă stăpânește în această clipă a publicării celei de-a doua ediții.

Citind cartea – și parafrazându-l pe Xun Zi –, înțelegi că istoria nu este (doar) „o minusculă fetiță, a cărei vestimentație este aleasă de adulți pe măsura bunului lor plac exclusiv” – aluzie la pericolele falsificării istoriei, de care nu a scăpat (nici) România postcomunistă. Dar cartea dedică gânduri și marii semnificații a momentului reunificării Germaniei. Pentru că reunificarea – clipă de cutremurată glorie a unui mare popor european – face, și ea, parte din *cronologia* evenimentelor, adică din opera lui *Cronos*. Este „încoronarea” istoriei Germaniei acest moment al căderii Zidului, descris în pagini care se citesc cu emoție, dar și cu conștientizarea că esența geopoliticii constă în identificarea focarelor de conflict. Din acest punct de vedere, măreția și drama Germaniei – o țară înfrântă, care a renăscut miraculos – îndreptățesc aforismul lui Cioran că nici o națiune nu există cu adevărat în istorie dacă nu încearcă „să se substituie umanității”. În această apreciere sunt sintetizate atât agresiunea Germaniei împotriva Europei, cât și felul în care ea a știut să-și transforme înfrângerea într-o victorie (tot) europeană, aspecte pe care autorul le subliniază în mod evident.

Stilul autorului este o inspirată îmbinare între informația obiectiv-istorică și comentariile de filosofie a istoriei. Din perspectiva sa, dispariția ca triumf final asupra efemerului apare, paradoxal, sub forma unei ironii. Aceasta este victoria sa ca istoric: fixarea gândurilor „din pulbere”, sfidarea morții indivizilor și a popoarelor prin spiritul și prin caracterul însemnărilor *ulterioare*. Aspect care mă lămurește, pe deplin, că *în aceasta și constă sacralitatea științei istorice*: în a te dedica, cu maximă luciditate, veridicității informației, într-o lume a faptelor dispărute, care *nu mai pot fi reconstituite*. Iată știința, de pe acum sublimată în artă, a

autorului: el însuflă viață secolelor duse, demonstrând că însemnătatea lor *este însemnătatea istoriei înseși*.

Sinceritatea pe care – am mai spus-o – o cere o astfel de temă mă motivează să conchid că pasiunea de intelectual autentic face din domnul profesor Bichicean un intelectual „pe cale de dispariție”. Metaforic sau nu, dar cu absolută semnificație valorică, gândul meu este scris într-un timp de mare criză. Un timp, și acesta, *istoric*, se înțelege, supus, adică, destrămării pe care o atrage ignoranța. Să așteptăm ca – din nou și inevitabil – Cronos să hotărască asupra alegerii finale a cititorilor în privința studiilor de istorie a Germaniei. Căci lipsa conștiinței istorice anihilează, până la marginea neantului, chiar și memoria popoarelor vechi.

Cât despre mine, vreau să îi mulțumesc astfel:

*Sciens ubi sit scientia,
Sapienti proximus.*

Conf. univ. dr. MONICA VLAD

Universitatea Româno-Germană din Sibiu

Universitatea din Marburg –

Catedra de Drept Public, Drept Constituțional și European

Im Sommer dieses Jahres wurde mir ein Buch geschenkt: "Deutschland. Eine kurze Geschichte". Indem ich es las, wurde mir klar, daß dieses Buch der Beweis eines europäischen Bewußtseins ist. Ein Bewußtsein, das wir alle haben sollten, besonders in diesen Jahren, in denen die Mitgliedschaft Rumäniens in der Europäischen Union vorbereitet wird. Dieses Buch ist (auch) ein Buch zur europäischen Geschichte, welches sowohl die Krisen, als auch die Pracht eines wichtigen europäischen Landes beschreibt.

Der Autor – Universitätsprofessor Gheorghe Bichicean – beweist hier seinen Einstieg in die tiefsten Sphären des Geistes: die historischen Tiefen, d.h. diejenigen, die *jedwelchem (vorstellbaren) zeitlichen Raum vorgehen*. Daß dem so ist zeigt die Leidenschaft des Autors für die geschichtlichen Themen selbst: "Die Geschichte, Stimme des Grabes, schreibt Lamartine, ist das Echo für alles, das der Menschheit auf den Weg fällt".

Durch die Wahl, über das Schicksal Deutschlands zu schreiben, entscheidet sich der Autor für die Beschreibung eines vom grausamen Gott Kronos verschlungenen Deutschland. Das ist die (einzige) Perspektive einer historischen Betrachtung, und dadurch wird der Autor selbst zu einem europäischen Gewissen, mit vielfacher Bedeutung für die Zukunft Rumäniens. Professor Bichicean bestätigt den Gedanken Tacitus, daß die Hauptaufgabe der Geschichte darin besteht, die Tugenden nicht ins Schweigen versinken zu lassen. Es gibt jedoch nichts Schwierigeres, in einer Welt der *verschwundenen* Tatsachen, als zwischen der authentischen und der schlecht-

gesinnten Information zu unterscheiden – letztere darauf gezielt, die Glaubwürdigkeit ganzer Völker zu zerstören. Diesbezüglich übernimmt der Autor die größte Nüchternheit: die der wissenschaftlichen Verantwortung.

Das Buch beginnt mit den ersten Informationen über die Deutschen, die aus den ersten christlichen Jahrhunderten stammen. In einem Zitat desselben Tacitus ruft der Autor eine militärische Solidarität wach, die man sich heutzutage nur noch nostalgisch vorstellen kann: der deutsche Krieger sollte nicht akzeptieren, seinem im Kampf umgekommenen Chef zu überleben. Die moralische Selbstverständigkeit dieser Aufopferung ist „ein Aspekt, der den deutschen Stämmen den vielverdienten Respekt von seiten der anderen europäischen Völkern brachte“ so der Autor.

Dann kommt die Vorstellung der deutschen Herzogtümer – die späteren *Länder* – die der elektiven Monarchie des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation, die Darstellung der universalen Pracht der europäischen Souveränität dieser Monarchen, das – immer wichtige – Verhältnis zwischen Kirche und Staat und die kulturelle Wiedergeburt Deutschlands nach dem sogenannten “französischen Zeitraum”. Alle sind sehr informativ –und nicht weniger interessant –beschriebene Kapitel. Auch die Vorstellung der Weimarer Republik und die beiden Weltkriege, mit den Folgen der Niederlage Deutschlands sind aus dieser den rumänischen Lesern gewidmete Lektüre nicht ausgeschlossen. Das Leben der vergangenen Zeiten pulsiert noch in den Aphorismen der Staatsmänner, die von dem Autor auf aufregende Weise selektiert wurden, um die Wiedergabe der Bedeutung derjenigen historischen Momenten integral zu schildern. In den Worten von Faulkner: *Die Vergangenheit ist nicht tot; sie ist nicht einmal vergangen.*

Ein ernsthaftes Thema wie die historische Betrachtung verlangt höchste Aufrichtigkeit auch von derjenigen, die das Vorwort schreibt. Ich übernehme sie also, indem ich folgende Bemerkungen schreibe:

Professor Bichicean identifiziert sich mit der *Leidenschaft des authentischen Intellektuellen*. Die akademische Umgebung könnte ihn motiviert haben, dieses Buch zu schreiben, wie er selbst schon in seinem "Argument" betont. Aber sein wissenschaftlicher Titel drückt die Vielfalt der gesitigen Welten, in denen der Autor lebt, nur zum Teil aus. Diese Welten fordern die Formulierung eines echten Urteils: es ist der Gedanke der konstanten intellektuellen Schätzung, die ich ihm in diesem Moment der Veröffentlichung der zweiten Auflage des Buches widmen will.

Indem ich das Buch lese, erläutere ich dabei Xun Zi's Bemerkung, dass die Geschichte nicht (nur) "ein kleines Mädchen ist, dessen Kleidung die Erwachsenen nach Mode und Belieben wählen". Darin auch ein Hinweis zu den Gefahren der historischen Fälschungen, denen das postkommunistische Rumänien auch nicht entgangen ist. Hingegen widmet das Buch der Wiedervereinigung Deutschlands interessante Gedanken, die man mit Aufregung liest. Moment von erschütternder Pracht in der Geschichte eines bedeutenden europäischen Volkes ist die Wiedervereinigung auch Teil von Kronos' Werk. Es ist die "Krönung" der deutschen Geschichte, in Seiten die klarmachen, daß der Kern der Geopolitik in der Identifizierung von Konfliktzonen besteht. Diesbezüglich rechtfertigt das Drama und die Macht Deutschlands den Gedanken Ciorans, dass keine Nation historisch tatsächlich existiert, insofern sie nicht versucht, sich an die Stelle der Menschheit zu setzen. In dieser Bemerkung finden wir eine Synthese sowohl zu dem Angriff Deutschlands gegen Europa, als auch zu der Art, wie es Deutschland gelungen

ist, seine Niederlage in einen -ebenfalls europäischen- Triumph zu verwandeln.

Der Styl des Autors ist eine eingebungsreiche Zusammensetzung zwischen der objektiv-historischen Information und den historisch-philosophischen Kommentare. Aus seiner Perspektive erscheint das Verschwinden – entgültiger Triumph über alles Vergängliche – paradoxerweise in der Form der Ironie. Darin besteht auch sein Sieg als Historiker: Festsetzung von Gedanken aus dem “Nichts und Staube” der Tatsachen, dem Tode der Menschen und Völkern zum Trotz. Und zwar durch Charakter und Geist der nachträglichen Aufzeichnungen. Dieser Aspekt klärt mir eine Tatsache: daß der sakrale Wert der historischen Wissenschaft darin besteht, sich mit der größten Nüchternheit der Wahrhaftigkeit der Information zu widmen. Und das in einer Welt –ich wiederhole es – der entschwundenen Tatsachen, die man nicht mehr wiederherstellen kann. Das Wissen des Autors ist hier zur Kunst sublimiert: er flößt den verschwundenen Zeiten Leben ein und demonstriert dabei, daß deren Bedeutung die Bedeutung der Geschichte selbst ist.

Die hier angesprochene Aufrichtigkeit motiviert mich zu folgender Schlußfolgerung: die Leidenschaft des authentischen Geistes macht aus Professor Bichicean einen vom Entschwinden bedrohten Intellektuellen. Metaphorisch oder nicht: ich schreibe diesen Gedanken in einer Zeit der großen Krise nieder. Eine historische Zeit, natürlich, d.h. eine dem Verfall unterworfenen. Wir sollten auf die entgültige Wahl des Gottes Kronos warten. Und auf die Wahl der Leser, was die historischen Schriften über Deutschland betrifft. Eines steht fest: wo es kein historisches Gewissen gibt, droht auch den alten Völkern das Ausschalten ihres kollektiven Gedächtnisses, bis zu der Grenze des Nichts.

Was mich betrifft, möchte ich dem Autoren in den folgenden Worten danken:

Sciens ubi sit scientia
Sapienti proximus.

Dr. MONICA VLAD

Dozentin für Verfassungsrecht Die rumänisch-deutsche
Universität Hermannstadt / Sibiu
Wissenschaftliche Mitarbeiterin Universität Marburg – Lehrstuhl
Für öffentliches Recht, Völkerrecht und Europarecht

BIBLIOGRAFIE

- ***, *Allemagne. Faits et réalité*, Societäts Verlag, Frankfurt/Main, 2000.
- ***, *Constituția Republicii Federale a Germaniei*.
- ***, *Istoria diplomației*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1962.
- ***, *Istorie universală. Epoca contemporană*, I (1918-1939), București, 1975.
- ***, *Istorie universală. Epoca contemporană*, vol. I (1918-1939), Ed. Didactică și Pedagogică, 1975; vol. II (1939-1945), Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1979.
- ***, *Memorial de război*, Ed. Politică, București, 1976.
- ***, *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1987.
- ADENAUER, Konrad, *Dokumente aus vier Epachen deutscher Geschichte*, Wilhelm Metz, Aachen, 1977.
- ARENDT, Hannah, *Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994.
- ASHTON, T. S., *The Industrial Revolution (1760-1830)*, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, Londra-New York-Toronto, 1955.
- AVEMARI, Friedrich, *Otto von Bismarck – Kanzler und Christ*, Brunnen: Gießen und Basel, 1937.
- BÉMONT, Charles, DOUCET, Roger, *Histoire de l'Europe au Moyen Âge (1270-1493)*, II, Librairie Félix Alcan, Paris, 1931.
- BÉMONT, Charles, MONOD, Gabriel, *Histoire de l'Europe au Moyen Âge (395-1270)*, I, Librairie Félix Alcan, Paris, 1921.
- BARBER, John R., *Istoria Europei moderne*, București, 1997.

- BAUMONT, Maurice, *Marea conjurație împotriva lui Hitler*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- BERENGER, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor: 1273-1918*, Ed. Teora, București, 2000.
- BERNSTEIN, Serge, MILZA, Pierre, *Istoria Europei*, vol. 1-6, Institutul European, Iași, 1998.
- BERTHOLD, F. N., *Geschichte der deutschen Städte und des deutschen Bürgerthums*, Erster Theil, Leipzig, 1850.
- BICHICEAN, Gh., *Monarhia și Adunările de stări în Europa medievală. Dreptul la rezistență și limitarea puterii monarhice*, A.T.U., Sibiu, 1996, pp. 21-29.
- BICHICEAN, Gheorghe, BICHICEAN, Andrei, *Despre democrație*, ed. a II-a, Ed. Burg, Sibiu, 2002.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Ed. CH Beck, București, 2008.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Drept roman. Instituții, izvoare, jurisdicții*, Ed. CH Beck, București, 2008.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Fortificațiile și războiul de poziție. Campania românească din vara anului 1917*, în vol. „1917 pe Frontul de Est” (coord. Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu), Editura Vrantop, Focșani, 1997, pp. 47-64.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Introducere în istoria modernă universală*, Ed. Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș, 2008.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Istorie europeană*, Ed. Thausib, Sibiu, 2001.
- BICHICEAN, Gheorghe, *Monarhia și Adunările de stări în Europa medievală*, ediția a II-a, Ed. Thausib, Sibiu, 2000.
- BLOCH, Marc, *La Société féodale. Les Classes et le gouvernement des hommes*, Editions Albin Michel, Paris, 1949.
- BOEMEKE, Manfred F., FELDMAN, Gerald D., GLASER, Elisabeth (ed.), *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 years*, German Historical Institute, Cambridge University Press, Washington, DC, 2006.
- BOLD, E., SEFTIUC, E., *Pactul Ribbentrop-Molotov*, Iași, 1998.
- BOLD, Emilian, CIUPERCĂ, I., *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil?*, Ed. Junimea, Iași, 1995.

- BOLD, Emilian, *Pactul Ribbentrop-Molotov: antecedente și consecințe*, Institutul European pentru Cooperare Cultural-Științifică, Iași, 1998.
- BONIFACE, Pascal, *Relațiile Est-Vest, 1945-1991*, Institutul European, 1998.
- BRETON, Jean-Marie Le, *Europa centrală și orientală între 1917 și 1990* (cu o prefață de Neagu Djuvara), Ed. Cavallioti, 1996.
- BRUNNER, Otto, *Per una nuova storia costituzionale e sociale*, Editrice Vita e Pensiero, Milano, 1970.
- BUZATU, Gh. (coordonator), *Titulescu și strategia păcii*, Ed. Junimea, Iași, 1982.
- BUZATU, Gh., *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- CALMETTE, J., *La société féodale*, ediția a II-a, Paris, 1927.
- CALVOCORESSI, P., *Politica mondială după 1945*, ed. a VII-a, CEU, 2000.
- CASTELLAN, George, *Histoire des Balkans (XIVe – XXe siècles)*, Fayard, Paris, 1991.
- CASTELOT, André, *Napoleon*, vol.1-2, Ed. Politică, București, 1970.
- CĂNĂNĂU, Iulian, *O istorie documentară a SUA*, Editura Agatha, 2003.
- CĂZAN, Florentina, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, Ed. Academiei Române, București, 1990.
- CHURCHILL, W., *Triumph and Tragedy*, Boston, 1953.
- CIACHIR, Nicolae, BERCAN, Gh., *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984.
- CIACHIR, Nicolae, *Istoria popoarelor din Sud-Estul Europei în Epoca modernă (1789-1923)*, București, 1987.
- CIACHIR, Nicolae, *Istoria relațiilor internaționale de la pacea Westfalică (1648) până în contemporaneitate (1947)*, București, 1998.
- CIACHIR, Nicolae, *Istoria universală modernă*, vol. I (1642-1789), vol. II (1789-1919), Ed. Oscar Print, București, 1998.
- COLLOTTI, Enzo, *Germania nazistă*, Ed. Științifică, București, 1969.

- CONSTANTINIU, Florin, *De la războiul fierbinte la războiul rece*, Ed. Corint, București, 1998.
- DAN, Mihail P., *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944.
- Direcția Națională a Arhivelor Statului, Filiala Sibiu, *Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu*, Act nr.1/1722, fila 9.
- DOERNBERG, Stefan, *Kurze Geschichte der DDR*, Berlin, Dietz Verlag, 1968.
- DUBRENIL, R., TROTIGNON, Y., *Le monde du XX-e siècle*, Paris, 1984.
- DUPONT-FERRIER, G., *Du Moyen Âge aux temps modernes (1328-1610)*, Librairie Armand Colin, Paris, 1933.
- EISENHOWER, Dwight D., *Cruciadă în Europa*, Ed. Politică, București, 1975.
- EMINESCU, Gheorghe, *Napoleon Bonaparte*, vol. I-II, Ed. Academiei RSR, București, 1973.
- FLECKENSTEIN, Josef, *Istoria Germaniei. Vol. 1, Bazele și începutul istoriei germane*, Teora, București, 2000.
- FONTAINE, A., *Istoria războiului rece*, vol. 3, Ed. Militară, București, 1993.
- FONTAINE, Pascal, *Construcția europeană de la 1945 până în zilele noastre*, Institutul European, Iași, 1998.
- FRÉMY, Dominique și Michèle, *Quid*, Éditions Robert Laffont, Paris, 1993.
- FRITSCH-BOURNAZEL, Renata, *L'Allemagne unie dans la nouvelle Europe*, Questions au XXe siècle, Editions Complexe, Paris, 1991.
- FULBROOK, Mary, *O scurtă istorie a Germaniei*, Institutul European, Iași, 2002.
- GILBERT, Martin, GOTT, Richard, *Conciliatorii*, Ed. Politică, București, 1966.
- GOFF, Jacques Le (coord.), *Omul medieval*, Polirom, 1999.
- HART, Liddell, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, Ed. Orizonturi și Lider, București.
- HAUPEL, Johannes, *Der National Sozialismus*, vol. I-II, Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsarbeit, München. 1998-1989.

- HELMET, Heinz, USCZECK, Hans-Jürgen, *Preussischdeutsche Kriege von 1864 bis 1871*, Militärischer Verlauf, Berlin, Deutscher Militärverlag, 1967.
- HERMET, G., *Istoria națiunilor și naționalismului în Europa*, Institutul European, Iași, 1997.
- HINTZE, Otto, *Staat und Verfassung*, Leipzig, 1942.
- HOLSTI, Kalevi J., *Peace and War: Armed conflict and international order 1648-1989*, Cambridge University Press, 1998.
- HORGA, Ioan, *Europa secolului al XIX-lea*, Ed. Universității din Oradea, 2000.
- HUSAR, Adrian, *Gesta Deorum per Romanos, O istorie a Romei imperiale, III. De la Valentinieni la regatele barbare din Occident*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007.
- IBARRURI, Dolores, *Singura cale*, Ed. Politică, București, 1963.
- ITTU, Constantin, *Cruciadele clasice: teologia politică a Europei heraldice între domniile regilor Ierusalimului Balduin I și Henric al II-lea (1100-1324)*, Sibiu, 2000.
- IVAN, Adrian, Liviu, *Sub zodia „Statelor Unite ale Europei”*, Ecco, Cluj-Napoca, 2006.
- JAURÉ, Jean, *Histoire socialiste de la Révolution française*, tomul V, *La Révolution en Europe*, Edition de la Librairie de l'Humanité, Paris, 1923.
- JUDT, Tony, *Europa iluziilor*, Polirom, Iași, 2000.
- KEIDERLUNG, Gerhard, STULZ, Percy, *Berlin, 1945-1968. Zur Geschichte der Hauptstadt der DDR und der Selbständigen politischen Einheit West-Berlin*, Dietz Verlag, 1970.
- KILSBY, Jill, *Spania: mărire și decădere, 1474-1643*, All, București, 1998.
- KISSINGER, Henry, *Diplomația*, All, București, 1998.
- KISSINGER, Henry, *Memoiren*, I-II Band, Wilhelm Goldmann Verlag, 1981.
- KOCKA, Jürgen, *Les bourgeoisies européennes au XIX-ème siècle*, Paris, 1996.
- KOHL, Helmut, *Am vrut unitatea Germaniei*, Institutul European, Iași, 1999.
- KROCKOW, Christian conte von, *Germanii în secolul lor (1890-1990)*, All, București, 1999.

- LACHE, Șt., ȚUȚUI, Gh., *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.
- LAGARDE, G. de, *Individualisme et corporatisme au Moyen Âge*, „Etudes” II, Université de Louvain. Recueil de Travaux publiés par les Membres des Conférences d'Histoire et de Philologie, 2e série, 44e fasc. Louvain, 1937, pp.1-60.
- LANGGUTH, Gerd, *Angela Merkel*, Ed. RAO, București, 2006.
- LAUFER, Heinz, *Das föderative System der Bundesrepublik Deutschland*, Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsabteilung, München, 1985.
- LAUNAY, Jacques de, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol. I-II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- LAUNAY, Jacques de, *Ultimele zile ale fascismului în Europa*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- LAYTON, Geoff, *Germania: al treilea Reich, 1933-1945*, All, București, 1999.
- LENDVAI, Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Ed. Humanitas, București, 2007 .
- LOBRANO, G., *Uxor quodammodo domina – Cap. I. Il carattere „comunitario” del diritto di famiglia nel sistema giuridico romanista e il diritto romano*, în „Ius Antiquum”, nr. 5/2006 (*Tradizione romana*).
- MACDONALD, Stewart, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței*, All, București, 1998.
- MANCHESTER, William, *Armele lui Krupp*, Ed. Politică, București, 1973.
- MANOLESCU, Radu, *Istoria evului mediu*, vol. I, *Europa apuseană*, Părțile I-II, București, 1993.
- MANTRAN, Robert (coord.), *Istoria Imperiului otoman*, All Istoric, București, 2001.
- MARTIN, W., *Histoire de la Suisse. Essai sur la formation d'une confédération d'états*, Paris, 1926.
- MARX, Karl, ENGELS, Fr., *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 1998.
- MATICHEȘCU, Olimpiu, *Istoria nu face pași înapoi (Logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

- MAYER, Hans Eberhard, *Geschichte der Kreuzzüge*, Berlin, 2000.
- MILZA, P., BERSTEIN, S., *Istoria secolului XX*, vol.I-III, Ed. All, București, 1998.
- MILZA, Pierre, *Storia d'Italia. Dalla preistoria ai giorni nostri*, Corbaccio, 2006.
- MIQUEL, Pierre, *Histoire de la France. De Vercingétorix à Charles de Gaulle*, Marabout Histoire, 1989.
- NÄGLER, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ediția a II-a, Ed. Kriterion, București, 1992.
- NEGULESCU, P. P., *Destinul omenirii*, Nemira, București, 1994.
- NYE, Joseph S. Jr., *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și istorie*, Ed. Antet, 2005
- OGG, D. (professeur à l'Université d'Oxford), *L'Europe du XVIIe siècle*, Payot, Paris, 106, Boulevard St.-Germain, 1932.
- OPPENHEIM, Walter, *Europa și despoții luminați*, All, București, 1998.
- OPPENHEIM, Walter, *Habsburgii și Hohenzollernii, 1713-1786*, All, București, 1998.
- OȚETEA, Andrei (coord.), *Istoria lumii în date*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1969.
- OȚETEA, Andrei, *Reformațiunea și Războaiele religioase (sec. al XVI-lea)*, Curs predat la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea Iași, 1928-29, Biblioteca ASTRA, Sibiu, Fond Colecții speciale, C. XCII/95.
- OȚETEA, Andrei, *Renașterea și Reforma*, Ed. Științifică, București, 1968 .
- PÂRVAN, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Ed. Meridiane, București, 1982.
- PEREZ, Joseph, *Istoria Spaniei*, Ed. Artemis, 2007.
- PICAVET, C. G., *Une démocratie historique – La Suisse*, Paris, 1920.
- PINNOW, Hermann, *Histoire d'Allemagne*, Payot, Paris, 1931.
- PIRENNE, Henri, *Mahomed și Carol cel Mare*, Ed. Meridiane, București, 1996.
- POLTORAK, Arkadii, *Epilogul de la Nürnberg*, Ed. Junimea, Iași, 1972.
- POPA, Marcel D., MATEI, Horia C., *Mică enciclopedie de istorie universală*, Ed. Politică, București, 1988.

- POPA, Mircea N., *Primul război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- POPIȘTEANU, Cr., *România și Antanta balcanică*, București, 1971.
- RANDELL, Keith, *Luther și Reforma în Germania, 1517-55*, All, București, 1994.
- RANKE, Leopold, *L'Espagne sous Charles Quintul, Philippe II et Philippe III*, Paris, 1845.
- RAPPOPORT, Ch., *Jean Jaurès. L'Homme, le penseur, le socialiste*, avec une lettre d'Anatole France et une lettre autographe de Jaurès, Paris, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, Marcel Riviere, 1925.
- RETEGAN, M., DUȚU, Al., *Război și politic în blocul comunist. Relații româno-sovietice (documente)*, vol. II, Ed. Tritonic.
- RIDER, Jacques Le, *Mitteuropa*, Polirom, Iași, 1997.
- ROBSON, Mark, *Italia: liberalism și fascism, 1870-1945*, All, București, 1992.
- SARMANT, Thierry, *Entre aigle allemand et coq gaulois*, în „Armées d'aujourd'hui” nr. 213, sept. 1996, pp. 65-67.
- SAVA, Ionel Nicu, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, Ed. Info-Team, București, 1997.
- SCHULZE, Hagen, *Klein deutsche Geschichte*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2003.
- SEIBT, Ferdinand, *Karl V. Der Kaiser und die Reformation*, Berlin, 1998.
- STEED, Henry Wickham, *La monarchie des Habsbourg*, Librairie Armand Colin, Paris, 1914.
- STEININGER, Rolf, *Deutsche Geschichte*, 1-4 Band, Frankfurt am Main, 2002.
- STILES, Andriana, *Unificarea Germaniei: 1815-1890*, All, București, 1998.
- STREISAND, Joachim, *Deutsche Geschichte in einem Band. Ein Überblick*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1971.
- TACITUS, P. Cornelius, *Opere*, I (Dialogul despre oratori; Despre viața și caracterul lui I. Agricola; Despre originea și țara germanilor), Ed. Științifică, București, 1958.
- TEODOR, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

- TREITSCHKE, Heinric von, *Deutsche Geschichte*, Berlin.
- TRÓCSÁNYI, Zsolt, *Az Erdélyi fejedelemség korának orszaggyűlései*, Budapest, 1976.
- TYMOWSKI, Michal, *Une histoire de la Pologne*, Noire sur Blanc, 1147 Montricher, Elveția, 1993.
- ULBRICHT, Walter, *Prăbușirea Germaniei în primul război mondial și Revoluția din Noiembrie*, București, 1953.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Statul mondial modern*, vol. 3, Ed. Meridiane, București, 1993.
- WEINREICH, Max, *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*, Polirom, 2000.
- ZAMFIR, Zorin, *Istoria universală contemporană*, Ed. Oscar Print, București, 2003.
- ZÖLLNER, Erich, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. I-II, Ed. Enciclopedică, București, 1997.

BIBLIOTECA ELECTRONICĂ

<http://www.phil.uni-erlangen.de/~plges/quellen/quellen.html>
<http://www.bundespraesident.de>
<http://www.bundesregierung.de>
<http://www.bundestag.de>
<http://www.bundesrat.de>
<http://www.eu-kommission.de>

Istoria Germaniei este încă plină de provocări. Ele vin din Antichitate și deschid un orizont de cercetare tot mai mare, pe măsură ce se formează statul modern și Germania se afirmă ca putere pe plan european și internațional. De aceea, am ales să spunem că este vorba de o istorie „de la antici la moderni”, pentru că demersul nostru se încheie cu alegerea Angelei Merkel în funcția de cancelar al Germaniei federale.

Lucrarea de față are la bază două ediții ale cărții Germania. Scurtă istorie, ambele apărute la Editura Burg a Universității Româno-Germane din Sibiu, la ambele dreptul de proprietate aparținând autorului. Cartea de față, prin revizuirea făcută și introducerea unor capitole/subcapitole noi, prin modul de tratare a unor momente din istoria Germaniei, se deosebește fundamental de prima carte, astfel că ar trebui tratată ca una distinctă, în primă ediție. Argumentele alegerii, scopului și noutății se regăsesc în introducere.

Volumul este rezultatul cercetărilor realizate de autor – în domeniul său de specializare – în cadrul diferitelor programe de cercetare științifică.

Gheorghe Bichicean

INSTITUTUL EUROPEAN